

Vergaderjaar 2013–2014

33 763

Toekomst van de krijgsmacht

Nr. 33

VERSLAG VAN EEN NOTAOVERLEG

Vastgesteld 21 januari 2014

De vaste commissie voor Defensie heeft op 6 november 2013 overleg gevoerd met Minister Hennis-Plasschaert van Defensie, Minister Dijsselbloem van Financiën en Minister Kamp van Economische Zaken over de **Nota toekomst van de krijgsmacht**.

(De volledige agenda is opgenomen aan het einde van het verslag.)

Van dit overleg brengen de commissies bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Defensie,
Ten Broeke

De voorzitter van de vaste commissie voor Economische Zaken,
Hamer

De voorzitter van de vaste commissie voor Financiën,
Nieuwenhuizen-Wijbenga

De griffier van de vaste commissie voor Defensie,
Van Leiden

Voorzitter: Ten Broeke
Griffier: Van Leiden

Aanwezig zijn elf leden der Kamer, te weten: Ten Broeke, Jasper van Dijk, Dijkgraaf, Eijsink, Hachchi, Knops, Maij, Van Ojik, De Roon, Segers en Vuijk,

en Minister Hennis-Plasschaert van Defensie, Minister Dijsselbloem van Financiën en Minister Kamp van Economische Zaken.

Aanvang 10.00 uur.

De **voorzitter**: Ik open deze vergadering van de vaste Kamercommissie voor Defensie. Het is een zogenaamd notaoverleg over de Nota toekomst van de krijgsmacht. De fracties zullen in begrotingsvolgorde spreken. De spreektijden die zijn afgesproken, zijn bij de Kamerleden bekend. We proberen in eerste termijn te volstaan met maximaal vier of vijf interrupties per woordvoerder. Het is mijn voornemen om de eerste termijn voor de dinerpauze af te ronden, maar dat zullen we nog bekijken. Ik heet welkom de Ministers van Defensie, van Financiën en van Economische Zaken en vanzelfsprekend ook de ambtenaren die met hen zijn meegekomen. Ik heet verder allen welkom die naar dit notaoverleg zijn gekomen, waarvoor maar liefst twaalf uur is uitgetrokken. Ik heet in het bijzonder welkom het 400 Geneeskundigen Bataljon, het 45 Pantserinfanteriebataljon en de geïnteresseerden uit Ermelo op de publieke tribune. Er zijn overigens ook luisteraars in de Klompézaal. Voordat wij dit notaoverleg aanvangen, geef ik het woord aan mevrouw Hachchi voor een punt van orde.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik wil voorstellen om het aantal interrupties niet te beperken. We hebben de ruimte genomen voor dit debat. Als het de spuigaten uitloopt, dan kunnen wij daar gaande het debat nog verandering in brengen, maar ik wil niet vooraf een beperking opgelegd krijgen tot vier of vijf interrupties. Daar is dit debat te belangrijk voor.

De **voorzitter**: Mevrouw Hachchi wil geen beperking van het aantal interrupties. Hoe denken de andere leden daarover?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik wil dat best ondersteunen. Als ik zelf mag bepalen wanneer het de spuigaten uitloopt, dan vind ik de afspraak prima. Ik steun het voorstel.

De **voorzitter**: Voor die spuigaten hebt u mij. Daarom had ik een beperking voorgesteld, maar we kunnen het ook anders doen.

De heer **Knops** (CDA): Ik spreek ook steun uit voor het voorstel. Dat is gebaseerd op eerdere ervaringen waarbij wij juist vroeg klaar waren terwijl voor het debat veel tijd was uitgetrokken. Dat kan natuurlijk altijd nog. Ik laat het graag aan de voorzitter om te bepalen wanneer het de spuigaten uitloopt.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik sluit mij daar graag bij aan.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Steun.

De heer **De Roon** (PVV): Ook steun.

De **voorzitter**: Volgens artikel 57 ga ik over de interrupties, maar we zullen zien of u kunt uitkomen met de twaalf uur die u vandaag voor dit debat hebt. We gaan dus in principe niet voor een beperking van het

aantal interrupties totdat wij met zijn allen constateren dat het de spuigaten uitloopt.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Voorzitter. Ik heb een ander punt van orde. Ik moet om 12.00 uur naar de plenaire zaal voor een begrotingsbehandeling. Ik weet niet hoe de sprekersvolgorde is, maar als ik kort voor twaalfen het woord mag voeren, dan zou dat mooi zijn.

De **voorzitter**: Ik zal even kijken of ik daarmee rekening kan houden. We kunnen u ook als eerste het woord geven, maar dan moet ik de hele commissie om toestemming vragen. Ik zie dat de commissie buitengewoon ruimhartig is. U mag het spits afbijten, als u wilt, mijnheer Dijkgraaf.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Rond 11.30 uur vind ik prima.

De **voorzitter**: Ik ga proberen om daarvoor te zorgen. Wij gaan snel beginnen. Zoals ik al zei, hanteren we de begrotingsvolgorde. Dat betekent dat wij beginnen met de woordvoerder van de Socialistische Partij, de heer Van Dijk. Mijnheer Van Dijk, als ik het goed heb, hebt u 28 minuten, maar die tijd moet u wel verdelen over de eerste en tweede termijn.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Voorzitter. Vandaag spreken wij over de visie op de krijgsmacht. Bovendien spreken wij over de vervanging van de F-16. Het debat daarover wordt al ruim tien jaar gevoerd.

Als woordvoerder Defensie heb ik respect gekregen voor de krijgsmacht. Na twee bezoeken aan Afghanistan en een aan de antipiraterijmissie in Somalië kan ik zeggen dat militairen hard werken in gevaarlijke omstandigheden. Hun inzet verdient respect en is oprecht gericht op verbetering van de situatie ter plekke. Dat doet niets af aan de vraag of een missie ook politiek wenselijk is. Militairen zijn uitvoerders. Politici beslissen waar het leger naartoe gaat. Na mijn bezoek aan Afghanistan was mijn conclusie: wie door een rietje kijkt, ziet militairen die hard werken om de plaatselijke situatie te verbeteren. Wie iets meer afstand neemt, ziet een land waar nauwelijks vooruitgang is geboekt. Hoe vervelend ook: de vraag wat Nederland nu precies heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van dat land, is legitiem. Mogelijk kunnen wij straks dezelfde vraag stellen over de geplande missie naar Mali, maar daarover komen wij nog te spreken. Vandaag luidt de vraag: wat voor soort krijgsmacht wil je hebben? Allerlei factoren spelen daarbij een rol. Welke ambities heb je? Met wie werk je samen? Wat is je budget? Natuurlijk spelen ook de omstandigheden een rol. We leven in een tijd waarin symmetrische oorlogsvoering steeds meer achterhaald raakt. Steeds vaker zien we militaire operaties in plaats van oorlogen. Die hebben bijvoorbeeld met terrorisme te maken, waarbij het niet meer gaat om landen, maar om moeilijk traceerbare vijanden. Die kun je bestrijden met drones, waar de Amerikanen actief mee zijn. Dan komen er ook vragen op rond het internationaal recht. Kun je zomaar met een drone een land laten binnenvliegen en een executie uitvoeren? Ik vind dat hoogst twijfelachtig. Het kan ook gaan om piraten, waartegen Nederland actief strijdt, een strijd die wij steunen. De SP zal bij elke missie de vraag stellen of deze effectief, proportioneel en legitiem is.

Het budget is natuurlijk ook een belangrijke factor. Defensie ziet zich geconfronteerd met enorme bezuinigingen, van circa 1,2 miljard euro sinds Rutte I. Deze bezuinigingen maken het naar de mening van mijn partij noodzakelijk dat het takenpakket van ons leger wordt verkleind. In de afgelopen jaren werd door het beleid van de opeenvolgende Ministers duidelijk dat de regering weigert om deze noodzakelijke bijstelling te maken. Het gevolg is dat doelen en middelen uit evenwicht raken. Als je zo veel bezuinigt en tegelijkertijd vasthoudt aan dezelfde taken, gaat dat

knellen. Dat leidt tot een pijnlijke situatie binnen de krijgsmacht. Onderzoek van de vakbond AFMP weerspiegelt dat. Twee derde van het personeel heeft weinig vertrouwen in de leiding van de krijgsmacht. Bijna 90% vindt dat Minister Hennis niet weet wat er op de werkvloer leeft. Een respondent verwoordt het als volgt: we blijven hetzelfde doen met minder mensen; kwantiteit wint van kwaliteit; hierdoor komt de kwaliteit in gevaar, met ongelukken tot gevolg. Mijn standpunt is altijd geweest dat goed moet worden gezorgd voor het personeel bij Defensie. Indien zij moeten vertrekken door bezuinigingen, ga dan uit van werk naar werk en zorg uiteraard ook voor een uitstekende nazorg voor veteranen. Nederland heeft een krijgsmacht nodig, maar je moet wel realistisch zijn. Zorg dat je die krijgsmacht niet overvraagt. Het relatief kleine Nederland heeft een slanke en moderne krijgsmacht nodig die niet alles hoeft te doen. De regering bezuinigt flink, maar verandert niets wezenlijks aan het takenpakket. De Minister schrijft het volgende in haar nota. «Als er minder beschikbaar is van een specifieke basiscapaciteit, beperkt dit niet het type missies waaraan kan worden deelgenomen, maar wel de duur van de inzet.» Operaties zullen dus minder lang gaan duren. Deze disbalans tussen middelen en ambities leidt tot problemen. Lees de kranten, lees citaten van anonieme militairen, lees de commentaren van de vakbonden. De Minister wil dus alle soorten missies blijven doen, inclusief die op het hoogste geweldsniveau. Dat lijkt op een poging om een vierkante cirkel te tekenen. Met aanzienlijk minder middelen veelzijdig inzetbaar blijven, knelt en leidt tot onveilige situaties. Ik ben van mening dat je dan een keuze moet maken. Stop met het krampachtig vasthouden aan een veelzijdig inzetbare krijgsmacht. Kies voor een leger met een specifiek takenpakket. Door een goede samenwerking met andere landen kun je taken verdelen. Het instituut Clingendael bepleit in zijn rapport drie verschillende soorten legers waarbij deze keuze wordt gemaakt. In plaats van veelzijdig inzetbaar kan ons leger een stabilisatiemacht worden of een ondersteunende vredesmacht. We doen dan niet mee aan interventies op het hoogste geweldsniveau en we hebben dan dus ook geen dure JSF nodig. We richten ons op de bevordering van vrede en veiligheid via stabilisatie- of vredesmissies. Door te kiezen voor een dergelijk, meer realistisch takenpakket komt de regering ook tegemoet aan de kritiek van de Algemene Rekenkamer. Die stelt nu dat ambities en budget niet met elkaar in evenwicht zijn. De Rekenkamer kan niet onderschrijven dat de nota leidt tot een operationeel duurzame krijgsmacht. Dat is een forse aantijging. De berekeningen over de inzetbaarheid van 37 JSF's zijn niet compleet. Ook niet mis. Graag hoor ik hierop een reactie. Daarmee kom ik op het volgende onderwerp en dat betreft de aankoop van de Joint Strike Fighter voor maar liefst 4,5 miljard euro. Alleen al het tijdstip van dit besluit is bijzonder ongelukkig gekozen.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik heb een vraag over het ambitieniveau. De heer Van Dijk zegt dat een vredesmacht wel mogelijk moet zijn en dat wij in staat moeten zijn om deel te nemen aan stabilisatiemissies. Tegelijkertijd wil de SP 1,5 miljard meer bezuinigen. Dat was tenminste het voornemen dat was opgenomen in het verkiezingsprogramma. De heer Van Dijk spreekt de Minister aan op een evenwicht, of in ieder geval op een relatie tussen de capaciteit en de inzet of ambitie. Nu al blijkt dat het lastig is om met de huidige middelen deel te nemen aan een missie in Mali. De SP wil 1,5 miljard meer bezuinigen. Is de relatie daarbij dan niet zoek?

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Als de heer Segers geluisterd heeft, heeft hij gehoord dat dit de kern is van mijn betoog. De SP bezuinigt op Defensie, evenals de regering. De regering zegt dat de inzet misschien korter zal duren, maar dat zij wel alles wil blijven doen. De SP zegt dat het

takenpakket moet worden verkleind. De mogelijkheden daartoe hebben wij grondig bestudeerd. Wij komen dan uit op de variant G uit Heroverwegingsrapport 20. Het Centraal Planbureau zegt bijvoorbeeld dat de SP dat kan doen en dat Defensie dan een beperkter takenpakket krijgt. Als je daar eerlijk over bent en je je ambities daarop aanpast, dan hef je de disbalans op. Dat is mijn punt.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Het blijft de vraag of je met 1,5 miljard minder nog steeds in staat bent tot het in stand houden van een fatsoenlijke vredesmacht die zich inzet voor vrede veiligheid elders. Dat is een heel serieuze vraag, waar in ieder geval de SP zich rekenschap van moet geven. Ik waag dat te betwijfelen als je na alle bezuinigingen die al hebben plaatsgevonden opnieuw 1,5 miljard wilt bezuinigen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik vind het eerlijk gezegd niet heel erg sterk van de heer Segers. Ik geef hem net een inhoudelijk antwoord. Ik zeg dat dit gelegitimeerd wordt door diverse bureaus en de Heroverwegingen. Clingendael doet ook voorstellen in die richting. Wij hebben dat bestudeerd. Het antwoord is dus: ja, dat kan. De heer Segers hoeft er dus niet aan te twijfelen.

Ik ga verder met de JSF. Omdat het toestel nog steeds wordt ontwikkeld en dus nog niet af is, wordt het omkleed met onzekerheden. Het Pentagon sprak in september van honderden gebreken. De softwareontwikkeling is bij lange na niet af, zo vertellen deskundigen. Dat wordt bevestigd in het accountantsrapport inzake de jaarrapportage. «Wij merken op dat de Nederlandse testtoestellen pas later op de oorspronkelijke Block-versie komen, zoals gemeld in de risicoparagraaf in de Jaarrapportage.

Daarnaast merken wij op dat dit waarschijnlijk leidt tot extra kosten voor Nederland en dat bovendien de meest risicovolle softwareontwikkeling nog moet plaatsvinden (System integration).» Graag hoor ik hierop een reactie. Terecht wordt geadviseerd om een stevige ontsnapingsclausule in het contract op te nemen. Ik vraag de Minister om dit te doen. Dat is wel het minste, mocht Nederland een kat in de zak kopen.

De regering wil 37 JSF-toestellen aanschaffen om 68 F-16's te vervangen. Volgens de Rekenkamer kan Defensie met 37 JSF's niet garanderen dat er altijd vier toestellen beschikbaar zijn voor internationale missies zoals de coalitie graag wil. Hoe gaat de regering om met dit probleem? Wat doet de Minister als een aantal JSF's uitvalt? Kan zij dan nog steeds voldoen aan haar internationale verplichtingen? De Rekenkamer wijst erop dat geen rekening is gehouden met vredesverliezen van de JSF. De F-16-vloot verloor in de loop der jaren 19 van de 213 F-16's. Dat is 18% van de vloot. Dat zou neerkomen op zes à zeven JSF's. Graag hoor ik hierop een reactie. Wat doet de Minister als de geplande samenwerking met België niet slaagt? Erkent zij dat het dan veel moeilijker, zo niet onmogelijk wordt om de ambitie te handhaven? Wat doet de Minister als de kosten hoger uitvallen, zodat er geen 37 toestellen voor 4,5 miljard kunnen worden gekocht? Gaat het feest dan niet door, zoals PvdA-leider Samsom zei? Met wat voor luchtmacht kan de regering dan nog optreden?

Indien in weerwil van ons gezond verstand de aanschaf toch wordt doorgezet, doemt er nog een probleem op voor de mensen die rondom de vliegbasis Leeuwarden en Volkell wonen. Gisteren kregen wij een petitie. We steunen het verzoek om tijdens het ontwikkelingsproces doorlopend geluidsmetingen te houden zodat een objectieve vergelijking met de bestaande geluidsoverlast mogelijk wordt. Mocht het zover komen dat de JSF op die plaatsen wordt gestationeerd, dan moet een permanent geluidsmetnet rond Leeuwarden en Volkell worden ingesteld. Vanzelfsprekend mag er niet gerommeld worden met de bestaande criteria voor aanvaardbare geluidscontouren. Als, in laatste instantie, de normen toch worden overschreden, is de regering dan bereid om voor woningen en geluidsgevoelige gebouwen geluidwerende maatregelen te nemen?

Er is een serieus risico dat de kosten van het project flink uit de hand lopen. De exploitatie zal bijvoorbeeld vanaf 2023 per jaar met 0,8 miljoen worden overschreden. Onze oplossing: stel het takenpakket van de krijgsmacht bij. Een moderne krijgsmacht die niet meedoet op het hoogste geweldsniveau is goed haalbaar. Daarvoor heb je geen JSF nodig. We kunnen een goedkoper en vliegklaar toestel van de plank kopen. De alternatieven zijn er. Dat zien we ook in het rapport van Ernst & Young. Zowel de Saab als de F-18 komt flink goedkoper uit. Een serieuze kandidatenvergelijking zou op zijn plaats zijn. Dat zou ook recht doen aan Boeing, die ondanks tientallen jaren betrokkenheid als hofleverancier voor de Nederlandse luchtvaart op dit dossier altijd buiten de deur is gehouden. Doorvliegen met de F-16 is ook een optie. Dat zou onmogelijk zijn, volgens JSF-believers, maar hoe kan het dan dat de Minister recentelijk vijftien F-16's heeft verkocht aan Jordanië? Ze vielen toch uit de lucht? De PvdA maakt op dit dossier de draai van de eeuw. Vorig jaar streed ik nog samen met mevrouw Eijssink tegen dit prestigeproject. We dienden een motie in om ermee te stoppen. Het dictum van de motie: verzoekt de regering alle noodzakelijke stappen te nemen om uit het JSF-project te stappen. De motie werd aangenomen. Ook in het PvdA-verkiezingsprogramma staat: verlenging van de levensduur van de F-16 is mogelijk en heeft onze voorkeur. Er waren PvdA-verkiezingsfolders met de strekking «geen JSF». Wat zegt de fractie tegen haar kiezers? Zeg maar nee, dan krijg je er 37? Dan moet je wel lef hebben. Wat is er gebeurd, mevrouw Eijssink? Waarom buigt u voor deze VVD-hobby? Wat hebt u daarvoor teruggekregen? Of staat u er nu zelf helemaal achter? Diederik Samsom zei «het gaat om een technisch besluit» en het kost ook nog eens nul euro. Het moet niet gekker worden. Tegelijkertijd hebben we kunnen zien dat de PvdA vijf voorwaarden stelt: deelname aan internationale missies, het aantal van 37, het budget van 4,5 miljard, verdubbeling van de werkgelegenheid en geen overschrijding van de geluidsnormen.

Is het nu juist, mevrouw Eijssink, dat het feest niet doorgaat als deze eisen niet worden ingewilligd? Wat is dan plan B van uw fractie? Gaan we dan toch meer geld uitgeven of een ander toestel kopen? De PvdA wil immers niet zonder luchtmacht. Dat is een hard feit voor de PvdA. U moet daarover vandaag duidelijkheid geven. Of gaat u de mensen de komende jaren aan het lijntje houden met dit lijstje? Ik ben ook benieuwd wat de VVD daarvan vindt.

De uitweg is eenvoudig: steun een motie om hieruit te stappen. Verlos uzelf van deze molensteen. Het getuigt van moed, en u doet waar Nederland behoefte aan heeft.

Er is nog een lastig punt. Misschien staat het ook wel op het lijstje van de PvdA. Dat hebben we vandaag ook in de Volkskrant kunnen zien. Dat gaat over de kerntaak, de nucleaire taak van de JSF. Met de aanschaf van de JSF wordt ook de nucleaire taak van de luchtmacht veiliggesteld. De JSF kan immers geschikt worden gemaakt om kernwapens te dragen. Dat we onszelf opnieuw voor tientallen jaren verbinden aan die Amerikaanse kerntaak, zou toch te gek zijn. Nederland dient zijn kernwapens zo snel mogelijk te verwijderen. Dat wil een meerderheid van de Tweede Kamer en dat heeft PvdA-Minister Timmermans ook altijd bepleit toen hij nog Kamerlid was. Hij zei: «Die tactische kernwapens zijn net zo nuttig als tepels op een mannetjesvarken». Het minste wat we kunnen doen, is het schrappen van de kerntaak van de JSF. Ik vraag aan de PvdA of dat een harde voorwaarde is voordat wij tot de aanschaf van dit toestel overgaan.

De voorzitter: Mijnheer Van Dijk, wilt u via de voorzitter spreken?

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ja, voorzitter. Daar hebt u gelijk in. Ik ga in op de drones. De regering wil vier onbemande vliegtuigen met groot bereik aanschaffen, die later desgewenst bewapend kunnen

worden. Juist vanwege het omstreden gebruik door de Verenigde Staten, met als gevolg talloze onschuldige slachtoffers, vind ik dat wij uiterst terughoudend moeten zijn met drones. Wat is de reactie van de Minister op het advies van de CAVV, de Commissie van advies inzake volkenrechtelijke vraagstukken? Zij zegt dat bewapende drones mogen worden gebruikt om buiten het eigen grondgebied vijandelijke strijders in een gewapend conflict aan te vallen, mits hiervoor een erkende rechtsbasis bestaat. Kortom: maak duidelijke internationale afspraken over de inzet van dit wapen.

In de visie van de Minister wordt ook verwezen naar de oprichting van een Joint Cyber Commando bij het Commando Landstrijdkrachten (CLAS). De Minister schrijft in haar visie dat dit commando gaat werken aan het ontwikkelen van een benodigde offensieve capaciteit. Het Rode Kruis waarschuwt voor dit Joint Cyber Commando en voor die offensieve capaciteit. Ik citeer: offensieve cyberoperaties kunnen resulteren in reële schade aan een land; zo'n handeling, of die nu erkend is of niet, komt neer op een oorlogsdaad. Heeft de Minister ook de volkenrechtelijke kanten van dit wapen doordacht?

Het is aan het parlement om deze Minister met beide benen op de grond te zetten. Een moderne krijgsmacht gericht op vredeshandhaving past goed bij Nederland en bij het budget. Een opvolger van de F-16 kan van de plank gekocht worden. Daarmee vermijden we het risico dat de aankoop van de JSF een fiasco wordt en dat het leger op onverantwoorde wijze wordt overvraagd.

De **voorzitter**: Dank u wel, mijnheer Van Dijk. U hebt precies 16 minuten gebruikt van uw spreektijd. Dan weet u dat voor uw tweede termijn. Mevrouw Hachchi wil u interrumpen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Terecht begon de heer Van Dijk over het werk dat militairen verrichten. Ik kan mij alleen maar bij aansluiten bij zijn woorden. Alle lof daarvoor. Ik wil de heer Van Dijk wel vragen naar de ambitie waar de SP voor kiest. Hoeveel militairen zouden daardoor ontslagen moeten worden? Kan hij daar duidelijkheid over geven?

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Nee, dat kan ik niet. In onder andere «Keuzes in kaart 2013–2017» van het Centraal Planbureau kan mevrouw Hachchi lezen wat wij doen met Defensie. Daarin wordt dat uitgewerkt en onderbouwd.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Sterker nog, ik heb variant G, die de SP nastreeft, laten opzoeken. Deze variant kost 23.500 banen. Ik vind het goed dat de SP zegt dat je een eerlijk verhaal moet houden en dat je ambitie en geld in balans moet brengen, maar dan moet je ook eerlijk zijn over de consequenties. Als de ambitie van de SP wordt gevolgd, zouden nogal wat militairen ontslagen moeten worden.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De regering schrapt zelf meer dan 10.000 functies. Daar is veel onrust over. Dat kunnen we in de kranten lezen. Ik heb ook wat cijfers gegeven. Het is waar: als je bezuinigt op een taak van de overheid, dan zullen er mensen moeten vertrekken. De vraag is hoe je dat doet. Dat moet je fatsoenlijk doen. Je moet die mensen van werk naar werk leiden. Wij hebben altijd gevraagd of zij, indien zij dat willen, niet met voorrang geplaatst kunnen worden in het beroepsonderwijs, bij de politie et cetera. Je moet er ook voor zorgen dat het takenpakket overeenkomstig wordt ingekrompen, want anders gaat de zaak knellen. Ik ben het dus met mevrouw Hachchi eens: wees eerlijk over je standpunten.

De **voorzitter**: Dan gaan wij naar de bijdrage van de woordvoerder van de fractie van de VVD. Mijnheer Vuijk, u hebt in totaal 52 minuten. U weet daar ongetwijfeld goed mee om te gaan.

De heer **Vuijk** (VVD): Voorzitter, ik zal daar efficiënt mee omgaan. Ik ga u hier geen uur lang vermaken, maar ik zal wel wat tijd gebruiken om het standpunt van de VVD nog eens even goed over het voetlicht te brengen. De kabinetten-Rutte I en II zetten in op een kleine en slagvaardige overheid. Vanuit deze visie worden alle departementen gereorganiseerd en hervormd. De Minister van Defensie heeft de opgave om zowel een reorganisatie door te voeren als tegenvallers binnen de eigen begroting op te lossen. In het afgelopen jaar heb ik al gezien dat dit geen eenvoudige opgave is.

Mijn tweede punt betreft historische momenten. Met enige jaloezie keek ik het afgelopen jaar naar andere departementen die het ene historische akkoord na het andere sloten. Nu hebben we een eigen historisch moment, een historisch moment voor Defensie. Het betreft geen akkoord, maar wel de reeds lang beloofde nota In het belang van Nederland. De VVD ziet deze als een nota waarin de regering, dit kabinet, deze Minister van Defensie, orde op zaken stelt, toekomstperspectief schetst en enkele langlopende dossiers, zoals de F-35 en het Joint Logistic Support Ship, afrondt.

De heer **Knops** (CDA): Om de setting van het bijna een uur durende betoog van de heer Vuijk goed te begrijpen, wil ik hem vragen of hij nu gaat spreken over de nota In het belang van Nederland of over het geamendeerde Herfstakkoord. Daar zitten namelijk nogal wat verschillen tussen. Misschien is het goed als de heer Vuijk dat telkens in zijn betoog benadrukt. Anders ben ik bang dat ik het verhaal niet helemaal kan volgen.

De heer **Vuijk** (VVD): Voor zover mogelijk heb ik in mijn tekst onderscheid gemaakt tussen de beslissingen die in de nota zijn genomen en de gevolgen van het Herfstakkoord. Ik sta open voor interrupties als daar onduidelijkheid over is. Met genoegen zal ik dan opklaren hoe wij tegenover het verschil staan.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De heer Vuijk begint meteen met te zeggen dat deze Minister orde op zaken gaat stellen. Hij zegt dat er tegenvallers binnen de eigen begroting zijn. Na Prinsjesdag werd dit ingekaderd met de stelling dat deze Minister puin aan het ruimen is. Ik wil de heer Vuijk dan ook vragen of dat echt het geval is. De Algemene Rekenkamer heeft geconstateerd dat er nog steeds een gat in de begroting van Defensie is. Daarnaast is op het terrein van het vastgoed het puin zeker niet geruimd. De heer Vuijk zegt dat orde op zaken wordt gesteld. Als je daarbij optelt dat er niet alleen maar financiële tegenvallers zijn geweest, maar zeker ook keuzes van het kabinet-Rutte II, dan meen ik dat de aftrap van de heer Vuijk – wij moeten de rest van zijn verhaal nog in de komende 51 minuten horen – geen recht doet aan de feiten.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik heb tien zinnen uitgesproken, en in die zinnen zou geen recht worden gedaan aan de feiten. Dat is eerder een aftrap over de rest van mijn tekst. Misschien is het goed om daar in de loop van mijn betoog een aantal keren op terug te komen als wij specifiek over feiten komen te spreken.

Een interessante opmerking is wel «puinruimen». Ik heb dat woord niet gebruikt. Ik heb wel «orde op zaken stellen» gezegd. Deze Minister stelt orde op zaken. Volgens mij weet de hele commissie dat dit ook wel nodig is. Er moest een hoop gebeuren. In het regeerakkoord hebben wij met elkaar afgesproken dat er een visie van deze Minister moest komen. Het

ding heet nu nota. In die visie zouden de defensie-uitgaven binnen de gestelde budgettaire kaders moeten worden gebracht. Dat is hiermee ook gebeurd. Ik kom later nog even te spreken over de opmerkingen van de Rekenkamer daarover, maar ik loop hierop nu even snel vooruit. De Rekenkamer heeft geoordeeld dat de financiële onderbouwing van de nota de best mogelijke financiële benadering biedt met de op dit moment beschikbare gegevens. Mevrouw Hachchi kan wel meer eisen hebben, maar over de vraag hoe wij daar precies tegenover staan, kunnen we straks wel verder spreken, als wij bij dat punt zijn. Naar mijn beleving is de Rekenkamer vrij helder geweest. Mevrouw Hachchi kan meer willen, maar zij gaat niet meer krijgen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Over de Rekenkamer komen we dan nog te spreken. Ik wil de heer Vuijk de kans geven om nog meer zinnen daaraan te wijden. In zijn aftrap heeft hij echter wel duidelijk gemaakt dat het gaat om tegenvallers binnen de begroting van Defensie. Wil de heer Vuijk dan in ieder geval nu meteen helder maken dat het hierbij niet alleen maar gaat om tegenvallers binnen de begroting, maar ook om kabinetskeuzes van Rutte II? Die 348 miljoen zijn niet alleen maar tegenvallers. Ik wil dat toch graag meteen opgehelderd zien, anders gaat hier het idee leven dat het gaat om tegenvallers binnen de begroting van Defensie, terwijl het echt politieke keuzes zijn.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik wil mevrouw Hachchi tegenspreken, want dat heb ik niet gezegd. Ik heb opgemerkt dat de Minister van Defensie de opgave heeft om een reorganisatie door te voeren en om tegenvallers binnen de begroting op te lossen. Volgens mij is dat een algemene begrotingsregel die losstaat van de vraag of het om tegenvallers of om een bezuinigingsopgave gaat. Later komen wij nog te spreken over de financiële perikelen van deze nota. Het enige wat ik hier heb gezegd, is dat deze Minister een heel zware opgave heeft en dat zij deze zware opgave met deze nota naar mijn mening adequaat oplost. Het begrip «tegevallers» moet dan ook in die zin worden begrepen, en nog niet als vooruitlopend op een geweldige discussie over de vraag of het nu om tegenvallers of om bezuinigingen gaat.

De **voorzitter**: Mevrouw Hachchi, ik zie dat u weer wilt interrumpen, maar ik wil de heer Vuijk even de gelegenheid geven om met zijn verhaal te beginnen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Dat mag hij zeker, voorzitter, maar het is belangrijk om te constateren dat hier wordt gezegd dat tegenvallers binnen de begroting moeten worden opgelost, maar dat de nieuwe bezuiniging van Rutte-II, het kabinet dat nu regeert, daar ook onder vallen. Het is heel erg belangrijk om dat even op te helderen.

De **voorzitter**: Bij dezen. Mijnheer Vuijk, vervolgt u uw betoog.

De heer **Vuijk** (VVD): Goed dat dit opgehelderd is. We hadden het over historische momenten. Ik was net aardig op streek met een mooi rijtje. Ik ben daar blij mee omdat ik mij ook bij ons in de fractie wat eenzaam voelde omdat ik nog niks historisch te melden had. Nu hebben we ook binnen Defensie historische momenten. We hebben er zelfs een historisch akkoord bij gekregen, namelijk een begrotingsakkoord waarin men in het bijzonder oog voor Defensie heeft. Ik kijk even naar de mensen aan wie wij daarvoor dank verschuldigd zijn. De nota In het belang van Nederland gaat over onze veiligheid.

De **voorzitter**: Mijnheer Knops, ik zie dat u wilt interrumperen. Ik meld hierbij maar direct dat het woord «spuigaten» bij mij ondertussen begint te leven.

De heer **Knops** (CDA): Dat is heel snel, voorzitter. Dat is niet de bedoeling, maar de vraag is wel gerechtvaardigd. De uitgesproken dank van de heer Vuijk naar collega's van andere partijen roept natuurlijk wel de vraag op – ik ken de heer Vuijk en zijn visie op Defensie – waarom de hulp van die anderen nodig was en waarom de VVD dit niet gewoon zelf heeft geregeld. Dat is natuurlijk toch de centrale vraag die boven tafel hangt. Ik moet die nu stellen omdat de heer Vuijk nu ook daarop zinspeelt.

De heer **Vuijk** (VVD): Het regeerakkoord ziet eruit zoals het eruit ziet. Daar kan ik verder niet zo heel veel over zeggen. Hetzelfde geldt voor het begrotingsakkoord omdat ik zelf niet bij die onderhandelingen heb gezeten. Ik heb alleen net als de heer Knops kunnen constateren dat men in dit begrotingsakkoord in het bijzonder oog voor Defensie heeft. Ik kan alleen maar zeggen dat de maatregelen die voortvloeien uit dit begrotingsakkoord voor de VVD buitengewoon aanvaardbaar zijn.

De **voorzitter**: Dan doet de heer Segers ook nog een duit in het zakje.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Er is inderdaad wel iets historisch gebeurd. Dit punt zouden wij dan ook wel kunnen markeren als een ommekeer. Is het de inzet van de VVD-fractie om nu een streep te trekken? Zegt zij dat de enorme kaalslag die heeft plaatsgevonden, nu afgelopen moet zijn en is het haar inzet om vanaf nu weer te gaan bouwen?

De heer **Vuijk** (VVD): Zo zou ik het niet zeggen. Dat er sprake is van een zekere ommekeer, mag denk ik wel gezegd worden. De PvdA en de VVD hebben de steun in de Kamer weten te verrijken met steun van anderen. Wij hebben nieuwe vrienden gemaakt, zoals is gezegd, en dat is zeker een ommekeer. Kennelijk heeft dat ook gevolgen gehad voor Defensie. Dat heb ik slechts geconstateerd. Ik heb niet aan de onderhandelingstafel gezeten.

Het begrip «kaalslag» wil ik niet gebruiken. We kunnen verschillende benamingen gebruiken voor hetgeen bij Defensie gebeurt, maar wat mij betreft heet het «reorganisatie» en blijft het ook zo heten. Wij zijn nog steeds bezig om de enorme krijgsmacht die wij in de tijd van de Koude Oorlog hadden, met dienstplichtigen, een beroepskader en doctrines, om te bouwen tot een flexibele krijgsmacht die voor andere taken moet zijn toegerust dan de krijgsmacht die wij nu hebben. Op de vraag of dat een krijgsmacht is die voldoende is, wil ik in de loop van mijn betoog bij de verschillende onderdelen terugkomen. Dat lijkt mij beter. Als we alleen over het totaalbedrag praten, ontstaat wellicht een discussie die niks oplevert.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Op de site van de VVD staat zwart op wit dat de VVD tegen nieuwe bezuinigingen op de krijgsmacht is. Is dat de inzet waar wij de VVD-fractie in de toekomst aan kunnen houden?

De heer **Vuijk** (VVD): Dat was de inzet en dat is de inzet. De tekst die op de website staat, verwoordt de inzet waarmee wij de verkiezingen zijn ingegaan. Die geldt nog steeds. Ik sta volledig open voor vragen over alle beslissingen waar wij hier uitspraken over doen. In dat licht mag de heer Segers mij rustig bevragen.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Laat ik de vraag dan, even puur hypothetisch, als volgt stellen. Stel dat elk jaar een akkoord wordt gesloten waarbij wij

erin slagen om nog meer geld naar Defensie te sluizen. Ziet de heer Vuijk dan op dezelfde positieve wijze dat soort akkoorden tegemoet?

De heer **Vuijk** (VVD): Die vraag kan ik lastig beantwoorden, want ik zit niet aan die onderhandelingstafel. Het is bijna een pijnlijk verschil – ik kijk een beetje in de spiegel – tussen een grote fractie en een kleine fractie. Ik ben slechts een eenvoudige woordvoerder op Defensie, terwijl de heer Dijkgraaf aan de onderhandelingstafel zit. Daar moet ik het antwoord op schuldig blijven. Ik heb in ieder geval gezegd dat ik het onderhandelingsresultaat bezien vanuit het perspectief van Defensie buitengewoon aanvaardbaar vind.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Dat is inderdaad het voordeel van kleine partijen. Dat is mooi. Even een serieuze vraag aan de heer Vuijk: als ik de spanning zie tussen de ambities van Defensie en het budget dat daarvoor beschikbaar is, kan ik mij niet voorstellen dat de VVD er rouwig bij staat te kijken als wij erin slagen om het budget in opwaartse trend bij te stellen.

De heer **Vuijk** (VVD): Nu loop ik het risico dat ik wat vooruit begin te lopen om mijn notitie en de samenhang daarvan ondergraaf, maar de vraag hoeveel geld Defensie nodig heeft, is niet alleen te beantwoorden met een los getal. Het gaat erom voor welke opgaven Defensie staat. Ik stel voor om daar straks, als wij over de taken en opgaven praten, nog even op terug te komen en dan in te gaan op de vraag of er nou wel of niet voldoende geld naar Defensie gaat, of er nog meer bij moet en of, zoals de SP dat wil, er nog wel wat af kan.

De **voorzitter**: Ik zie dat u de ruimte krijgt om de rest van uw betoog nu voort te zetten. Daar wordt met veel anticipatie op gewacht.

De heer **Vuijk** (VVD): De nota In het belang van Nederland gaat echt over onze nationale en internationale veiligheid. Zij gaat over de bescherming tegen angstaanjagende terreur, over bescherming tegen ontwrichtende regionale conflicten, over bescherming tegen een totale oorlog tussen staten. Zij gaat over de bescherming van onszelf, de bescherming van onze bondgenoten, over het bevorderen van de internationale rechtsorde en bijvoorbeeld over de mogelijkheid om de helpende hand te bieden aan fragiele staten en om ontwrichtende vluchtelingenstromen te voorkomen. Ook gaat zij over het verlenen van bijstand aan politie en brandweer als er dijken bezwijken, bosbranden woeden of als zware criminelen met extreem geweld dreigen.

Pal staan voor 's lands veiligheid is een zware verantwoordelijkheid. Het is een opdracht die is opgenomen in de Grondwet. Die opdracht raakt niet de krijgsmacht, maar ons. Het is goed dat de Minister met deze nota orde op zaken stelt.

Een jaar geleden sprak ik in de plenaire zaal mijn maidenspeech uit. Die maidenspeech ging over mijn persoonlijke ervaringen bij de infanterie. Als actief dienend militair maakte ik de overwinning van de NAVO op het Warschaupact mee. De val van de Berlijnse Muur in 1989 was een historisch moment. Het woord is eerder gevallen. Twaalf jaar later, in 2001, werkte ik op een kantoor in het World Trade Center in Rotterdam. Op een groot tv-schermb zag ik 's middags live vliegtuigen het World Trade Center in New York binnenvliegen: een terreurdaad die diepe indruk maakte. Het markeerde het einde van de Koude Oorlog met de permanente nucleaire dreiging en het markeerde het begin van de diffuse dreiging van internationale terreur. Deze twee indrukwekkende gebeurtenissen motiveren mij in 2013, weer twaalf jaar later, sterk om in deze Kamer deze Minister van Defensie te steunen bij het in stand houden van een slagvaardige krijgsmacht.

Om dat te doen, hebben de VVD en de PvdA vorig jaar goede gezamenlijke afspraken gemaakt om de Defensie-uitgaven binnen budgettaire kaders te brengen. Het gaat erom dat duurzaamheid en toekomstperspectief voor de krijgsmacht ontstaan. De Minister van Defensie heeft aan deze afspraken adequaat invulling gegeven met de keuze voor een veelzijdig inzetbare krijgsmacht die betaalbaar is en, als derde, internationaal ingebed is. Voor de VVD staat centraal dat de krijgsmacht met deze nota voldoende toegerust is om onze staatsveiligheid te kunnen garanderen. De krijgsmacht is daarmee voldoende toegerust om de grondwettelijke taken uit te voeren, namelijk verdedigen, beschermen en handhaving bevorderen. De krijgsmacht is daarmee voldoende toegerust om onze militairen van escalatiedominantie te voorzien.

De VVD hecht grote waarde aan Defensie. Defensie is in het directe economische belang en veiligheidsbelang van Nederland. Neem bijvoorbeeld de dreiging tegen piraterij. De SP noemde deze al. De wereldwijde schade loopt in de miljarden. Dankzij de inzet van Defensie wordt deze dreiging op dit moment in de Hoorn van Afrika bestreden. Ook de kosten van cybercrime zijn groot en lopen in de tientallen miljarden, alleen al voor Nederlandse bedrijven. Een moderne Defensie levert ook een bijdrage aan het bestrijden van deze dreiging. Daarnaast draagt Nederland via Defensie bij aan de internationale rechtsorde. Ik spreek nu concreet over Mali.

Deze Minister kiest er terecht voor om niet aan de samenstelling, maar aan het voortzettingsvermogen van de capaciteiten te sleutelen. Daarmee wordt het budget binnen de ambities gebracht. De VVD constateert dat de vermindering van het aantal van een bepaalde basiscapaciteit, niet het type missie waaraan kan worden deelgenomen beperkt, maar wel de duur en omvang van de inzet. Daarmee geef ik in feite ook een antwoord op de vraag van de heer Dijkgraaf. Feitelijk kan de krijgsmacht naast kleine missies en nationale taken nog één grote operatie op zee, op land en in de lucht uitvoeren. Daarmee is de opdracht uit het regeerakkoord op dit onderdeel naar mijn mening adequaat uitgevoerd.

Gelet op de opmerking van de SGP kan ik mij voorstellen dat je nog eens met elkaar wil discussiëren over de vraag of dat voldoende is: is het voeren van één missie op deze manier voldoende? Daar zou de discussie naar mijn mening over moeten gaan. Heb je daar genoeg aan? Heb je gezien de analyse van de dreiging in de wereld meer nodig of is dit genoeg?

De Minister van Defensie zet stevig in op internationale samenwerking. Nederland is niet in staat om op eigen kracht zijn veiligheid te garanderen. Onze veiligheidsbelangen zijn verknoopt met de wereld om ons heen. De NAVO blijft dan ook de hoeksteen van ons veiligheidsbeleid en een verdere verdieping van militaire samenwerking met gelijkgezinde landen in multinationaal verband is dan ook het streven.

De Minister buigt met deze nota voor 348 miljoen structureel om in 2017. Voor een deel gaat het daarbij om een problematiek die in de voorgaande jaren is opgebouwd. Voor een ander deel gaat het om rijksbrede taakstellingen waarvoor Defensie medeverantwoordelijkheid draagt. Ik refereer in dezen even aan de opmerking van de heer Knops. Hij vroeg wat het verschil is. Dit is de nota. Er komt straks nog een opmerking over het begrotingsakkoord.

De Algemene Rekenkamer oordeelde dat de financiële onderbouwing van deze nota de best mogelijke financiële benadering biedt met de op dit moment beschikbare gegevens voor besluitvorming over de gepresenteerde keuzes. Daarmee reageer ik even op een opmerking die helemaal in het begin is gemaakt. Toen werd mij gevraagd of ik tevreden ben met deze nota. Er zijn mensen die zeggen dat deze nota in financieel opzicht nog onvoldoende is. De Algemene Rekenkamer heeft echter gezegd dat het geen zin heeft om op dit moment nog meer te vragen. Pas over een paar jaar, als er verder gesleuteld is aan de financiële systemen, kan weer

worden gevraagd om betere en dieper onderbouwde gegevens. Daarom zegt de VVD ook dat zij kan leven met de financiële onderbouwing van deze nota.

Het Herfstakkoord heeft de financiële problematiek van Defensie iets verkleind. Voor Defensie is algemeen 90 miljoen beschikbaar. Daarnaast is 25 miljoen beschikbaar gekomen uit het budget voor regionale werkgelegenheid. Na het effect van de prijsbijstelling blijft er voor Defensie netto 66 miljoen meer over dan tijdens het schrijven van de nota werd verwacht. Desalniettemin wordt door de Minister 282 miljoen ingevuld om de uitgaven van de krijgsmacht binnen het budget te houden. Daarmee ben ik weer terug bij mijn allereerste zin: een opgave van formaat. De nota leidt tot een financieel en operationeel duurzame krijgsmacht. Dat is een klus waar al tientallen jaren aan wordt gewerkt, maar waarvan de voltooiing nu eindelijk eens dreigt te gaan lukken, in ieder geval naar het oordeel van de Rekenkamer. Dat er nog wat te doen is, zal evident zijn, maar op dit moment is dit het best haalbare resultaat. Om dit te bewerkstelligen, heeft de regering de inzetbaarheidsdoelstellingen verlaagd en per krijgsmachtonderdeel maatregelen genomen om beter aan de nieuwe inzetbaarheidsdoelstellingen te kunnen voldoen. De Rekenkamer oordeelt dat de ambities van de krijgsmacht en de mogelijkheden om die te realiseren, inderdaad dichterbij elkaar zijn gebracht. Ik ga in op een aantal maatregelen. De VVD deelt de visie van de Minister dat de luchtmachtkrachten ...

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik zocht even naar een goed moment om te interrumperen. Voordat de heer Vuijk een aantal maatregelen bespreekt, vraag ik hem naar zijn algemene oordeel over de nota. Ik begrijp dat die heel positief is. Hij heeft dat vooral toegelicht door te zeggen dat de zaak nu financieel beter op orde is. Hij is begonnen met het verschijnen van de nota historisch te noemen. Ik zat op het puntje van mijn stoel om te horen wat nu het historische moment is dat met deze nota wordt gemarkeerd. Wat is nu de beslissende verandering in het Nederlandse defensiebeleid waar we vanaf nu mee gaan rekenen? Ik hoor de heer Vuijk in feite één ding zeggen en dat is dat wij eigenlijk hetzelfde blijven doen, maar dat wij het in de toekomst alleen wat korter doen. Is dat het historische van deze nota? Of heb ik in zijn betoog iets over het hoofd gezien?

De heer **Vuijk** (VVD): Dat laatste, ja. De samenvatting van de heer Van Ojik – we kunnen nog steeds alles, alleen wat korter – vind ik een heel rake typering van de nota. Die deel ik ook zeker. Naar mijn mening zou daar de finale discussie inzake de krijgsmacht over moeten gaan: is dat nu wel of niet verantwoord? De financiële problematiek is niet van vandaag of gisteren; die is er al jaren. De manier waarop deze Minister nu in samenwerking met de Minister van Financiën de financiële problematiek oplost, mag je naar mijn mening historisch noemen. Hier wordt toch echt een stap gezet. De financiële systematiek wordt niet meer intern met lapmiddelen op orde gehouden, waarbij roofofbouw wordt gepleegd enzovoort. Het tweede element dat in deze nota zit, is de beslissing over het luchtwapen. Dat is met recht een historisch moment omdat het voorgaande besluit met deze importantie inmiddels 40 jaar geleden heeft plaatsgevonden. Dat zijn naar mijn mening twee pijlers. Misschien zijn er meer voorbeelden te vinden, maar dit zijn twee belangrijke pijlers waarop mijn oordeel dat het een historische nota is, is gebaseerd. In de doorsnedenota van de afgelopen jaren staat dit soort beslissingen in ieder geval niet.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik kan niet helemaal ontkennen dat het besluit om een JSF aan te schaffen een zekere historische importantie heeft. Ik verschil overigens met de heer Vuijk van oordeel over de

waardering daarvan, maar dat zal hem niet verbazen. Ik vind het een beetje weinig. Je kunt wel zeggen dat de betaalbaarheid van Defensie hiermee op een wat steviger grond is komen te staan – iets wat overigens nog maar moet blijken; daar komen we nog over te praten – maar de Minister zegt in de nota in haar woord vooraf zelf dat het ten tweede om de betaalbaarheid gaat, maar dat het ten eerste erom gaat zo goed mogelijk om te gaan met de diffuse dreigingen en risico's waarvoor wij ons in de wereld zien gesteld. Misschien is dat laatste nog wel veel belangrijker. Aan dat punt wil ik toch liever het historische karakter van de nota koppelen. De heer Vuijk zegt dan: je hebt gelijk, we blijven allemaal hetzelfde doen, alleen korter. Is dat dan de historische ommezwaai die wij in het beleid tegemoet kunnen zien? Dat is toch een beetje weinig, of niet?

De heer **Vuijk** (VVD): Dat ben ik met de heer Van Ojik eens. Daarom zie ik het historische niet in dat element zitten. Het punt van de diffuse dreiging is niet meer helemaal nieuw. De val van de Berlijnse Muur in 1989 was het grote moment waarop een omslag plaatsvond. Vanaf dat moment is de reorganisatie van de krijgsmacht op gang gekomen. We hebben dat ook, met een negatieve connotatie, het innen van het vredesdividend genoemd. De historische keuzes die daaruit voortvloeien, zijn voor een deel allemaal wel een keer gemaakt, maar dat gebeurde in kleine stapjes. Ik wil niet aan dat specifieke punt het historische element van deze nota ophangen. Ik wil dat echt verbinden aan het feit dat wij nu voor het eerst sinds lange tijd erin slagen om de financiële problematiek in de vingers te krijgen. Dat is zelfs zo gebeurd dat de Rekenkamer daar positief over oordeelt. Ik blijf vasthouden aan het punt van het luchtwapen, waarbij wij nu kiezen voor een jachtvliegtuig. Voor een vorig besluit van die importantie moet je toch op zijn minst 40 jaar terugkijken.

Mevrouw **Hachchi** (D66): In aanvulling op mijn eerdere interruptie in het betoog van de heer Vuijk, namelijk over de Rekenkamer en de financiële huishouding van Defensie, merk ik op dat de heer Vuijk wel heel erg selectief is over hetgeen de Rekenkamer heeft gezegd. Ik heb toch goed naar hem geluisterd. De Rekenkamer heeft inderdaad gezegd dat in de systematiek, de manier waarop Defensie de zaken inzichtelijk maakt, verbetering zit. Er is nog een wereld te winnen, maar dit is in ieder geval een goede start. De Rekenkamer zegt echter tegelijkertijd dat er nog steeds problemen zijn. 1. Ik noem de ambitiedelta: in gewone-mensenwoorden is dat een gat in de begroting. Ondanks deze nota is dat gat nog steeds niet gedekt. 2. De Rekenkamer maakt zich nog steeds zorgen over het vastgoed. Ook dat is financieel nog niet op orde. Ik zou graag een iets eerlijker reactie van de VVD willen horen. Ja, de systematiek is er, maar deze nota en zelfs de maatregelen die deze Minister neemt, zijn nog niet voldoende om de financiële degelijkheid binnen Defensie te realiseren.

De heer **Vuijk** (VVD): De Rekenkamer heeft een heel dik rapport geschreven en doet heel veel aanbevelingen. Dat is ook het werk van de Rekenkamer. Ik wil D66 er wel op wijzen dat de Rekenkamer heel nadrukkelijk, bijna concluderend, heeft gesteld dat hetgeen nu in de nota voorligt, op dit moment het best haalbare is. Met de systemen waarover Defensie nu beschikt, is dit het best denkbare en dit is sinds jaren ook het beste resultaat. Wij willen best nog wel meer. De Rekenkamer geeft ook allerlei handreikingen waaruit blijkt hoe dat zou moeten. Dat is zeer te waarderen. Dat leidt ook nog tot een prachtige routekaart voor Defensie om de komende jaren nog allerlei verbeteringen aan te brengen, maar dat neemt niet weg dat de huidige nota op dat punt een historische kwaliteit heeft. Ik kijk maar even, bijna met een knipoog, naar de heer Van Ojik.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Het klopt gewoon niet. De Rekenkamer zegt niet dat de nota op orde is of dat de maatregelen in de nota goed zijn. De

Rekenkamer bekijkt alleen of de financiële huishouding, de systemen en de manier waarop Defensie haar huishoudboekje op orde brengt, goed zijn. Over het laatste ben ik het met de heer Vuijk eens; dat heeft de Rekenkamer omarmd. De Rekenkamer heeft echter helemaal niet gezegd dat de maatregelen goed zijn of dat de keuzes die in de nota worden gemaakt, goed zijn. Sterker nog: de Rekenkamer geeft op twee concrete terreinen aan dat het nog niet op orde is ondanks deze nota, ondanks de keuze die deze VVD-Minister maakt. En dat is mijn punt. Graag hoor ik een reactie van de heer Vuijk.

De heer **Vuijk** (VVD): In het begin van mijn betoog zei mevrouw Hachchi al dat zij het over de feiten wilde hebben. In het presenteren van de feiten zal er tussen de VVD en D66 op dit punt wat licht blijven. De Rekenkamer doet in haar rapport heel veel aanbevelingen. Bij aanbevelingen horen ook oordelen waarbij wordt gezegd dat deze nota onderdelen kent die nog beter kunnen worden aangepakt. De kern van het betoog, ook van de Rekenkamer, blijft echter dat dit op dit moment het best haalbare resultaat is. Het is goed dat alle partijen in deze Kamer er bij de Minister op blijven aandringen dat er nog van alles beter kan. Dat geldt overigens niet alleen voor Defensie, maar voor praktisch alle ministeries. We kunnen nog meer willen, maar ook hier geldt dat ik vasthoud aan het oordeel van de Rekenkamer dat wij het met deze nota voorlopig moeten doen. De VVD oordeelt «dat is mooi, daar gaan we mee aan de slag». Mevrouw Hachchi oordeelt «ik vind het nog te weinig». Dat kan, maar daar gaan wij het niet over eens worden.

De heer **De Roon** (PVV): Ik wil nog even terugkomen op de opmerkingen van de heer Vuijk in het interruptiedebatje met de heer Van Ojik. De heer Vuijk merkte op dat het een goede keuze is om niet meer eindeloos aan missies deel te nemen, maar wat korter. Hij zei die ook niet meer met lapmiddelen overeind te willen houden. Ik vraag hem om nu even te focussen op de Patriotmissie. Is de heer Vuijk het bijvoorbeeld met mij eens dat wij ook de Patriotmissie in Turkije niet met lapmiddelen overeind moeten willen houden?

De heer **Vuijk** (VVD): De Patriotmissie is een bijzondere missie en wel in die zin dat het hierbij om een nichecapaciteit gaat. Als je een nichecapaciteit hebt, dan geldt ook volgens de systematiek van de nota dat je geen «nee» moet zeggen als internationaal om deze capaciteit wordt gevraagd. Je zult daarin dus moeten investeren. Je zult ervoor moeten zorgen dat dit wapensysteem up to date is en functioneert. Op dit moment functioneert het ook. We zijn daar geweest en we hebben gezien dat aan deze apparatuur veel eisen worden gesteld. Ik heb echter ook gezien dat die nog steeds functioneert. Het lijkt mij goed om de specifieke discussie over de Patriotmissie en de manier waarop wij daar tegenover staan, te laten terugkomen in het debat over de verlenging van deze missie. Anders ga ik hier vooruitlopen op een heel andere discussie. In het algemeen kan ik opmerken dat nichecapaciteiten, in tegenstelling tot de basiscapaciteiten en tot zaken die wij met pooling and sharing doen, inzetbaar moeten zijn en inzetbaar gehouden moeten worden. De Minister heeft in de nota opgemerkt dat je daar bij de discussie over de soevereiniteit van te voren helder over moet zijn.

De heer **De Roon** (PVV): Tjonge, wat een omhaal van woorden van de heer Vuijk om maar niet te hoeven zeggen dat de Patriotmissie ook met lapmiddelen overeind moet worden gehouden. De heer Vuijk leest neem ik aan toch ook de kranten? Hij heeft toch ook de berichten van de personeelsvakbonden van Defensie gezien? Daaruit blijkt duidelijk dat op dit moment wordt gezocht naar lapmiddelen om de personele bezetting

van die missie maar overeind te kunnen houden. Wat vindt de heer Vuijk daar nou van?

De heer **Vuijk** (VVD): Ik loop wat te hoop tegen het woord «oplappen». Ik wil nadrukkelijk niet vooruitlopen op de politieke discussie over deze missie. Vandaar dat ik het houd bij een algemene opmerking over nichecapaciteiten. Nichecapaciteiten moeten gewoon inzetbaar zijn. Deze discussie, over het specifiek voortzetten van deze missie, voeren wij volgens mij niet binnen de commissie voor Defensie, maar binnen de commissie voor Buitenlandse Zaken.

De heer **De Roon** (PVV): Ik constateer dat de heer Vuijk als woordvoerder voor Defensie nu wegduikt voor zijn eigen verantwoordelijkheid als het gaat om een inzet die, zoals wij uit de kranten begrijpen, nu met lapmiddelen overeind gehouden moet worden. De heer Vuijk duikt gewoon weg! Wat is dit voor een slap VVD-standpunt?

De heer **Vuijk** (VVD): De heer De Roon spreekt over verantwoordelijkheid, maar volgens mij is dit een aangelegenheid van Buitenlandse Zaken. Ik kijk ook even naar de voorzitter. Volgens mij is het verlengen van een specifieke missie en alles wat daaromheen hangt, een aangelegenheid van Buitenlandse Zaken. Die verantwoordelijkheid hoort niet aan deze tafel thuis.

De **voorzitter**: U kijkt mij vragend aan. Ik zou daar een antwoord op kunnen geven, maar ik geef u het advies om te proberen die vraag zelf te beantwoorden of door te gaan met uw betoog.

De heer **Vuijk** (VVD): Dan ga ik door met mijn betoog. De luchtmacht is toch een van de interessantere onderdelen van de nota. De Minister maakte een opmerking over de vliegbasis in Leeuwarden. Die zou worden omgevormd van een main operating base naar een deployed operating base, maar dat is komen te vervallen. Tegen de heer Knops zeg ik dat er dus een verschil zit tussen de nota en de begroting. Naar aanleiding daarvan is in de nota van wijziging besloten om de taken van Leeuwarden een andere plek te geven. Ik deel de constatering van de Minister dat je voor de mensen rust creëert door deze maatregelen terug te draaien. Dat geldt zowel voor de mensen in Leeuwarden als voor het betrokken personeel. De toekomstige inrichting van de vliegbasis Leeuwarden zal de transitieplannen voor de invoering van de F-35, maar ook de UAV's (unmanned aerial vehicle), ten goede komen. Ik constateer dat daarmee in een kwetsbare regio werkgelegenheid wordt behouden. Naar ik meen, was dat een van de onderbouwingen voor de nieuwe vrienden in de coalitie die dat belangrijk vonden. Ik koppel daaraan het begrip «buitengewoon aanvaardbaar».

De heer **Knops** (CDA): Ik kan er ook niets aan doen dat het debat af en toe een beetje verwarrend wordt, maar bij zo veel dankbetuigingen aan de vrienden van de coalitie die iets belangrijk vinden, rijst natuurlijk de vraag wat de heer Vuijk of de VVD-fractie daar zelf van vindt.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik eindigde net in de slipstream van mijn betoog met de opmerking dat ik daaraan het begrip «buitengewoon aanvaardbaar» koppel. Ik kan de afweging van de Minister volgen en die zullen wij steunen. Andersom hadden wij de maatregel ook gesteund. Als ik heel flauw zou zijn, zou ik hier zeggen «oordeel Minister», maar volgens mij past die figuur hier niet.

De heer **Knops** (CDA): Voorzitter, u wordt er een beetje moedeloos van begrijp ik.

De **voorzitter**: Nee hoor.

De heer **Knops** (CDA): Oké. «Aanvaardbaar» duidt erop dat de heer Vuijk de versterking van de werkgelegenheid in het noorden zelf niet zou willen. Het lijkt mij goed dat de heer Vuijk zich daar helder over uitspreekt. Is dit iets wat is afgedwongen door de vrienden, of is dit iets wat de VVD con amore omarmt en eigenlijk zelf ook al eerder had gewild?

De heer **Vuijk** (VVD): Nee, de afweging die wij maken is een andere. Wij willen dat deze Minister van Defensie haar middelen zo efficiënt mogelijk inzet. Als de Minister oordeelt dat je met vliegbases anders om moet gaan dan wij oorspronkelijk deden, dan vind ik dat een goede. Als zij vervolgens in de context van een akkoord tot een andere afweging komt en daar ook andere problemen mee kan oplossen, gaan wij daar op dit moment niet aan in de weg staan. Onze oorspronkelijke redenering betreft de efficiënte besteding van middelen: hoe ga je om met vliegbases? Als je op de vliegbasis Leeuwarden tegen iets lagere kosten kunt opereren door deze anders in te richten en door er een andere sticker op te plakken zodat er wat minder mensen hoeven rond te lopen, dan kan de VVD met die redenering goed leven. Als wij daarentegen zeggen dat toch nog andere belangen een rol spelen en dat, alles afwegende, het een politiek belang is en in het belang van de mensen daar, dan is deze uitkomst naar mijn mening uitstekend te verdedigen. Het is gewoon een andere belangenafweging, die in de tweede ronde anders uitvalt.

De **voorzitter**: De heer Vuijk vervolgt zijn betoog. U hebt tien minuten gebruikt, mijnheer Vuijk.

De heer **Vuijk** (VVD): Zoals wij de nota lezen, is de beslissing over de Gulfstream een heel duidelijke beslissing. Toch wil ik de Minister in dit verband wijzen op de op enig moment noodzakelijke vervanging van het regeringstoestel KBX. Ik geef haar de suggestie mee om nog eens te bekijken of er met de Gulfstream interdepartementaal iets te combineren valt en in de behoefte kan worden voorzien. Wij hebben namelijk ook gezien dat, als je de Gulfstream uit de vaart neemt of uit de lucht neemt – de Minister moet straks maar even duidelijk zeggen hoe je dat precies noemt – of afstoot, daar een inhuurcomponent tegenover komt te staan. Dat wil zeggen dat er nieuwe kosten bij komen. Hoe duidelijk is dat? Als wij nu weten dat het regeringstoestel ook op enig moment moet worden vervangen, is er dan wellicht een mogelijkheid om daar iets mee te doen? Het toestel is een interessante militaire en civiele nichecapaciteit die mogelijk ook in IRTC-verband (International Recommended Transit Corridor) kan worden aangeboden. Bij een fiks aantal andere maatregelen hebben wij de nodige creativiteit gezien en wellicht is ook hier iets te zien. *Pièce de résistance*: de kogel is door de kerk. Na vijftien lange jaren hebben deze regering en deze Minister een stevig besluit genomen. Voor een precedent zouden wij ruim 40 jaar terug moeten kijken. Begin jaren zeventig zocht de Koninklijke Luchtmacht een opvolger voor de F-104 Starfighter en de NF-5A Freedom Fighter. Nederland ging samen met België, Denemarken en Noorwegen op zoek naar een opvolger. Er waren verschillende kandidaten: de Mirage, een Saab, een Northrop en een General Dynamics F-16. In mei 1975 besloot de Nederlandse regering 84 F-16's aan te schaffen met een optie op nog eens 18. In totaal zijn er in de loop der jaren 213 F-16's aangeschaft, waarvan de eerste op 6 juni 1979 werd afgeleverd in Leeuwarden. De F-16 is operationeel achterhaald en versleten. Het werd al eerder genoemd. De F-16 wordt vervangen. De VVD verzet zich tegen het beeld dat de F-35 te sterk zou drukken op de begroting. Na 40 jaar is het simpelweg tijd voor een nieuw toestel, net zoals je thuis na een jaar of tien toe bent aan een nieuwe auto. De F-35 staat vanaf 2017 op de begroting; van de totale vervangingskosten kan

Nederland eenmalig drie weken de gezondheidszorg betalen. Ik blijft dit in de context zien.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Allereerst de complimenten voor het feit dat de heer Vuijk zijn tijd ook vult door ons wat historisch besef mee te geven. Daarvoor kan ik hem alleen maar complimenteren. De heer Vuijk gebruikt de woorden «de kogel door de kerk». Staat de afspraak die in het regeerakkoord is genoemd, namelijk dat eind 2013 het besluit over de vervanging van de F-16 wordt genomen? Of staat die afspraak ter discussie? Ik wil de heer Vuijk in dezen om opheldering vragen.

De heer **Vuijk** (VVD): Misschien kan mevrouw Hachchi haar vraag iets toelichten. Ik kan het niet helemaal volgen.

De **voorzitter**: Het zou helpen als u even luistert als de vraag wordt gesteld.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Dank u, voorzitter. In het regeerakkoord staat dat eind 2013 een besluit wordt genomen over de vervanging van de F-16. Mijn heldere vraag aan de heer Vuijk is of die afspraak nog staat. Dat vraag ik zeker nu hij zegt dat de kogel door de kerk is en dat het kabinet een besluit heeft genomen. Deze specifieke vraag wil ik vandaag stellen. Dit debat is immers vooral bedoeld om op dit vlak duidelijkheid te krijgen. Staat die afspraak in het regeerakkoord wat betreft de VVD-fractie?

De heer **Vuijk** (VVD): Ondanks de vermanende woorden van de voorzitter kan ik de vraag niet volgen. Misschien kan de voorzitter mij helpen door de vraag zo vorm te geven dat ik daarop een antwoord kan geven. Ik begrijp het niet helemaal. Ik begrijp het echt niet.

De **voorzitter**: Dan moet ik de vraagsteller vragen om het nog een keer te formuleren.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik ga het in iets andere bewoordingen nog een keer proberen. «Jip-en-janneketaal», zegt mijn collega De Roon. Het is niet duidelijker dan het in het regeerakkoord staat. Als het goed is, hebben de VVD en de Partij van de Arbeid het regeerakkoord geschreven. In het regeerakkoord merkt de coalitie op dat eind 2013 een besluit wordt genomen over de vervanging van de F-16. Staat die afspraak nog steeds wat de VVD-fractie betreft? Of het gebeurt vandaag tijdens dit debat, of het gebeurt bij de stemmingen van volgende week, maar eind dit jaar komt er duidelijkheid en wordt een besluit genomen over de vervanging van de F-16.

De **voorzitter**: U hebt het over het besluit dat het kabinet reeds genomen heeft?

De heer **Vuijk** (VVD): Ja. Het besluit is genomen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Misschien moet ik het helemaal uitkauwen voor de heer Vuijk. Dat is geen enkel probleem. Het kabinet neemt een besluit, maar wij weten ook dat de Kamer daarop gaat reageren. De Kamerfracties zullen daar dus ook een standpunt over moeten innemen. Mijn vraag is letterlijk of de afspraak dat het genoemde besluit eind dit jaar wordt genomen, blijft staan. Komt er dus ook duidelijkheid van de VVD-fractie in deze Kamer? De VVD kan natuurlijk alleen maar vanuit haar eigen positie spreken.

De **voorzitter**: Ik zie bij de heer Vuijk iets wat tot een antwoord kan leiden.

De heer **Vuijk** (VVD): Na drie, vier keer is dat kwartje eindelijk geland. Ik stel voor, dat u de helft van deze tijd van mijn spreektijd afhaalt om iets tegemoet te komen aan het feit dat de vraag een paar keer opnieuw moest worden gesteld.

Ik kan inderdaad alleen voor de VVD-fractie spreken. Wij hebben daar in de fractie uitgebreid over gesproken. We hebben het regeerakkoord er nog eens op nageslagen. Voor de VVD-fractie staat deze afspraak gewoon en wat de VVD-fractie betreft, wordt een besluit genomen. Wij hebben met instemming kennisgenomen van de nota. In het begin heb ik het al een aantal keren historisch genoemd dat deze Minister, dit kabinet, deze regering, het besluit heeft genomen om de F-35 te verwerven. Dat is een klip-en-klaar antwoord. Voor de VVD is het een heldere afspraak die door de regering op een goede manier is nagekomen. Het is een beetje flauw, maar dat stond overigens ook gewoon in mijn tekst. Als mevrouw Hachchi even had gewacht, had ik het gewoon verteld.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De regering neemt een besluit. Namens de VVD zegt de heer Vuijk dat de genoemde afspraak uit het regeerakkoord wat de VVD betreft blijft staan. Dat betekent dat de Kamer, reagerend op dat besluit van de regering, eind 2013 ook die duidelijkheid gaat geven? Anders kan het kabinet wel een besluit nemen, maar dan is er eind dit jaar nog steeds geen duidelijkheid over de vervanging van de F-16. De heer Vuijk kan niet namens alle fracties spreken, dus hij beziet het vanuit de VVD-fractie. De Kamer kan een andere uitspraak doen, maar wat betreft de VVD zal er tijdens dit debat, of misschien volgende week, maar in ieder geval eind 2013, helderheid zijn over de vervanging van de F-16?

De heer **Vuijk** (VVD): Volgens mij hebben we het zo afgesproken in de procedurevergadering. Ik kan alleen maar zeggen dat het klopt.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Misschien mag ik mevrouw Hachchi een beetje helpen. Volgens mij moeten wij niet eind dit jaar beslissen over de vervanging van de F-16, maar vandaag. Dit is hét debat over de nota over de krijgsmacht en in die nota staat dat de F-16 wordt vervangen door de JSF. Vandaag oordeelt de Kamer over die nota. Wij weten dat de regering graag de F-35 wil kopen. Nu neem ik het jargon ook al over; ik bedoel natuurlijk de JSF. We weten dat de VVD dat graag wil. Wat zou de heer Vuijk ervan vinden als zijn coalitiepartner vandaag nog niet akkoord gaat en nog aanvullende voorwaarden heeft?

De heer **Vuijk** (VVD): De vraag werd net door mevrouw Hachchi terecht gesteld: staat de afspraak die in het regeerakkoord wordt genoemd? Het antwoord is ja. Daarin staat «dit jaar». Het is nu begin november. Ik meen dat het kabinet heeft geleverd wat het moest leveren. Er ligt een nota waarin een besluit staat en wij praten daar nu over. We zullen zien wat deze dag ons brengt. Ik heb de inbreng van de andere fracties nog niet gehoord. Ik wacht dat gewoon even af. De vraag is klip-en-klaar aan de VVD gesteld. Het antwoord van de VVD is: de afspraak staat, het besluit is genomen, wij zijn tevreden.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dat was heel veel, maar geen antwoord op mijn vraag. Vind de heer Vuijk het aanvaardbaar als zijn coalitiegenote vandaag zegt dat zij niet of nog niet akkoord kan gaan met de aankoop van de JSF omdat zij nog aanvullende voorwaarden heeft? Gaat de heer Vuijk daarmee akkoord, ja of nee?

De heer **Vuijk** (VVD): Ik wil toch echt eerst even de inbreng afwachten. Ik kan dat zo niet beoordelen. Ik heb alleen mijn eigen afwegingskader om mee te geven. We zien zo meteen wel hoe het politieke debat verloopt. Ik stel voor dat de heer Van Dijk de vraag of ik kan leven met de inbreng die

hier door de verschillende fracties wordt geleverd, in tweede termijn nog eens aan mij stelt. Laten wij het debat over deze specifieke vraag dan voeren. Anders ontstaat een «als, dan»-redenering. Ik kan nog wel tientallen andere scenario's bedenken waar ik politieke implicaties aan kan verbinden, maar daar wil ik nu niet aan beginnen.

De aanschaf van het F-35 wapensysteem is kostbaar. Het is toch een discussie die behoorlijk leeft, ook maatschappelijk gezien. Ik wil dan ook benadrukken dat de VVD vindt dat wij dit in een goede context moeten zien, ook in financieel opzicht. Ik benadruk nog even dat je van het geld voor de totale aanschaf van de JSF éénmalig drie weken de gezondheidszorg kunt betalen. Ik benadruk dit perspectief nog even voor mensen die dit graag wat groter maken dan dat het is.

De verwerving van de F-35 is een voorbeeld van een langlopend dossier waarin deze regering, deze Minister, de knoop doorhakt. Er zijn honderden rapporten opgesteld, er zijn duizenden vragen gesteld en beantwoord en de afgelopen jaren is het debat hierover in alle hevigheid kritisch en tot in de kleinste details gevoerd. De regering heeft in 2001 en in 2008 een kandidaatsvergelijking uitgevoerd. Beide keren kwam de F-35 als het beste toestel naar voren: het is een stealth toestel, onzichtbaar voor radar, het is een sensorplatform en het is, bovenal en bovendien, een toekomstbestendig toestel. Ik denk dat deze laatste van alle afwegingen nog wel de belangrijkste is geweest. Je kunt er vele jaren mee vooruit. De VVD vindt het dan ook een verantwoorde keuze.

In het regeerakkoord is afgesproken dat in 2013 een besluit wordt genomen over de vervanging van de F-16. Gezien de kandidaatsvergelijking steunt de VVD de aanschaf. De aankoop van de F-16 was indertijd een historische beslissing, maar de verwerving van de F-35 verdient zeer zeker ook de eretitel van historisch besluit. Ik kijk even naar de heer Van Ojik. Dit verwervingstraject wordt na vijftien lange jaren vandaag definitief afgesloten. Wij sluiten daarmee een discussie van vele jaren af. Enkelen aan deze tafel zullen mogelijk de vertrouwde terugkerende discussies missen, maar velen ook niet. Defensie is zo veel meer dan de F-35.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Het blijft een historische dag, dus ik wil mij de gelegenheid niet laten ontnemen om hier toch nog even op door te gaan. Zo vaak maak je geen historische dagen mee. De fractie van de VVD heeft deze keuze eigenlijk al jaren geleden gemaakt. Ik begrijp goed dat zij blij is dat deze kogel nu door de kerk is. De beeldspraak laat ik overigens graag voor de heer Vuijk. Tot op de dag van vandaag worden echter nogal wat vraagtekens gezet, bijvoorbeeld door de Rekenkamer, bij datgene wat de Minister zelf als een soort minimaal noodzakelijke inzet formuleert. Hoe kijken de heer Vuijk en de fractie van de VVD daar dan tegen aan? Maakt hij zich daar nog zorgen over? Of is dat wat hem betreft geen probleem?

De heer **Vuijk** (VVD): Het laatste: het is geen probleem. Op de vraag of ik mij daar zorgen over maak, antwoord ik dat ik meen dat het voor een Kamerlid altijd goed is om zich enige zorgen te maken over hetgeen de regering doet. Ik meen ook dat dit onze rol is. Inzake de inzetbaarheid en de vraagtekens die daarbij worden gezet, zie ik nu al bewegingen. Om het complex te maken voor de heer Knops: dat is dus een beweging die volgt op de nota nadat daar een begrotingsakkoord overheen is gekomen en daarna zien we wel weer nieuwe ontwikkelingen. Ik geef even als voorbeeld de samenwerking met België op het gebied van de QRA-taken (Quick Reaction Alert). Naar mijn mening zorgt de Minister er op dit vlak op een goede manier voor dat de belasting van toestellen en beschikbare piloten wordt verminderd, waardoor de risico's bij het uitvoeren van de taken die de Rekenkamer ziet, wat worden teruggebracht. Er zullen de komende jaren nog een hoop dingen moeten worden opgelost, maar zoals ik het geheel van feiten, omstandigheden en overwegingen zie, ga ik ervan uit dat dit lukt. Op de allerlaatste vraag van de heer Van Ojik,

namelijk of dat geen probleem is, antwoord ik dat ik op dat punt geen bezwaar zie om het besluit nu te nemen. Geen probleem.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Er zullen ongetwijfeld nog een aantal zaken opgelost worden. Het akkoord met de Belgen is daar een voorbeeld van. De Rekenkamer noemt bijvoorbeeld vredesverliezen. Die kun je niet oplossen. Vredesverliezen treden op, helaas. Dat vinden we allemaal heel erg. De Minister heeft de inzet gegarandeerd en de Partij van de Arbeid heeft gezegd dat deze inzet minimaal noodzakelijk is, maar die inzet komt daardoor al heel snel onder druk te staan, toch? Daarover zal de heer Vuijk het met mij eens zijn. Dat zal niet op te lossen zijn.

De heer **Vuijk** (VVD): Dat laatste bestrijd ik. Ik maak deel uit van een politieke partij die een vrij optimistische kijk heeft op zaken en er altijd van uitgaat dat er oplossingen voor problemen zijn. Daarnaast ben ik ook nog bestuurskundige en in die hoedanigheid ga ik ervan uit dat problemen die niet opgelost kunnen worden geen problemen zijn. Daar kun je dan immers niks mee. Dat zijn gewoon omstandigheden van het leven. Ik kan heel veel zaken vinden en, als ik het rapport van de Rekenkamer tegen het licht houd, zie ik veel risico's die een rol spelen. Het is aan de Rekenkamer om risico's te benoemen. Het is aan de Minister om gelet op die risico's plannen te verzinnen. Ik ga ervan uit dat zaken zoals vredesverliezen worden opgelost. Zo zijn er nog veel andere problemen te verzinnen. Ik houd in die zin staande dat ik zie dat de Minister al begonnen is met het oplossen van allerlei vraagstukken die zich nog voor zullen doen. We hebben nog een jaartje of vier, vijf te gaan voordat deze problemen ook daadwerkelijk opgelost moeten zijn. Er is dus nog wel even tijd om de problemen op te lossen. Vandaar dat ik een wat optimistische kijk heb op deze ontwikkeling. Ik houd dus ook staande dat de VVD geen probleem heeft, nu, op dit moment, met dit besluit.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Deze historische dag zal in ieder geval de geschiedenisboeken ingaan als de dag waarop de bestuurskundige Vuijk heeft geconcludeerd dat problemen die niet oplosbaar zijn, geen problemen zijn. Dat maakt het naar mijn mening tot een historische dag.

De **voorzitter**: Dat hebben we dan vastgesteld.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Het kabinet heeft een deal gemaakt, een voorstel gedaan: 37 toestellen voor 4,5 miljard. Daarmee moet het gedaan worden. Het is volgens mij krap, maar het zou kunnen. De Rekenkamer zegt dat het best lastig is om dat te halen. Een cruciale vraag voor de coalitie en de regering is: wat nu als die deal niet zo uitpakt? Het zou kunnen dat er minder dan 37 toestellen zijn door vredesverliezen, maar ook tijdens het proces dat wij nu doorlopen, kan het toestel nog heel goed duurder worden. Kijk naar alle testen die nog gedaan moeten worden met de software et cetera. Het bedrag staat nog allerm minst vast. Gaat de VVD dan pleiten voor meer budget? Dat is dan toch de enige uitweg om al die doelstellingen nog waar te kunnen maken? Hoe komt de VVD daar uit? Wat is haar plan B?

De heer **Vuijk** (VVD): Plan B staat op een heel goede manier gewoon in de nota. Bij de beantwoording van deze vraag zet ik eerst even een kleine stap terug. Een van de risico's die de heer Van Dijk denkt te zien, is dat de prijs oploopt. De prijs van het toestel laat op dit moment een daling zien. Die prijs daalt niet door een incident, maar structureel, vanwege het productieproces bij Lockheed Martin. Op dit moment is er geen aanwijzing dat de prijs gaat stijgen. Dat heeft gewoon te maken met de manier waarop het bedrijfsproces wordt ingericht. Waar de kosten zitten, wordt steeds scherper zichtbaar. Er komen schaalvoordelen. Het bedrijf

gaat efficiënter werken en er worden minder fouten maakt. Laat ik het heel flauw zeggen: het is een bijna standaard industrieel proces. Ik vertrouw er dan ook op dat die prijs een dalende trend vertoont. De heer Van Dijk schetst ook het risico met bijvoorbeeld de software. Ook dat zal niet direct tot oplopende kosten leiden per toestel. De aanwijzing die wij op dit moment hebben, is dat er weliswaar sprake is van een risico, maar het enige risico op het punt van de software is dat er misschien een paar maanden extra nodig is om die software af te krijgen. Daar zijn ook jaartallen bij genoemd en die liggen nog ver voor de leverdatum van onze toestellen. Daar zit dus ook nog wel ruimte in. Er kan dus zelfs nog wel wat meer misgaan, om het heel flauw te zeggen, zonder dat onze toestellen in de problemen komen.

Stel dat onverhoopt niet gebeurt wat ik nu betoog en het toestel wel duurder wordt. In de begroting is een risicoreservering opgenomen waar nog wat financiële ruimte in zit. Daarnaast staat klip-en-klaar in de nota dat er een heroverweging moet komen als die onverhoopt uitgeput raakt of als de situatie toch anders wordt.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dank voor het antwoord. De heer Vuijk spreekt allemaal verwachtingen en wensen uit: het zal waarschijnlijk goedkoper worden. Dat weten we natuurlijk helemaal niet. Laten we eerlijk zijn: dit dossier kenmerkt zich door allerlei omstreden ontwikkelingen zoals kostenstijgingen, vertragingen, noem maar op. Die kans is dus zeer wel aanwezig. Het verhaal van de heer Vuijk houdt dan eigenlijk op en dan, zo zegt hij, is er een heroverweging. Naar mening moet hij daar wel iets verder in denken. Politiek is vooruitdenken. Is de VVD bereid om het budget te verhogen indien geen 37 toestellen voor 4,5 miljard euro kunnen worden gekocht, of gaat de deal dan niet door?

De heer **Vuijk** (VVD): Het is niet zo dat ik geen antwoord op die vraag wil geven, maar het is een redenering die in dit geval wat ver bezijden de werkelijkheid ligt. De heer Van Dijk signaleert een stijgende trend. Die was er tot een aantal jaren geleden. Het project is opnieuw georganiseerd. Nu is er al een tijdje sprake van een dalende trend, die onderdeel is van het ontwikkelproces en het op orde krijgen van het industriële productieproces. In het verleden zijn bij allerlei andere projecten en ook bij dit project aanwijzingen geweest die erop duiden dat de prijs hoger zou worden, maar op dit moment zien wij een gestaag dalende trend. Dan de heroverweging: ik spreek niet slechts verwachtingen uit. Ik lees gewoon voor uit de nota, waarin dit letterlijk staat. Er komt een heroverweging van dat project. De heer Van Dijk vraagt mij hoe ik daar tegen die tijd tegen aankijk. Ik kan honderden, nee – laat ik niet overdrijven – een aantal omstandigheden verzinnen en zeggen hoe ik daartegen aankijk of waar het aan ligt. Ik kan mij voorstellen dat je er anders tegen aankijkt als de producent de dingen onhandig heeft aangepakt, dan wanneer het gaat om noodzakelijke modificaties omdat er in het dreigingsbeeld in de wereld wat veranderd is. Ik denk dat de vraag die nu wordt gesteld, niet zo zwart-wit te beantwoorden is. Het gaat tenslotte niet om het vliegtuig, maar om de veiligheid van Nederland.

De **voorzitter**: Ik ga het woord geven aan mevrouw Hachchi. Ik kijk naar de klok. We hebben net besloten om een ongelimiteerd aantal interrupties toe te staan. Dat is mij althans gevraagd. Uiteindelijk ben ik verantwoordelijk voor het toestaan van die interrupties. Dat doe ik tot op dit moment. Ik constateer wel dat ik mevrouw Hachchi in deze termijn de vierde interruptie toesta. Nu ik nog geen limiet verbind aan het aantal interrupties, verzoek ik u om de interrupties en de antwoorden zo kort mogelijk te formuleren.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Er zijn nog steeds, tot op de dag van vandaag, onzekerheden over het JSF-project. Daar moeten wij heel helder over zijn. De heer Vuijk vertelt nu weer een deel van het verhaal. Hij heeft het over dalende kosten. Hij heeft het dan over de aanschafprijs van het toestel, want de exploitatiekosten en de onderhoudskosten, die gemaakt moeten worden om het toestel daadwerkelijk te kunnen laten vliegen, staan nog niet vast. Die zijn gewoon nog onduidelijk. De VVD-fractie moet wel het hele verhaal vertellen.

Het argument van de VVD is dat er een risicoreservering is. De Rekenkamer heeft echter gezegd dat het nog maar de vraag is of die voldoende is om al die onzekerheden te dekken. Aan die risicoreservering ligt immers geen fundamentele risicoanalyse ten grondslag. Dat is een kanttekening van de Rekenkamer, niet van mevrouw Hachchi. Dit kabinet heeft erkend dat er risico's zijn, maar gezegd dat het met het oog op de defensiebegroting een hek om de JSF heen zet. Met andere woorden: het JSF-project zal de andere onderdelen van de krijgsmacht niet «opeten». Ik zeg het maar even in simpele bewoordingen. Is dat een afspraak waar de VVD-fractie aan te houden is, niet alleen nu, maar ook in de toekomst?

De heer **Vuijk** (VVD): Deze discussie gaat over twee soorten bedragen. Zij gaat over de investeringen, die zijn gemaximeerd op 4,5 miljard. Dat is taakstellend; daar zal men dus niet overheen komen. Verder is gezegd dat de exploitatie van de F-35 niet duurder mag zijn dan de exploitatie van de F-16. Ik zeg het even uit mijn hoofd, maar naar ik meen is dit 270 miljoen per jaar. Anders kan de Minister dat straks in haar termijn nog eens uitleggen. Dat is overigens geen vraag van mij.

Het leven is niet helemaal zonder risico's. Besturen is vooruitzien, hoorde ik de heer Van Dijk net al zeggen. Besturen is echter ook besluiten nemen. Ik heb de Rekenkamer nadrukkelijk horen zeggen dat ook wij besluiten moeten nemen en de zaken niet eindeloos voor ons uit moeten blijven schuiven, omdat wij daarmee het kabinet gijzelen. De beantwoording van deze vraag wil ik dan ook afronden met de opmerking dat er in de politiek geen ruimte is voor bange politici. We moeten ons durven uitspreken en uiteindelijk nemen we een besluit. Of dat nu vandaag of morgen is, bij de stemmingen of over een paar weken: we gaan een besluit nemen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Het zou netjes zijn als de heer Vuijk ook ingaat op mijn opmerking dat hij over de JSF het hele verhaal moet vertellen, ook over de onzekerheden die er zijn.

Natuurlijk is het belangrijk om besluiten te nemen. Het gaat niet om bange politici. Het gaat om de controlerende taak van de Tweede Kamer. De regering neemt een besluit, maar wij controleren dat besluit op basis waarvan het genomen is. Onder aan de streep zijn er risico's. De Rekenkamer stelt vraagtekens bij de risicoreservering. Over het geld dat opzij wordt gelegd om die risico's te ondervangen, worden heel duidelijke vragen gesteld. Ik zie ook wel dat de VVD-fractie vast wil houden aan haar lijn. Kunnen wij met elkaar afspreken dat het hek dat nu, gelet op de begroting van Defensie, om het JSF-project heen staat – de 4,5 miljard, de exploitatiekosten van de huidige F-16 – ook het kader is voor nu en voor de toekomst? Het gevaar is namelijk dat het JSF-project de begroting van Defensie alsnog verder opeet als die risico's straks werkelijkheid worden. Is dat hek eromheen voor de VVD een randvoorwaarde, nu en in de toekomst?

De heer **Vuijk** (VVD): Ik begrijp de grote zorgen van D66, hoewel ik ze niet deel. Ik heb daar net een paar opmerkingen over gemaakt. Ik zie het nu juist als een grote verdienste van dit kabinet en deze Minister dat zij erin slagen om de defensie-uitgaven binnen de budgettaire kaders te brengen. Mijn fractie waardeert het zeer dat dit ook blijkt te lukken. Er zijn natuurlijk van allerlei risico's te zien. Dit hele dossier zal nooit zonder risico's zijn.

Dat geldt overigens niet alleen voor Defensie, maar voor alle departementen. Deze nota is het beste wat je op dit moment kunt krijgen. Dat oordeel van de Rekenkamer deel ik. Dat geldt dus ook voor dit dossier en dus ook specifiek voor het F-35-dossier. Met deze informatie moeten wij het voorlopig doen en met deze informatie zullen wij een beslissing moeten nemen. Gedurende de komende jaren wordt dit toestel nog verder ontwikkeld en uiteindelijk komt het hier terecht. Daarna krijgen wij weer discussies over midlife-updates, endlife-updates enzovoort. Iedere keer zullen wij die discussie opnieuw moeten voeren en iedere keer zullen er risico's zijn. De VVD staat voor deze beslissing en steunt de Minister in dit besluit, inclusief alle risico's die daarbij horen. Die zullen wij gaandeweg samen oplossen. Wij hebben er vertrouwen in dat deze Minister dat kan.

De **voorzitter**: De laatste interruptie die ik in deze termijn toesta, is voor de heer De Roon. Ik vraag u, mijnheer Vuijk, om dan te proberen uw betoog af te ronden. Dan kunnen we namelijk ook de heer Dijkgraaf nog in de gelegenheid stellen om zijn eerste termijn te houden. Het zou mooi zijn als de collega's daaraan meewerken.

De heer **De Roon** (PVV): Ik vind dat er toch onhelderheid bestaat over de besluitvorming binnen de coalitie bij de aanschaf van de JSF. De heer Van Dijk heeft geprobeerd daar wat helderheid over te krijgen. De reactie van de heer Vuijk was dat hij dat nog niet kon zeggen omdat hij nog niet alle partijen had gehoord. Met andere woorden: ik heb mevrouw Eijsink nog niet gehoord. Wat is dat nou voor een verhaal, mijnheer Vuijk? Vindt er eigenlijk wel overleg plaats tussen u en mevrouw Eijsink over deze zaak? Kan mevrouw Eijsink u straks nog gaan verrassen met mededelingen in de trend van «we gaan er toch nog even dwars voor liggen», al of niet onder voorwaarden? Hebt u dat nu van tevoren besproken met de PvdA-fractie, of is het voor u ook een verrassing wat er uit de bus zal komen?

De heer **Vuijk** (VVD): Dat is absoluut zo. Mevrouw Eijsink is 100% in staat om mij volledig te verrassen en zaken te doen waar ik totaal geen zicht op had. Tijdens mijn verjaardag ontdekte ik 's ochtends dat er taart stond en dat er gezongen werd voor mij. Ik heb dat niet zien aankomen. Ik wist dat echt niet. De heer De Roon stelt een persoonlijke vraag. Ik kan niet anders dan zeggen dat dit zo is. Ik heb het overigens zeer gewaardeerd. Ik vind het ook plezierig. Het geeft een goed gevoel, om het maar zo te zeggen. De afspraak over de F-35 is gemaakt. Mevrouw Hachchi heeft mij aan het begin van mijn betoog al gevraagd hoe het met die afspraak zit. Er is een afspraak gemaakt in het regeerakkoord en die is voor mij leidend. Hoe daaraan specifiek, tot in de allerkleinste details, invulling wordt gegeven en hoe wij omgaan met risico's, blijft besloten in de loop van dit debat. Dat zullen we moeten zien. Ik neem aan dat alle Kamerleden iets vinden en allemaal nog ijzers in het vuur hebben. De VVD zal daar goed naar luisteren. Ik heb de pech dat ik aan het begin van het debat spreek en dus even moet afwachten waar de leden mee komen.

De heer **De Roon** (PVV): Ik vind de anekdotes over taarten en dat soort zaken heel leuk, maar we praten hier natuurlijk over een heel serieuze zaak. De aanschaf van de JSF is gewoon de kern van het debat van vandaag. De heer Vuijk zegt dan: de PvdA kan toch nog een verrassing uit de hoge hoed toveren; daar heb ik het niet met mevrouw Eijsink over gehad. Daar komt het eigenlijk op neer; zo begrijp ik zijn woorden. In de kranten hebben wij allemaal kunnen lezen dat de PvdA-fractie best nog eens een konijn uit de hoge hoed kan toveren. Is de heer Vuijk daar dan niet met mevrouw Eijsink over gaan praten?

De heer **Vuijk** (VVD): Ook hier krijgt u toch weer hetzelfde antwoord. Mevrouw Eijssink en ik praten heel veel met elkaar, net zoals ik ook met anderen in deze Kamer veel praat. Ik ben niet zozeer bang voor konijnen uit hoge hoeden. Wij zijn echter allen politici en wij weten dat een debat afgerond moet zijn voordat je weet wat er allemaal op tafel ligt. Ik keer toch weer terug naar de basis. De basis is dat wij in een regeerakkoord iets hebben afgesproken. Het is een afspraak die gewoon staat en die naar onze mening door het kabinet al voldoende is ingevuld. Verder zullen we even moeten afwachten hoe het debat verloopt. Ik heb geen aanwijzing dat wij rollend en vechtend over straat zullen gaan. Ik heb de heer De Roon ook nog geen afwijkende standpunten horen innemen. Ik ben straks ook wel benieuwd naar zijn betoog op dit punt. Dan kunnen we daar elkaar nog wat scherper op bevragen. Het standpunt van de VVD is in ieder geval heel helder. De lijn van de nota, ook op het punt van de F-35, vinden wij een prima invulling van de afspraken tussen de VVD en de PvdA.

De **voorzitter**: Ik wil graag dat de heer Vuijk nu doorgaat met zijn betoog in eerste termijn. Volgens mijn berekening kan de heer Dijkgraaf nog net voor twaalfen aan bod komen.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik zal nog wat meer staccato op enkele zaken ingaan. Wellicht dat dit wat tijd spaart.

De VVD vindt het ook goed dat de Minister toch kans ziet om, geholpen door het begrotingsakkoord, de marinierscompagnie te behouden. De VVD vindt het ook goed dat voor de marine de Zs. Ms. Karel Doorman toch in de vaart wordt genomen. We hebben goed kennisgenomen van de opmerking van de Rekenkamer op dit punt, die – ik zeg het even uit mijn hoofd – het doorverkopen van het schip nog voordat het af is, een bijzondere manier vond om de exploitatie van de marine omlaag te krijgen. De VVD vindt het wel van belang dat de financiële taakstelling bij Defensie wordt gehaald. Ik begrijp dat er ook internationaal interesse was voor de inzet van het schip en dat het kan dienen als nichecapaciteit. Ik vind dat goed nieuws.

Over de landstrijdkrachten zijn ook enkele opmerkingen te maken. Ik ga er staccato doorheen. De maatregelen uit de nota die betrekking hebben op de Johan Willem Friso Kazerne in Assen worden ongedaan gemaakt. Het 13 Infanteriebataljon blijft in Assen en gaat niet naar Havelte. Daar ligt ook een link met het 45 Pantserinfanteriebataljon in Ermelo. Ook die actie wordt teruggedraaid met de extra middelen die beschikbaar zijn gekomen. Het betekent wel dat er bij de verplaatsingen nog wat aan de orde komt. Ik begrijp dat het 45 Pantserinfanteriebataljon naar Havelte gaat en dat wat in Assen is, in Assen blijft. Door de status van main operating base wordt de werkgelegenheid in Leeuwarden behouden. Daarmee kom ik ook terug op de opmerking van de heer Knops. Voor de regionale werkgelegenheid wordt hier een goede beweging gemaakt. Voor de VVD was echter belangrijker dat ook de operationele capaciteit overeind blijft. Bij de afweging vinden wij die twee operationele capaciteiten nog veel belangrijker dan regionale werkgelegenheid.

De Minister voert een grote reorganisatie uit. We zien dat hierin met de recente begrotingsafspraken toch weer verfijningen hebben plaatsgevonden. We praten nog steeds over de 12.000 functies die vervallen, maar ik begrijp dat ook hier mutaties plaatsvinden. Ik zal niet alle cijfers gaan doornemen. Dat was ik wel van plan, maar dat laat ik nu even achterwege. De VVD concludeert dat deze Minister met de nota goed inzet op samenwerking met het bedrijfsleven. Ik wijs in dit verband op de compensatieorders voor de F-35, waarbij vooral voor de productie al behoorlijk wat werkgelegenheid is gecreëerd. De F-35 is dus niet alleen goed voor de krijgsmacht, maar ook voor het bedrijfsleven. Bij de werkbezoeken van de afgelopen maanden hebben wij kunnen constateren

dat het F-35-programma ook voor de kennispositie van Nederland buitengewoon belangrijk is, omdat het de nieuwste technologieën naar ons land brengt. Die zullen ook civiel inzetbaar zijn. Ik wijs echter ook op het fonds van CODEMO (Commissie Defensie Materieelontwikkeling) waardoor het mkb samen met Defensie noviteiten en innovatieve ideeën kan uitwerken. Bij een werkbezoek hebben wij kunnen constateren dat dit de afgelopen jaren goed op gang is gekomen. De VVD concludeert dat het kabinet met deze nota een aantal belangrijke afspraken over Defensie overtuigend is nagekomen.

De voorzitter: Dank u wel, mijnheer Vuijk. U hebt 23,5 minuut in uw eerste termijn gebruikt. Dan weet u hoeveel u overhoudt voor uw tweede termijn.

Ik wil van de begrotingsvolgorde afwijken en het woord geven aan de heer Dijkgraaf van de fractie van de SGP.

Ik zie dat de heren Knops en Segers nog een interruptie willen plegen.

De heer Knops (CDA): Ik dank de heer Vuijk voor zijn bijdrage. Ik stel hem toch een soort gewetensvraag. Wij hebben samen een aantal debatten over Defensie gevoerd. Hij heeft daarin de positie ingenomen dat een verdere bezuiniging op Defensie niet wenselijk is en dat de VVD daar niet aan mee zou moeten werken. Hoe beoordeelt de heer Vuijk dan achteraf de nota die door de Minister is gepresenteerd en door de VVD is verdedigd, waarin wel degelijk is bezuinigd? Heeft de heer Vuijk daar spijt van? Is dat iets wat niet anders kon?

De heer Vuijk (VVD): Ik ben blij dat de heer Knops het mij niet heel moeilijk maakt door de woorden die hij kiest. Hij noemt het een gewetensvraag en dat is het ook. Hij noemt de bezuinigingen niet wenselijk. De VVD-fractie vindt deze bezuinigingen niet wenselijk. «Spijt» is in dit verband geen goed woord. Wij zien namelijk wel in dat wat hier gebeurt, noodzakelijk is. Uit de afwegingen die een rol spelen, blijkt dat een aantal zaken bij Defensie terecht zijn gekomen. Maatregelen zijn landelijk ingevoerd en Defensie heeft daar haar deel aan moeten bijdragen. Daar kunnen wij heel lang over discussiëren. Wij vinden dat niet wenselijk, maar het is wel nodig. Wij gaan er ook mee akkoord. Dat is de belangrijkste afweging. We zien dat er nationaal een aantal grote opgaven liggen. Gelet op de urgentie van de problemen op dit moment, lijken mij de financiële problemen van ons land van een hogere importantie. Die bedreigen de existentie van ons land meer dan – laat ik het maar even flauw zeggen – het gewapende geweld waar wij Defensie voor nodig zouden hebben. Dat ook Defensie vervolgens hier en daar nog wat mee krijgt, is denk ik wel goed. Wij hebben wel voortdurend gezegd dat, als het noodzakelijk is om te snijden, niet in operationele capaciteit gesneden moet worden, maar in andere zaken. De Minister heeft echter al een aantal keren helder en scherp genoeg gemeld dat het vet bij Defensie wel een keer van de botten is. Dat beeld zien wij ook. Dat ziet de heer Knops ook. Ik denk dat de Minister terecht in de nota schrijft dat daar bij de invulling voortdurend naar wordt gekeken. Ook uit het begrotingsakkoord blijkt dat, als er ook maar één euro meer beschikbaar was dan werd gedacht, eerst is gekeken naar het herstel van de operationele capaciteit en dat pas daarna andere zaken aan de orde komen.

De heer Knops (CDA): De vraag blijft toch hangen hoe het nu kan dat er ondanks al die woorden van de afgelopen tijd, ook van de heer Vuijk – niet verder bezuinigen op Defensie – toch een nota komt die een behoorlijke aanslag is op het budget en dat dit binnen een week met hulp van vrienden voor een deel ongedaan wordt gemaakt. Dat is overigens een heel goede richting; dat moet ik er meteen bij zeggen. Wat is dan het probleem geweest in de relatie tussen de VVD en de PvdA in deze

coalitie? Waar is het fout gegaan? Hebben zij onvoldoende argumenten kunnen bedenken? Wilde de PvdA niet? Misschien kan de heer Vuijk daarop ingaan.

De heer **Vuijk** (VVD): Er is niets fout gegaan, er zijn andere afwegingen gemaakt. Bij de totstandkoming van het regeerakkoord is een specifieke set van afspraken gemaakt. Die heeft geleid tot een budgettair kader. De Minister heeft de opdracht meegekregen om de Defensie-uitgaven binnen dat budgettaire kader te brengen. In het verleden hebben wij daar al uitgebreid met elkaar over gesproken. Een deel van die taakstelling vloeit voort uit het verleden, een klein deel van die taakstelling volgt uit de rijksbrede taakstelling. Vervolgens zijn er ook nog de tegenvallers – laat ik het zo maar even noemen. Ik denk dan aan het oplossen van een interne problematiek, kostenoverschrijding en dat soort zaken. In het begin heb ik gezegd dat die tegenvallers binnen de eigen begroting opgelost moeten worden. Dat is een algemene begrotingsregel. Daarmee ontstaat het pakket dat nu voorligt. Ik wil dan ook niet spreken over een fout. De onderhandelingen hebben tot een uitkomst geleid. Die uitkomst was niet alleen het gevolg van de onderhandelingen tussen VVD en PvdA, maar ook het gevolg van een verdeling en afwegingen op allerlei departementen en in allerlei andere sectoren, waar zich ook problemen voordoen. Dit budgettaire kader is uit die afweging gekomen. De aanvullende afweging die is gemaakt met een aantal coalitie vrienden, zoals ze zijn gaan heten, heeft ertoe geleid dat wat extra middelen beschikbaar kwamen. Ik vind dat goed.

De heer **Segers** (ChristenUnie): «Vriend» vind ik mooi. «Coalitie vriend» vind ik al ietsje beklemmend worden, maar dat terzijde. Collega Vuijk zegt dat hij bij de afweging over de operationele sterkte en regionale werkgelegenheid kiest voor operationele sterkte. Dat is een keuze die de VVD-fractie kan maken. Bij het akkoord zijn wel keuzes gemaakt voor Leeuwarden, Ermelo, Havelte en Assen die ingrijpende gevolgen hebben voor gezinnen en werkgelegenheid. Legt de VVD-fractie dat bij een volgende ronde weer allemaal op tafel? Kan er dan weer helemaal opnieuw over gesproken worden?

De heer **Vuijk** (VVD): Nee. We gaan dit niet allemaal opnieuw ter discussie stellen. Dat is ook niet nodig. Het klinkt een beetje plat, maar Defensie is er niet voor de militairen. Defensie is er voor onze veiligheid. Wanneer de achterliggende gedachte toch is dat je de werkgelegenheid enorm wil bevorderen, moet je ook iets van de veiligheid vinden. Als je alleen maar de werkgelegenheid overeind houdt, vorm je de krijgsmacht om tot een soort sociale werkplaats waar geen betekenis meer achter zit, en daar heb ik moeite mee.

Als je het enkel via de band van de werkgelegenheid speelt, is het risico groot dat je bij een volgende ronde inderdaad de klos bent. Er moet een veiligheidsaspect onder zitten. Ik vind het van belang om dat even gezegd te hebben.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Deze vriend van de heer Vuijk is het volledig met hem eens. Het is inderdaad geen werkgelegenheidsproject. Kunnen de mensen in Leeuwarden, Havelte, Ermelo en Assen rekenen op de consistentie van de VVD zodat het besluit dat er nu ligt, in ieder geval in zekere mate structureel is?

De heer **Vuijk** (VVD): Ja.

De heer **De Roon** (PVV): De heer Vuijk wil hier niet heel duidelijk zeggen dat hij bij de Joint Strike Fighter toch nog rekening houdt met een hoge hoed van de PvdA. Dat zal het nieuwspunt van vandaag dus niet worden.

Ik denk dat het nieuwspunt uit het betoog van de heer Vuijk van vandaag is dat hij graag de Gulfstream wil behouden. Vindt de heer Vuijk dat nou ook niet zelf wat potsierlijk, gelet op het feit dat Defensie zulke zware klappen krijgt dat het personeel in een hoek wordt gedrukt en niet meer weet waar het aan toe is? Vindt hij het dan geen vlag op een modderschuit om hier voornamelijk te betogen om de Gulfstream te behouden?

De heer **Vuijk** (VVD): Ook hiervoor geldt dat werkgelegenheid niet het punt is. De Gulfstream is in die zin geen belangrijk punt. Dat geldt wel voor de financiële degelijkheid onder die besluitvorming, en daar gaat het de VVD om. Wij hebben ook nog een regeringsvliegtuig. Wij hebben de Minister slechts de suggestie gedaan om, nu toch naar dit soort capaciteiten moet worden gekeken, te bezien of er met de nodige creativiteit nog wat te regelen is.

Om van de Gulfstream aan deze tafel een belangrijk punt te maken, is inderdaad potsierlijk. De regering en het parlement hebben een veelheid aan modaliteiten om zich van A naar B te begeven. Het vliegtuig is slechts een van die modaliteiten. We hebben ook een ongelooflijke hoeveelheid auto's. Ik denk dat het er wel duizenden zijn. We hebben vrachtauto's, vrachtvliegtuigen, tankers, enzovoort. Je kunt het zo gek niet opnoemen. De heer De Roon heeft zelf ongetwijfeld een ov-jaarkaart. Wij hebben vervoersmodaliteiten nodig en vliegtuigen horen daarbij. Of we nu over de Gulfstream praten als toestel of over de mogelijkheid om met een vliegtuig van A naar B te gaan: het maakt heel weinig uit. Als de Gulfstream er niet meer is, stapt men gewoon in een ander vliegtuig en dan moet de rekening ook worden betaald. Het gaat de VVD erom Kamerleden, Ministers, hoge functionarissen en militairen op de meest efficiënte manier van A naar B te vervoeren. Als dat met de Gulfstream kan, gebeurt dat met de Gulfstream, en als dat zonder Gulfstream kan, gaat het zonder Gulfstream.

De **voorzitter**: Als wij het spoorboekje een klein beetje omgooien en afwijken van de begrotingsvolgorde, is er nog net voldoende tijd om de heer Dijkgraaf van de SGP nu het woord te geven.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Voorzitter. Ik ben de collega's dankbaar voor deze flexibiliteit. Er zitten wat voordelen aan het zijn van een kleine partij, zoals de heer Vuijk net naar voren bracht, maar er zitten ook nadelen aan. Een daarvan is dat je meerdere debatten tegelijk moet voeren. Ik ben ook dankbaar omdat het vandaag Dankdag is. Het is een mooie dag. In veel kerken wordt erbij stilgestaan dat er veel is om dankbaar voor te zijn. De rol die ons leger speelt in Nederland maar zeker ook in andere plaatsen in de wereld, is reden om God te danken voor de vrede en veiligheid die wij hier hebben. Mijn opa kon mij boeiende verhalen vertellen over de Tweede Wereldoorlog. Mijn kinderen zitten verbaasd te luisteren als ik hen vertel over de spanningen die ik me herinner van de Koude Oorlog. Als ik mijn zoon van vijftien jaar echter vraag of er intussen wereldvrede is, dan is zijn simpele antwoord: nee. Ook knullen van zijn leeftijd beseffen drommelsgoed dat die vrede er in Nederland gelukkig wel is maar op vele plaatsen in de wereld niet. Daarom moeten wij strijden voor het dichterbij brengen van die wereldvrede.

Ik vind de analyse in de nota winst. Ik dank de Minister voor de scherpe analyse die neergelegd is in deze nota. Als ik zie wat vlakbij ons in Noord-Afrika en het Midden-Oosten gebeurt en de instabiliteit die daarmee samenhangt, de verwachte crises in de toekomst, de internationale spanningen, de verminderde dreigingen, de moderne wapens en de luchtafweer, de cybercapaciteit, de ballistische wapens van schurkenstaten en terreurorganisaties, dan constateer ik dat de capaciteit alleen maar moet toenemen. Wij kunnen geen schepen laten varen, het luchtruim gebruiken, troepen verplaatsen, ingrijpen of onze handelsroute

beveiligen als we geen militaire vuist kunnen maken. Ik ben dus blij dat de Minister een scherpe analyse heeft neergelegd. Tot nu toe wordt heel pittig gediscussieerd over het budget en de aanschaf van jachtvliegtuigen. Er wordt echter niet pittig gediscussieerd over de analyse van de bedreigingen op wereldniveau. Dat is winst, temeer omdat wij allemaal weten dat Amerika de focus gaat verleggen naar Azië en er dus een groter beroep op Europa zal worden gedaan en op Nederland. Wij zijn blij met die eerlijke analyse en met het feit dat er niet zoveel mensen zijn die denken dat de wereldvrede volgend jaar uitbreekt. Dat zou natuurlijk prachtig zijn, maar laten wij realistisch blijven.

Met de ambitie van Defensie is niets mis. De ambitie van Defensie is goed. Ik kom zinnen tegen als «de Nederlandse krijgsmacht moet toekomstbestendig zijn, robuust en veelzijdig inzetbaar» en «de krijgsmacht moet kunnen inspelen op diffuse dreigingen en risico's». Helaas staat in sommige zinnen ook dat het doorzettingsvermogen van het leger sterk beknot is. Dat is jammer. Dat heeft te maken met eigenlijk mijn enige echte vraag over deze nota. Die gaat over het dodelijke zinnetje: «uitgaande van het beschikbare budget». Wij hebben de Minister vorig jaar bij de begrotingsbehandeling gevraagd om te schetsen wat mogelijk is binnen het huidige budget, wat de ambitie is op langere termijn en welk budget daarbij hoort. Dat mis ik. Het lijkt of het financiële kader en het budget sturend zijn geweest bij het schrijven van de nota. Dat is niet de bedoeling als wij het over kerntaak nummer 1 hebben van de overheid. De nota kan toch niet verklaard worden door een boekhouder? De probleemanalyse moet voorop staan, met de rol die wij willen spelen in de wereld en het budget dat daarbij hoort. Ik hoor graag hoe de Minister daartegen aankijkt voor de toekomst.

Wij hebben met de fractie van de ChristenUnie in het Herfstakkoord extra budget geregeld voor Defensie: 115 miljoen euro. Daar gaat dan weer 50 miljoen af en dan blijft er 65 miljoen over. Wij vonden dat een heel mooi moment. In alle akkoorden ging er geld af voor Defensie. Wij vonden het belangrijk om te markeren dat er eindelijk eens een keer extra geld bij komt, juist vanwege die onbalans tussen ambitie aan de ene kant en middelen aan de andere kant. Nu is heel makkelijk te vragen «is dat nu zo geweldig, wat kun je doen met 65 miljoen, gegeven de ambities en de problemen die er zijn». Natuurlijk zouden wij veel meer willen doen voor Defensie. Ik vraag de Minister om dit te zien als een trendbreuk. Volgens mij staan we namelijk op een kruispunt. De SGP zet zich in voor die nieuwe trend van zoveel mogelijk akkoorden sluiten met geld voor Defensie. De ChristenUnie doet daaraan ongetwijfeld mee. Als het CDA dan niet steeds vroegtijdig wegloopt, dan komt er nog meer geld bij. Dat zou helemaal prachtig zijn want dan zijn er drie partijen aan het bouwen op de compromissen die de VVD gesloten heeft. Dan komen we misschien ergens. Ik zou dan echter ook die inzet van het kabinet willen zien. Het Nederlandse kabinet moet toch de verantwoordelijkheid voelen om ambities daadwerkelijk te realiseren. Volgens mij is dat alleen mogelijk als het budget structureel hoger wordt.

De voorzitter: Er is een interruptie van de heer Knops.

De heer Dijkgraaf (SGP): Dat had ik al verwacht.

De heer Knops (CDA): Die was al aangemeld voordat het CDA genoemd werd. Allereerst complimenteer ik de heer Dijkgraaf met zijn inzet voor Defensie, niet alleen nu maar in de afgelopen jaren. Zij zaten echter niet aan tafel dus daarmee gebeurde verder niets. De SGP is aan tafel gekropen en heeft 66 miljoen minder weten te bezuinigen. De heer Dijkgraaf moet het namelijk correct zeggen: er komt geen geld bij maar er gaat minder geld af bij Defensie. Hoe verhoudt dat resultaat van die 66 miljoen, die overigens niet komend jaar aan de orde is maar oplopend

in de jaren erna, tot de kritiek van de heer Dijkgraaf op de nota? Hij heeft daarover een aantal opinieartikelen geschreven waarin hij de term «visieloze kaalslag» gebruikte. Dat is redelijk heldere taal van de SGP. Hoe moet ik dat zien in relatie tot de opbrengst die hij bereikt heeft. Is hij daarmee tevreden?

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Dat is een eerlijke vraag. Het eerlijke antwoord is dat in de tegenbegroting van het CDA € 50.000 extra gereserveerd was voor Defensie in 2014 maar er 50 miljoen af ging vanwege de prijsbijstelling bij ministeries waardoor er per saldo niets bij kwam. Bij ons komt er 65 miljoen bij. Ik ben het evenwel met de heer Knops eens over het volgende, wat goed aansluit op het punt dat ik maak. Er is een NAVO-norm van 2%. In dit parlement vinden verhitte discussies plaats over de rol van ontwikkelingssamenwerking, 0,7%. Dit is wel een uitvoerige beantwoording, maar ik verwerk hierin de tekst van mijn inbreng. We hebben verhitte discussies gevoerd over die 0,7% voor ontwikkelingssamenwerking. Dat is naar mijn mening terecht. Waarom voeren wij echter geen verhitte discussies over die 2%-norm voor Defensie? Dan heb ik het niet over 100 miljoen extra. Als 2% van het bbp naar Defensie zou gaan, dan gaat het om een budget van 12 miljard, dus om meer dan een verdubbeling van het huidige budget. Dat is het punt op de horizon dat wij willen volgen. Dat is overigens niet in pantser gegoten, om in militaire termen te blijven. Wij willen best praten over de vraag of dat per se 2% moet zijn. Het gaat ons ook niet primair om het geld maar wel om de ambitie van een sterk leger dat de ambities die in deze nota staan op lange termijn waarmaken.

De heer **Knops** (CDA): Ik erken dat de 1% die de heer Dijkgraaf al bereikt heeft, die 66 miljoen ten opzichte van die 6 miljard die er nog bij moet, winst is; dat is absoluut waar. Ik reageer graag nog even op de bewering dat het CDA 50 miljoen zou bezuinigen in het komende jaar. Dat is onjuist. Wij volgen dezelfde prijsbijstelling als de vrienden van de coalitie bedacht hebben: 49 miljoen. Netto doet het CDA evenwel 85 miljoen meer dan wat nu in de plannen staat. Het is goed om dat even te corrigeren.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Dat kon ik in ieder geval niet opmaken uit de tegenbegroting op de website. Ik geef echter graag toe dat ik het CDA ken als een medestrijder, zeker in oppositietijden, voor een groter budget voor Defensie. Ik zou het op prijs stellen als dat straks ook in coalitietijden het geval blijkt te zijn. Dan komen wij misschien ergens.

De **voorzitter**: Mevrouw Hachchi heeft ook nog een korte vraag.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De heer Dijkgraaf geeft naar mijn mening terecht aan dat de Minister niet een nota, een visie, kan schrijven met het budget als uitgangspunt. Het gaat immers om de positie van Nederland, de veiligheidssituatie en de rol die aan de krijgsmacht, aan Defensie, wordt toegedicht. Dat moet het uitgangspunt zijn. Geldt dat ook niet voor de SGP zelf? Alleen maar meer geld voor Defensie is ook geen goed verhaal. Er moet gekeken worden naar waarvoor Defensie nodig is en naar wat er in de wereld verandert. Op basis daarvan moet het budget bepaald worden. Ik snap de kritiek richting de Minister, maar ik draai die om richting de SGP.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Ja, en dat is helemaal terecht. Ik ga ook graag de discussie aan over een balans tussen budget en ambitie. Mijn simpele constatering is dat het budget nu dusdanig tekortschiet dat zolang je er met elk akkoord 100 miljoen per jaar bij doet, je nog lang niet op het punt zit dat je te veel budget hebt. Dan kun je nog wel tien jaar akkoorden sluiten voordat de SGP zich een keer gaat afvragen of er niet te veel geld

naartoe gaat en of er misschien geld over de balk wordt gegooid. Wij blijven jaar op jaar strijden voor meer geld voor Defensie en zullen elke gelegenheid aangrijpen om dat te doen totdat het moment bereikt is waarop wij zeggen: nu is er een balans tussen budget en ambitie. Voorlopig hebben wij genoeg ambitie om voort te gaan.

De **voorzitter**: Eens kijken of u de ambitie hebt om voor 12.00 uur de plenaire zaal te bereiken, met inbegrip van het afronden van uw inbreng. Ik vrees dat dat een uitdaging wordt, maar ik bied die mogelijkheid wel.

De heer **Dijkgraaf** (SGP): Dat wordt zeker een uitdaging, maar ik kom een heel eind. Ik heb op dit punt nog één concrete vraag aan de Minister. Wil de Minister zich actief gaan inzetten – ik snap alle punten over het begrotingsakkoord en het te vriend houden van de Minister van Financiën; dat hoort ook in een kabinet – voor een opgaande lijn van dat budget voor Defensie, want dat is hard nodig?

Ik kom te spreken over het bedrijfsleven en de gouden driehoek die wordt neergezet. Wij vinden die ook van belang. Het bedrijfsleven speelt een belangrijke rol en heeft veel kennis. We moeten profiteren van de innovatie bij Defensie. De samenwerking tussen Defensie en industrie verloopt nogal eens stroef. Zonder met een beschuldigende vinger te wijzen, want het is natuurlijk complex en lastig, geef ik aan dat een van de dingen die volgens mij beter kan, is dat in de aanloop naar nieuwe aanbestedingsprojecten in de pre-behoeftefase meer samengewerkt moet worden in die gouden driehoek. Dat is eigenlijk een nieuwe ontwikkeling. Tot nu toe worden er wel wat informatieve sessies belegd tussen bedrijfsleven en ministerie. Er kan echter veel meer gebruik worden gemaakt van de kennis van het bedrijfsleven, juist bij het stellen van de eisen voordat een offertetraject wordt ingegaan. Kan de Minister daarop ingaan?

Over de JSF kan ik heel kort zijn. Mijn fractie heeft heel duidelijk aangegeven daarvoor te zijn. Als ik kijk naar het traject van de F-16's, waarmee wij dolblij zijn – zelfs de partijen die tegen de JSF zijn, zijn positief over de rol die de F-16 gespeeld heeft in tal van regio's – dan zie ik grote kostenoverschrijdingen, emotionele debatten en tegenvallende ontwikkelingen. Laten wij elkaar simpelweg in de ogen kijken. Als je dit soort ingewikkelde trajecten doet, dan valt het altijd tegen. Het is altijd complex. Daarvoor moet je niet bang zijn. Als je bang bent voor complexe problemen, dan moet je Defensie opheffen. Dat hoort gewoon bij een traject. Daarmee moet rekening worden gehouden in de zin dat je dingen achter de hand hebt als het tegenzit. Er zitten echter altijd dingen tegen. Wij willen een adequate luchtmacht om maximale veiligheid te bieden aan de piloten. Laten wij wel wezen, die F-16's zijn prachtig, maar ze zijn zo langzamerhand wel oud. De Formule 1 is ook niet in een T-Ford te winnen. We hebben gewoon weer nieuwe technologie nodig om dat te kunnen doen. Ik kom tot slot te spreken over Europa. De Europese defensie- en veiligheidsmarkt is verre van open. Het Nederlandse bedrijfsleven plukt daarvan vooral de nadelen. Het is daarom van groot belang dat bij de praktische uitwerking van richtlijn 81 vertegenwoordigers van het Nederlandse bedrijfsleven serieus worden betrokken. Kan de Minister ingaan op de wijze waarop dit vorm krijgt?

De SGP vindt een adequaat leger en budget voor Defensie essentieel. Daarvoor blijft mijn fractie vechten.

De **voorzitter**: Dank u wel, mijnheer Dijkgraaf. Ik hoop dat u de plenaire zaal op tijd weet te bereiken voor uw debatten hierna. Ik dank de collega's in elk geval voor de gelegenheid die zij de SGP hebben geboden om even voor te gaan. Ik schors de vergadering een aantal minuten voor een «humanitaire pauze». Het kost geen geld; ik zie de Minister van Financiën bedenkelijk kijken.

De vergadering wordt van 12.03 uur tot 12.08 uur geschorst.

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer De Roon van de PVV-fractie.

De heer **De Roon** (PVV): Voorzitter. Het huidige kabinet heeft ervoor gezorgd dat Nederland langdurig in een economische crisis blijft hangen en maar niet uit het dal kan klimmen. Naast de economische crisis is er sprake van een ware vertrouwenscrisis. Dit kabinet kan op nog maar weinig steun onder de bevolking rekenen. Hetzelfde kan, mutatis mutandis, ook worden gezegd over het Defensiebeleid van dit kabinet. Opeenvolgende bezuinigingen hebben er onvermijdelijk toe geleid dat onze Minister van Defensie, net als het kabinet, gebukt gaat onder een enorme vertrouwenscrisis. Een ruime meerderheid van het Defensiepersoneel heeft geen vertrouwen meer in de leiding. Maar liefst 90% van het Defensiepersoneel is van mening dat de Minister niet weet wat er op de werkvloer speelt. Tot overmaat van ramp vindt tegelijkertijd een gigantische leegloop plaats bij Defensie. Dat neemt voor de inzet van onze krijgsmacht funeste vormen aan. Daar begint het althans op te lijken. Dat gebrek aan vertrouwen komt niet als een verrassing. De ambities van de Minister en dit kabinet blijven ondanks het economische zware weer op een te hoog niveau liggen wat Defensie betreft. Een breed inzetbare krijgsmacht willen, is met het huidige budget als het zoeken naar een vierkante cirkel. Dat is ook te merken: enorme tekorten op de exploitatie, ontslagen, onzekerheid bij het personeel. En dat alles om die droom van dit kabinet maar in stand te houden. Word toch eens wakker! Dat is de boodschap van mijn fractie aan de Minister van Defensie en aan het kabinet.

In de nota over de toekomst van de krijgsmacht wordt weliswaar gesproken over een lager ambitieniveau dan voorheen, maar het is er nog wel een dat niet beantwoordt aan de economische realiteit waarmee Nederland te maken heeft. De krijgsmacht blijft een breed inzetbare krijgsmacht en dit kabinet blijft naarstig op zoek naar die ene grote missie die het zo graag wil uitvoeren op zee, ter land en in de lucht. Is de Minister het eens met mijn fractie dat er gezien de economische realiteit sprake is geweest van zelfoverschatting bij het opstellen van de nota? Een van de respondenten uit het onderzoek van Defensie-vakbond AFMP is daarover heel duidelijk. Ik ga die respondent hier citeren: «Omdat de politiek de ambities van Defensie op een te hoog niveau legt, worden de tekorten op de exploitatie afgewenteld op het personeel.» Hoe luidt het antwoord van de Minister op deze reactie? Constateert zij met de PVV dat de vertrouwenscrisis mede het gevolg is van ambities van de regering die niet in overeenstemming zijn met de financiële realiteit? Ik hoor hierop graag een gemotiveerde reactie van de Minister van Defensie. De Minister heeft zelf aangegeven dat zij wel ziet dat de structurele betaalbaarheid van de krijgsmacht een evenwicht vergt tussen ambities en financieel beschikbare middelen. De PVV vindt dat dit evenwicht ver te zoeken is. Missionaire ambities van dit kabinet zijn niet gespiegeld aan de financiële realiteit. De hernieuwde ambitie van dit kabinet voor de krijgsmacht is te ambitieus, zeker wat de Nederlandse inzet in missies betreft. Het PVV-standpunt hierin is duidelijk en helder: de krijgsmacht zou alleen ingezet moeten worden als het Nederlandse belang of het bondgenootschappelijk belang rechtstreeks en manifest wordt bedreigd. De veiligheidsstrategie van dit kabinet neigt ertoe het begrip «dreiging» ver op te rekken. Dat dit kabinet de vurige wens heeft om mee te kunnen doen aan geldverslindende bezettingsmissies in een of ander barbaars en achterlijk land om er democratie en rechtstand tot stand te brengen, is onverantwoord. Dat is geen vitaal Nederlands belang. De PVV vindt dat het geld van de belastingbetaler daarvoor niet dient. Vitale Nederlandse belangen zijn niet in het geding en de Nederlandse bevolking zit op dat soort missies ook niet te wachten. De waardering onder de Nederlandse

bevolking voor de rol van de krijgsmacht bij de antipiraterijmissie, waar Nederlandse economische belangen duidelijk wel in het spel zijn, is ook veel groter dan voor missies zoals die in Afghanistan en Irak. Dat geldt ook voor de mate waarin Nederlanders de inzet van militairen als «terecht» bestempelen. Voor alle duidelijkheid: dat is geen kwalificatie van hun optreden maar van de vraag of het terecht is dat militairen daarvoor worden ingezet. Ik noem één voorbeeld: minder dan 40% van de Nederlanders vindt de inzet van Nederlandse militairen in Kunduz terecht terwijl voor de piraterijmissie bijna 75% van de Nederlanders die inzet als «terecht» kwalificeerde. Dat blijkt uit de veteranenmonitor 2012. Voor de missie naar Mali zullen deze cijfers niet anders uitpakken. Dan hebben wij het nog niet over de kosten die met zo'n missie gepaard gaan en het gevaar dat het oplevert voor de manschappen. Wat de PVV betreft, moet Nederland helemaal niet meedoen aan dergelijke missies. De Minister moet eerst thuis, op haar portefeuille, orde op zaken stellen, zorgen voor rust in de tent en werken aan het vertrouwen.

Nadat de Prinsjesdagplannen door het begrotingsakkoord deels zijn teruggedraaid, heeft de Kamer wat betreft concrete bezuinigingen met een andere realiteit te maken dan enkele weken eerder. Voor sommige krijgsmachtonderdelen zijn de begrotingsafspraken gekomen als redding en zal het drastisch gekelderde vertrouwen in de Minister misschien weer iets toenemen. Een van de plannen die nog niet van tafel is geveegd, is de sluiting van de Van Ghentkazerne in Rotterdam. De aanstaande sluiting van die kazerne heeft het bedrijfsleven in actie gebracht. Dat blijkt uit de brief die de Kamer van Koophandel Rotterdam op 28 oktober aan de Tweede Kamercommissie Defensie heeft gestuurd. Daarin wordt gesteld dat de aanwezigheid van mariniers niet alleen voor de maatschappij maar ook voor het lokale bedrijfsleven, voor de lokale omgeving, van waarde is. Ik zal de twee punten in die brief even noemen. Op de eerste plaats is men van oordeel dat het snel kunnen opschakelen van civiel-publiek aanwezige middelen bij onverwachte incidenten zoals calamiteiten door middel van de inzet van goed getrainde militaire eenheden een aanvullende expertise en een aanvullend volume kunnen opleveren. Ten tweede is de record response van belang als onverhoopt kwetsbare installaties door bewust optreden van derde partijen zijn geschaad of extra beveiliging in verband met een verhoogde dreiging snel noodzakelijk is. Is de Minister hierover in gesprek met het Rotterdamse bedrijfsleven en met regionale bestuurders? Ziet zij mogelijkheden om in samenwerking met het bedrijfsleven en de regionale overheden de paar miljoen die bespaard zouden worden door de sluiting van de Van Ghentkazerne op een andere manier beschikbaar te krijgen? Ik hoor graag de laatste stand van zaken op dit punt van de Minister. Als de aanwezigheid van mariniers in Rotterdam ook voor het bedrijfsleven en de economie van grote waarde is, zoekt het kabinet dan met dat bedrijfsleven en die lokale bestuurders naar een haalbare oplossing of deelt de Minister het standpunt van het bedrijfsleven dat verwoord is in deze brief helemaal niet? Ik hoor graag een reactie van de Minister van Defensie en ik kijk ook met een schuin oog naar de Minister van Economische Zaken, want die mag zich hierdoor natuurlijk ook aangesproken voelen.

Een van de maatregelen die de PVV uit de brief van de Minister van 25 oktober heeft gehaald, is dat het joint support schip behouden kan blijven voor de Nederlandse marine. De Minister gaat, zo geeft zij aan, onderzoek doen naar de mogelijkheden om het joint support schip samen met andere landen te gebruiken. Dit is toch wel een beetje een rare vertoning. Het land krijgt eerst te horen dat het schip van de hand moet worden gedaan en nauwelijks enkele weken later bedenkt de Minister dat onderzoek naar behoud van het schip mogelijk is. Eerst kunnen we in de visie van het kabinet best onze defensie inrichten zonder dit schip en dan kan het weer behouden worden. Kon de Minister niet enkele weken eerder bedenken dat een onderzoek naar de mogelijkheden van behoud van het

schip wenselijk en mogelijk was? Waarom is geen onderzoek gedaan daarnaar voordat bekend werd gemaakt op Prinsjesdag dat het kabinet dat schip wilde afstoten? Is dat besluit zo overhaast genomen? Ik hoor hierop graag een reactie van de Minister. Het wekt in elk geval niet de indruk dat het kabinet een heldere beleidsvisie heeft op nut en noodzaak van dit schip. Het dreigt de Fyra van de zee te worden.

De heer **Knops** (CDA): De heer De Roon stelt de Minister veel vragen over het Joint Support Ship. In het voorstel in de brief van 25 oktober waarnaar de heer De Roon verwijst, wordt verwezen naar Europese samenwerking. Ik ben heel benieuwd naar de opvatting van de Partij voor de Vrijheid op dit punt. Steunt de PVV-fractie dit, met de daarbij horende Europese samenwerking?

De heer **De Roon** (PVV): Daarna wordt inderdaad verwezen in de brief. De heer Knops vraagt naar de bekende weg als hij mij nu vraagt naar het standpunt van de PVV over Defensiesamenwerking binnen de Europese Unie. Wij vinden dat de Europese Unie helemaal geen politieke unie behoort te zijn maar slechts een economisch samenwerkingsverband. Dat betekent dat politieke samenwerking, ook als het gaat op politieke samenwerking op militair gebied, binnen de EU wat ons betreft uit den bozen is.

De heer **Knops** (CDA): Ik bied mijn excuses aan voor deze domme vraag.

De **voorzitter**: Ik weet niet of ik die moet aanvaarden, maar ik kijk naar de heer De Roon.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik heb ook een vraag aan de heer De Roon over dat Joint Support Ship, het Joint Logistic Support Ship is volgens mij de correcte benaming. Ik heb in het NAVO-debat met deze Minister zo'n drie weken geleden het volgende gezegd. Is het niet slim om niet alleen als boekhouder te kijken naar dat schip, dat al in aanbouw is en waarin Nederland al geld heeft gestopt, door het weg te strepen en te verkopen omdat het geld ergens vandaan moet komen, maar ook te bekijken of dat soort capaciteit benut kan worden door met een aantal andere landen zo'n schip in de vaart te brengen? Dat is dus puur kijken vanuit het uitgangspunt van verstandig omgaan met belastinggeld. Is dat geen argument voor de PVV-fractie om positiever tegenover het voorstel te staan dat de Minister heeft omarmd om het Joint Support Ship op een andere manier toch in de vaart te brengen?

De heer **De Roon** (PVV): Dat vind ik een heel goede vraag van mevrouw Hachchi. Daarmee wordt weer eens onderstreept hoe gevaarlijk het is om op allerlei terreinen maar zeker ook op Defensieterrein schepen of andere bedrijfsmiddelen aan te schaffen die enorm veel geld kosten wat over een lange periode geïnvesteerd moet worden waarvan het nog maar de vraag is of als het eenmaal klaar en beschikbaar is nog wel nodig is. Het was echt een «toy» van de heer Van Baalen en anderen, zo heb ik begrepen uit de publicaties die daarover recent zijn verschenen. De toenmalige bewindslieden van VVD-huize op Defensie waren er ook niet gelukkig mee, maar nu zitten we ermee opgescheept. Mevrouw Hachchi heeft helemaal gelijk: dat moet je niet als een boekhouder benaderen door dat ding onmiddellijk te schrappen. Ik ben dan ook met haar zeer benieuwd naar het uitrollen van mogelijkheden om dat schip te behouden en daar praktisch rendement van te hebben, al zal dat natuurlijk heel moeilijk worden want het gaat om een schip dat gebouwd is om tanks te vervoeren terwijl er geen tanks zijn en terwijl de PVV-fractie eigenlijk helemaal niet wil dat wij tanks naar landen ver weg gaan brengen. Ik wacht met mevrouw Hachchi nadere voorstellen af. Ik hoop dat die

voorstellen kunnen worden uitgevoerd in bilateraal of multilateraal verband, wellicht in NAVO-verband. EU-verband is wat ons betreft politiek uitgesloten. We zullen zien hoe dat afloopt. Ik ben ook erg benieuwd naar de voorstellen waarmee de Minister komt, niet alleen om toch nog iets van onze investering overeind te houden maar ook om te zien hoe dat wordt ingekleed wat betreft de zeggenschap van dat onder de Nederlandse vlag varende schip. Kan de Minister de toezegging doen dat toekomstige samenwerking er niet toe zal leiden dat Nederland de zeggenschap over het joint support schip en de inzet daarvan kwijtraakt doordat we tot een soort gedeelde financiering komen? Wil de Minister hier toezeggen dat als het schip behouden blijft voor de Koninklijke Marine door samenwerking met andere landen Nederland te allen tijde een rode kaart zal behouden wat betreft de inzet van het schip in gevechtsmissies? Ik hoor daarop graag een reactie van de Minister. De PVV is van mening dat naast de capaciteiten die nodig zijn om het Nederlands volkslied te beschermen, Nederland bijzondere capaciteiten dient te bezitten die van doorslaggevend belang kunnen zijn als onze belangen elders in de wereld worden bedreigd. Daartoe hebben we een goed functionerend Korps Mariniers en goede commandotroepen nodig. Om succesvol operationeel inzetbaar te zijn, moeten deze strijdtroepen uiteraard voorzien worden van voldoende middelen om te vechten en om ze elders op de wereld te kunnen brengen, te kunnen beschermen en weer veilig weg te halen. In plaats van focussen op een grootschalige missie zou de Minister er goed aan doen om zich te focussen op deze gespecialiseerde eenheden.

Een van de andere nichecapaciteiten waarover Nederland beschikt, zijn de Patriotraketten. Het is geen geheim dat de PVV de Patriotmissie graag per direct ziet vertrekken uit Turkije zodat onze mensen en middelen niet meer ten dienst staan van sultan Erdogan. De militaire vakbond ACOM heeft al aangegeven niets te zien in een verlenging van de Patriotmissie en verzet zich daartegen. Uitzendbescherming kan niet meer worden gegarandeerd, zo meldt de vakbond.

Dan kom ik op het belangrijke punt van de Joint Strike Fighter. De nota In het belang van Nederland en de eerder in de Kamer behandelde internationale veiligheidsstrategie hebben zeker één ding gemeen: zij zijn beide inhoudelijk zodanig in elkaar geknutseld dat de JSF de enige logische opvolger lijkt te zijn van de F-16. Het in stand houden van de ambitie om een breed inzetbare krijgsmacht te hebben zodat Nederland in het hoogste geweldspectrum de deur kan intrappen in een of ander ver oord is daarvan een uitstekend voorbeeld. Dat de Joint Strike Fighter juist daartoe dient, heeft de Defensiecommissie die hier nu aan tafel zit tijdens haar recente werkbezoek aan Washington andermaal mogen vernemen. Dit kabinet wil graag de potentiële bondgenoot van Washington zijn bij dat soort missies. Dat doet het met ten hoogste vier Joint Strike Fighters. De Rekenkamer heeft de haalbaarheid daarvan betwijfeld, maar goed, dat laat ik dan maar even in het midden. Wat is de toegevoegde waarde van die vier Nederlandse Joint Strike Fighters op het moment dat we onder de vleugels van Washington of een andere grote mogendheid besluiten om ergens de deur in te trappen. Wat is dan de toegevoegde waarde van die vier Nederlandse straaljagers? Zijn die nodig, gaat het anders niet door? Het lijkt me niet. Het lijkt me dat Washington dan toch wel doorgaat, dus het is gewoon een soort goodwill kopen wat hier plaatsvindt: goodwill kopen, aanschaffen van de Joint Strike Fighters, bereidheid tonen om mee te doen aan dat soort acties; dat is wat er gebeurt. Mijn fractie is daar niet van gediend.

Dit kabinet gaat er totaal aan voorbij dat wij geen geld hebben voor dat soort missies. Evenmin hebben wij daarvoor de middelen, want wat kun je met vier Joint Strike Fighters? Onze belangen zijn er ook gewoon niet bij gebaat. De komst van de JSF kan niet anders dan een gigantisch fiasco worden. Sinds Nederland meedoet aan de ontwikkeling van dit toestel zijn

de kosten in tegenstelling tot het totale Defensiebudget geëxplodeerd. Dat we straks de beschikking hebben over slechts, ten hoogste, 37 JSF-toestellen is allerm minst zeker. Grote materiële projecten blijken altijd duurder uit te vallen en Lockheed Martin kan ons niets beloven over de stukprijs. Dat magere aantal van 37 is dan ook allerm minst zeker. Kan Nederland zich niet sterk maken, zo vraag ik de Minister, voor garanties met betrekking tot de kostprijs? Of blijven we Lockheed Martin een blanco cheque geven? Typerend en nog schandelijker aan het hele JSF-project, naast die geëxplodeerde kostenproblematiek, is misschien nog wel het ontbreken van een politiek mandaat. Feitelijk is dat er wel omdat de PvdA weer eens is gedraaid, maar iedereen weet dat alleen de VVD ideologisch achter de JSF staat. Menig VVD-hart gaat sneller kloppen van het aanschaffen van dit VVD-speeltje. Ik heb het net al even gehad over het joint support schip als VVD-speeltje van het toenmalige Kamerlid. Dat hele verhaal lijkt zich nu te herhalen. De Partij van de Arbeid lijkt in het JSF-debat wel het hulpje van de VVD-Sinterklaas. De Partij van de Arbeid kan dan ook wel gezien worden als de «kameleonpiet»: je weet nooit in welke kleur je hem aantreft, maar je weet wel dat als het erop aankomt, hij de Sint – de VVD in dit geval – zal helpen bij het uitdelen van de cadeautjes. Alleen is de Joint Strikt Fighter een cadeautje waarop Nederland niet zit te wachten. Bovendien wordt de JSF gefinancierd met geld dat beter gestoken kan worden in andere zaken, zoals onze binnenlandse veiligheid en lastenverlichting voor de burgers.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De PVV doet een harde aanval op de Partij van de Arbeid omdat die zou draaien. Daarover valt best wat te zeggen, misschien komen daar straks nog wat interrupties op, maar ik heb het nu graag even over de PVV. Ik herinner mij een kabinet-Rutte I met als gedoogpartner de PVV. Hebt u toen een einde gemaakt aan de JSF?

De heer **De Roon** (PVV): Dat moment was toen niet aangebroken. Er viel toen dus ook geen einde te maken aan die JSF.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Nee, dat is veel te makkelijk. Het kabinet-Rutte I heeft een tweede testtoestel aangeschaft en dat heeft de PVV niet tegengehouden. Het zou u sieren als u vandaag zou zeggen dat ook de PVV heel goed is in draaien op het dossier JSF.

De heer **De Roon** (PVV): Dat ziet de woordvoerder van de SP toch verkeerd. Wij zijn inderdaad akkoord gegaan met de aanschaf van dat tweede testtoestel, maar daarbij is heel nadrukkelijk gezegd dat dat niet impliceerde dat we akkoord zouden gaan met de uiteindelijke aanschaf van de JSF. Sterker nog, er is bij gezegd dat wij daarmee niet akkoord zouden gaan. Het akkoord gaan met de aanschaf van een tweede testtoestel is een politieke deal geweest. Daarvan kunt u vinden wat u wilt, maar zo is het gegaan. Als het gaat om de vraag «wil de PVV de JSF uiteindelijk aanschaffen voor de krijgsmacht» dan is het PVV-standpunt altijd eenduidig en eensluidend geweest: nee, dat moeten wij niet willen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Het zou de heer De Roon sieren als hij gewoon zou toegeven dat de PVV de JSF niet heeft stopgezet tijdens Rutte I. Blijkbaar was het voor Wilders niet belangrijk genoeg. Uw oud-collega Hero Brinkman was daarover heel duidelijk: ja, wij zijn gedraaid. U zou dat vandaag ook gewoon moeten toegeven.

De heer **De Roon** (PVV): De heer Brinkman is wel vaker gedraaid, maar de PVV doet dat niet, ook niet op dit punt. Wij hebben altijd gezegd: wij willen de JSF niet, wij stemmen om pragmatische redenen, waaronder een politiek akkoord waarin bepaalde dingen zijn uitgewisseld, in met de

aanschaf van een tweede testtoestel. Daarbij is echter steeds gezegd: wij stemmen niet in met de aanschaf van de JSF als vervanger van de F-16.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Collega De Roon had net een prachtig exposé over hulppieten en hand- en spandiensten die worden verleend. Begrijp ik de positie van de PVV goed? De PVV was altijd tegen de JSF maar heeft wel een testtoestel aangeschaft? Dat is zo ongeveer de positie van de PVV?

De heer **De Roon** (PVV): Dat is gebeurd om daarvoor andere dingen in ruil werden gegeven. Dat is gewoon een puur praktisch politiek punt geweest op dat moment. Ik blijf erop hameren dat daarbij steeds is gezegd dat wij niet zullen instemmen met de aanschaf van de JSF als vervanger van de F-16. Die aanschaf was op dat moment ook niet aan de orde. Dat moet ook voor alle duidelijkheid nog een keer benadrukt worden. Die was in die jaren niet aan de orde. Wij hebben ons daar altijd tegen opgesteld.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Dan sluit ik mij toch aan bij collega Van Dijk dat het de PVV-fractie zou sieren als zij inhoudelijk zou toegeven: ook bij ons gaat het om pragmatische overwegingen, we hebben er iets anders voor teruggekregen en daarom hebben wij ingestemd met dat tweede testtoestel. Maar dat zou de enorme aantijgingen in een iets ander daglicht plaatsen. Kameleonpieten zitten ook bij de PVV.

De heer **De Roon** (PVV): Ik geloof niet dat wij van kleur zijn veranderd. Over de aanschaf van de JSF als vervanger van de F-16 zijn we nooit van kleur veranderd. Daarvan hebben wij altijd gezegd: dat moeten wij niet doen. Ik heb al gezegd: van de aanschaf van het tweede testtoestel mag u vinden wat u wilt. Dat is inderdaad een puur politieke deal geweest. Dat heeft echter niets veranderd aan onze kleur in relatie tot de vraag: moet de JSF de F-16 gaan vervangen. Die kleur is altijd hetzelfde gebleven.

De **voorzitter**: De heer De Roon vervolgt zijn betoog. Hij heeft vijftien minuten gebruikt. Dat betekent dat hij nog drie minuten heeft voor zijn eerste termijn.

De heer **De Roon** (PVV): Dan ga ik nu even een punt aan de orde stellen dat nog niet aan de orde is geweest vanochtend: de verkoop van onze F-16's aan Jordanië. Wat de PVV betreft, is de verkoop van welk wapentuig dan ook aan islamitische landen een existentiële bedreiging van de wereldvrede en van de vrije wereld die wij graag zien. Ik maak graag van de gelegenheid gebruik om op te merken dat mijn fractie dat hele plan niet zal steunen.

Defensie kampt al jaren met een teruglopende begroting. Al sinds de val van de muur wordt er bezuinigd op Defensie. Het zou natuurlijk niet eerlijk, niet fair, zijn om de schuld daarvan deze Minister van Defensie in de schoenen te schuiven. Het ontbreken van het vertrouwen bij Defensiepersoneel in de leiding is echter wel grotendeels aan deze Defensieminister te wijten. De kloof tussen de ambities van de Minister en van het kabinet en de financiële mogelijkheden is een kloof die de afbraak van dat vertrouwen bevordert. De Minister en het kabinet hadden die kloof kunnen bijstellen en dichten door het bijstellen van de ambities. Dat is echter niet gebeurd. Het kabinet gaat met deze Minister van Defensie voorop over tot de aanschaf van de JSF. De komst van dit jachtvliegtuig is straks het gevolg van onrealistisch en misplaatst beleid van dit kabinet. Defensie moet alleen de manifeste en directe Nederlandse en bondgenootschappelijke veiligheidsbelangen dienen. De PVV vindt het onbegrijpelijk en onverantwoord dat het kabinet heeft besloten tot de aanschaf van de JSF. Nederland moet helemaal niet willen meedoen aan het

intrappen van de deuren in landen waar men beschikt over zware luchtverdedigingsmiddelen en waar onze belangen vaag zijn of zelfs ontbreken. De tijd van geld verspillende bezettingsmissies moeten wij achter ons laten. De ambitie moet worden bijgesteld en het wederzijds vertrouwen tussen het Defensiepersoneel en de leiding moet worden hersteld. Dat moeten de prioriteiten zijn, niet de JSF of bezettingsmissies in de woestijn van Verwegistan. Dank u wel.

De **voorzitter**: U hebt precies zeventien minuten gebruikt van uw spreektijd. U houdt nog een minuutje over voor de tweede termijn, zoals voorzien. Het woord is aan mevrouw Eijnsink.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Voorzitter.

De **voorzitter**: Ik moet u onderbreken, mijn excuus daarvoor. Ik zie dat mevrouw Hachchi nog een nabrander heeft.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Dat is geen interruptie op de vorige spreker. Voordat mevrouw Eijnsink aan haar inbreng begint, waar ik goed naar wil luisteren, stel ik een vraag ter opheldering. Mevrouw Eijnsink heeft vorige week tijdens de procedurevergadering gezegd dat het besluit over de vervanging van de F-16 pas wordt genomen in de D-fase van het Defensiematerieelproces. Ik zal u niet vermoeien met een uitleg van wat dat betekent. Het betekent in ieder geval dat pas in 2015, het moment waarop de handtekening gezet wordt, het besluit over de vervanging van de F-16 genomen gaan worden. Ik vraag opheldering van mevrouw Eijnsink over wat zij bedoelt met die uitspraak en hoe wij dat moeten zien in het licht van het regeerakkoord waarin staat dat er eind dit jaar duidelijkheid komt over de vervanging van de F-16. Ik krijg graag opheldering vooraf zodat ik goed kan luisteren naar de rest van de inbreng van mevrouw Eijnsink.

De **voorzitter**: Mevrouw Eijnsink heeft volgens mijn administratie vandaag 48 minuten de tijd. Ze heeft daarvan nu een paar seconden gebruikt. Ik denk dus dat er tijd is om die opheldering te bieden. Ik geef mevrouw Eijnsink al direct gelegenheid om met de vraag te beginnen.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Dit is erg opmerkelijk. Mevrouw Hachchi moet een ander wel in de context zetten. In de procedurevergadering van vorige week kwam de zeer gewaardeerde informatievoorziening van de BOR aan de orde. In dat kader is gezegd dat volgens het Defensiematerieelproces (DMP) uiteindelijk in de D-fase de brief naar de Kamer gaat. Dat was een puur procedurele opmerking. That's all there is. Met uw welnemen kijk ik even naar de Minister van Defensie. Dit staat namelijk ook gewoon in de beantwoording van de Minister van Defensie. Dat is het enige. Het formele verzoek aan de Kamer komt in een DMP-brief. Dat zijn de afspraken in het proces naar de Kamer. Ik kan er niet meer van maken. Ik houd mij gewoon aan de spelregels die wij gezamenlijk hebben. Dat was de enige opmerking.

De **voorzitter**: Mevrouw Hachchi, op dit punt nog?

Mevrouw **Hachchi** (D66): Voorzitter, ik doe dit niet voor niets. Het is immers altijd netjes om eerst iemand zijn inbreng te horen en pas daarna vragen te stellen, absoluut. Ik verwijs naar de letterlijke woorden van mevrouw Eijnsink tijdens de procedurevergadering. Die waren anders dan wat zij hier vandaag zegt. Zij gaf letterlijk aan dat niet deze week, bij dit debat, het besluit over de vervanging van de F-16 genomen gaat worden maar pas in de D-fase, in 2015. Als mevrouw Eijnsink zegt dat zij dat helemaal niet heeft gezegd en zich aansluit bij het regeerakkoord en de

woorden van haar VVD-collega vandaag dat dat besluit eind 2013 genomen gaat worden, dan is dat helder. De discussie is voor mij dan klaar. Ik kan dan ook rustig luisteren naar de inbreng van mevrouw Eijnsink. Ik moet anders wachten op het woord «JSF» om deze verhelderende vraag te stellen, terwijl die terecht is. Zij heeft het vorige week tijdens de procedurevergadering zo gezegd. Als dat niet zo is, dan heeft zij nu natuurlijk de ruimte om te zeggen dat dat niet zo is. Mevrouw Eijnsink heeft letterlijk gezegd: bij dit debat komt er geen duidelijkheid.

De **voorzitter**: Mevrouw Hachchi, ik geef nu het woord aan mevrouw Eijnsink. Zij mag zelf uitmaken of zij begint met haar eerste termijn of een aanvullende opmerking maakt naar aanleiding van de vraag van mevrouw Hachchi over een procedurevergadering van vorige week.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik moet zeggen dat mevrouw Hachchi een bijzonder voorspel geeft van mijn inbreng. Ik wil haar niet teleurstellen door haar te laten wachten op het moment, zo rond de 34ste minuut van mijn inbreng, dat ik over een luchtwapen ga spreken. Mijn letterlijke tekst in de procedurevergadering is geweest: wij hebben een DMP-proces, wij hebben een D-brief van de Minister te verwachten en dat is het formele besluit aan de Kamer. Mevrouw Hachchi mag mij altijd controleren en corrigeren als zij dat wil, maar ik ben toch echt van mening dat ik dat gezegd heb en dat ik ook wel een klein beetje weet waar die teksten over gaan. Daarbij zou ik het graag houden. Verder stel ik voor dat mevrouw Hachchi wacht tot de 34ste minuut van mijn inbreng.

De **voorzitter**: Wij zullen ook de 34ste minuut in de gaten houden. Er zijn helaas geen verslagen van de procedurevergadering, maar dit is ongetwijfeld een aanmoediging voor iedereen om de volgende keer mee te luisteren. Het woord in eerste termijn is aan de PvdA-fractie. Mevrouw Eijnsink heeft het woord.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Dank u, voorzitter. Ik wil beginnen met te zeggen dat wij afgelopen jaar veel bezoeken als commissie en individueel hebben mogen brengen aan onze militairen in hun werkzaamheden, terwijl zij aan het werk waren, operationeel. Wij zijn in Kunduz geweest, hebben diverse werkbezoeken mogen doen op de operationele kant van de zaak en wij voeren in de Kamer veel gesprekken met de Defensie-leergang. Volgens mij is er op dit moment ook een Defensieleergang aanwezig. Als ik het goed heb, zijn de genezerikken inmiddels vertrokken. Mogelijk dachten zij: ze hebben ons niet meer nodig. Ik zie hen niet meer zitten op de bühne. Namens de PvdA-fractie spreek ik mijn dank uit voor alle werkzaamheden die zij door het jaar heen doen. Wij zien niet altijd alles, maar wij horen wel veel in de Defensieleergangsgesprekken en in de individuele bezoeken. Ik spreek namens mijn fractie heel veel dank daarvoor uit. Dat geldt ook voor het werkbezoek van afgelopen week in de Verenigde Staten. Wij hebben veel enthousiaste mensen gezien. We mogen van oordeel verschillen, maar het gaat om het debat over wat mogelijk is en wat niet mogelijk is. Het enthousiasme waarmee mensen hun werk doen onder vaak moeilijke omstandigheden, ver van huis, verdient heel veel waardering.

Ik maak nu graag een sprongetje naar de mensen die niet meer werkzaam zijn bij Defensie, hetzij omdat zij gedwongen zijn geweest om de dienst te verlaten hetzij om andere redenen: onze veteranen. Wat is er mooier dan het bezoek, op zowel vrijdag als zaterdag, van zo'n 1.450 veteranen bij onze commissie onder uw bezielende leiding, voorzitter? Wat is een mooiere afsluiting van dit debat dan het ontvangen van 1.450 militairen en dienstgewonden en hen te mogen spreken, in onze omgeving? Ik maak dit sprongetje om duidelijk te maken dat wij bij hen op bezoek gaan maar ook heel trots zijn om hen op bezoek te krijgen. Zo kunnen wij een klein

beetje uitleggen welk werk wij hier doen, waarom wij Kamervragen stellen, wat een artikel 100-brief is en waarom wij af en toe de Minister bevragen.

Dan maak ik het volgende stapje. Ik ben ongeloofelijk blij dat wat wij hier vandaag bespreken tot stand is gekomen in een ministeriële werkgroep. De Minister van Defensie verdient een breed draagvlak in het kabinet. Voor Defensie is dat niet altijd gemakkelijk geweest want Defensie is niet zichtbaar. De analyse over de veiligheid en vrede, de vrede bevechten, veiligheid bewaken, ontwikkelingssamenwerking kunnen brengen. Die analyse bespreken wij hier. Het is altijd lastig voor de Minister van Defensie – ik gebruik één keer de uitdrukking en dan niet meer in deze inbreng – «beeld en geluid» te krijgen bij de werkzaamheden van onze militairen, van de burgers die werkzaam zijn bij Defensie en Buitenlandse Zaken. Ook dat hebben wij de afgelopen week mogen ervaren in Washington. Ik spreek mijn dank uit aan al die mensen die de afgelopen week tijd voor ons hebben vrijgemaakt.

De ministeriële werkgroep is gezamenlijk met een nota gekomen: In het belang van Nederland. Met de nota wordt beoogd om militaire ambities, beschikbare mensen en middelen en financiën met elkaar in evenwicht te brengen. De nota is kort en krachtig en geeft een duidelijke richting aan, namelijk: tering naar de nering, kwaliteit als leidraad, geen principiële keuzes. Vanwege de onvoorspelbaarheid van de omgeving, de analyse waarnaar ik verwees, is de inzet er wel op gericht om de toolbox breed te houden. Er worden keuzes gemaakt en maatregelen voorgesteld om de krijgsmacht zo in te richten dat die zo goed mogelijk kan omgaan met de diffuse dreigingen van deze tijd. Dat merken wij natuurlijk ook in ons samenwerkingsverband in de NAVO en de Europese Unie. De politieke doelstellingen voor deze nota zijn te vinden in de internationale veiligheidsstrategie die in juni is gepresenteerd. Onze rol in de wereld en wat deze regering wil, wordt daarin duidelijk beschreven. Het kabinet geeft wel een soort van wisselbad wat betreft de maatregelen in de nota: op Prinsjesdag een redelijk koude douche en een kleine maand later een warm bad. Veel goed nieuws in de aanvullende nota. De Minister slaagt erin om Assen, Ermelo, Havelte, Leeuwarden, de mariniers op Aruba en het Joint Support Ship overeind te houden. Veel blijheid, en ook veel dank, denk ik. Op het punt van de operationele inzet kunnen wij van mening met elkaar verschillen, maar die is hiermee blijvend op kracht gebleven. Dat is het belangrijkste. Uiteraard gaat dit ook over werkgelegenheid en de motie-De Vries (31 490, nr. 111). Daarover hebben wij in veel debatten gesproken. De motie-De Vries ging over het behoud van werkgelegenheid in regio's. Daar wordt veel werkgelegenheid vanwege de brede bezuinigingsmaatregel van de regering weggehaald, wat veel pijn doet. Die motie is breed gesteund door de Kamer. Om dit even af te maken, hoor ik in dit rijtje ook graag meer over de Van Ghentkazerne: misschien, wellicht, indien, mogelijk, in elk geval op dit punt geen onomkeerbare beslissing. Zijn daarvoor mogelijkheden te vinden? Ik vraag de Minister om daarop te reageren.

De heer **Knops** (CDA): Na deze lofzang op de totstandkoming van de nota, die daarna even geamendeerd is door de vrienden van de coalitie, stel ik mevrouw Eijssink de volgende vraag. Heeft zij in tegenstelling tot de heer Vuijk wel een inbreng gehad bij de totstandkoming van de initiële nota en wat is haar opvatting over het feit dat er nu toch een wezenlijk ander stuk op tafel ligt? Is de PvdA-fractie daar blij mee of heeft zij zich daartegen verzet?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): De begrotingsafspraken zoals gemaakt voor 2014 zijn ondertekend door de VVD, D66, de SGP, de ChristenUnie en de PvdA. Dat betekent dat deze begrotingsafspraken door vijf partijen

gesteund zijn. Ik ben heel blij voor Defensie, voor de mensen en de operationele inzetbaarheid. Die blijft op deze manier in stand.

De heer **Knops** (CDA): Wat ik niet begrijp, is dat twee partijen allebei zeggen dat zij heel blij zijn met de nota maar die niet zelf hebben kunnen bedenken in eerste instantie. Ik vraag mevrouw Eijnsink daarom nogmaals: waarom hebt u de maatregel die u nu bejubelt niet zelf bedacht als lid van de coalitie? Er zijn maar twee partijen die in de echte coalitie zitten. Nu hebt u drie vrienden nodig gehad om het allemaal rond te maken.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): De heer Knops weet hier natuurlijk alles van. In 2011 moest er 1,1 miljard bezuinigd worden en dat is lastig als je dat je niet met een andere partij wilt doen. Ik zou bijna zeggen dat het een beetje zuur klinkt van zijn kant. Wij hadden natuurlijk liever andere bezuinigingsmaatregelen genomen, maar het is zoals het is. De heer Knops kent de pijnlijke ervaring van liever iets anders willen. Wij zijn echter blij met deze maatregel. Zoals bekend, lagen er veel meer maatregelen voor bezuiniging op tafel. Wij zijn blij met de steun van vijf partijen voor deze begrotingsafspraken.

De **voorzitter**: Mijnheer Knops, kort.

De heer **Knops** (CDA): Het is helemaal niet zuur. Ik heb aangegeven dat ik dit een heel goede richting vind. Ik begrijp echter niet dat twee partijen aan tafel zeggen dat zij wat er nu ligt geweldig vinden, maar dat zij dat zelf niet hebben kunnen bedenken, dat zij daarvoor andere partijen nodig hadden. Dat begrijp ik gewoon niet. Dit verhaal had de coalitie toch meteen zelf op tafel kunnen leggen, na een jaar studie?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik herhaal dat de heer Knops uit eigen ervaring weet hoe pijnlijk het is als een uitkomst voorhanden is, daar ook geld voor gevonden kan worden maar andere partijen dat niet willen. De Partij van de Arbeid heeft hiervoor ook getekend en is dus mede-eigenaar van deze begrotingsafspraken.

De **voorzitter**: Eens even kijken wie hier het eerste was. Ik dacht dat de heer Segers dat was, maar misschien doe ik daarmee de heer Van Ojik tekort. De heer Segers staat toe dat de heer Van Ojik, de fractieleider van GroenLinks, eerst gaat.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Dat is heel vriendelijk van de heer Segers. Hij wil bovendien interrumpen op een ander onderwerp, maar dat kunt u niet weten. Ik weet dat omdat ik naast hem zit. Ik ga graag nog even in op de inleidende woorden van mevrouw Eijnsink. Collega Vuijk sprak over een historische dag. Collega Eijnsink is ongelooflijk blij met de nota. Zij zei zelf al, in de opsomming van redenen dat zij blij is, dat er geen principiële keuzes werden gemaakt. Dat was een van de redenen dat zij zo blij was. Toen ik zei dat we alles blijven doen maar alleen wat korter, stelde collega Vuijk dat dat een heel adequate samenvatting was van de nota. Ik stel mevrouw Eijnsink de volgende vraag. Is het niet maken van principiële keuzes in zo'n nota, waar wij zo lang naar hebben uitgekeken, echt een reden om er ongelooflijk blij mee te zijn? Ik ben het namelijk eens met de constatering dat er geen principiële keuzes worden gemaakt.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Het is fantastisch om na drie minuten in mijn betoog al verkeerd geciteerd te worden. Ik heb het woord «ongelooflijk» niet gebruikt. Ik geef maar even aan hoe snel het kan gaan in drie minuten tijd. Er worden mij allerlei woorden in de mond gelegd. Ik heb gezegd: ik ben blij voor de mensen dat de operationele krijgsmacht blijft, ik ben blij voor de krijgsmacht en ik ben blij voor de veiligheid van Nederland. Dit

debat en deze nota is natuurlijk ook een voortzetting van de aprilbrief 2011: Defensie na de kredietcrisis, 12.000 functies weg, de keuzes die toen gemaakt zijn. Ik wil het debat graag veel breder voeren. Er zijn toen keuzes gemaakt. Ik maak graag één opmerking over de patriots. Ik hoorde de heer De Roon vertellen over de patriots maar de vierde eenheid is weggestreept tijdens Rutte I. Toen was de PVV gedoogpartij. Tegen de heer Van Ojik zeg ik dat er keuzes zijn gemaakt in de beleidsbrief 2011. Ik noem die graag achter elkaar op. Deze nota borduurt voort op een aantal zaken, waarbij wij kiezen voor instandhouding van de wapensystemen. Mijn partij is daarover tevreden. De PvdA kiest al jarenlang, al onder de heer Van der Berg in 1999, voor Europese Defensiesamenwerking. Dat is allemaal niet nieuw. Dat zijn principiële keuzes. De onderliggende nota is uiteraard de brede nota waarin de keuzes gemaakt zijn: helikopters weg, tanks weg, sluiten van andere kazernes, sluiten van Weert, Weert naar Ermelo. Dat is de onderliggende nota die wij vandaag ook bespreken. Dat ga ik echter niet allemaal noemen als u mij dat toestaat.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Dat sta ik mevrouw Eijssink uiteraard toe. Zij zegt in feite, als ik het goed begrijp, en ik moet inderdaad uitkijken dat ik haar goed citeer: die keuzes hadden wij eigenlijk al gemaakt in de nota die hier in 2011 is besproken, onder Rutte I. Wij voeren het debat vandaag echter niet alleen over de vraag of het financieel allemaal kan, maar ook over de vraag of deze nota een antwoord geeft op de grote, deels nieuwe uitdagingen die de Minister in haar nota schetst en of de keuzes die gemaakt worden een goed antwoord zijn op die nieuwe uitdagingen. Ik begrijp dat het antwoord van mevrouw Eijssink is: wij hebben die keuze eigenlijk in 2011 gemaakt, er worden nu geen nieuwe principiële keuzes gemaakt en daar ben ik tevreden mee. Dat is prima, maar dat vind ik wat weinig voor een historische dag.

De **voorzitter**: Dat is een conclusie, dat is geen vraag. Mevrouw Eijssink kan dus gewoon verder gaan.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Nee, voorzitter, want ook op dit punt zou ik graag goed beluisterd en geciteerd willen worden. Ik heb aangegeven dat de politieke doelstellingen voor deze nota te vinden zijn in de internationale veiligheidsstrategie van deze regering. Daar heeft mijn partij jarenlang om gevraagd. De krijgsmacht is uitvoerder van buitenlands beleid en de keuzes die wij daarin maken. Op basis daarvan worden wapensystemen aangeschaft. Op basis daarvan spreken we over internationale samenwerking met landen waarmee we dat kunnen. Daar ligt de basis. Ik wil niet door de heer Van Ojik op uitspraken gewezen worden die ik niet gedaan. Ik zal bovendien wel vaker verwijzen naar de internationale veiligheidsstrategie. Elk wapensysteem dat hier in de Kamer besproken wordt, elke inzet van onze krijgsmacht, gaat uit van een maatregel die wij in het kader van het internationale veiligheidsbeleid, het buitenlands beleid en ontwikkelingssamenwerking doen.

De heer **Segers** (ChristenUnie): In alle blijdschap over de verschillende plaatsen die al een paar keer zijn genoemd, ben ik blij dat de namen «Van Ghentkazerne» en «Rotterdam» vallen. Het kan niet anders dan dat mevrouw Eijssink die ter berde brengt omdat zij nog enige opties ziet, omdat er nog hoop gloort voor Van Ghent. Welke mogelijkheden ziet zij die ertoe hebben geleid om de vraag te stellen zoals zij die heeft gesteld?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): De Minister van Defensie heeft zelf een uitspraak gedaan – ik zal haar niet citeren want dat ga ik nu niet meer doen – over het feit dat zij nog in overleg is met de Van Ghentkazerne en de burgemeester van Rotterdam. Ik verwijs naar die uitspraak van de Minister zelf. Ik ben uiteraard nieuwsgierig naar haar antwoord hierop. In

lijn daarmee vraag ik de Minister om geen onomkeerbare besluiten te nemen. Het overleg zal misschien iets langer duren dan dit debat en de begrotingsbehandeling van volgende week. Dat is mijn antwoord daarop.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Geen onomkeerbare stappen. Dat lijkt mij inderdaad verstandig. Over welke termijn hebben wij het dan? Wanneer zou daarover duidelijkheid moeten zijn? Over welke periode hebben wij het waarin die stappen niet gezet mogen worden?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): De heer Segers overvraagt mij want deze vraag stel ik juist aan de regering.

De **voorzitter**: Kort, mijnheer Segers.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Als de PvdA-fractie vraagt om geen onomkeerbare stappen te zetten, dan gaat het natuurlijk over een bepaalde periode. Dan gaat het over stappen die op korte termijn gezet zouden kunnen worden maar niet gezet mogen worden. Over welke periode hebben wij het?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): De heer Segers overvraagt mij. Ik hoor in de media dat de Minister in overleg is met de burgemeester van Rotterdam. Ik weet niet exact welke plannen en mogelijkheden daarachter liggen. Ik hoor dat graag van haar. Wellicht is de vraag van de heer Segers iets voor de tweede termijn, maar het is ook een zaak van de Minister. Ik wil mogelijke plannen niet gaan dwarsbomen door nu een termijn te noemen. Dat hebben wij vaker gedaan in de Kamer en dat wil ik nu niet doen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik zit nog even op het punt of deze nota een fundamentele wijziging is of niet. Als ik het vergelijk met het verkiezingsprogramma van de PvdA, dan zeg ik dat het een fundamentele wijziging is: 1 miljard bezuinigen, meer richten op stabilisatie en vredes-handhavingssmissies, dus niet meer veelzijdig inzetbaar – klinkt mij als muziek in de oren – en stoppen met de JSF. Is dat geen fundamentele wijziging ten opzichte van de nota? Was dat niet uw wens, mevrouw Eijssink?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ook hier hecht ik gewoon aan de teksten die er echt staan. Er staat in ons verkiezingsprogramma niet «stoppen met de JSF». Er staat ook niet «fundamentele wijziging». Dat zijn de woorden die de heer Van Dijk gebruikt. Er staat inderdaad wel een tekst in over een stabilisatiemissie, maar ik geloof dat eerder hier al aangegeven is dat de PvdA de grootste paragraaf had op het gebied van Defensie, vrede en veiligheid. Daar staat uitvoerig in dat we voor een stabilisatiemissie zijn, maar niet voor verdere inperking. «Veelzijdig» gaat over de inzetbaarheidsdoelstellingen. Daarop kom ik straks terug.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik snap dat partijen compromissen moeten sluiten in een regering. De VVD zit er heel anders in dan de PvdA. Mijn vraag is: erkent mevrouw Eijssink dat de inzet in het PvdA-verkiezingsprogramma en tijdens de campagne veel radicaler was dan deze nota? De PvdA wilde nog eens 1 miljard bezuinigen, bovenop de bezuinigingen van Rutte I, wilde het ambitieniveau bijstellen en wilde uit de testfase van de JSF stappen. Dat staat hier, volgens het CPB. Dat gaat toch veel verder dan deze nota, of niet?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Nee.

De **voorzitter**: Mevrouw Eijssink vervolgt haar betoog.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Normaal gesproken hebben wij het over wat overblijft voor onze operationele capaciteit en inzet. Het is echter ook goed om te weten welke ambities de krijgsmacht heeft en welke ambities leven ten aanzien van onze internationale veiligheidsstrategie. Al in juni 2011 is het gebruikelijk om niet meer over de ambities te spreken – die heeft iedereen, ook de krijgsmacht en de Minister van Defensie – maar ook over de inzetbaarheidsdoelstellingen. Dat is behapbaar. Wat kunnen wij doen, wat kunnen wij met verschillende krijgsmachtdelen en de wapensystemen doen en wat kan de inzet zijn als het gaat om onze mensen, onze militairen? Daarover stel ik graag een vraag aan de Minister. In de oorspronkelijke nota staat dat zij de inzetbaarheidsdoelstellingen noodzakelijk verlaagd heeft. Bij de heroverweging op het punt van de operationele capaciteit staat niet dat we de inzetbaarheidsdoelstelling terugdraaien. Dat sluit aan bij mijn eerdere opmerking. We blijven dus toch op het verlaagde niveau. Ik geef daarvan graag een praktisch voorbeeld. De Minister heeft verschillende keren aangegeven dat we nog steeds een missie zoals naar Uruzgan kunnen doen. Dat is de uitspraak van de Minister. Ik geef dit voorbeeld en hoor daarop graag straks een reactie van haar. Uruzgan benodigde vier jaar op rij 1.500 tot 2.000 militairen. We hadden minder gewild, maar feitelijk zijn vier jaar 1.500 tot 2.000 militairen uitgezonden. Minister Hillen zei bij zijn presentatie van de beleidsbrief in april 2011: een missie als Uruzgan kan niet meer. Ik hoor graag van de Minister of het nog kan «op bataljonsniveau», dus dat er zo'n 800 tot 1.000 militairen kunnen worden uitgestuurd, of bedoelde zij iets anders? Het is goed om nu van elkaar te weten wat we bedoelen met de inzetbaarheidsdoelstellingen en wat de uitwerking daarvan kan zijn. Iedereen heeft immers een beeld van Uruzgan en van onze inzet vier jaar lang op rij daar.

In de nota speelt ook het behoud van het 45 spant- en infanteriebataljon. Dat is een van de zwaarste ingrepen, die gelukkig is teruggedraaid. Ik gaf al eerder aan dat dit de operationele capaciteit en de werkgelegenheid ten goede komt. Ik vraag de Minister om deze maatregel verder uit te werken. De Minister stelt dat deze koerswijziging een «flankerende maatregel» is. Dat doet naar mijn mening geen recht aan de inhoud en dat roept ook allerlei vragen op. Een halvering van het aantal pantserinfanteriebataljons, het invoeren van gemotoriseerde bataljons of een gemotoriseerde brigade roept nogal wat vragen op. Wij hebben in de afgelopen jaren miljarden geïnvesteerd met de aanschaf van de CV90, de Boxer, de Fennek, het Battlefield Management System, de pantserhouwitsers en ga maar door. De Kamer is jarenlang voorgehouden dat die capaciteit – miljarden – essentieel was. Het is dan goed om als Kamer te weten welke fundamentele wijziging er voor de doctrine van de landmacht komt. Dan zijn vragen van belang als: wat is nu conceptueel aan de verandering, wat betekent dit voor onze inzet in de NAVO, wat betekent dit voor de letters of intent die getekend zijn, wat betekent dit voor onze samenwerking in Münster? Wordt tijdens de omvorming een deel van de landmacht gesloten? Kortom, wat betekent dit voor de internationale samenwerking? Voor mijn fractie is deze «flankerende maatregel» een fundamentele verandering van de landmacht binnen de geïntegreerde samenwerking van de krijgsmacht, zo u wilt, de paarse krijgsmacht. Ik had het al over de wapensystemen. Op het punt van de hoofdwapensystemen geeft de Minister aan dat de tekorten die in de periode 2006 tot 2011 zijn ontstaan, worden weggewerkt. Dat duurt echter nog even. Naar verwachting zal in 2016 alles op orde en op het gewenste niveau zijn. Ik verneem graag van de Minister wat zij bedoelt met «alles op orde» en «op het gewenste niveau». Ik wil specifiek weten wat dit betekent voor het Defensie Helikopter Detachement in Gilze-Rijen. Dat is van groot belang want jaren geleden hebben wij het al gehad over de inzetbaarheid van de helikopters, de Apaches, de Cougars en de Chinooks. Dat evenwicht is moeizaam. Wij hebben al langer en veel vaker gesproken over de

onderdelen en de onderhoudsachterstanden die wij hebben. Wat is de inzet van de Minister? Is 60% inzet iets? We hebben natuurlijk de voorkant waar wij helikopters zien trainen en vliegen in operationeel gebied, maar gebeurt er aan de achterkant? Wij hebben ons daar een paar jaar geleden heel erg op verkeken. Ik hoor hierop graag een reactie van de Minister. Op het punt van de wapensystemen heeft de PvdA jarenlang aangedrongen op inzicht in niet alleen de investeringskosten maar ook de exploitatiekosten. Kortom, je koopt iets in, maar wat kost het daarna? Wij zagen dat nooit in de huishoudboekjes van Defensie terugkomen. Ik complimenteer de Minister en de ministeriële werkgroepen voor hun noeste arbeid om inzage te krijgen in die kosten van wat wordt genoemd «the life cycle cost». We hebben het nu over de DIP en de DEP, de investeringen en de exploitatie. We zitten nog in de beginfase, maar dat is voor mijn fractie een enorme stap. Daarmee zijn wij jaren tegen te hoop gelopen. Wij hebben jarenlang gevraagd om dat inzichtelijk te krijgen. Waar kwamen door de jaren heen iedere keer die tekorten vandaan? We hadden een wapensysteem, dat werd ingezet, het kreeg vlieg- en vaaruren, rij-uren, maar we wisten niet meer wat het ging kosten. Ik ben blij met deze stap. Ik maak hierbij ook een compliment aan de Algemene Rekenkamer. De Algemene Rekenkamer heeft bij deze nota en in de afgelopen jaren een heel positieve bijdrage geleverd aan Defensie en zal dat ook blijven doen in de komende jaren. Wij zijn daarover zeer content want het is goed als meegekeken wordt naar financiële situaties binnen een organisatie als Defensie. Op het punt van wapensystemen en de life cycle cost hoor ik graag van de Minister wanneer er een verdere uitwerking komt. We hebben vorige week een eerste brief gehad. Welk toekomstbeeld kunnen wij verwachten? Binnen de wapensystemen speelt natuurlijk ook het registreren van informatie: de informatiesystemen. Ik heb het dan over enterprise resource planning (ERP) bijvoorbeeld, maar ook over SPEER. SPEER is een proces binnen de Defensieorganisatie dat bedoeld is als een middel om te weten te komen wat er rijdt, vaart en vliegt en om te weten te komen waar de moeren liggen, waar alles ligt en hoeveel we in huis hebben. Ik zie daarover weinig terugkomen in de nota. Ik vraag de Minister daarop te reageren. Al die informatiesystemen zijn van groot belang als het gaat om de logistieke inzichten. Dat evalueren hoort ook weer bij het grote geheel van die life cycle cost. Ik probeer het klein te houden voorzitter, maar het onderwerp van wapensystemen in de organisatie is natuurlijk toch een heel groot gebeuren. Op het punt van de wapensystemen is het natuurlijk van belang om samen te werken met Europese Defensiekrachten binnen de NAVO en de EU. Ik complimenteer de Minister met de fantastische speech die zij gisteren in het Europese Parlement heeft gehouden: fantastisch. Zij sprak daar nog een keer over de harmonisatie en het samen inkopen. Zij gaf voorts aan, en daarvoor heeft mijn partij zeer veel waardering, dat moet worden ingezet op EU Battlegroups: use them or lose them. Wij weten dat de Minister haar collega's daarop zeer aanspreekt. Het zou mijn fractie goed doen als er binnenkort een plan op tafel zou liggen. Ik maak nu meteen het bruggetje naar de Europese Defensiebijeenkomst, de Europese Raad van december. De Minister heeft het punt gisteren ingebracht in de Europese Raad – niet onbelangrijk – maar die Europese Raad van december is van groot belang om verdere stappen te zetten. Ik ben dan ook heel blij dat de Minister van Financiën en de Minister van EZ aan tafel zitten. Als het gaat om wapensystemen en Defensie, dus om uitgaven, dan heeft de Minister van Financiën natuurlijk ook een rol te spelen, ook binnen de Europese Raad. Ik vraag de Minister van Financiën hoe die rol vergroot kan worden. Ik stel de Minister van EZ op het punt van deze samenwerking de volgende vraag. De Defensie Industrie Strategie is van belang in de samenwerking, zowel nationaal als internationaal. Er is al eerder gesproken over richtlijn 81, artikel 346. Daarin staat

in het kort gezegd: wij houden dichtbij ons wat wij zelf mogen doen. In richtlijn 81 staat dat wat aangeboden wordt, binnen Europa moet blijven. Ik hoor graag van de Minister van EZ hoe een en ander verder wordt uitgewerkt. Wat betekent dat verder voor de Nederlandse industrie, kortom voor de hele Defensiecapaciteit? Op welke wijze zouden wij kunnen bijdragen binnen het Europese Defensieagentschap, het EDA? Het EDA krijgt budget van alle lidstaten. Er is veel discussie over de vraag of dat opgehoogd moet worden vanuit de lidstaten met name in relatie tot het harmoniseren van processen. Welke invloed kan de Minister daarop verder nog uitoefenen? Waar kan hij de Kamer nog mee verblijden als het gaat om zijn inzet?

In relatie tot wapensystemen wordt veel gesproken over nichecapaciteiten en bases. Mag ik de Nederlandse militair als internationaal trainer als nichecapaciteit neerzetten? We hebben in de afgelopen jaren veel gehoord over de fantastische inzet van onze militairen als internationaal trainer. Dat is ook een nichecapaciteit. Ik sprak de afgelopen week nog met onze militairen die bij de NAVO in Napels trainen en werken. Zij geven daar deze cursussen vanuit hetgeen zij geleerd hebben in Kunduz, Uruzgan, Burundi, kortom vanuit alle zaken die wij door de tijd heen hebben opgezet in onze eigen doctrine. De internationale trainer als nichecapaciteit; ik hoor daarop graag een reactie van de Minister.

Met het behoud van de JSF blijft de verschuiving naar meer «joint» en de kust behouden. Mijn fractie vindt dat een goede zaak. De nota is een gebalanceerd geheel, maar over de toekomstige investering blijft de nota vaag. Ik heb het dan over tijdstip en voorbereidingstraject. Het is een winstpunt dat drie grote projecten – fregatten, mijnenbestrijder en onderzeeboot – worden genoemd. Dat is prima, maar het is wel een stip op de horizon. Ik stel de Minister de volgende vraag. Deze investeringen zijn natuurlijk naar achteren geschoven, omdat er geld nodig was. Dan schuif je investeringen naar achter in de planning. Op welke wijze kan Nederland de kenniscapaciteit en de technologie behouden? We kennen de gouden driehoek als het gaat om de Defensie-industrie. Die functioneert. Op welke wijze kan de overheid de technologische kennis die bij de diverse organisaties in Nederland bekend is – dan kijk ik ook naar de Minister van EZ – beter naar zich toetrekken? Ik neem even de Onderzeedienst als voorbeeld. De Minister van Defensie heeft onlangs overeenkomsten gesloten met zowel de Noren als de Duitsers over de onderzee-capaciteit. De Duitsers zijn echter natuurlijk allang bezig met nadenken over die capaciteit. Hoe kan Nederland nu aan de voorkant meedoen in die ontwikkeling? Ik realiseer mij terdege dat dit geen ja of nee is om een aankoop te doen. Die technologie moeten wij echter behouden. Ik durf te zeggen dat bedrijven als Stalis en Damen alle technologie van de Onderzeedienst in huis hebben. Zij hebben dat eerder al bewezen. Ik hoor graag van de Minister hoe zij dit verder gestand gaat doen, temeer omdat de Defensiematerieelorganisatie verkleind is en de kennis daar niet geheel aanwezig is. Ik hoor graag hoe de Minister deze technische speerpunten verder gaat uitwerken.

De heer **Knops** (CDA): Het woord «Onderzeedienst» valt. Ik ben heel benieuwd naar de opvatting van de PvdA-fractie over de toekomst van die Onderzeedienst. Er doen allerlei geruchten de ronde. Dit is het moment om te bevestigen dan wel te ontkennen hoe de PvdA daarin staat.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Wij zijn heel blij met de initiatieven die deze Minister genomen heeft. Zij heeft een letter of intent getekend met zowel de Duitsers, in mei van dit jaar, als met de Noren, eerder dit jaar.

De heer **Knops** (CDA): Dus dat betekent dat de toekomst van de Onderzeedienst niet ter discussie staat?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Wij zijn heel blij met de getekende letters of intent die de regering, in de persoon van de Minister van Defensie, getekend heeft.

De heer **Knops** (CDA): Om dit debat een beetje ordelijk te laten verlopen, vraag ik mevrouw Eijsink om wat duidelijker te antwoorden op gestelde vragen. Anders wordt dit straks een heel vervelend debat. Ik stel de vragen niet voor niets. Het zou toch niet zoveel moeite hoeven te kosten om daarop te antwoorden.

De **voorzitter**: De meeste interrupties gaan in tweeën mijnheer Knops. Ik gaf u gelegenheid voor een nastoot. Die kunt u voor mij gebruiken, maar die kunt u ook voor mevrouw Eijsink gebruiken.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ja, voorzitter, ik wil best reageren op de vraag van de heer Knops, maar ik kan niet vooruitkijken. Ik probeer juist een brug te slaan door te zeggen dat de technologie behouden moet worden. Die is van belang voor ons bedrijfsleven, onze scholing, onze universiteiten en onze hbo-instellingen. Die brug probeer ik te slaan. Ik begrijp dat de heer Knops wil weten of de PvdA toch voor de vervanging van de onderzeeërs gaat, die een keer nodig is, maar first things first. Wij weten aan deze tafel allemaal dat je niet vooruit kunt kijken maar elke keer een stap moet zetten. Met deze letters of intent, door de Minister getekend, met de Noren en de Duitsers is daarin een stapje gezet. De regering heeft de keus gemaakt voor de Joint Strike Fighter. De PvdA heeft in de afgelopen tien jaar met overtuiging gekozen voor de modernisering van de luchtmacht, dus voor vervanging van de sinds de jaren 70 in dienst zijnde F-16's. Tegelijkertijd hebben wij ons altijd kritisch opgesteld, zoals hoort bij zo'n groot project. Daarbij hoort ook het aanboren van beschikbare expertise, zoals die van de Rekenkamer. Dat is voor ons een belangrijk ijkpunt in de jaren waarover wij spreken. Ook andere onderzoeken, uit de Verenigde Staten, uit de eigen geledingen, van deskundigen, et cetera horen daarbij. Wij hebben in de afgelopen jaren de ontwikkeling van het toestel nauw gevolgd, inclusief de informatie van Defensie daarover. Dat is niet altijd overzichtelijk geweest, zeg ik erbij. De PvdA-fractie is van mening dat er voldoende argumenten zijn om in dit langdurige en lastige dossier een volgende stap te zetten. Zij blijft echter kritisch. Dat hoort bij grote projecten. In de loop der jaren blijkt of we alle veronderstellingen waarop de besluitvorming gebaseerd is, goed uitpakt. Dat alles zal landen in 2015, in het voorziene D-document. Nu is echter al het moment om duidelijkheid te geven naar aanleiding hetgeen de regering aan ons voorlegt. De PvdA-fractie heeft nog een aantal vragen alvorens zij instemt met een volgende stap. De eerste vraag betreft het aantal toestellen. Het kabinet stelt dat met 37 toestellen in totaal permanent 4 toestellen kunnen worden ingezet bij internationale missies. Ik vraag om een verduidelijking op dit punt, temeer omdat in de beantwoording van de Minister van Defensie staat: mocht een en ander niet kunnen, dan zal gekeken worden hoe zaken opgepakt kunnen worden. Ik krijg graag een verduidelijking van de Quick Reaction Alert (QRA). De letter of intent die getekend is met de Belgen is een goed startsein. Het is echter lastig om te voorzien welke maatregelen genomen moeten worden als het gaat om een verdragswijziging, de juridische kant van de zaak en mogelijke soevereiniteitsdiscussies. Ik hoor graag van de Minister hoe zij een en ander gaat doen. De Minister zegt dat zij overtuigd is van de noodzaak van het inzetten van vier permanente toestellen voor internationale missies, voor de QRA-taak maar ook voor missies zelf. Ik teken daarbij aan dat in Nederland in de afgelopen jaren constant en consequent vier toestellen zijn ingezet. Niet mee dan dat; ik heb dat nog eens doorgekeken en nagekeken. Dat is de situatie zoals die is. De Rekenkamer blijft kritisch, ook naar aanleiding van de discussie, wat blijkt uit de

gesprekken die de commissie met de Rekenkamer heeft gevoerd. Ik hoor daarop graag een reactie van de Minister.

Mijn tweede vraag gaat over de missiedoelen. De regering heeft aangegeven – dat stond ook in de eerdere kandidaatvergelijking van zowel 2001 als 2008 – dat de opvolger van de F-16 zes missiedoelen heeft. Ik ga ze niet allemaal voorlezen want die zijn bekend. Wij horen en lezen nu dat de JSF, zoals die nu ontwikkeld is, de meeste type missies zou kunnen uitvoeren. In de antwoorden lees ik echter ook dat als tijdens de ontwikkeling van het toestel blijkt dat het aantal missietypes niet gehaald kan worden, er mogelijk sprake zal zijn van heroverweging. Ik hoor hierop graag een reactie van de Minister.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Mevrouw Eijnsink kennende, moeten wij nog heel even wachten want het lijstje met vragen is nog lang niet helemaal aan bod gekomen. Ik sla toch even aan op de woorden die mevrouw Eijnsink net gebruikte. Zij zegt: de volgende stap kan gezet worden in dit project en het zal allemaal landen in 2015. Als mevrouw Eijnsink niet wil dat wij woorden in haar mond gaan leggen, dan nodig ik haar uit om iets duidelijker taal te spreken. Bedoelt mevrouw Eijnsink met «de volgende stap» dat het besluit voor de vervanging van de F-16 wat de PvdA-fractie een ja is voor de JSF?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Wij zitten in de eerste termijn van de Kamer en ik heb hierover een aantal vragen aan de regering. Ik zou die graag eerst ordentelijk willen stellen. Dat is de wijze waarop wij werken. Mevrouw Hachchi mag mij die vraag gerust in tweede termijn stellen, maar in eerste termijn heb ik daarop geen antwoord. Anders hoeft ik ook geen vragen te stellen aan de regering.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Dit is echt te makkelijk.

De **voorzitter**: Ik geef u bij dezen het woord, mevrouw Hachchi.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Excuus, voorzitter. Dit is te makkelijk. Mevrouw Eijnsink begint voordat ze haar trits met vragen start met de woorden: het is tijd voor de volgende stap en het zal allemaal landen in 2015. Dat zijn letterlijk haar woorden. Die vragen zijn prima, maar mevrouw Eijnsink zegt dat de volgende stap gezet kan worden. Mijn vraag is: wat bedoelt mevrouw Eijnsink daarmee? Ik kan hier alleen maar de conclusie aan verbinden dat de PvdA-fractie die stap wil gaan zetten. Het besluit van de PvdA-fractie komt dus uit op een ja in plaats van de nee uit 2012. Graag helderheid in duidelijke taal mevrouw Eijnsink. U bent geniaal in het gebruik van veel woorden, maar als u niet wilt dat wij woorden in uw mond gaan leggen, moet u kort, duidelijk en helder antwoorden.

De **voorzitter**: U moet via de voorzitter spreken. We gaan aan mevrouw Eijnsink vragen welke woorden ze wil gebruiken.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik ben blij met deze instructie van mevrouw Hachchi. Ik heb de volgende woorden uitgesproken die volgens mij kort en duidelijk waren. Wij zijn van mening dat er nu genoeg argumenten zijn om in dit langdurige en lastige dossier een volgende stap te zetten. Voor nu blijven wij echter kritisch. Ook dat hoort bij grote projecten. Dat waren mijn woorden.

De **voorzitter**: Mevrouw Hachchi, het woord is nu eerst aan de heer Van Dijk.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Voorzitter, ik wil één vervolgvraag stellen want dit is geen antwoord op mijn vraag.

De **voorzitter**: Mevrouw Hachchi, het woord is aan de heer Van Dijk.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Eerst een compliment. Ik heb geklokt. Het was exact 34 minuten. Vandaag spreken wij over de nota Toekomst van de krijgsmacht en het besluit over de aankoop van de JSF. Ik heb in mijn termijn al aangegeven dat de PvdA en de SP samen optrokken, voor de verkiezingen, tegen de JSF. We moesten ermee stoppen. Als de PvdA vandaag zegt «we willen toch die JSF» dan kan dat, maar het minste dat de Kamer kan vragen is dat de PvdA daarover dan eerlijk is. Als mevrouw Eijnsink gaat zeggen «wacht maar tot de tweede termijn vanavond laat» dan zeg ik: dat kunt u niet menen. Mevrouw Eijnsink, wees duidelijk. U bent vandaag gedraaid, u kiest voor de JSF terwijl u voorheen tegen was, samen met de SP. Dat u allemaal voorwaarden stelt voor dat toestel is prima, maar vandaag zegt u ja tegen de JSF. Is dat juist of niet?

De **voorzitter**: Ook voor u geldt dat u via de voorzitter moet spreken. Ik zeg niets over de JSF, maar mevrouw Eijnsink wil dat misschien wel doen op uw vraag.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Wij zitten in de eerste termijn, maar ik wil best reageren op de vraag van de heer Van Dijk. Wij hebben vorig jaar gezamenlijk een motie ingediend. Ik heb dat in de volle overtuiging samen met de heer Van Dijk gedaan. Waarom was dat? Omdat op dat moment gewoon heel veel zaken niet op orde waren. De PvdA is kritisch geweest en zal dat ook blijven. Of het nu ja of nee is, wij zullen dat blijven. Dat is de taak van de Kamer. Ik ben het in dit opzicht niet eens met de uitspraak van de SGP dat je bij een groot project op voorhand al weet dat het uit de band gaat lopen. Als dat zo is, hoef je ook geen parlementaire enquêtes meer te houden. Dan weet je namelijk op voorhand al hoe erg het gaat worden. Naar aanleiding van de motie-Van Dijk/Eijnsink (26 488, nr. 298) heeft voormalig Minister Hillen de Rekenkamer gevraagd om te bezien wat het zou betekenen om uit de JSF te stappen. Daaruit zijn drie scenario's gekomen: voortzetten van het huidige beleid, terugtrekken uit de testfase (dat was heel moeilijk omdat de PVV daarvoor ging) en terugtrekken uit het hele programma en de opvolger kopen van de plank. De Rekenkamer concludeerde dat alle drie de opties de Minister zouden dwingen tot ingrijpende beslissingen over samenstelling, uitrusting van de luchtmacht, met invloed op de functionaliteit van de hele Nederlandse Defensiecapaciteit. Dat was het rapport van de Rekenkamer van vorig jaar oktober. Dat was duidelijk. Ik kan dat nog verder uitsplitsen maar dat lijkt mij niet nodig. Dat had namelijk ook een aantal financiële consequenties. Op dat moment trad Rutte II aan. Naar aanleiding van het Rekenkamer-rapport van vorig jaar heeft Rutte II opgenomen in het coalitieakkoord wat er gedaan moest worden. Op het punt van Defensie is er een aantal zaken dat de PvdA samen met de SP wil. Een daarvan is de zorg voor personeel en veteranen. Wij lopen echter uiteen op het punt van wat wij willen voor de krijgsmacht. De PvdA heeft altijd gestaan voor de krijgsmacht, met een luchtmacht en een jachtvliegtuig. Daar lopen onze wegen echter uiteen. De SP en de PvdA verschillen van mening over het internationaal veiligheidsbeleid. We kunnen heel lang discussiëren over wat wij al dan niet willen, maar op dat punt lopen onze wegen uiteen. Op basis van het rapport van de Rekenkamer heeft Rutte II een keuze gemaakt. Er is gekeken naar de operationele en financiële mogelijkheden binnen de bestaande budgetten. De keuzes op dat punt liggen nu voor. De PvdA heeft onder Rutte I gevraagd om een visie. Er werd 1,1 miljard bezuinigd. Daartoe werd besloten in november 2010. Er kwam geen visie maar we gingen wel 1,1 miljard bezuinigen. Mijn fractie was daar toen tegen. We hadden geen visie. Ik ben blij met de visie die nu wel voorligt, want in al die jaren dat wij spreken over de JSF als opvolger van de F-16 is er nooit een visie geweest op de te maken keuzes.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Voor de verkiezingen zei de Partij van de Arbeid: we willen geen JSF. Daarover zijn flyers gemaakt. In het verkiezingsprogramma van de PvdA staat: we geven de voorkeur aan doorvliegen met de F-16. Vandaag praten wij over het feit dat de regering, waarvan de PvdA deel uitmaakt, besluit tot aankoop van de JSF. Daarvan zijn veel dingen te zeggen en daarvoor zijn voorwaarden te stellen, maar volgens mij hebben alle mensen recht op duidelijkheid van de PvdA. Zegt u vandaag «ja, wij kiezen voor de JSF, ondanks het feit dat wij daar heel lang tegen waren» of blijft u eromheen draaien? Dat zou ik erg laf vinden. Ik kan niet anders zeggen. Weest u vandaag duidelijk. Wat is uw standpunt over de JSF?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik zei al: de meningen van de heer Van Dijk en mijzelf lopen uiteen als het gaat om wapensystemen. Het is ook erg jammer dat de heer Van Dijk in de afgelopen week niet met ons mee is geweest naar de Verenigde Staten. Dat had mogelijk niet zijn mening veranderd, maar dat was wel goed geweest. Ik begrijp dat het allemaal niet kon, maar het was wel goed geweest om samen op te trekken en te zien wat er allemaal veranderd is in de jaren. Voor de duidelijkheid: wij zijn kritisch en wij blijven kritisch op de hele ontwikkeling van het grote project dat Joint Strike Fighter heet. We kijken naar de Rekenkamerrapporten. De Rekenkamer is ook ons kompas geweest in april 2009. Toen zat ik met een collega van de SP te discussiëren over de testtoestellen. De PvdA heeft toen onder andere op basis van een brief van de Rekenkamer, waarin wij werden gewaarschuwd voor een aantal valkuilen in het project, niet direct ingestemd met de testtoestellen. Wij waren heel kritisch daarover. Nu ligt van diezelfde Rekenkamer een rapport voor waarin staat: this is the best you can get. In al die jaren van betrokkenheid heb ik dat nog niet eerder meegekregen. We hebben bezwaaronderzoek gehad in 2008, we hebben allerlei voorstellen en maatregelen gezien die door de Rekenkamer werden geadviseerd aan eerdere regeringen. Dat is van groot belang. Dat is mijn ankerpunt en dat is ook wat voorligt.

De heer **Knops** (CDA): Ik dacht even dat ik bij een debat over de begroting van Landbouw beland was, meer in het bijzonder over de palingen. We stellen gewoon vragen. Wij zijn al tien jaar het debat aan het voeren. Ik heb hier een uitdraai van de website van de PvdA voor mij waarop staat: onverantwoord dat we doorgaan met de JSF, we moeten uit het JSF-project stappen, we moeten geen testtoestellen aanschaffen. Prima, dat mag allemaal, maar ik denk dat de heer Van Dijk gelijk heeft met zijn vraag dat het niet meer dan normaal is dat we nu vragen waar de PvdA staat. Als mevrouw Eijsink zegt «wacht maar tot de tweede termijn want eerst moeten al mijn vragen worden beantwoord» dan vind ik dat eerlijk gezegd niet geloofwaardig. Mevrouw Eijsink moet nu gewoon kleur bekennen. De vragen die aan haar gesteld worden, moeten gewoon beantwoord worden. We zijn allemaal kritisch over dit project. Dat is niet voorbehouden aan de PvdA. Uiteindelijk zal er een keuze moeten worden gemaakt. Of je nu voor of tegenstander bent, is dat iets wat de meeste mensen achter deze tafel wel zullen beamen. Gaat mevrouw Eijsink nu die duidelijkheid geven of niet?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Of die kritische houding er bij alle partijen geweest is door de jaren heen, weet ik niet. In mei 2002 wilde het CDA zo ongeveer direct een handtekening bij het kruisje zetten. Ik weet niet of dat de kritische houding is die we allemaal hebben gehad door de jaren heen. In relatie tot de veranderingen in het project, merk ik op dat we op 17 april van dit jaar generaal Bogdan op bezoek hadden in de Kamer. Ik verwijs naar een aantal zaken die in het project al die jaren voorgekomen zijn. Ik wil best terugkomen op de opmerking van de heer Van Dijk maar er is in het project wel het een en ander gebeurd. Ik durf ook wel te zeggen tegen

de heer Van Dijk en de heer Knops dat dat door de kritische houding van de PvdA tot stand is gekomen. Je moet druk blijven uitoefenen op een project waarin schaarste is.

In april 2009 koos de Kamer voor een testtoestel. Ik weet nog dat toenmalig Staatssecretaris De Vries tegen de Kamer zei: wij zijn een onbetrouwbare partner voor de Amerikanen als wij nu niet besluiten tot de aanschaf van twee testtoestellen. Dat was zijn letterlijke tekst. Nog geen jaar later stond het hele project stil, maandenlang, omdat het volledig over budget was. Ik was toen blij dat we geen tweede testtoestel hadden gekocht. Als we op dat moment al in het project hadden gezeten, dan hadden we daarin gezeten met de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk en met niemand anders. We zaten toen al in de crisis en moesten toen al maatregelen nemen. Het probleem voor de Defensieorganisatie was dan nog groter geweest. In 2010 kwamen al de bezuinigingen van het CDA en de VVD van 1,1 miljard. Generaal Bogdan heeft op 17 april openlijk zijn excuses aangeboden voor alles wat mis is gegaan in het project. Steve O'Bryan deed dat dezelfde dag ook, vanuit Lockheed Martin. Steven O'Bryan deed dat twee weken geleden ook tijdens ons bezoek aan Lockheed Martin. Er zijn stappen gezet. Daar kijk ik naar. Ik ben niet blind voor de beperkingen van het project. Er zitten veel onzekerheden in maar er zijn ook zekerheden aan te wijzen die door de jaren ontwikkeld zijn. Dat geef ik de heer Knops mee.

De heer **Knops** (CDA): Mevrouw Eijssink kan alles meegeven maar ik had een vraag gesteld en daarop krijg ik geen antwoord. Ik hoor een heel lang betoog met de hele geschiedschrijving over de JSF en dat de PvdA het programma gered heeft, maar mevrouw Eijssink weet net zo goed als ik dat het programma veel groter is dan die paar toestelletjes die nu door Nederland besteld gaan worden. De vraag die op tafel ligt, de hamvraag, is wat de Partij van de Arbeid gaat doen. Gaat de PvdA dit kabinetsbesluit steunen of niet? Of gaan we nog twee jaar lang heel veel vragen stellen en onduidelijkheid creëren? Ik denk dat iedereen na tien jaar recht heeft op duidelijkheid in het programma dat door premier Kok zelf gestart is.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): De heer Knops heeft het over geschiedschrijving, maar volgens mij gaat het over een keuze van de Kamer. Ik zal die blijven controleren. Ik heb een aantal vragen aan de regering gesteld, daarvoor is een eerste termijn, en daarop wil ik een antwoord. Ik ga niet zomaar zaken neerzetten terwijl daarover vragen zijn. Deze Kamer hecht zeer aan het oordeel van de Rekenkamer dat hierover is uitgebracht. Ik stel mijn vragen aan de regering en ik wil daarover duidelijkheid. Daarvoor is die eerste termijn.

De **voorzitter**: Mijnheer Knops, u krijgt hetzelfde antwoord. Ik ga door naar de heer Van Ojik.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Als ik goed luister naar mevrouw Eijssink dan hoor ik die duidelijkheid wel. Zij zegt dat er nu een heel andere situatie is dan een jaar geleden, dat er ontzettend veel verbeterd is en dat dat allemaal komt door de kritische houding van de PvdA. Zij zegt dat er nu genoeg argumenten zijn om een volgende stap te zetten. Ik kan dat maar op één manier interpreteren: vanavond horen wij, ongetwijfeld heel laat, dat de PvdA instemt met de aanschaf van de JSF. Dat is geen vraag maar een constatering. Mijn vraag gaat over iets anders. Nadat het kabinet het besluit genomen heeft, stelde de PvdA een stuk of vier voorwaarden om daarmee te kunnen instemmen: verdubbeling van het werkgelegenheidseffect, niet duurder worden, missiedoelen, geluidsnormen. Bestaan die voorwaarden nog steeds of zijn het vragen aan de Minister geworden en hangt het straks een beetje van de antwoorden af? Zijn het voorwaarden of zijn het alleen nog maar vragen?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik heb vijf vragen aan de Minister. Volgens mij was ik bij de derde. Fijn dat u mij weer op weg helpt. De eerste ging over het aantal missies, de tweede over de ambities en ik ben nu bij de derde aangekomen. Overigens merk ik op dat die andere situatie er is gekomen door de Rekenkamer. Dat leg ik toch wel op tafel. Dit rapport van 25 oktober vorig jaar is door eenieder gezien. Dat geldt ook voor het rapport van de SER over de werkgelegenheid, waarom is gevraagd door de regering. Voor 5 juli vorig jaar was de afspraak dat we 85 toestellen zouden aanschaffen. Minister Hillen zei in het debat van 5 juli voor het eerst: het worden er 56. Er zijn partijen die nog steeds dachten dat 85 toestellen voor 4,5 miljard zouden kunnen worden aangeschaft. Er waren toen nog steeds partijen die loud and clear zeiden: 85 toestellen voor 4,5 miljard. Minister Hillen had het toen over 56. Tijdens de besprekingen over het coalitieakkoord kwam er een brief, op 12 oktober, waarin stond dat er 4,5 miljard beschikbaar was en dat daarvoor maar 35 toestellen konden worden aangeschaft. Op dat moment is gezegd – de Minister-President en mijn fractieleider en partijleider de heer Samson hebben dat openlijk aangegeven – dat als daarover duidelijkheid zou zijn, een besluit zou worden genomen. De Rekenkamer zei evenwel dat dat besluit niet genomen kon worden. Daarvoor was de nota instrumenteel.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Dat is heel interessant allemaal, maar mijn vraag was de volgende. Nadat het besluit genomen is door het kabinet, heeft de PvdA-fractie, die eerst al leek te hebben ingestemd met het kabinetsbesluit, bij nader inzien vier of vijf voorwaarden te hebben gesteld voor instemming. Zijn die voorwaarden nog steeds van kracht of zijn dat vragen van mevrouw Eijsink aan de Minister geworden? Dat is een groot verschil. Om die reden herhaal ik de vraag in precies dezelfde bewoordingen.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): De heer Van Ojik zegt «interessant allemaal» maar ik geef graag mee dat als wij het hebben over dit project, er een aantal stappen gezet zijn waardoor er een zekere geschiedenis is. Wat ik inbreng mag «interessant» worden gevonden, maar dat zijn allemaal stappen geweest in dit proces. Ik kom op de besluitvorming. De besluitvorming is op 17 september naar de Kamer gegaan.

De **voorzitter**: Dit is nog steeds een antwoord aan de heer Van Ojik?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ja. Dat gebeurde op 17 september. Mijn fractie heeft daarover vervolgens gesproken. Ook is daarover gesproken met de leden. Er zijn op de ledenraad een aantal vragen geformuleerd; dat zijn eisen, zo u wilt, die ingewilligd moeten worden. Die vragen stel ik nu aan de regering. Ik ben gekomen tot de tweede. Als u mij toestaat, dan kom ik nog met de andere drie.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik wil hier toch nog even op doorgaan. Mevrouw Eijsink proeft bij de andere fracties enige behoefte om te weten waar zij aan toe zijn. Als de Minister vandaag op die vijf vragen vijf vertrouwenwekkende antwoorden geeft, zegt de PvdA-fractie vanavond dan ja of nee? Kan dat de uitkomst van het debat van vandaag zijn?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik wens toch eerst de antwoorden van de regering af te wachten. Verder kan ik niet gaan. Die vraag mag u mij in tweede termijn stellen, maar u moet mij eerst de gelegenheid geven om een eerste termijn te houden, zoals te doen gebruikelijk hier.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Dus wij moeten in tweede termijn vragen of de antwoorden van de Minister vertrouwenwekkend genoeg waren? Als dat zo is, dan zou vandaag het finale oordeel geveld kunnen worden.

In ieder geval kan de PvdA-fractie de richting aangeven en zeggen: gelet op de antwoorden komt er een ja of een nee. Dat is de behoefte die hier heel breed leeft.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik begrijp die behoefte, maar indirect is het een verzoek aan de Minister van Defensie om vertrouwenwekkende antwoorden te geven op de vragen die ik stel. Verder kan ik nu niet gaan.

De **voorzitter**: Mevrouw Eijsink was bezig met een reeks van vijf vragen.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Zo zie je maar weer hoe snel hier woorden in de mond worden gelegd. Zelfs de voorzitter gebruikt nu woorden die ik niet gebruikt heb.

De **voorzitter**: U kunt uw betoog voortzetten.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): In 2002 ging de hele discussie over een business case en het aanschaffen van een wapensysteem. Er zou heel veel werkgelegenheid uit voortkomen. Er was een business case, die op dat moment overigens niet sluitend was. Er is een discussie gevoerd over de afdracht, van juli 2008 tot februari 2010. De afdracht werd niet 10%, wat toen voorgesteld werd, maar minder dan 3%. Dat was de situatie. Over die werkgelegenheid is door de jaren heen veel gesproken. We hebben echter nog niet alles kunnen zien. Ik herinner mij dat we vorig jaar juli, toen voormalig Minister Verhagen op Economische Zaken zat, een overleg voerden over een Kamerbrief waarin stond dat 420 banen te herleiden waren naar de werkgelegenheid van het JSF-project. Mijn fractie vraagt de bewindslieden die hier aanwezig zijn om heel goed te kijken naar de investeringen, de kennisontwikkeling en de innovatie die van belang zijn voor het concurrentievermogen van de Nederlandse economie en de Nederlandse industrie. Ik verzoek hen om goed te kijken naar hoogwaardige deelname aan internationale programma's zodat het bedrijfsleven hierin een betere positie kan krijgen. Ik vraag om inschakeling van het mkb, van opleidingsinstituten en onderwijsinstellingen die van belang zijn voor het uitwerken van de kennistechnologie waar ik eerder al op gewezen heb als het gaat om het marinecluster. Ik vraag de Minister om ervoor te waken dat de kwaliteit en de uitbouw van die omvang van productie in Nederland, waarover wij nu spreken – er is vaak gerefereerd aan Fokker en andere bedrijven, midden- en kleinbedrijven – specifiek aandacht wordt geschonken aan de single source capaciteiten om beter in beeld te brengen waar we nu staan. Als het werk is dat voortkomt uit het JSF-project, kan de Minister er dan voor zorgen dat de werkgelegenheid in Nederland blijft. We hebben jarenlang gesproken over de raamcontracten. Er is een aantal MoU's getekend. Op welke wijze wordt dat in Nederland gehouden, op welke wijze komt dat naar ons toe?

Het tweede punt gaat over onderhoud. We hebben eerder van generaal Bogdan, toen hij op 17 april in Nederland was, maar ook tijdens ons bezoek aan hem twee weken geleden, begrepen dat het onderhoud van de JSF eigenlijk via Lockheed Martin zou gaan lopen. Generaal Bogdan heeft duidelijk aangegeven dat hij meer concurrentieposities gaat zoeken, wat betekent dat Lockheed Martin niet zomaar dat onderhoud krijgt. Op welke wijze zorgt de regering ervoor dat de onderhoudscontracten naar Nederland komen? Als generaal Bogdan tegen ons zegt dat hij op de markt in de Verenigde Staten een enorme concurrentiepositie voorziet, waar blijven wij dan als Europa en als Nederland? Waar blijven dan de mogelijke toezeggingen die gedaan zijn aan Nederland? Waar blijven dan alle woorden over samenwerking Woensdrecht en samenwerking Italië? Ik hoor hierop graag een duidelijk antwoord van de Minister. Mijn derde punt is een verzoek tot inspanning om de kennis waar ik het eerder over

had binnen Nederland te houden en verder te ontwikkelen binnen Nederlandse kennisinstituten.

Mijn vierde punt is de wijze waarop de Kamer wordt geïnformeerd. Het vijfde punt is niet het onbelangrijkste: het verzoek om een bijzondere vertegenwoordiger te benoemen om extra inspanning te verrichten om deze toezegging te realiseren. Dat laatste is niets nieuws. Dat hadden we. Voorheen hadden wij de heer Benk Korthals Altes als speciaal vertegenwoordiger. Ik hoor graag van de regering wat nu de inspanning is. Wat zijn de toezeggingen? Wat gebeurt er op het punt van onderhoud? Wat gebeurt er op het punt van mkb? Wat gebeurt er op het punt van onderwijs? Deze punten zijn ook aan de orde geweest toen wij in 2002 in het project stapten.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik stel graag een korte vraag naar aanleiding van deze vragen over de werkgelegenheid. Het klopt toch dat de fractievoorzitter van de PvdA verdubbeling van het werkgelegenheidseffect in Nederland als een van de vijf voorwaarden voor instemming van de PvdA heeft geformuleerd? Het is niet alleen een vraag maar ook een voorwaarde van de PvdA: een verdubbeling van de voorziene werkgelegenheid. Dat klopt toch?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Dat klopt helemaal. Dat heb ik zelf gezegd op de ledenraad van 21 september. Ik heb verwezen naar de 420 banen. Wij vinden dat natuurlijk niet genoeg. Daarover spraken wij vorig jaar op 5 juli met de voormalige Minister van EZ. Ik verwijs naar de 420 banen die vorig jaar in de Kaderbrief zijn genoemd.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Dus het moeten er in ieder geval 840 worden. Dat is een leidraad voor de Minister. Er moeten er minimaal 840 komen, en anders geen JSF.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): We kunnen hier heel grappig over doen, maar er is 800 miljoen belastinggeld in geïnvesteerd op basis van een business case uit 2002. Dit is een kritisch punt voor de Nederlandse belastingbetaler en voor ons allemaal. Het zou fantastisch zijn als iedereen na mij ook over de werkgelegenheid begint, onafhankelijk van hun standpunt in de afgelopen jaren. Dit is wat wij zo goed mogelijk willen terugzien, op werkgelegenheid, op onderhoud, op onderwijs en op mkb.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik hoor echt een totaal andere mevrouw Eijsink dan vorig jaar, in 2012. Mevrouw Eijsink zegt nu «het is belastinggeld, 800 miljoen» terwijl de PvdA vorig jaar heel duidelijk zei: stoppen met de JSF, liever ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald. Die 800 miljoen vond de PvdA toen geen weggegooid geld. Ik stel de volgende vraag aan mevrouw Eijsink. Zij zegt eigenlijk, na het besluit van het kabinet, en volgens mij kan de VVD dus opgelucht ademhalen: ook de PvdA-fractie is klaar voor die volgende stap. Zij zegt dus eigenlijk dat er genoeg argumenten zijn om het JSF-project te steunen dus om het besluit tot aanschaf van de JSF te steunen. Mevrouw Eijsink heeft wat vragen. Ook ik ben mee geweest naar de Verenigde Staten. Ik ben bij elke briefing en elk debat geweest in de afgelopen jaren. Ik heb die vragen ook gesteld. Volgens mij zijn we bij het punt aanbeland, ondanks het debat dat we nog gaan voeren met het kabinet, om conclusies te trekken. Er zijn risico's, er zijn onzekerheden, maar neem je daarmee genoegen en zeg je «ik ga dat risico aan en stem ermee in» of doe je dat niet? Alle vragen van mevrouw Eijsink zijn mooi, maar zij heeft eigenlijk al aangegeven dat zij die volgende stap gaat zetten en de aanschaf van de JSF gaat steunen.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): De PvdA heeft in de afgelopen jaren steeds dezelfde vragen gesteld, dezelfde criteria neergelegd en dezelfde

bewaking van het proces geschetst. Daar is niets nieuws aan. Het blijft nog steeds 800 miljoen belastinggeld. Ik heb al gezegd dat we vorig jaar inderdaad een zekere motie hebben ingediend, maar dat er inmiddels een nieuw Rekenkamerrapport is verschenen. De Rekenkamer is tijdens dit hele proces voor mij als woordvoerder van de PvdA-fractie van groot belang geweest. Ik heb verwezen naar een eerdere brief in 2009 van de Rekenkamer. Op basis daarvan was ik heel kritisch en tegen de aanschaf. Er ligt nu een rapport van de Rekenkamer en op basis daarvan heeft de regering de lijn uitgezet voor de internationale veiligheidsstrategie. Dan de tweede vraag die mevrouw Hachchi stelt. Misschien kan ik het zo verwoorden: het stoplicht staat op oranje.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik begon net door aan te geven dat het voor mij helder is dat de PvdA-fractie klaar is voor de volgende stap. Na de PvdA-Ministers in het Minister en de VVD-fractie gaat nu ook de PvdA-fractie door. Bij het doorvragen hoor ik echter ineens dat mevrouw Eijnsink een stoplicht opstelt. Zij geeft aan dat de PvdA op oranje staat. Ik ben de weg kwijt. Ik hoor graag een helder antwoord van mevrouw Eijnsink. Wat is het nu? Is mevrouw Eijnsink nu klaar voor die volgende stap, zegt zij eigenlijk «ik sluit mij aan bij mijn coalitiegenoot en we gaan door met de JSF» of is dat oranje licht een antwoord dat het vorige antwoord weer helemaal om zeer helpt? Voorzitter, ik zou bijna willen zeggen: help.

De **voorzitter**: Ik zou het graag doen maar ik denk dat mevrouw Eijnsink het zelf moet doen.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Voorzitter. Ik geef mevrouw Hachchi een antwoord maar dat antwoord zint haar niet. Dat is verder aan haar. Ik kan daar helemaal niets mee. Ik ben inmiddels natuurlijk wel heel nieuwsgierig naar wat D66 zo meteen wil en welke krijgsmacht die voor ogen heeft. Als ik nog even denk aan 2005 – mevrouw Hachchi spreekt over moties van vorig jaar – lag de motie-Blom/Karimi (22 054, nr. 92) voor. Daarin stond: we stappen uit de FDD-fase. Dat was onder Balkenende II. Wie stemde niet voor die motie? Dat was D66. Als we het dan toch over moties hebben, ons stemgedrag en de wijzigingen, dan zijn er misschien nog wel een paar andere voorbeelden te geven. Ik zou graag verder gaan met mijn volgende punt.

De **voorzitter**: Hebt u daarmee de vraag van mevrouw Hachchi beantwoord?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik heb een antwoord gegeven. Ik weet niet of mevrouw Hachchi daarmee tevreden is.

De **voorzitter**: De heer Van Dijk wilde ook nog interrumpen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): «Het stoplicht staat op oranje». Dat is toch denigrerend naar je achterban toe? Vandaag zeg je dat je geen besluit neemt, terwijl iedereen ziet: zeg maar nee, dan krijg je er 37 van de Partij van de Arbeid. Dat je draait is één, maar dat je wendbaarder bent dan de JSF, slaat alles.

Ik heb nog een vraag gesteld over het lijstje van de PvdA. Staat daar ook die atoomtaak van de JSF op? De JSF zou geschikt gemaakt kunnen worden voor het dragen van atoomwapens. Mevrouw Eijnsink zegt vandaag: het uitvoeren van de nucleaire taak is absoluut niet aan de orde. Begrijp ik daaruit dat zij zegt dat, indien de JSF wel geschikt kan worden gemaakt voor de atoombom, zij er dan niet mee akkoord gaat?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ja, volmondig ja.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dit is nu duidelijke taal. Het kan dus wel. Een volmondig ja, niks geen oranje stoplichten. Dus hier hoor ik mevrouw Eijnsink, de Partij van de Arbeid, zeggen: indien de JSF geschikt wordt gemaakt voor atoomwapens, gaat de deal niet door en komt er geen JSF. Is dat juist?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Wij zien geen nucleaire taak voor de JSF. Ik zou graag willen reageren op het feit dat de heer Van Dijk een beetje denigrerend over de achterban spreekt. We hadden gisteren mensen uit de omgeving van Uden, Volkel en Leeuwarden op bezoek. Als hij tegen mij zegt dat wij de achterban niet serieus nemen, dan vind ik dat een belediging van de achterban. Wij hebben alle mensen al die jaren serieus genomen, uit respect voor mensen die in de omgeving van de bases wonen. Uit respect voor mensen die ons vragen wat we doen. Het zou van weinig respect voor de eigen PvdA-achterban getuigen wanneer ik in eerste termijn iets zou zeggen zonder de hopelijk vertrouwenwekkende antwoorden van de regering af te wachten.

Ik kaartte het al even aan: we hebben gisteren bewoners uit Volkel, Leeuwarden en Uden op bezoek gehad die heel dicht bij de basis wonen. Zij zijn er overigens heel blij mee dat Leeuwarden main operating base blijft. Zij spraken daar zeer lovende woorden over, en ook over hun betrokkenheid bij de basis. Maar als je daar woont, heb je ook te maken met de mogelijke nadelen die kunnen voortvloeien uit de aanschaf van de JSF. Dat gaat over de geluidscontouren. Er liggen veel rapporten uit de afgelopen jaren voor. Twee weken geleden hebben we in de VS volmondig gehoord dat de JSF meer geluid, lawaai zo u wilt, maakt dan de F-16. Het is daarom van groot belang om te bezien, op welke wijze we de omwonenden tegemoet kunnen komen in hun zorgen. Wat de PvdA betreft zijn dat terechte zorgen. Wat natuurlijk wel speelt, is dat nog niemand kan zeggen – ook al liggen er rapporten uit de VS voor die we twee weken geleden hebben besproken – welke uitwerking een en ander kan hebben op de omgeving van Volkel en Leeuwarden. Dat is moeilijk. Als het gaat om het daadwerkelijk operationeel zijn van de JSF zou dat mogelijk 2019/2020 worden, terwijl het nu 2013 is. Daar zit heel veel tijd tussen. Wij hebben naar onze achterban dus de zware verantwoordelijkheid om deze mensen de mogelijkheden te geven om mee te denken, voor zover we daarin nu inzicht hebben. Zoals ik al aangaf, is er nog geen duidelijkheid, en er is ook geen eenduidigheid over de hoeveelheid geluid van de beoogde opvolger. Mijn fractie vraagt aan de regering dat Defensie, in samenwerking met het NLR, en in gezamenlijkheid met de omwonenden, een nieuw proces vaststelt met betrekking tot het geluid. Ik vraag de Minister garanties vast te leggen. Ten eerste moet specifieke aandacht worden besteed aan het geluidsaspect en de geluidhinder voor de omwonenden van de vliegbases Leeuwarden en Volkel. Ten tweede actualisatie van de geluidsniveaus door waar mogelijk vaker aanvullende geluidmetingen te houden, totdat het toestel volledig uitontwikkeld en operationeel is en de vliegeigenschappen en -patronen bekend en beproefd zijn. Ten derde geluidcontouren niet vergroten, ook niet als later blijkt dat de JSF meer geluid maakt dan was ingeschat. Ten vierde de komst van een permanent geluidmeetnet rond beide bases, waardoor de geluidcontouren voortdurend gemonitord worden, conform het advies van het RIVM van december 2010. Ten vijfde nader onderzoek of de vereiste geluiddemping wel gehaald wordt bij de hogere geluidsniveaus van de JSF. Mocht dat niet het geval zijn, dan geluidsgevoelige gebouwen opnieuw voorzien van geluidwerende maatregelen. De kosten daarvan moeten worden opgenomen.

Naar aanleiding van de motie-Hamer uit 2009 heeft het NLR een onderzoek ingesteld, dat in 2010 in de Kamer is besproken. De Kamer heeft toen een validatie van het RIVM gevraagd. Dat heeft in dat

onderzoek en in die hoorzitting aangegeven, dat een permanent geluid-meetnet mogelijk is.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Mevrouw Eijnsink voelde zich aangesproken toen ik zei dat ze haar achterban niet serieus neemt. Zolang zij blijft praten over stoplichten die op oranje staan en in de tweede termijn misschien wel of geen oordeel over de JSF geeft, houd ik dat staande. Zij solt met haar achterban. Tot nu toe zegt de PvdA ja. De PvdA is gedraaid, en kiest voor de JSF. Dat zou vandaag ook moeten worden gezegd. Zolang zij dat niet doet, houdt mevrouw Eijnsink de mensen voor de gek.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Het zou natuurlijk heel vreemd zijn als ik, gelet op de vragen waarmee ik zit, zou zeggen: Minister, ik heb geen vragen meer, u gaat het toch wel doen? Ik zit hier als volksvertegenwoordiger, met een controlerende taak. Ik wil antwoorden op de vragen die ik aan de Minister stel. Mijn achterban kijkt nu gelukkig samen met mij mee. Ik hoop op een positief antwoord van de Minister, want anders zou ik deze vragen niet stellen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dit is toch een toneelstukje? U praat al tien jaar over dit onderwerp, mevrouw Eijnsink, u weet alles van het toestel, u kent elk schroefje. U gaat ons niet wijsmaken dat u vanavond nog een besluit moet nemen. U gaat er vandaag mee akkoord. Dat is heldere politiek, dat is duidelijkheid. Draai er niet langer omheen, is mijn advies.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): De heer Van Dijk mag allerlei interpretaties neerzetten, maar ik kan hem verzekeren dat de vragen over het geluid-niveau die ik net heb gesteld, vergaand zijn. Ik kan hem zelfs zeggen dat er mogelijk een wetswijziging nodig is. Gaat hij mij hier vertellen dat ik vragen stel die er niet toe doen? Gaat hij mij hier vertellen dat ik voor de Bühne vragen stel die niet in het belang van mensen zijn? Dat laat ik heel graag aan de heer Van Dijk. Ik zit hier met een serieuze inbreng, met serieuze vragen aan de regering, waarvan de heer Van Dijk van alles mag vinden. Ik neem mijn achterban uiterst serieus. Waarom? Ik denk niet dat betrokkenen nog iemand tegenover zich hebben waarmee ze straks deze afspraken kunnen checken. Daarom zijn deze vragen heel relevant voor de omwonenden, zodat ze daarop terug kunnen vallen en kunnen bespreken op een moment dat ertoe doet. Dat is dit moment.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik geloof eerlijk gezegd niet dat de discussie is of die vragen ertoe doen. Het gaat om de vraag, wat de politieke betekenis van de vragen is. Dat die vraag op tafel ligt, komt doordat de Partij van de Arbeid over voorwaarden heeft gesproken. Dat is iets anders dan het stellen van een vraag. Ik heb begrepen dat de voorwaarde van de PvdA was en is dat de geluidsoverlast van de JSF niet hoger mag zijn dan die van de F-16. Als dat de voorwaarde is, dan hoeft mevrouw Eijnsink niet eens te zeggen of ze voor of tegen is, want dat kunnen we zelf wel constateren naar aanleiding van het antwoord van de Minister. Een vraag is iets anders dan een voorwaarde. Daar ontstaat de verwarring. Het gaat er niet om of de vraag serieus of legitiem is, want dat is-ie uiteraard. Het gaat om de politieke betekenis ervan.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik probeer een antwoord te geven, maar ik begrijp niet helemaal wat de heer Van Ojik zegt. Ik heb zelf al aangegeven dat de JSF meer geluid, lawaai zo u wilt, maakt dan de F-16. Dat is een gegeven. In Nederland werken we met geluidscontouren, die worden vastgesteld door de overheid. Stel dat we geluidscontouren hebben waarbinnen – ik noem maar een aantal – twintig F-16's kunnen opereren, en we zouden na aanschaf van de JSF met tien toestellen binnen dezelfde geluidscontour kunnen opereren, dan geldt dat de geluidcontour

uitgangspunt is. Daar ga ik niet over. Ik vraag de regering om te reageren op de door mij gestelde pregnante vragen. Dat betekent dat binnen die geluidscontouren de vragen die zijn gesteld, gelden. De vraag die de heer Van Ojik heeft gesteld, is net een iets andere vraag dan de vraag die ik heb gesteld. Van de rapporten die nu beschikbaar zijn, weten we nog niet, als we die transponeren naar de omgeving van Volkel en Leeuwarden, wat die betekenen. Ik heb gevraagd om een permanent geluidmeetnet, wat van groot belang is. Nogmaals, dit zijn verregaande vragen. Ik kan u verzekeren dat het heel lastig is om dat waar te maken, en dat er mogelijk zelfs een wetswijziging voor nodig is. Dan wil ik niet in de mond gelegd krijgen dat dit zomaar vragen zijn. Dit zijn politiek belangrijke vragen voor de PvdA-fractie en voor onze achterban.

Mag ik er één antwoord aan toevoegen? Omdat de PvdA dat als een van de vragen voor mogelijke instemming heeft neergelegd, word ik nu door wethouders van andere politieke partijen gebeld, omdat wij toch wel inbrengen. Het gaat dus niet alleen maar om de PvdA. Gisteren hebben we mensen op bezoek gehad die ons een petitie hebben aangeboden, maar die niet aan de PvdA gelieerd waren. Dit gaat verschrikkelijk veel verder, het gaat gewoon om alle mensen die in de omgeving wonen en die daarover vragen hebben. Zij geven ons die vragen graag mee als zorgen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Maar nogmaals, om daarover geen enkel misverstand te laten bestaan: het gaat er absoluut niet om of de vragen van mevrouw Eijnsink relevant of de moeite van het beantwoorden waard zijn. Het gaat in dit debat over de vraag of de politieke betekenis ervan kan zijn dat, als ze geen bevredigend antwoord krijgt op die zes vragen over het geluid, de PvdA ons vanavond allemaal verrast door te zeggen: we gaan bij nader inzien toch niet akkoord met de aanschaf van de JSF. Dát is de politieke vraag. Mevrouw Eijnsink probeert de hele tijd anderen in de mond te leggen dat we haar vragen niet belangrijk vinden. Maar dat is de kwestie helemaal niet. Uiteraard zijn die vragen belangrijk, maar het gaat erom hoe we die politiek moeten wegen.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Laat duidelijk zijn: ik probeer geen vragen van anderen weg te nemen. Maar ik wil wel antwoord hebben op de door mij gestelde vragen.

De heer **Knops** (CDA): Ik sluit mij helemaal aan bij de heer Van Ojik. Het gaat er niet om of mevrouw Eijnsink vragen mag stellen – dat heeft ze gedaan en dat mag ze nog heel lang blijven doen – maar het gaat erom hoe we die vragen moeten zien. Zijn het voorwaarden aan de regering? En als die vragen niet voldoende beantwoord worden, leidt dat er dan toe dat mevrouw Eijnsink nee gaat zeggen? Zij sprak net over een stoplicht dat op oranje staat. Dan kun je twee dingen doen: heel veel gas geven en doorrijden, zodat je net niet door rood rijdt, of volop remmen. We moeten gewoon helderheid krijgen in dit debat. We kunnen wel tot tien uur vanavond wachten, maar het risico is levensgroot dat de vragen van mevrouw Eijnsink niet worden beantwoord zoals ze zelf wil. Zijn het vragen die ook over drie weken kunnen worden beantwoord – het zijn ook vragen die ons aangaan – of zijn het conditionaliteiten, die inhouden dat als daar niet aan wordt voldaan de PvdA tegen gaat stemmen?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Nog een keer, het zijn eisen die de PvdA stelt. De heer Knops wil van mij een ja of een nee horen, maar dat antwoord krijgt hij niet, want deze vragen stel ik aan de regering. Zijn de financiën op orde als het gaat om dit project? Is die 4,5 miljard voldoende? Als we alles eraf pellen, zou het toestel op dit moment 95,7 miljoen mogen kosten. In hoeverre is die berekening gemaakt? Generaal Bogdan zei hier in april loud and clear: 85 miljoen per toestel. Is

dat nog steeds zo, of wordt dat minder? Er wordt immers steeds gezegd dat hoe meer landen mee gaan doen, hoe meer de prijs per toestel omlaag kan.

Goed dat het element van de risicoreservering zo openlijk wordt gedeeld met de Kamer. Ik hoop dat dat ook gaat gelden voor andere wapensystemen. De PvdA-fractie is er niet voor om, mocht er een situatie ontstaan waarin 10% vrij valt – 35 toestellen gekocht binnen de marge van de nu gereserveerde 4,5 miljard – dit automatisch wordt aangewend voor de aanschaf van meer toestellen. Dat geld moet in eerste instantie terug naar de defensiebegroting. Conform het advies van de Algemene Rekenkamer moet dat besproken worden met de Kamer, niet om een ja of nee te geven – het gaat immers over de periode tot 2012 – maar om te kijken wat we ermee doen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Een prominent PvdA-Kamerlid geeft aan dat het beste toestel voor het minste geld moet worden aangeschaft. Dan kom je vanzelf bij de JSF uit. Onderschrijft mevrouw Eijssink deze uitspraak? Hoe is er volgens haar naar andere toestellen gekeken?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Met prominente leden in de partij moet je altijd oppassen! Ik weet niet om wie het gaat, dus is het lastig om daarop te reageren.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Het is een huidig lid van de Tweede Kamer-fractie voor de PvdA.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Dan wordt het nog lastiger, want er zijn 37 zittende Kamerleden, en over een van hen gaat het, begrijp ik. Ik weet niet wie het is, dus ik kan het überhaupt niet invullen. Ik kan alleen maar tegen mevrouw Hachchi zeggen ...

De **voorzitter**: Wilt u de bron onthullen, mevrouw Hachchi?

Mevrouw **Hachchi** (D66): Er stonden geen namen in de krant. Maar het belangrijkste is de uitspraak. Er staat letterlijk: «Een prominent PvdA-Kamerlid» dat heeft gezegd, het beste toestel voor het minste geld te willen, waarna je als vanzelf bij de JSF uitkomt. Het gaat mij niet om de naam van de persoon. Ik wil alleen weten of mevrouw Eijssink die uitspraak onderschrijft.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Het beste toestel voor het minste geld lijkt me altijd goed. Maar ik wil deze uitspraak toch plaatsen in de internationale veiligheidsstrategie. Ik kan hier verder heel erg weinig mee. Als ik de tweede vraag goed heb begrepen, vraagt mevrouw Hachchi of er een vergelijking is gemaakt met andere toestellen. Is dat haar vraag?

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik sla aan op de uitspraak over het beste toestel voor het minste geld, waarna je uitkomt bij de JSF. Mevrouw Eijssink wil daar niet op reageren. Ik neem daarom aan dat ze die uitspraak niet onderschrijft. Ofte wel: de PvdA-fractie is er nog niet uit. Ik heb mevrouw Eijssink altijd aan mijn zijde gevonden als het ging om het zorgvuldig kijken naar alternatieven. Ik heb altijd gepleit voor een nieuwe kandidatenvergelijking. Vorig jaar deed mevrouw Eijssink dat ook, maar dit jaar heeft ze gezegd: ik laat de Minister dat zelf invullen. Mijn simpele vraag is: vindt zij dat het goed genoeg is ingevuld?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Nog even over dat eerste punt van mevrouw Hachchi: die conclusie kan ik niet delen. Maar dat is aan haar. In antwoord op de tweede vraag: het regeerakkoord gaf al aan dat we in de testfase blijven. Dat was niets nieuws. Overigens is de testfase

mogelijk gemaakt door de PVV. In februari van dit jaar heeft de Minister de Kamer een brief gestuurd waarin wordt gesteld dat er geen kandidatenvergelijking komt. Op 25 april vroeg collega Hachchi om een kandidatenvergelijking, en toen heb ik duidelijk met redenen omkleed aangegeven dat ik daar niet voor ben. Die redenen wil ik hier best herhalen. Er zijn voldoende redenen om geen kandidatenvergelijking conform 2001 en 2008 te doen. Ik blijf daarbij.

De **voorzitter**: Daarmee is die vraag beantwoord.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Mevrouw Eijsink stapt heel gemakkelijk over die uitspraak heen. Maar goed, ik heb al gemerkt in dit debat dat we op dit punt niet veel verder komen met mevrouw Eijsink. Wel vraag ik haar recht te doen aan het punt van een nieuwe kandidatenvergelijking. Nog niet zo heel lang geleden hebben wij samen een motie voor een nieuwe kandidatenvergelijking ingediend. Afgelopen jaar heeft zij aangegeven dat zij dat niet wil, maar tegelijkertijd heeft ze aangegeven dat de Minister er wel wat mee moet doen. De Minister heeft vervolgens gezegd dat ze haar deur openhoudt voor alternatieve toestellen. Als we kijken naar wat er op tafel ligt, ook naar het rapport van Ernst & Young, vindt mevrouw Eijsink dan dat er goed is gekeken naar alternatieven?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): In februari was nog duidelijk dat de Minister niet van plan was een kandidatenvergelijking te houden, conform wat in 2008 en 2001 is gedaan. Op 25 april hebben we daarover gesproken, en toen heb ik een aantal argumenten genoemd. In december 2008 is vergeleken op levertijd, kwaliteit en prijs. Daar waren geen bindende voorwaarden aan verbonden. Dus dat betekende dat het jaar daarna in dit geval de JSF over de kop ging. Er waren geen bindende voorwaarden. Wat ook speelde, was dat in juni 2008 toenmalig Staatssecretaris De Vries probeerde twee firma's over de streep te trekken om toch mee te doen aan een kandidatenvergelijking, maar beide firma's hebben dat niet gedaan. De Kamer heeft destijds een motie van mevrouw Peters en mij aangenomen, waarin wordt gevraagd de Hornet mee te nemen. Als je dan in 2013 opnieuw een kandidatenvergelijking wilt houden, wordt dat lastig, want we zitten met een MoU vast aan de testfase. Dat zijn de feiten die er liggen, op grond waarvan op dat moment is gezegd dat die kandidatenvergelijking niet aan de orde is, want je zit nu in een heel ander proces, in vergelijking met vijf jaar geleden.

De heer **De Roon** (PVV): Ik vind het wel heel interessant wat zich hier allemaal afspeelt. Prachtig dat mevrouw Eijsink het stoplicht aanhaalt. Zoals ik het zie, zitten mevrouw Eijsink en de heer Vuijk samen in een auto. Mevrouw Eijsink ziet een oranje stoplicht, terwijl de heer Vuijk het gaspedaal indrukt. Mevrouw Eijsink zegt: misschien ga ik toch op de rem trappen. Wat gaat er gebeuren? Als mevrouw Eijsink werkelijk op de rem zou trappen dan zou de heer Vuijk finaal door de voorruit vliegen. Als ze dat niet doet, dan is er een grote kans dat ze dwars over een groot deel van de PvdA-achterban heenrijdt. Ik weet niet wat ik liever zie gebeuren. Wat is er nou eigenlijk afgesproken tussen jullie twee over het eindresultaat? Is er iets afgesproken, of zitten jullie in een rare botsauto waarvan jullie nog niet weten wat er gaat gebeuren? Of is dit allemaal poppenkast?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik begrijp het grapje, maar ongelukken moet je natuurlijk altijd voorkomen. Een opmerkelijke vraag, ik zat te denken hoe ik die opmerking van de heer De Roon moet zien in het licht van april 2011, toen de PVV-fractie volmondig akkoord ging met de aanschaf van het tweede testtoestel. De toenmalige PVV-woordvoerder zei dat we spekkopers waren. Iedereen wist dat we met de aanschaf van het tweede testtoestel vastzaten aan de testfase. Het was ook de huidige PVV-leider,

voormalig lid van de VVD-fractie, die in mei 2002 akkoord ging met het JSF-project. Wat wil de heer De Roon dat ik ga zeggen? Ik wacht gewoon de antwoorden van de Minister in eerste termijn af.

De heer **De Roon** (PVV): De zoveelste jij-bak van mevrouw Eijnsink, maar ze geeft gewoon geen antwoord op mijn vraag. Mijn vraag is heel simpel: hebben die twee fracties met elkaar afgesproken wat de uitkomst van vandaag moet zijn? Of is het voor de VVD nog een verrassing wat de PvdA gaat doen?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik weet niet wat de regering gaat antwoorden, dus dat antwoord ga ik afwachten.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Wij staan nu massaal voor het oranje stoplicht van mevrouw Eijnsink en dan moet ik denken aan Herman Finkers: het licht springt op rood, het licht springt op groen, als het gaat om de PvdA en de JSF is er altijd wat te doen. Welke kant gaat het op? Er ligt een besluit van het kabinet. Kan ik de positie van de PvdA zo samenvatten dat ze zegt: het is een ja, tenzij? Tenzij niet aan de voorwaarden wordt voldaan, stemmen wij in met het besluit. Klopt dat?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Als de heer Segers het zo wil zeggen is dat prima, maar ik wacht de antwoorden van de regering af.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Maar we zijn allemaal ontzettend nieuwsgierig. Ik denk dat we er recht op hebben om te weten, hoe we hier zitten en hoe we aan het eind van dit debat hier weggaan. Er ligt een besluit voor en is dat inderdaad een ja, tenzij?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Het is helemaal niet dat ik collega's niet zou willen antwoorden, maar er staat vandaag een artikel in het FD over Fokker. Daar wordt gezegd dat we er flink tegenaan moeten, want die opdrachten komen niet zomaar naar Nederland. Ik geloof dat Lockheed Martin en andere bedrijven vandaag meeluisteren. Ik heb er helemaal geen problemen mee dat wordt gezegd dat er altijd wat te doen is met de PvdA en de JSF. De JSF is een groot project, dat onze kritische aandacht blijft verdienen. Stel dat er vanavond of morgen een uitkomst is: JSF aanschaffen of niet. Denkt u nou werkelijk dat de opdrachten dan morgen naar Nederland toe rollen? We zullen er bovenop moeten blijven zitten. De controletaak van de Kamer hierop zal wat mij betreft nog verscherpt moeten worden. Er is enorme concurrentie op werkgelegenheid. Denkt u nu werkelijk dat ik zomaar ja ga zeggen, nog niet wetend wat de regering gaat doen? Denkt u nu werkelijk dat ik de vragen zomaar stel en dat ik denk: ach, het antwoord komt wel? Nee, dat is niet de positie van de PvdA in het debat van vandaag.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Heeft mevrouw Eijnsink vanochtend gedacht: hoe krijg ik vandaag zo veel mogelijk interrupties? Dat lukt haar heel goed, zeker met haar stellingname inzake het stoplicht dat op oranje staat. Dat roept enorm veel vragen op. Ik heb tot nu toe geen heldere antwoorden gekregen. Daarom ga ik het andersom proberen. Is het een mogelijke uitkomst van dit debat voor de PvdA-fractie dat het stoplicht waarschijnlijk nog wel twee jaar lang op oranje blijft staan? Gaat mevrouw Eijnsink twee jaar lang zeggen: wij hebben ons voorwaarden, wij hebben ons lijstje, en in 2015 hoeven we pas het contract te tekenen?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik begrijp de vraag niet helemaal.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Wij willen allemaal heel graag weten wat het standpunt van de PvdA-fractie is over de JSF. Maar dat krijgen we niet,

want mevrouw Eijssink zegt dat het stoplicht op oranje staat. Wat is dan de werkwijze van de PvdA-fractie? Ik voorspel namelijk dat we vanavond ook geen duidelijkheid krijgen van de PvdA. Is het dan haar inzet de komende twee jaar het stoplicht op oranje te laten staan en zich steeds op dat voorwaardenlijstje te beroepen? Terwijl we allemaal weten dat het kabinet de JSF gaat kopen, dat de PvdA daarmee instemt en dat daarmee de mensen aan het lijntje worden gehouden?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): De heer Van Dijk brengt me bijna op een paar gedachten die ik nog niet eens gehad heb. Ik heb geen antwoord op deze quizvraag.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik heb een duidelijke vraag gesteld. Is het een mogelijke uitkomst voor de PvdA dat u de komende twee jaar geen standpunt inneemt over de JSF?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Een standpunt innemen zal altijd moeten.

De **voorzitter**: De heer Van Dijk heeft zijn antwoord op de vraag over twee jaar gekregen. Het kan een onbevredigend antwoord zijn, maar het is een antwoord. En in wil straks ook groen licht kunnen geven voor een lunch.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ik zou nog een paar opmerkingen willen maken over de mensen bij Defensie die het werk doen. Dit debat richt zich heel erg op vervanging van de F-16, wat heel begrijpelijk, maar ook heel jammer is. Er ligt zo verschrikkelijk veel meer voor uit de nota van deze Minister wat recht moet worden gedaan. Er komt nog een AO over materieel en personeel, en er komt nog een begrotingsdebat, waar ik ook een aantal zaken zal aankaarten. Verder is er op 9 december nog een apart notaoverleg over het veteranenbeleid, dat onze volle aandacht krijgt en verdient. Ik weet dat dat ook voor de Minister geldt. Dus mochten mensen teleurgesteld zijn: we komen erop terug.

Ik heb de stellige indruk dat er bij het KCT te veel staf is weggenomen en dat daar te grote klassen zijn ontstaan. Dan gaan ook de spijkerbroeken weer binnenkomen. We weten uit ervaring dat die spijkerbroeken veel aandacht nodig hebben. Graag een reactie van de Minister. Het Dienstencentrum re-integratie zoekt passend werk voor dienstslachtoffers, gewonden en zorgmijders, mensen voor wie veel aandacht en tijd nodig is. Ik heb de stellige indruk dat hiervoor een te krappe bemeting van personeel geldt. Kan de Minister daar eens goed naar kijken? Als mensen in dienst zijn, als ze terugkomen, als zich tijdens hun dienstverband iets voordoet waardoor mensen hun taken niet voldoende kunnen uitvoeren, dan moeten ze goed begeleid worden. Verder is de geestelijke verzorging van belang. Geestelijke verzorging verdient binnen de organisatie de volle aandacht. De geestelijke verzorger is de enige man of vrouw bij wie je terecht kunt in de organisatie, zonder dat een dossier wordt aangelegd en zonder dat dat op je conduitestaat komt. Daar kun je, kortom, je verhaal kwijt tijdens een missie, in Nederland of als veteraan. Mijn fractie hecht daar zeer aan. Ik weet dat mijn collega Segers dat ook doet, waarbij ik verwijs naar onze gezamenlijke motie van 13 december 2012, waarin werd gevraagd hierop tot 2016 niet verder te bezuinigen. Ik weet dat de Minister bezig is met een onderzoek, waarin ik best mijn vertrouwen wil uitspreken, maar ik wil wel namens mijn fractie uitspreken dat wij veel waarde hechten aan de geestelijk verzorger, ook met het oog op mogelijke verdere missies waarmee de Kamer instemt. De geestelijke verzorger is diegene die de hele dag met oren en ogen klaar staat, die geen dossier aanlegt en waar je dus echt alles kwijt kunt.

Ik spreek mijn dank uit aan eenieder, werkzaam in de organisatie, zowel burgers als militair, voor hetgeen het afgelopen jaar is gedaan in opdracht van de politiek. Ik spreek ook mijn dank uit aan de veteranen, naar wier komst we uitzien. Zo'n 1.450 veteranen zullen de Kamer bezoeken.

De vergadering wordt geschorst van 14.20 tot 15.20 uur.

De heer **Knops** (CDA): Voorzitter. Op Prinsjesdag kregen de mannen en vrouwen van het 45ste pantserinfanteriebataljon slecht nieuws: hun bataljon werd opgeheven. Het was niet zomaar een bataljon, het had gediend in Uruzgan, en had doden en gewonden te betreuren. De verslagenheid was groot en het gevoel was toch een beetje: stank voor dank. Enkele militairen kregen voor de tweede keer in twee jaar te horen dat hun onderdeel zou verdwijnen. Destijds zaten ze bij het inmiddels opgeheven tankbataljon in Havelte, en ze vonden onderdak bij de pantserinfanterie in Ermelo. Nu konden ze weer op zoek naar andere werk. Vervolgens kwam onverwacht het goede nieuws dat het bataljon toch behouden blijft. Wel moet het verhuizen naar Havelte, maar de opluchting was groot. Dit is het verhaal van de werkvloer van Defensie. Dit is wat al jaren door de organisatie heengaait: bezuinigingen, reorganisaties, verhuizingen. De onzekerheid is groot, het vertrouwen in de leiding en de politiek is zoek, evenals het vertrouwen in de toekomst. Dat bleek ook wel uit de eerder aangehaalde enquête van de AMFP. Meer dan twintig jaar bezuinigen op Defensie eist zijn tol. In een paar jaar tijd snijdt Nederland een kwart van zijn krijgsmacht weg. Defensie snakt nu naar toekomstperspectief. De vraag is of Minister Hennis dat perspectief biedt. Die vraag staat vandaag centraal in dit marathondebat.

«Er wordt niet bezuinigd op de troepen», zei de Minister meteen na haar aantreden. Dit was niet zomaar haar ambitie, nee, dit was haar missie in de komende kabinetsperiode. De VVD riep zelfs dat er helemaal niet bezuinigd werd op de krijgsmacht. Eindelijk rustiger vaarwater voor Defensie, zou je zeggen. We hebben een jaar geleden al gewaarschuwd voor de consequenties van een en ander. Terwijl de VVD de kop in het zand stak, dreigde de PvdA er alsnog met het geld vandoor te gaan en pakte donkere wolken zich samen boven Defensie.

Toen kwam Prinsjesdag. Bijna een jaar had de Minister over de nota gedaan. We hebben van alles geprobeerd om haar eerder te krijgen, maar dat is niet gelukt. Toen die nota er kwam, werd Prinsjesdag Gehaktdag. Wat er lag, was meer een nota van de Minister van Financiën dan een nota in het belang van Nederland. Het was een boekhoudkundige operatie om binnen de financiële kaders de bezuinigingen te verwerken en de begroting op orde te krijgen. Het gevolg was nieuwe pijnlijke ingrepen, opheffing van eenheden, verkoop van modern materieel, afstoting van kazernes en nog eens 2.400 functies erop. Dit had anders gekund en anders gemoeten. Dat hebben D66, ChristenUnie en SGP wel bewezen. Onze fractie wil hen van harte complimenteren met hun inzet voor Defensie. Zij hebben de schade namelijk weten te beperken. Waar de twee coalitiepartijen en de Minister het jaar daarvoor niet in waren geslaagd, werd in een week hersteld: 66 miljoen minder bezuinigingen. Een deel van de pijnlijke maatregelen van de Minister werden teruggedraaid. In de Defensiekrant stond overigens dat de Minister die maatregelen terugdraait, maar volgens mij was dat vooral de verdienste van de vrienden van de coalitie. Deze Minister heeft de twijfelachtige eer te beschikken over de laagste defensiebegroting ooit: 1,18% bbp. Zelfs in de jaren dertig van de vorige eeuw had Nederland meer voor defensie over. En dat terwijl de wereld er bepaald niet veiliger en stabielere op is geworden, wat het kabinet ook zelf erkent in zijn internationale veiligheidsstrategie. De macht verschuift van het westen naar het oosten. Europa heeft zo veel bezuinigd op defensie dat de Amerikanen 73% van de uitgaven voor hun rekening nemen. Dat is een moeilijk houdbare situatie. De VS verwacht terecht dat

Europa meer verantwoordelijkheid gaat nemen, zeker in de eigen achtertuin. Daarom zijn verbreding en verdieping van Europese defensiesamenwerking noodzakelijk. Onze fractie steunt de lijn van de Minister op dit punt, die ook voortborduurde op die van haar voorganger. Geen blauwdrukken van bovenaf, maar bilaterale of multilaterale verbanden van onderop, door verbanden met landen als België en Duitsland. Zo kunnen betekenisvolle stappen worden gezet die het handelingsvermogen kunnen vergroten. Maar we mogen ons niet te rijk rekenen, want de kost gaat meestal voor de baat uit. Bovendien kan het politieke handelingsvermogen juist afnemen, bijvoorbeeld door verschillen in strategische cultuur.

Het kabinet kiest gelukkig voor een breed inzetbare krijgsmacht, die in alle delen van het geweldsspectrum op kan treden. En gelukkig kiest het dus niet voor de vredesmacht van de PvdA. Deze analyse van het kabinet getuigt van visie. Helaas staat een aantal bezuinigingen daar toch haaks op. Nederland dreigt af te glijden naar de onderste regionen van de NAVO: een free rider, die anderen de kastanjes uit het vuur laat halen. Ondanks dit alles gaat het kabinet dus door met bezuinigingen. De Minister en de VVD deden eerder anders voorkomen. Zelfs toen de Minister de prijsbijstelling niet toegekend kreeg, bleef ze het volhouden. Het mocht geen bezuiniging heten. Uiteindelijk geeft ze toe dat er niet gericht wordt bezuinigd. Dat is dus ongericht, wat leidt tot de kaasschaaf, met net zulke pijnlijke consequenties als wanneer het gericht zou zijn geweest. De VVD-fractie heeft op de website nog steeds allerlei tekstjes van voor de verkiezingen staan, die niet helemaal meer in lijn zijn met de actualiteit van vandaag. Misschien kan die site eens een update krijgen. En de VVD-fractievoorzitter had het zelfs over een puinhoop bij Defensie. Onze fractie is hierover verbijsterd. De VVD probeert hiermee in feite haar straatje schoon te vegen. Dat is niet het eerlijke verhaal. Ik daag de Minister dan ook uit om hierop te reageren. Zeker, niemand kan ontkennen dat sprake is van interne problemen. De exploitatiekosten van Defensie stijgen harder dan de inflatie, is gebleken uit de verkenningen. Verder kan Defensie weinig doen aan stijgende energieprijzen. Maar Defensie moet het wel zelf oplossen. Deze Minister verdient een compliment voor het verder op orde brengen van de bedrijfsvoering. Het CDA steunt haar aanpak, maar we nemen met kracht afstand van het beeld dat het bij Defensie een puinhoop zou zijn geweest.

De overheveling van het budget internationale veiligheid van Defensie naar OS heeft ertoe geleid dat de beschikking daarover bij anderen is komen te liggen, waarmee er allerlei activiteiten worden betaald die niet des Defensies zijn. Dat gaat dus ten koste van Defensie. Het gevolg van de bezuinigingen is dat heel veel beloftes van voor de verkiezingen daarna gebroken zijn. Er wordt bezuinigd op de troepen. Zelfs met het extra geld van het Herfstakkoord kan de Minister haar belofte niet waarmaken, wat natuurlijk leidt tot teleurstelling. Dan hoeft je het niet vreemd te vinden dat een enquête van de AFMP leidt tot dergelijke uitkomsten. De Minister noemde het ontzien van de operationele eenheden haar missie. Vindt de Minister dat haar missie geslaagd is? Of heeft ze achteraf gezien spijt van haar uitspraak?

We hebben het afgelopen anderhalf uur gesproken over de JSF met oranje stoplicht. Onze fractie is heel blij dat dit kabinet, waarvan wij geen deel uitmaken, eindelijk de knoop heeft doorgemaakt op basis van alle feiten die er liggen. Van alle mogelijke kandidaten is de JSF veruit het beste toestel, met de meeste mogelijkheden. Complimenten voor deze moedige stap zijn op hun plaats. De Minister wilde in de media niet trots zijn. Dat zou ze wat ons betreft wel moeten zijn, want dit is nou een stap die wel getuigt van visie, van het bieden van perspectief voor de Defensieorganisatie, wat hard nodig is.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): We weten allang dat het CDA een groot voorstander is van de JSF. Dat is uw goed recht. Maar het CDA is wel heel kritisch over kernwapens. Hoe kijkt u nou aan tegen de nucleaire taak van de JSF? Moet die erop zitten wat u betreft, of niet?

De heer **Knops** (CDA): Wat ons betreft hoeft die er niet op te zitten.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dus u steunt mij als ik daarover een motie indien?

De heer **Knops** (CDA): Dat is wat kort door de bocht, want ik weet natuurlijk nog niet hoe die motie precies luidt, maar ik zal daar welwillend naar kijken.

Helaas heeft niet de Minister, maar de Partij van de Arbeid de sleutel van de JSF in handen, en dat is geen geruststellende gedachte. De heer Van Dijk zei het al: de PvdA is wendbaarder dan de JSF. Dan staat het stoplicht op rood, dan op oranje, en de vraag is of het ooit op groen komt. Ik hoop dat we in ieder geval voor 22.00 uur vanavond iets van witte rook op dit punt hebben. Ik kan daar nog heel veel vragen over stellen, maar laat ik dat maar even niet doen. De PvdA stelt de voorwaarde dat die 37 toestellen ook al die taken moeten gaan uitvoeren waarvan de Rekenkamer zegt of het nog maar de vraag is of het kan. De Rekenkamer heeft eigenlijk aangegeven dat de Minister geen garanties kan geven voor die beschikbaarheid, maar de Minister heeft dat toch gedaan. Waarom? Is dat voor de PvdA voldoende?

De JSF is niet alleen belangrijk voor de krijgsmacht en haar takenpakket, maar ze heeft ook nog een aantal andere consequenties, bijvoorbeeld voor de Nederlandse participatie vanuit de industrie. Het biedt heel veel kansen voor onze industrie, en dat momentum moeten we wel oppakken, want andere landen zijn op dit moment al volop bezig hun taken in te vullen. Als wij te lang wachten, hoeven we daar geen positie meer in te nemen. Het aantal van 37 is niet zo heel groot. Maar goed, het budget is bepalend. Terecht wil de Minister meevallers gebruiken om extra toestellen aan te schaffen. Ik geloof dat de PvdA er wat minder enthousiast over was, maar de vraag is even, waarom de Minister de batchbenadering heeft losgelaten.

Onze fractie is verheugd over het behoud van het Regiment Infanterie Oranje Gelderland, ofte wel het pantserinfanteriebataljon. Maar helaas moet de landmacht nu op een andere manier gevoelig inleveren: de Minister wil 13 Gemechaniseerde Brigade in Oirschot omvormen tot een gemotoriseerde brigade, en dus ontdoen van infanteriegevechtsvoertuigen. 44 Fonkelnieuwe CV-90's gaan in de uitverkoop. Deze Minister is wel erg goed in staat om Defensie te verkopen, zowel letterlijk als figuurlijk. De exportgeneraal van de VVD is op deze manier ook erg hard nodig. Daar zijn wij toch wel verbaasd over. Want de Minister heeft bijna een jaar de tijd gehad om een toekomstnota uit te werken en na al die tijd heeft ze bewust gekozen voor behoud van twee gemechaniseerde brigades. Nu komt er geld bij, maar levert de Minister gevechtskracht in. Volgens de Nederlandse Officierenvereniging zal de gemotoriseerde brigade gericht zijn op samenwerking met België en Frankrijk, met een regionale oriëntatie op Afrika. Klopt dit?

De inkt van de toekomstnota was nog niet droog, of het roer ging al om. En daarmee lijkt de toekomstnota nu al net zo houdbaar als een aantal VVD-verkiezingsbeloftes. Waarom ontdoet de Minister een gemechaniseerde brigade van haar tanden, terwijl alle tanks al afgestoten zijn? Dat maakt de CV-90 des te meer nodig. In Uruzgan zijn niet zonder reden infanteriegevechtsvoertuigen, de YPR's, ingezet. Ook toen moest de krijgsmacht over voldoende zelfbescherming en escalatiedominantie beschikken. Die tanden zullen in de toekomst nodig blijven.

Het Joint Support Ship, JSS, heeft 400 miljoen gekost, is nog in aanbouw, en de Minister wil het alweer afstoten. Dat heeft te maken met die perverse prikkels, waarbij elke euro die na exploitatie verdiend wordt, moet worden afgezet tegen sunk costs, belastinggeld dat eerder is uitgegeven en daarna niet meer telt voor de boekhouding, maar wel belastinggeld blijft. Wij zijn heel blij dat de vrienden van de coalitie ervoor gezorgd hebben dat deze dwaling toch teniet wordt gedaan en dat vol wordt ingezet op het JSS. Wij zijn voor de beweging van de Minister om in Europees verband te kijken hoe je dingen samen kunt doen. Blijft toch een beetje een punt dat eerst allerlei argumenten werden gebruikt om ons te ontdoen van het JSS, terwijl nu weer allerlei andere argumenten worden gebruikt om dat hele schip juist in de vaart te houden. Wat ons betreft is dat schip gewoon hartstikke nodig, want het kan een heel belangrijke rol vervullen. Er wordt nu wat geld bijgelapt, wat onvoldoende is om het schip in zijn oorspronkelijke vorm te herstellen. Onze fractie zal een voorstel doen om dat wel in zijn oorspronkelijke vorm te herstellen. Als je het hebt over voortzettingsvermogen, dan zakt de krijgsmacht toch wel door het ijs. We hebben een aantal voorbeelden gezien: de Patriot-missie, een tekort aan helikopters, de enablers die voor heel veel missies van belang zijn. Daar moet echt iets aan gebeuren. Er moet geld bij, wil je de krijgsmacht volwaardig kunnen inzetten. Onze fractie zal daarvoor voorstellen doen.

Een belangrijk deel van de extra gelden van het Herfstakkoord gaan naar het behoud van regionale werkgelegenheid. De ChristenUnie haalt Drenthe uit het slop door de kazerne in Assen open te houden en het pantserinfanteriebataljon te behouden voor Havelte. Ook op Leeuwarden blijven banen behouden. Dat is een goede zaak. Maar toen we hier een paar maanden geleden spraken over regionale werkgelegenheid bij de KMS in Weert, waren er maar een paar partijen die dat punt wilden steunen. Ik wil toch nog een pleidooi houden richting de Minister en de herfstpartijen om daar goed naar te kijken.

Hetzelfde geldt voor de Van Gent-kazerne in Rotterdam. Ik begrijp dat Minister Opstelten zich inmiddels ook al tegen deze zaak aan bemoeit, wat ongetwijfeld zal leiden tot een creatieve oplossing. Wij hebben in de hoorzitting aangegeven dat wij graag zien dat die regionale complexen ook zelf de handen uit de mouwen steken, en niet alleen maar de hand ophouden bij Defensie.

Dan de toekomstbestendigheid van de nota van de Minister. Maakt ze de krijgsmacht nu daadwerkelijk financieel en operationeel duurzaam? Wat ons betreft moet het defensiebeleid gericht zijn op de lange termijn. Het is makkelijk afbreken, maar moeilijk om capaciteiten die weggesneden zijn weer op te bouwen. We willen een veilige toekomst voor onze kinderen. Daarvoor is een financieel en operationeel duurzame krijgsmacht nodig. Volgens de Rekenkamer heeft de Minister die duurzaamheid nog niet bereikt. De werkelijkheid is nog rauwer dan gedacht. Ambities en middelen zijn nog niet in evenwicht, zo luidt de harde kritiek. Een ambitiedelta van 80 miljoen moet nog worden ingevuld. Hoe wil de Minister dat doen zonder pijn? Er is nu al sprake van een gebrek aan inzetbaar materiaal, tekorten aan reservedelen, ammunitie, kleding, uitrusting en oefeningen die niet doorgaan.

De investeringsquote is de afgelopen vier à vijf jaar geleidelijk aan gedaald tot 13,6 nu, wat echt veel te laag is. Voor instandhouding van een moderne krijgsmacht is toch ten minste 20% nodig. De Minister heeft beloofd, het op dat niveau terug te brengen, maar slaagt daar zelfs in 2018 nog niet in. Veel investeringen worden nu als een soort sneeuwschuiver vooruit geduwd, vooral bij de marine. Hoe kan Defensie dat straks allemaal gelijktijdig uitvoeren en betalen? Is wat nu op de langetermijnplanning staat allemaal realistisch? De huidige Walrusklasse-onderzeeërs hebben vanaf 2025 echt het einde van hun levensduur bereikt, na 35 jaar trouwe dienst. Klopt het dat de onderzeedienst alleen met internationale

samenwerking nog te redden valt, omdat Nederland het geld niet meer heeft om vier nieuwe onderzeeërs aan te schaffen? Is de Minister bereid om nog in deze kabinetsperiode met een uitgebreide visie te komen op de toekomst van de onderzeedienst, al dan niet in internationaal verband? Een compliment voor de Minister dat ze bedrijfsvoering op orde brengt. De uitstroom is helaas nog groot. Onze fractie maakt zich zorgen over de brain drain die plaatsvindt. Kwantitatief valt het misschien allemaal nog wel mee en is het nog wel op te vangen, maar kwalitatief zit er echt een grote mismatch. Het bedrijfsleven maakt zich ook zorgen over het wegvallen van kennis bij Defensie. Het is daarom goed dat de Minister met een nieuw Actieplan werving en behoud is gekomen. Maar het fnuikendst zijn toch die bezuinigingen en de vraag hoe het verder moet met Defensie. In meerdere opzichten, onder andere de aantrekkelijkheid van Defensie als werkgever, is dat van groot belang. Officierenverenigingen hebben op basis van CPB-cijfers berekend dat de koopkracht van militairen bijna twee maal zoveel is gedaald als van de gemiddelde werknemer. De Minister «kan niet nog niet beoordelen of die stelling juist is.» Ze weet het niet, ze wil het niet weten of ze weet het binnenkort wel. Dat horen we graag. Dit is namelijk wel een relevant punt, dat alles met arbeidsvoorwaarden heeft te maken.

De Wul werd door de premier een graat in de keel genoemd. Terecht. Maar er komt maar gedeeltelijk boter bij de vis. De negatieve inkomenseffecten zijn 90 miljoen, waar de Minister 50 miljoen van compenseert, zodat 40 miljoen resteert. Nog steeds gaan alle militairen in de min, zij het niet meer zo veel als tevoren. De Minister stelt in haar brief: de begrotingsafspraken van 11 oktober stellen mij in staat, de huidige regeling voor de compensatie van de Wul te handhaven. Wat betekent dit? Dat de compensatie vooralsnog beperkt blijft tot 2014? Of dat de huidige compensatieregeling structureel wordt? Onze fractie vindt de uitkomst hoe dan ook teleurstellend en pleit voor volledige compensatie, ook in het licht van de toch al zo gedaalde koopkracht van militairen. Op enig moment moeten de arbeidsvoorwaarden toch gecompenseerd worden, en dan komt dit Wul-lijk opnieuw uit de kast vallen. Als de Minister nu al niet bereid is om de Wul volledig te compenseren, hoe zit het dan met de pakketvergelijking als daaruit blijkt dat militairen een hoger salaris verdienen?

Dan nog een vraag over het besturingsmodel. Ik heb met de voorganger van de Minister al een hele discussie gehad over de evaluatie van dat model. Ik krijg graag de toezegging dat de Minister dat gaat bekijken. Ik weet dat er een aantal reorganisaties is, die natuurlijk eerst moeten gebeuren, maar het is wel goed om te bekijken hoe het verder moet. De Minister heeft uitgesproken dat ze nieuwe bezuinigingen niet uitsluit. Ik ga niet mijn eigen bananenschil neerleggen, vindt ze. Een aantal partijen is de Minister te hulp gekomen, maar er liggen grote uitdagingen in het verschiet. Onze fractie roept kabinet en Kamer op, een voorbeeld te nemen aan landen als Denemarken en Polen, waar een breed financieel draagvlak bestaat voor defensie, en ze roept de Minister op duidelijk uit te spreken dat het nu genoeg is. Onze fractie levert daaraan vandaag een eerste bijdrage. Wij trekken in vergelijking met het Herfstakkoord 85 miljoen extra uit voor Defensie, waarmee we twee gemechaniseerde brigades behouden, het JSS en de KMS, plus een extra batterij Patriots. We zorgen voor meer helikoptercapaciteit en volledige compensatie van de Wul en ten slotte geven we een duidelijke boodschap af: genoeg is genoeg.

De voorzitter: Ik ben vergeten in mijn inleiding ook de Commandant der Strijdkrachten welkom te heten. Bij dezen.

De heer **De Roon** (PVV): De heer Knops begon zijn betoog met een tranentrekkend verhaal over hoe laag de uitgaven voor Defensie wel zijn.

Zelfs in de jaren dertig was het niet zo slecht als nu: 1,18% bbp. Dat percentage is blijkbaar belangrijk voor de heer Knops. Heeft hijzelf een percentage in zijn hoofd waar het naar toe zou moeten?

De heer **Knops** (CDA): Ja, daarover zijn binnen de NAVO zelfs afspraken over gemaakt. Maar er zijn maar heel weinig landen – ik geloof alleen Polen en Griekenland – die daaraan voldoen. Bij Griekenland heb ik zo mijn twijfels waarop dat is gebaseerd, en van Polen weet ik dat daar een breed draagvlak in politieke zin bestaat. Wij zijn de afgelopen jaren geleidelijk aan gezakt, ook met kabinetten waarvan wij deel hebben uitgemaakt. Ik heb dat pleidooi overigens altijd gehouden. We moeten gewoon oppassen dat we niet helemaal door de bodem zakken. We staan nu qua percentage onderaan op de ranglijst van NAVO-landen. Lager dan nu is het nog nooit geweest. Dat is alleen maar een signaal om ervoor te zorgen dat we weer bergopwaarts gaan. De heer Dijkgraaf maakte daar al een paar mooie opmerkingen over. Laten we het tij keren, dit als een dieptepunt zien en toewerken naar groei, met als einddoel die 2%.

De heer **De Roon** (PVV): De heer Knops noemt het afspraken. Maar volgens mij zijn het een soort richtlijnen, en zeker geen bindende afspraken. Het zijn afspraken van tientallen jaren geleden. Waarom zegt de heer Knops dat die afspraak van tientallen jaren geleden de juiste maatstaf is voor nu? Ik begrijp dat niet goed.

De heer **Knops** (CDA): Ik wil best met u een discussie voeren over de vraag of die 2% nog adequaat is. Maar die 2% maakt onderdeel uit van de afspraken binnen de NAVO. Als alle NAVO-landen vinden dat het ook met 1,5% zou moeten kunnen door betere samenwerking, pooling and sharing, dan is dat ook een doel. Maar feit is wel dat de 1,1% waar we nu op zitten, buitengewoon laag is, niet alleen afgemeten naar NAVO-standaarden, maar ook naar de praktijk. We hebben immers nauwelijks voortzettingsvermogen. De ambities die er zijn, kunnen nauwelijks worden waargemaakt met de middelen die we nu aan Defensie besteden.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Voorzitter. Ondanks dat er genoeg tijd is uitgetrokken voor dit debat, zijn er genoeg onderwerpen om te bespreken. Ik heb daarom keuzes moeten maken in mijn inbreng. Maar gelukkig hebben we volgende week nog een begrotingsbehandeling en nog een aantal debatten, onder andere over vastgoed, waarin ik nog een aantal opmerkingen zal maken over de kazernes, en over materieel, waarop ik dieper in zal gaan als het gaat om de drones. Ik ga vandaag met name in op de nota In het belang van Nederland. Ik begin met de procesaanpak van de Minister. Ik heette de Minister een jaar geleden welkom als gezagvoerder. Als ze nu terugkijkt op de protesten in de kranten en de zorgen van militairen, geuit in onderzoeken en enquêtes, denkt zij dan dat die alleen maar voortkomen uit de bezuinigingen? Of hangen de onvrede en het verlies aan vertrouwen ook samen met de koers die zij als Minister dit jaar heeft gevaren? In het weekend las ik dat de Minister de visie niet vanuit een ivoren toren heeft geschreven. Maar de geluiden die mij hebben bereikt, zijn anders. Ik zou de Minister mee willen geven dat een visie papier blijft, totdat je de mensen waarover het gaat weet mee te krijgen. Defensie was al nooit het meest openhartige ministerie, maar het lijkt nog krampachtiger, gesloten en wantrouwender. Ik zou de Minister willen vragen of het klopt dat er een schriftelijke aanwijzing bestaat over het contact met de Kamer, en dat haar personeel daar strenger op wordt afgerekend. Zo ja, waarom is dat? Het werkt in ieder geval averechts, want ik heb nog nooit zo veel mails en telefoontjes gehad. Het voedt alleen maar het wantrouwen en het onbegrip. Ik zie de Minister al vragend kijken, want ze begrijpt niet waar

die vragen vandaan komen. Maar het gaat niet alleen over bezuinigingen, het gaat om hoe je met elkaar omgaat. Ik zie alleen maar dat het nu veel beter kan en moet. Hoe gaat de Minister dat doen? Hoe gaat zij die 90% van de militairen die aangeeft het gevoel te hebben dat de Minister ze niet begrijpt, overtuigen en meekrijgen?

Ik sta eerst stil bij de twee politieke problemen die met de visie moesten worden opgelost, namelijk de financiële opgave van bijna 350 miljoen en de politieke twist over welk jachtvliegtuig en hoeveel er moeten komen. Dan zal ik schetsen hoe en waar D66 kansen ziet om keuzes te maken en om de krijgsmacht een echt toekomstperspectief te bieden.

Allereerst de financiën, want die zijn al jaren een zorgenkindje. De Minister beloofde op 5 december dat de troepen zouden worden ontzien. Dat is en blijft het uitgangspunt, daar zit geen woord Spaans of Grieks bij, zei ze. Maar voor de zomer moest de Minister in gewoon Nederlands toegeven dat er wel weer een bezuinigingsopgave van honderden miljoenen ligt. Rara, hoe kan het kabinet deze woorden met deze daden rijmen? Volgens Minister Timmermans zijn het lijken uit de kast. Puin uit het verleden. Kortom, allemaal de schuld van de oud-ministers Hillen, Van Middelkoop en Kamp. Maar dat is echt te makkelijk. Taakstellingen, de WUL, gestegen personeelskosten door het sociaal akkoord, prijsbijstellingen, bijna alles wat nu bespaard moet worden hangt gewoon samen met bewuste keuzes van Rutte II. Mijn fractie begrijpt best waar die keuzes vandaan komen. Maar het zou hoffelijk zijn als deze Minister dat wil erkennen, in plaats van haar collega naar anderen te laten wijzen, en dat de bezuinigingen gehaald worden bij de operationele eenheden, dus bij de troepen.

Als we kijken naar de optelsom voor 2018, dan voelt het verhaal als work in progress. De cijfers zijn beter inzichtelijk, maar nog steeds verre van waterdicht. Volgens de Rekenkamer ligt er nog een ambitiedelta. In gewone-mensentaal: een stevig gat in de begroting van zo'n 100 miljoen per jaar op het investeringsbudget. Vraag aan de Minister van Financiën: wordt dit gat bij Voorjaarsnota ingevuld? Vraag aan de Minister van Defensie: hoe strookt dit met de suggestie die zij steeds wekt dat haar huishoudboekje op orde is? Moet ze straks weer snijden, dus nieuwe bezuinigingen moet doorvoeren om dit gat te dichten?

De kortingen raken direct de operationele capaciteit, en met name de F-16's en de helikopters. Kan de Minister aangeven, welke beperkingen dit betekent voor Nederland voor deelname aan missies? Een zorg die nu al opspeelt, is die over de Patriots. De krijgsmacht komt onder druk om toch door te gaan. Hoe gaat de Minister voor, tijdens en na een missie voor de belangen van haar troepen opkomen, ook als de druk om door te gaan oploopt?

Een deel van het gewicht is van de schouders van de Minister genomen. Ere wie ere toekomt: dit is natuurlijk vooral te danken aan de ChristenUnie en de SGP. Dankzij hen hoeft de Minister komend jaar een stuk minder militairen te ontslaan. Wij zien wat dat betreft uit naar een nota van wijzigingen, en naar het begrotingsdebat.

De heer **Knops** (CDA): Wat was de rol van D66 in de vriendencoalitie?

Mevrouw **Hachchi** (D66): D66 is nog steeds een oppositiepartij. Volgens mij geldt dat ook voor de andere twee partijen. Het is leuk dat u iedere keer het woord «vriend» aanhaalt, maar het akkoord is een goed akkoord op tal van terreinen. Daar zit Defensie ook tussen. Ik moet de heer Knops hier teleurstellen als hij denkt dat ik hier ga vertellen hoe de onderhandelingen zijn verlopen. Ik vind het alleen wel gepast, zeker gezien de inzet op specifieke locaties als Ermelo, om de inzet van de ChristenUnie en de SGP te noemen.

De heer **Knops** (CDA): Dat siert mevrouw Hachchi absoluut. Maar het voedt de gedachte wel dat D66 daarvoor wel getekend heeft, maar er geen actieve bijdrage aan heeft geleverd. Als dat wel zo is, hoor ik dat graag.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Dan ben ik blij met deze interruptie. Dat is niet wat ik zeg. Ik zal straks in mijn inbreng aangeven hoe D66 aankijkt tegen de krijgsmacht, waar we kansen zien en waar het anders kan. Over het Herfstakkoord ben ik heel helder geweest. Een ander voorbeeld is het JSS. Ik heb voor het Herfstreces al met de Minister gewisseld dat ik vind dat daarvoor een oplossing moet komen in internationaal verband, te weten pooling and sharing. Ook dat voorstel is omarmd. Het staat niet bij het rijtje van het Herfstakkoord, maar op die manier kan er wel voor worden gezorgd dat Defensie de juiste keuzes kan maken en dat de Minister waar nodig wordt gestimuleerd of ondersteund.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Mevrouw Hachchi sprak mij terecht aan, of ik wel wist wat de SP allemaal aanricht bij Defensie. Ik heb eens even gekeken wat D66 aanricht bij Defensie. Weet zij dat? Hoeveel mensen gaat zij ontslaan?

Mevrouw **Hachchi** (D66): De heer Van Dijk voelde zich heel erg aangevallen toen ik hem vroeg het eerlijke verhaal te vertellen bij het maken van keuzes. Hij is erg ruimhartig als het gaat om het personeel, maar je moet ook duidelijk zijn als je kiest voor ambitie. Ik kan wat D66 betreft teruggaan naar het rapport over verkenningen. De keuzes die het kabinet tot nu toe qua bedragen heeft gemaakt – Rutte I en Rutte II – tellen op tot een bedrag dat D66 in haar verkiezingsprogramma had staan. Maar wij hadden wel andere keuzes gemaakt als het gaat om de vraag, waar Defensie zich op moet gaan richten. Ik denk dan met name aan de lange termijn. Als we het hebben over Defensie, is het heel erg belangrijk dat we niet door een rietje kijken, ook als het gaat om de twee andere relevante D's, diplomatie en ontwikkelingssamenwerking. Uiteindelijk wordt Defensie ingezet in het kader van veiligheid, waaraan ook die andere twee elementen een enorm belangrijke bijdrage leveren. Maar als ik het heb over een rietje, bedoel ik dat het gaat om het internationale verband waarin wij opereren. Ook daar zijn kansen. D66 maakt daarin andere keuzes. Ik zie dat er steeds een kaasschaaf tevoorschijn wordt getoerd door elke Minister die voorbijkomt, wat echt niet meer kan. Ik zal straks uitleggen hoe het wel kan.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Mevrouw Hachchi had de cijfers van de SP beter op een rij dan die van haar eigen partij, want we horen geen aantallen. Dan moet ik het maar doen. Ten eerste stellen we vast dat D66 de 12.000 functies die worden geschrapt door Rutte I niet compenseert, en ten tweede bezuinigt het daarbovenop nog eens voor een half miljard. Als je dat omzet in banen, kom je op een slordige 7.000 banen terecht, en dan zit je rond de 20.000 banen die D66 opheft.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik denk dat de SP iets beter moet opletten als het rekenen aan bod komt. De totale bezuinigingsopgaven van Rutte I en Rutte II komen qua bedragen overeen met hoe D66 ertegenaan kijkt. Dat betekent dat ook het aantal banen dat daarmee is gemoeid, past bij de keuze die D66 gemaakt heeft. Alleen waar je ze precies vandaan haalt, de gerichte keuze welke taken onze krijgsmacht blijft doen, zeker in internationaal verband, die zouden wij niet gemaakt hebben. Maar de optelsom tot 20.000 klopt niet. Nogmaals, ik denk dat ik de heer Van Dijk uitstekend tegemoet kom om te laten zien waar het verschil zit tussen de keuzes van dit kabinet en de keuzes die D66 wil maken.

Ik kom bij mijn volgende blokje en dat is wat de Amerikanen zouden noemen de four billion dollar question: welke vervanger voor de F-16? De

Rekenkamer zei: stel de ambities voor de luchtmacht fundamenteel bij, of de begroting. Want het aantal JSF-toestellen dat wordt voorgespiegeld, klopt niet. Mijn eerste kanttekening: er is nu in feite geen keuze gemaakt tussen deze twee opties. Het is opnieuw een boodschappenlijst van de VVD met de portemonnee van de Partij van de Arbeid. Geen wijziging in het budget en geen goed verhaal over wat een luchtmacht met vier toestellen in de lucht kan presteren, zelfs al zijn ze op papier voor alle missies geschikt.

Over de beoogde keuze voor de JSF: achter de inhoudelijke onderbouwing zetten wij nog heel veel vraagtekens. Dat doen we ook over de ontwikkelingen en de testen, waarvan de moeilijkste 50% nog moet komen, over de kosten, waarbij de onderbouwing van de risicoreservering volledig ontbreekt, over de kernwapentaak, waarover we de details van de afspraken niet kunnen inzien, over de stijgende onderhoudskosten bij en na de overgang van de F-16, over of en hoeveel banen dit oplevert, waarbij ik Minister Kamp aankijk, over hoeveel toestellen er nog ontbreken als die gastvliegers worden meegerekend, de Belgen niet over de brug komen of als er net als bij de F-16 een neerstort, over de vraag waarom Ernst & Young in twee weken een bij elkaar gegoogeld rapport moest leveren dat vervolgens niet mee weegt in de keuze, en over het geluid dat de JSF produceert en de ontbrekende heldere afspraken hierover met de belanghebbenden. Graag een toelichting van het kabinet op ieder van deze schimmige sleutelvragen.

Maar misschien wel de belangrijkste vraag is: waarom nu? Uit de stukken blijkt niet dat het noodzakelijk is om op zijn vroegst voor 2015 een onomkeerbare handtekening te plaatsen, of in 2017 op zijn laatst. Er is dus nog tijd om een goede kandidatenvergelijking uit te voeren. Ik heb dit overigens al jaren eerder bepleit, dus wat dat betreft hebben we tijd weggegooid. Maar zelfs nu is er nog tijd voor een nieuwe kandidatenvergelijking, voor het kwantificeren van de risico's, voor het onderbouwen van de omvang van de risicoreserve, voor het maken van juridische afspraken met de Belgen, voor het vragen van boter bij de vis wat de beloofde banen betreft en voor het geven van een betere onderbouwing van een realistisch takenpakket en het daarvoor benodigde aantal vliegtuigen. Pas daarna moet er een knoop worden doorgehakt. Wanneer is er volgens de Minister sprake van een onomkeerbaar besluit om de JSF te kopen? D66 wil in ieder geval niet dat de besluitvorming ontijdig en onnodig wordt afgeraffeld, want dat zou een blanco cheque worden voor de JSF, en die tekenen wij niet.

Ik ga door naar mijn derde blok. Je zou bijna zeggen dat de visie, ofte wel de nota die nu voor ons ligt alleen maar over de JSF en de bezuinigingen gaat, terwijl het gaat om wat voor krijgsmacht we willen en welke krijgsmacht we nodig hebben. Na een jaar ligt er een verhaal, maar zijn er ook echte keuzes gemaakt? Wat D66 betreft is het antwoord slechts ten dele «ja». We zien dat een aantal knopen wordt doorgehakt. Maar op zijn zachtst gezegd blijft de indruk dat de kaasschaaf regeert. De CdS – blij dat hij aan tafel zit – zei eerder: je kunt niet blijven kaasschaven. Dat hebben we al 22 jaar gedaan. Toch is dat wat nu gebeurt: de kaasschaaf over het aantal JSF-toestellen, de kaasschaaf om de pijn te verdelen over de krijgsmachtonderdelen en de kaasschaaf over de ambities van de internationale veiligheidsstrategie. Ik vraag me dan af: is er ook iets waarvan we durven te zeggen dat we het niet meer doen, in plaats van dat we zeggen dat we het minder lang of minder goed kunnen doen? De kaasschaaf betekent namelijk wel degelijk een keuze: op papier veelzijdig, maar in de praktijk niet lang meer inzetbaar. Een krijgsmacht die in ademnood komt, lang voordat de conflicten waarvoor ze wordt ingezet zijn beslecht, is toch ook niet effectief te noemen? Waarom kiest de Minister daarvoor? D66 heeft op zich begrip voor deze aanvliegroute als noodgreep, maar denkt dat het op lange termijn anders kan. Dan moeten we de krijgsmacht wel durven vernieuwen. Wat ons betreft moeten we

voor de krijgsmacht drie keuzes centraal stellen in de komende jaren. Kies voor internationale samenwerking als uitgangspunt, en niet als gelegenheidsoplossing, kies voor een krijgsmacht die specialiseert op de taken waarin Nederland onderscheidend is en kan blijven en kies voor kerntaken boven de backoffice. Ik zal schetsen hoe zich dat vertaalt in concrete keuzes en voorstellen.

Vandaag ga ik in op internationale samenwerking en de specialisatie. Want het is positief dat we stappen zetten, maar het kan en moet fundamenteeler. Nederland is een klein land met een krimpende krijgsmacht met een stevige ambitie. Onze vliegwielen daarvoor zijn de NAVO, de Europese Unie en multi- en bilaterale samenwerking. Wat D66 betreft, bieden alle drie kansen. Wij willen dat Nederland de capaciteiten, investeringen en inzet samen met de Europese partners bepaalt. Concreet: kan de Minister bij de onderhandelingen met de Belgen niet alleen luchtruimbewaking meenemen, maar de gesprekken met België verbreden naar het volledige spectrum van luchtmachttaken? Ik denk aan het onderzoeken van co-locaties op het gebied van luchttransport, helikopters en jachtvliegtuigen. Ik overweeg een motie in te dienen op dit punt. Wat de marine betreft, is D66 tevreden dat de Minister ons plan heeft opgepakt om het behoud van de Karel Doorman via pooling and sharing met internationale partners te gaan onderzoeken, want het is een duidelijke niche-capaciteit binnen de NAVO.

Ik kom toe aan taakspecialisatie en de landmacht. Het kabinet heeft er niet voor gekozen om nu echt te specialiseren, maar vooral om de bezuinigingen uit te smeren. Onze fractie zegt: deze keuze valt op korte termijn te begrijpen, maar je moet op lange termijn meer nadruk leggen op die gebieden waar Nederland onderscheidend kan zijn. Dat is in de eerste plaats de marine, en daarnaast de luchtmacht, aangevuld met niche-capaciteiten van de landmacht. Daarmee wil ik geen enkel krijgsmachtonderdeel tekort doen. Onze militairen hebben jarenlang uitstekend werk verricht, ongeacht de kleur van het uniform. Maar het gaat om onderscheidend zijn en meerwaarde bieden richting bondgenoten. Mijn fractie ziet Nederland op termijn op maritiem gebied en qua luchttaken structureel samenwerken met België, Duitsland en Noorwegen. Onze krijgsmacht is door deze taakspecialisatie ook een waardevolle incidentele partner voor de Britten en de Fransen. Tel daarbij op dat Nederland hiermee ook een brug kan slaan tussen Europa en het trans-Atlantische bondgenootschap. Partner Duitsland kan zich specialiseren in bijdragen op het land. Dit zou de stip aan de horizon moeten zijn. Maar het betekent wel op politiek vlak werk aan de winkel, bijvoorbeeld tussen onze Minister en haar collega in Duitsland. De Nederlandse krijgsmacht heeft in recente missies in Afghanistan en Turkije ervaring opgedaan in de samenwerking met de Duitsers. De Minister heeft een MoU getekend. Is zij bereid, te verkennen of er mogelijkheden zijn voor verdere samenwerking en integratie op het gebied van de landmacht met Duitsland? Ik denk aan actieve kansen voor co-locaties, gezamenlijke trainingen en opleidingen en integratie van de Patriot-luchtafweer en andere eenheden.

Defensie bevindt zich in een moeizame mars. Dat heb ik vorig jaar bij de begrotingsbehandeling ook al gezegd. De routekaart voor die tocht is al een aantal keren tussentijds bijgesteld. De bestemming ligt nog niet binnen bereik. D66 ziet kansen om binnen de kaders de keuzes meer nadruk en ambitie te geven. Wij hebben zorgen over het vertrouwen van militairen in de politiek, en over wat de financiële kaders betekenen voor de inzet in missies. Wij vinden het onverstandig om een JSF-besluit voortijdig af te raffelen, terwijl er nog zo veel vragen openstaan en terwijl er nog zo veel zorgen zijn.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik ben even aan het tellen om te zien of we een nieuw feit hebben als het gaat om de nucleaire taak van de JSF. Mevrouw Eijssink was het eens dat die taak niet bij de JSF hoort, net als de

heer Knops en de heer Van Ojik schat ik zomaar in. Is D66 het ook eens dat de JSF geen kernbommen moet kunnen dragen?

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik wil graag antwoord geven op de vraag van de heer van Dijk, maar volgens mij stelt hij de verkeerde vraag. Volgens mij gaat het om twee dingen. D66 is heel helder over de kernwapentaak: wij vinden dat kernwapens wegmoeten. Wij willen niet ter discussie stellen dat die capaciteit van belang is voor de NAVO, maar waarom zou Nederland die moeten hebben? Verder moet de F-16 een keer vervangen worden. Wij zijn niet voor of tegen een toestel, ook niet voor of tegen een JSF, maar als ik kijk naar alle cruciale punten die voorliggen, kunnen wij daarmee op dit moment niet instemmen. Ik heb ook al het punt van de kandidatenvergelijking aangehaald: ik ben niet overtuigd wat het beste toestel voor de beste prijs is. Ik wil die twee dingen daarom scheiden. Eerder heb ik de Minister gevraagd of het besluit voor de JSF samenhangt met de kernwapentaak. Zij heeft daar heel helder op geantwoord: een volmondig nee. Dan kan ik daar niet veel mee. Mijn fractie neemt nog steeds het standpunt in dat er geen kernwapentaak mag komen. Aan de vervanging van de F-16 heb ik al meer dan genoeg woorden gependeld.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De vervanging van de F-16 is iets anders dan de nucleaire taak die wel of niet aan de JSF moet worden gekoppeld. Is D66 het met mij eens dat de nucleaire taak niet aan de JSF moet worden gekoppeld?

Mevrouw **Hachchi** (D66): Mee eens.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Voorzitter. Waarom is er een krijgsmacht op aarde? Dat zou de eerste vraag kunnen zijn van een kleine defensieca-techismus. Mijn antwoord zou zijn: om ons in een soms ruige wereld te kunnen helpen bij de inzet voor vrede, vrijheid en veiligheid voor onze eigen burgers, die van onze bondgenoten en van onze naasten elders. Er is een verantwoordelijkheid om te beschermen, die niet ophoudt bij onze landsgrenzen. Ik zou artikel 97 van de Grondwet kunnen citeren, waarin staat: ten behoeve van de verdediging en ter bescherming van de belangen van het Koninkrijk, alsmede ten behoeve van de handhaving en de bevordering van de internationale rechtsorde is er een krijgsmacht. Er is dus een ondergrens, waarover we nog komen te spreken. Onlangs was er een delegatie van deze commissie in de Verenigde Staten, waar we een tussenstop hadden op een vliegveld, waar we een Amerikaanse veteraan ontmoetten. We schudden hem de hand. Toen hij hoorde dat we uit Nederland kwamen, zei hij: sorry guys, I bombed Schiphol. We hebben hem toch bedankt, omdat deze man met gevaar voor eigen leven in de tientallen missies die hij boven Nederland en Duitsland heeft uitgevoerd, heeft bijgedragen aan onze vrijheid. En dan is het bijzonder om te beseffen dat onze krijgsmacht nu het verschil maakt. Tien jaar geleden mochten meisjes in Afghanistan niet naar school, terwijl vandaag zo'n drie miljoen Afghaanse meisjes wel naar school gaan. Daaraan hebben onze mannen en vrouwen een bijdrage geleverd. Wij zijn bevrijd en kunnen ons inzetten voor de vrijheid van anderen. Ook daartoe is de krijgsmacht op aarde.

Ik wil de Minister bedanken voor de visie die ze hier neerlegt. Met veel kunnen we instemmen, zoals met de analyse van het belang van de krijgsmacht, ook in de context van een veranderende wereld. We bevinden ons op een continent waar enorm bezuinigd is op de krijgsmacht, terwijl aan de randen van ons continent de onzekerheden toenemen. Noord-Afrika is instabieler dan ooit, vluchtelingenstromen kloppen op onze deur, Syrië is vlakbij en onze relatie met een grootmacht in het oosten wordt er ook niet beter op. Ook onze schepen verder weg hebben te maken met piraten. Er dreigt een strijd om grondstoffen.

Kortom, we hebben een krijgsmacht nodig. Lang dachten we dat we een soort levensverzekering hadden afgesloten bij de Verenigde Staten, die ons altijd en overal te hulp zouden schieten. Maar ook daar wordt bezuinigd. Daar wenden steeds meer mensen de blik af van Europa, en kijken steeds meer naar Azië. Zo bevinden we ons met deze nota op een kruispunt. Het is de vraag of we kiezen voor verdere kaalslag van onze krijgsmacht, of dat we vanaf nu weer gaan investeren in Defensie. Tijdens het begrotingsakkoord heeft de ChristenUnie zich met vier andere partijen gecommitteerd aan een hernieuwde investering in de krijgsmacht. Mijn fractie was daar blij mee, en velen met ons. Maar dat is nog altijd maar een druppel op een gloeiende plaat. Er is in relatief korte tijd enorm bezuinigd op onze krijgsmacht. Voor de ChristenUnie-fractie is het helder dat niet verder kan worden bezuinigd op Defensie. De kritieke ondergrens is inmiddels gepasseerd. Meer bezuinigen betekent opnieuw het ambitieniveau voor Defensie bijstellen, wat voor mijn fractie onverantwoord is. De Minister heeft eerder zelf gezegd dat de kritieke ondergrens nu echt is bereikt. Betekent dat voor haar dat verder bezuinigen onacceptabel is? Trekt zij hier inderdaad echt een streep? Kunnen we wat haar betreft vanaf nu weer streven naar de situatie waarin we opnieuw investeren in de krijgsmacht? Ik hoop dat de Minister bereid is, helderheid te verschaffen over haar inzet. Dat is ook de helderheid die haar eigen militairen van haar verlangen, en het zou goed zijn als de Kamer die helderheid verschaft over het politieke draagvlak daarvoor. Ik ben van plan om op dit punt een motie in te dienen.

Ondertussen heeft Defensie aan ambitieniveau en slagkracht ingeboet. Duizenden loyale en zeer gemotiveerde mensen hebben noodgedwongen Defensie moeten verlaten. In het Eindrapport Verkenningen, verschenen in 2010 onder Minister Van Middelkoop, wordt onder meer het volgende geconstateerd. «Defensie slaagt er onvoldoende in, het wezenlijke belang van de krijgsmacht voor onze veiligheid bij een breed publiek in Nederland over het voetlicht te brengen, ondanks de waardering die Nederlandse militairen ten deel valt en het professionele en betrouwbare imago van de krijgsmacht.» Deze woorden zijn na drie jaar nog altijd relevant. Welke mogelijkheden ziet de Minister om dat draagvlak te versterken? Zij schrijft dat er verdere stappen worden gezet om de krijgsmacht meer in te zetten voor onze nationale veiligheid. Waaraan denkt zij precies? Kunnen deze verdere stappen de zichtbaarheid en het belang van onze krijgsmacht bevorderen?

Een minstens zo relevante vraag is, wat het draagvlak binnen de krijgsmacht eigenlijk is voor de politieke leiding en de politieke besluiten. Dat raakt ons allemaal. De kritiek binnen de krijgsmacht is namelijk niet mals. Militairen geven aan, geen vertrouwen te hebben in de politieke leiding. Generaal-majoor b.d. Harm de Jonge heeft daar woorden aan gegeven, wat nog eens onderstreept wordt door een peiling van de AFMP: 65% van de leden geeft aan geen vertrouwen te hebben in de politieke leiders, en maar liefst 90% is van mening dat de Minister niet weet wat er leeft binnen de krijgsmacht. Dat zijn pijnlijke cijfers, niet alleen voor de Minister, maar voor ons allemaal. Ik hoor wel graag van de Minister wat zij gaat doen om dit vertrouwen te herstellen. Als je mensen uitzendt, is het ontzettend belangrijk dat er in ieder geval sprake is van een vertrouwensrelatie.

Dat voor het begrotingsakkoord extra geld wordt vrijgemaakt voor Defensie is natuurlijk prachtig, maar het is nog altijd de vraag of we daarmee kunnen doen wat we willen. We wilden nog steeds van alles, maar konden de laatste jaren steeds minder. Weliswaar heeft de Minister de inzetbaarheidsdoelstellingen verlaagd, maar toen de Algemene Rekenkamer kritisch ging kijken naar een aantal wapensystemen bleek dat er nog altijd een kloof was tussen ambitie en capaciteit. De door de Minister genomen maatregelen bleken niet afdoende, althans niet in de ogen van de Algemene Rekenkamer. Ik wil de Minister vragen hoe zij de

kloof goed en snel zou willen dichten. Is er al een inschatting gemaakt van de impact van de missie naar Mali? Hoe lang kan de krijgsmacht zo'n missie financieel en materieel volhouden? Wat gebeurt er bij eventuele tegenvallers? is daar budget voor? Terecht schrijft de Minister dat internationale samenwerking cruciaal is voor het behoud van slagkracht. Ze noemt daarbij de NAVO en de EU in een adem. Maar het gaat wel om twee heel verschillende organisaties. Hoe verhouden die twee zich eigenlijk tot elkaar? Zou de Minister daarop in kunnen gaan? Wat is haar ambitie in dit opzicht?

Er lijkt een einde te komen aan een lang besluitvormingsproces, dat ooit begon in het eerste kabinet van premier Kok. Dan heb ik het over de JSF. Onderweg in dat hele proces zijn er heel wat loopings gemaakt. We delen het streven van het kabinet om te komen tot aanschaf van het beste toestel voor de beste prijs. We willen allemaal dat de kans dat onze piloten weer veilig terugkeren na een missie maximaal is. De ChristenUnie-fractie heeft destijds ook ingestemd met de aanschaf van een testtoestel. De JSF is nog altijd een veelbelovend toestel. Maar nu komen we op een punt waarop we moeten nagaan, hoe hard die beloftes zijn. In dat licht wil ik de Minister een aantal vragen stellen. Het zal van de antwoorden afhangen of wij definitief kunnen instemmen met de aanschaf van 37 toestellen. De eerste vraag is: de prijs van het toestel lijkt zich de goede kant op te ontwikkelen, hebben we in de VS gehoord. De reservering van 10% om tegenvallers op te vangen lijkt solide. Maar is er een exit-strategie als die prijs toch tegenvalt en de reserve onvoldoende blijkt te zijn? Als we de prijs van Noorwegen nemen, wat betekent dat dan voor de reserve en voor de inschattingen die we nu hebben gemaakt? Komen die overeen met elkaar? Mijn tweede vraag is welke zekerheid we hebben dat het onderhoud van de F-35 binnen de begroting blijft en niet ten koste gaat van andere onderdelen van de krijgsmacht. Mijn derde vraag: de Algemene Rekenkamer betwijfelt of de 37 toestellen voldoende zijn voor bewaking van ons luchtruim en een gelijktijdige missie elders. Kan de Minister daar nog eens op ingaan? Zijn de 37 toestellen de kritieke ondergrens? Wat betekent een lager aantal bijvoorbeeld voor de vliegbasis Leeuwarden? Wordt die status dan veranderd, of blijft die vliegbasis de huidige status houden? Mijn vierde vraag is hoe groot de omvang van de orders voor het Nederlandse bedrijfsleven is. Wat is daar de kritieke ondergrens? Mijn laatste vraag: we weten dat de F-35 meer herrie maakt dan de F-16. Tegelijkertijd blijven we terecht vasthouden aan de geluidsnormen. Wat betekent dat voor Leeuwarden, Volkel, de omwonenden en de noodzakelijke oefeningen die wellicht vaker elders moeten worden gehouden?

In de schriftelijke beantwoording geeft de Minister aan dat er conform eerdere afspraken flink is gesneden in staven. Een aantal defensie-experts heeft mij verteld dat het in internationaal opzicht wat curieus is om drie aparte commandocentra voor marine, luchtmacht en landmacht overeind te houden. Is het niet veel efficiënter om, net als het VK, te werken aan een permanent Joint Headquarters? Zij wijzen op de operationele voordelen en de kostenbesparingen. Is dat een optie voor Nederland? De ChristenUnie-fractie is tevreden met de keuzes die zijn gemaakt voor Leeuwarden, Assen, Ermelo en Havelte. Dat betekent veel voor de manschappen, maar ook veel voor de plaatsen zelf. We komen nog te spreken over vastgoed, maar ik wil alvast wel opmerken dat er nog een plaats in dat rijtje thuishoort, namelijk Rotterdam. Ik sluit mij graag aan bij de vraag van mijn collega Eijssackers. Er is overleg, de deur staat op een kier, kunnen we inderdaad nog onomkeerbare stappen voorkomen en kunnen we nog werken aan een alternatief, zeker gezien het belang van veiligheid in een wereldhavenstad als Rotterdam? Wat is de relatie tussen Rotterdam en Vlissingen? Als Rotterdam inderdaad on hold gaat, wat betekent dat dan voor de nieuwbouw in Vlissingen? De Minister heeft een stuurgroep herbelegging vastgoed Defensie, en een taskforce ingesteld. Dank

daarvoor. Maar in de tussentijd moeten de maatregelen wel worden uitgevoerd. Dat raakt natuurlijk wel de informatiepositie en de controlefunctie van de Kamer. Hoe kan de Kamer gevraagd worden om in te stemmen met forse maatregelen, terwijl de Algemene Rekenkamer vraagt om het plan opnieuw te onderbouwen? Hoe kunnen we instemmen, als er nog onvoldoende zicht is op consequenties en een eventuele bijstelling van dat plan? Mijn allerlaatste vraag betreft de geestelijke verzorging: ik sluit me gemakshalve aan bij de vragen van mevrouw Eijnsink op dat punt.

De heer **Knops** (CDA): De heer Segers noemde een heel rijtje op van vastgoedzaken, waarbij er volgens hem nog een ontbreekt: Rotterdam. Maar er ontbreekt er nog een: Weert. Alle argumenten die gelden voor de Slob-kazerne, de Slob-kliniek enzovoorts gelden natuurlijk ook voor Weert. Steunt de ChristenUnie elk initiatief op dit punt? Zeker omdat Weert daadwerkelijk invulling heeft gegeven aan de vraag om zelf ook een duit in het zakje te doen.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Dat is een begrijpelijke vraag. Alles wat wij op tafel hebben gelegd, is niet gehonoreerd. Eerlijkheidshalve moet ik zeggen dat onze gedachten eerder uitgingen naar Rotterdam als een volgende plaats waarvoor wij ons sterk wilden maken. Daarbij zij aangetekend dat heel nadrukkelijk is aangegeven dat veel met veel samenhangt. De verhuizing van het 45ste naar Havelte is een heel ingewikkelde operatie, waar veel met elkaar samenhangt. In dat geheel bleek het heel erg lastig te zijn, Weert open te houden. Daar hebben wij ons bij neergelegd.

De heer **Knops** (CDA): Het laatste, dat die puzzel alleen maar ingewikkelder wordt als je er nieuwe plannen overheen legt, dat ben ik met u eens, Maar het gaat mij meer om het uitgangspunt dat erachter ligt, namelijk regionale spreiding. Dat juichen we zeer toe. Mijn kritiek op de voorstellen van de ChristenUnie was dat die regionale spreiding zich in een straal van 50 kilometer rondom de woonplaats van de fractievoorzitter ophield, en wel wat verder had kunnen gaan. Ik ondersteun het principe, maar is de heer Segers bereid om daar opnieuw integraal naar te kijken?

De heer **Segers** (ChristenUnie): Dat is een hele interessante interruptie. Het zou heel mooi zijn geweest als de heer Knops of zijn fractievertegenwoordiger naast ons had gezeten, en vanuit regionale betrokkenheid op Weert die eis op tafel had gelegd, aan de tafel waar besluiten vielen. Helaas is het CDA in een vroegtijdig stadium weggelopen. Ik betreur dat. Als het CDA was blijven zitten, was er wellicht meer hoop geweest voor Weert.

De heer **Knops** (CDA): Dit is de klassieke terugkaatsbal. Ik heb een- en andermaal in het vastgoeddebat – dat weet de heer Segers ook – hier met argumenten voor gepleit. Toen heb ik zijn steun niet ervaren. Ik leid uit de beantwoording af dat die steun ook niet gekomen was als we wel aan tafel hadden gezeten.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik herinner me dat ik destijds wel de motie van het CDA heb gesteund. Op het cruciale moment waarop besluiten vielen die de werkgelegenheid in de regio inderdaad raakten, zijn keuzes gemaakt waarbij we graag het CDA aan onze zijde hadden gehad.

De **voorzitter**: We zijn toe aan de laatste spreker. Leading from behind: de fractieleider van GroenLinks himself.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Voorzitter, ik hoop dat ik u niet teleur ga stellen. Mijn fractie heeft erg uitgekeken naar de visie van het kabinet op de toekomst van de krijgsmacht. Ik zeg er wel eerlijk bij dat de nota die wij hebben ontvangen, bij ons tot enige teleurstelling heeft geleid. Ik zal in de ongeveer tien minuten die ik heb, proberen duidelijk te maken waar die teleurstelling door wordt veroorzaakt.

De Minister schrijft, ik meen op de eerste bladzijde van haar nota, dat het haar eigenlijk te doen is om twee uitgangspunten. Over de betaalbaarheid, het tweede uitgangspunt dat zij noemt, is al heel veel gezegd. Het eerste uitgangspunt is misschien wel minstens zo interessant, namelijk dat de Defensieorganisatie zo goed mogelijk moet kunnen omgaan met de diffuse dreigingen en risico's waarvoor wij ons gesteld zien. Ik geloof dat ik hiermee vrijwel letterlijk citeer. Op een aantal punten in het document wordt gewag gemaakt van die specifieke dreigingen en risico's en worden zij expliciet benoemd, bijvoorbeeld omdat zij onderwerp zijn van internationaal overleg. Ik noem er een aantal: ineffectief en illegitiem bestuur, concurrentie om grondstoffen, ontbrekend economisch perspectief in veel landen op de wereld, humanitaire noodtoestanden en vluchtelingenstromen. Er wordt in de nota ook gerefereerd aan zaken als de toenemende waarschijnlijkheid van cyberaanvallen, terrorisme en piraterij. Met dat laatste wordt natuurlijk niet het soort piraterij bedoeld waar Greenpeace nu van wordt beschuldigd.

Er is een visie nodig op de aanpak van deze problemen. Die aanpak – daar is iedereen het volgens mij wel over eens – is niet per definitie militair. Daarom was en is mijn fractie voorstander van de 3D-benadering waar Nederland zo voor heeft gepleit, dus een combinatie van defensie, diplomatie en ontwikkeling. Ik vind dat daar in de nota en het visiedocument erg weinig over staat. Ik heb daarover een aantal vragen die specifiek met de rol van Defensie binnen de 3D te maken hebben. Welke lessen heeft Defensie geleerd in de zes of zeven jaar die wij bezig zijn met de 3D-benadering? Wat is er meer nodig op dat gebied? Wij weten dat er wordt bezuinigd op de D van ontwikkelingssamenwerking. Wij weten ook dat de D van diplomatie het moet doen met steeds minder diplomatieke vertegenwoordigingen, die bovendien steeds meer in het kader staan van economische belangenbehartiging en economische diplomatie. Wat is er vanuit de Defensieorganisatie meer nodig?

Een andere vraag is hoe wij de schotten zien tussen de 3 D's. Er is altijd weer debat over de mate waarin militairen zich met bijvoorbeeld ontwikkelingstaken moeten bezighouden of juist zij-aan-zij met ontwikkelingswerkers moeten werken. Met name Uruzgan is daar een voorbeeld van. Gaan wij die taken verder integreren of moeten wij ze juist gescheiden houden? Hoe richten wij de besluitvorming in? Wie doet wat? Ik meen dat mevrouw Eijssink sprak over training als nichecapaciteit. Wij zien bij internationale operaties natuurlijk steeds vaker dat missies in grote mate draaien op Afrikaanse capaciteit, zeker het toenemende aantal missies in Afrika. Wat betekent dat voor de inzet van Nederlandse soldaten en voor de training als nichecapaciteit, om het zo maar even te noemen? Wat doet Nederland binnen die taakspecialisatie? Waar zijn wij goed in en waar kiezen wij voor?

De centrale conclusie zou kunnen worden omschreven als: wij blijven alles doen, maar wij doen het steeds minder. Die vind ik eigenlijk haaks staan op wat naar mijn smaak de centrale les zou moeten zijn die wij moeten trekken uit alles wat wij de afgelopen jaren op dit gebied gedaan hebben, namelijk dat wij vaak veel te snel weer weg zijn. Volgens mij kunnen onze missies alleen effectief zijn en tot resultaten leiden als wij op minder plaatsen, en wellicht met bescheidener ambities, langer blijven. Ik geloof helemaal niet in onveranderd doorgaan met militaire missies in de toekomst, terwijl wij steeds korter aanwezig kunnen zijn, met alle problemen voor de duurzaamheid van de te behalen resultaten van dien.

Ik vraag de Minister om daarop te reageren. Ik hoor graag hoe zij tegen deze conclusie van mij aankijkt.

In een aantal gevallen is inzet van militaire middelen nodig. Ik had gehoopt dat in de nota een logisch verband zou worden aangebracht tussen een visie en de keuze voor specifiek materieel. De nota zou historisch zijn geweest als er niet in had gestaan «wij kiezen voor de JSF» – dat had ik wel verwacht – maar als er op basis van een bepaalde visie in beredeneerd was waarom wij de JSF nodig hebben en niet een ander toestel. Ik had gehoopt dat dat het geval was. Dat was ook wat volgens mij in regeerakkoord stond, dat er een visie zou komen en dat op grond daarvan beredeneerd zou worden waarom bijvoorbeeld de JSF de voorkeur zou verdienen boven alle andere mogelijke toestellen. Nu lezen wij dat het toestel is opgewassen tegen een zo groot mogelijk aantal uitdagingen waar het gaat om de luchtverdedigingssystemen waartegen het zich moet verdedigen, dat het een sterk verbeterde waarnemingscapaciteit heeft en dat het een groot potentieel heeft voor doorontwikkeling. Waarom dat nu precies belangrijk is in relatie tot die diffuse dreigingen en risico's waar de Minister in het begin van haar nota op wijst, heb ik niet kunnen vinden.

Er zijn door de andere woordvoerders al veel vragen gesteld over het besluit om de JSF aan te schaffen. Die ga ik niet allemaal herhalen. Ik vond de conclusie van de Rekenkamer vrij cruciaal, namelijk dat zij niet de stelligheid deelt waarmee de Minister concludeert dat wij 7 dagen per week 24 uur per dag het Nederlandse luchtruim kunnen verdedigen met die 37 JSF-toestellen en dat wij daarnaast op vier andere plekken aanwezig kunnen zijn. Er is inmiddels wel iets veranderd, bijvoorbeeld de overeenkomst met België. De Rekenkamer heeft echter een aantal factoren niet genoemd die nog niet zijn gewijzigd. Wij hebben al gesproken over onderhoud, over vredesverliezen, et cetera. Dit geldt overigens niet alleen – daar is het nog niet over gegaan – voor de JSF. De Rekenkamer schrijft ook dat er te weinig wordt gevlogen met de Chinook-helikopter en dat het aantal trainingsuren ontoereikend is. Dat is een voorbeeld van eenzelfde probleem: je hebt wel de spullen, maar je hebt eigenlijk niet de middelen om ze adequaat te gebruiken. Wat met de JSF dreigt te gaan gebeuren, gebeurt al met die Chinooks. Tenminste, als ik de conclusies van de Rekenkamer serieus neem, en dat doen wij volgens mij allemaal.

Het woord «drones» valt één keer en het woord «cyberaanval» wordt één of twee keer genoemd, net als «robotica». Ik noem het maar even: oorlog waar geen mensen aan te pas komen. Die dingen worden allemaal wel aangestipt, maar er wordt teleurstellend weinig over gezegd. Ik nodig de Minister van Defensie uit om specifiek vanuit het oogpunt van de Defensieorganisatie – ik begrijp heel goed dat andere bewindslieden daar vanuit een ander perspectief de nodige dingen over zeggen – wat verder in te gaan op deze nieuwe uitdagingen.

Tot slot een paar conclusies. De eerste is dat wij op basis van deze nota eigenlijk alles blijven doen, maar dan korter. Dat is precies verkeerd om. Ik zou ervoor kiezen om minder te doen, maar dan langer. De tweede conclusie is dat de keuze voor specifieke wapensystemen niet automatisch te herleiden is uit de visie op de risico's en gevaren. Mijn derde conclusie is – daar sluit ik mee af – dat er nog geen helder antwoord is op de vraag hoe wij in de toekomst omgaan met de nieuwe uitdagingen en de nieuwe technologieën die in heel hoog tempo hun intrede doen in de manier waarop wij conflicten beslechten. Dat zijn mijn drie conclusies. Ik nodig de Minister of de Ministers, ook de Ministers van Financiën en Economische zaken als zij daar belangstelling voor hebben, uit om daarop te reageren.

De **voorzitter**: Ik dank de heer van Ojik voor zijn bijdrage, waarvoor hij precies de hem toegemeten tijd voor heeft gebruikt. Waarvoor hulde. Wij

hebben net afgesproken om eerst de Ministers van Financiën en Economische Zaken het woord te geven voor de beantwoording van de specifiek aan hen gestelde vragen. Voordat wij met de beantwoording beginnen, schors ik de vergadering voor vijf minuten, om humanitaire redenen.

De vergadering wordt van 16.33 uur tot 16.38 uur geschorst.

De **voorzitter**: Na de beantwoording van de vragen door de Ministers van Financiën en van Economische Zaken zal ik inventariseren of de Kamer die voldoende vindt. Daarna gaan wij over naar de inbreng van de Minister van Defensie.

Minister **Dijsselbloem**: Voorzitter. Dank dat ik vandaag aanwezig mag zijn in deze commissie. Dat is een buitengewone eer voor een Minister van Financiën, en ook buitengewoon leerzaam. Ik zal eerst iets zeggen over mijn betrokkenheid bij de visie, de financiële onderbouwing ervan en de validatie door de Rekenkamer. Daarna kom ik als vanzelf bij de meer specifieke vragen die mij zijn gesteld. Die zijn op zichzelf overzichtelijk, dus ik zal niet veel van uw tijd vragen.

Mijn rol en betrokkenheid zijn al begonnen tijdens de kabinetsformatie. Daarin stelden wij met elkaar vast dat op basis van de toen beschikbare informatie en onderbouwing, ook de financiële, het voor ons buitengewoon ingewikkeld was om knopen door te hakken. Wij hebben toen afgesproken dat wij voor het einde van het jaar die knopen wel zouden doorhakken en dat wij dat zouden doen op basis van een visie op de ambities die wij hebben, de daarbij behorende capaciteiten en de financiële inpasbaarheid voor het geheel van de strijdkrachten. Daarbij horen ten minste twee opgaven. De eerste is dat de Minister van Defensie gelijktijdig voor een grote bezuiniging staat, die nog moet worden ingevuld. De tweede is de vervangingsbeslissing over de F-16. Die moet worden ingepast in deze visie, zowel inhoudelijk als financieel. Wij hebben, mede om deze redenen, bij de start van het kabinet de Rekenkamer gevraagd om actief betrokken te zijn op een aantal punten. De Rekenkamer is nadrukkelijk betrokken bij het verder versterken van de financiële huishouding van Defensie, zodat de onderbouwing van de te nemen beslissingen, door de regering en met name door de Kamer, voldoende stevig is. Daarvoor is de afgelopen jaren, in het bijzonder het afgelopen jaar, heel veel werk gedaan, maar wij zijn er nog niet. Ook dat kan de commissie lezen in de stukken van de Rekenkamer. Zij wijst op onderdelen waarop echt nog werk verzet moet worden, zowel op het niveau van het systeem als op dat van de voeding ervan met de goede cijfers. De Minister van Defensie is daar met grote prioriteit mee bezig. De Rekenkamer blijft daarbij betrokken, net als uiteraard het Ministerie van Financiën.

De Rekenkamer heeft op verzoek van de Kamer gekeken – die informatie is beschikbaar gesteld, ook via het internet – naar de wijze waarop de Kamer de afgelopen jaren is geïnformeerd over het project Vervanging F-16. Er is met name gekeken naar de schuivende aantallen en in het bijzonder naar de aantallen in relatie tot het beschikbare budget. De conclusie was – ik zeg het even in mijn eigen woorden – dat het voor verbetering vatbaar is. Het is precies onze ambitie om informatie echt op orde te hebben, zodat ambitie, operationele mogelijkheden en financiële dekking bij elkaar worden gebracht. Dat is ook wat wij in de nota en rond dit project doen. Nadat de regering, de Minister van Defensie en de Minister van Buitenlandse Zaken voorop, het visiedeel had neergelegd en daar de financiële vertaling van had opgesteld, heeft zij de Rekenkamer gevraagd die te valideren. De vraag was of de visie op basis van de nu beschikbare informatie – die is inderdaad altijd omgeven met onzekerheden en risico's – voldoende onderbouwd was. Op die drie manieren is de Rekenkamer hierbij betrokken. Daarmee heb ik ook aangegeven wat de rol

van het Ministerie van Financiën is, dat overigens in het verdere proces aanwezig blijft.

Veel van de woordvoerders hebben de Rekenkamer geciteerd, maar niet iedereen even genuanceerd. De Rekenkamer is ten aanzien van de validatie van oordeel dat met de gemaakte kanttekeningen – die betreffen terechte punten – de financiële onderbouwing van de nota de best mogelijke financiële benadering biedt op grond van de op dit moment beschikbare gegevens voor besluitvorming over de gepresenteerde keuzes. Dat is een kwalificatie van de Rekenkamer op basis waarvan je beslissingen kunt nemen. Ja, er waren kanttekeningen. Die gingen over de kwaliteit van de systemen, die nog verder ontwikkeld moeten worden. Ook waren er kanttekeningen over kwetsbaarheden op onderdelen van de verdere onderbouwing. Daar zal het komende jaar verder aan worden gewerkt. Voor het kabinet was evident dat met dit oordeel van de Rekenkamer over het geheel van de onderbouwing, de visie aan de Kamer voorgelegd kon worden. Wij waren tevreden met dat oordeel op dit moment. «Maximaal onderbouwd», was het oordeel van de Rekenkamer. Er is veel gezegd over de bezuinigingen bij Defensie. Er is veel bezuinigd op de Defensieorganisatie en er moet nog veel op worden bezuinigd. In vrijwel alle verkiezingsprogramma's waren bezuinigingen op Defensie opgenomen, behalve in die van de ChristenUnie en de SGP. Die lieten een klein plusje zien. Ook zij konden overigens eerdere bezuinigingen niet terugdraaien in hun programma. Dat betekent dat wij allemaal, de Kamer en zeker het kabinet, de verantwoordelijkheid hebben om dat op een zorgvuldige manier te doen. De taakstelling van het vorige kabinet was veel groter dan die van het huidige. Dat is door verschillende leden gezegd en dat is feitelijk juist. Naast de taakstellingen die voortkwamen uit het regeerakkoord, was er ook nog sprake van interne problematiek en waren er ombuigingen om andere intensiveringen binnen de Defensieorganisatie mogelijk te maken. Alles bij elkaar is dat een heel grote opgave, die wij nu op een zorgvuldige manier aan de Kamer voorleggen. Dat doen wij niet met de kaasschaaf en niet met hapsnapbeleid, maar op basis van een onderliggende visie, een Defensiebrede doorvertaling en een veel betere financiële onderbouwing dan in het verleden weleens het geval was.

De heer **Knops** (CDA): Ik dank de Minister voor deze historische beschrijving van hoe de zaken zijn verlopen. Ik wil, ook voor het verslag, opmerken dat de VVD in haar verkiezingsprogramma nul had ingeboekt op Defensie, al was de werkelijkheid iets anders, en mijn partij min 60. Ik denk dat het goed is om het rijtje dat de Minister net noemde, namelijk de SGP en de ChristenUnie, aan te vullen.

Minister **Dijsselbloem**: Ik heb geen rijtje genoemd. Ik heb gezegd dat er twee partijen waren die een klein plusje lieten zien. Volgens mij is dat feitelijk juist. Alle andere partijen hadden een bezuiniging ingeboekt. En voor alle partijen gold dat zij de grote taakstelling uit Rutte I in hun laatste verkiezingsprogramma niet hebben teruggedraaid. Mijn stelling is dus – de heer Knops kan het met mij oneens zijn – dat wij daarom allemaal een verantwoordelijkheid hebben om eerlijk en zorgvuldig te spreken, ook richting de Defensieorganisatie, over hoe wij dit gaan inpassen. In deze tijd hebben wij immers allemaal een deel van de financiële verantwoordelijkheid genomen. Dat is gewoon mijn vaststelling.

De heer **Knops** (CDA): Dit was geen correctie op wat de Minister zei, maar een aanvulling. Ik wijs erop dat een min van 60 miljoen anders is dan een min van 1 miljard. Ik wil dus even in het goede kamp worden geplaatst, zeg ik voor het verslag.

De **voorzitter**: Voor het verslag hebt u die correctie in elk geval gedaan, wat u betreft. De Minister vervolgt zijn betoog.

Minister **Dijsselbloem**: Ik kom nu op een aantal meer concrete vragen, waarmee ik vrij snel klaar zal zijn. Er is gevraagd naar de ambitiedelta. De Minister van Defensie zal daar ook nog op ingaan. De Rekenkamer heeft in haar validatierapport geconstateerd dat 80 miljoen in de plannen van Defensie niet gedekt zou zijn. Zij spreekt dan van «een ambitiedelta». Daarvan is echt geen sprake. In de aanloop naar de nota is geconstateerd dat de ambitie en het beschikbare budget niet in evenwicht zijn. Daarom zijn er twee dingen gedaan: er is structureel budget toegevoegd aan de materiële exploitatie en de inzetbaarheidsdoelstellingen zijn verlaagd. Beide zijn verwerkt in de ontwerpbegroting voor 2014. Wat nu nog moet gebeuren, is de verdere inpassing in het reguliere planningsproces binnen Defensie. Daar zal de Minister van Defensie zo meer over zeggen. Er is dus geen sprake van een ongedekt gat in de begroting. Dat zou ik als Minister van Financiën natuurlijk ook niet accepteren, maar daar was ook helemaal geen noodzaak toe.

Het volgende punt betreft de vervanging van de F-16. Hiervoor geldt dat de Minister van Defensie het nodige zal zeggen over hoe wij zijn gekomen tot de aannames op dit moment ten aanzien van de prijs en dus tot de aantallen binnen het beschikbare budget. Om te voorkomen – dat is een vrees die door verschillende leden is verwoord – dat de vervanging van de F-16 een te groot beslag zal leggen op de Defensiebegroting en ten koste zal gaan van andere onderdelen van de krijgsmacht en andere ambities, is dat budget afgebakend. Dat is, zoals bij alle grote wapensystemen, gedefinieerd ten aanzien van investeringen en exploitatie. Dat is op een hoger niveau gebracht, waardoor wij nu veel beter weten wat langjarig de exploitatiekosten zijn van de grote wapensystemen. Die ruimte is afgebakend en gereserveerd voor de vervanging van de F-16. Zoals de Rekenkamer in haar validatie heeft aangegeven, passen de 37 toestellen binnen de financiële kaders.

Zoals bekend, is een forse risicoreservering opgenomen, zowel ten aanzien van de investering als ten aanzien van de exploitatie. Ik denk dat dat een belangrijke verbetering is. Voor het overige hebben wij met Defensie afgesproken dat er in principe een onbeperkte eindejaarsmarge is. Bij dit soort investeringsopgaven is het soms lastig om de investering precies binnen een jaar te laten vallen, waardoor daar veel meer flexibiliteit is geboden. Voor infrastructuur hebben wij natuurlijk het Infrastructuurfonds. Dat is er bij Defensie niet. Een onbeperkte eindejaarsmarge biedt echter een vergelijkbare flexibiliteit in de investeringsbudgetten. De risicoreservering is dus een geweldige winst. Daar heeft de Rekenkamer ook zeer positief over geoordeeld. Ik heb de Rekenkamer nog expliciet gevraagd of de reservering groot genoeg is, of dat zij te klein of te groot is. De Rekenkamer zei dat de omvang op dit moment prima is en dus niet groter hoeft te zijn.

De vraag is vervolgens wel hoe wij omgaan met de risicoreservering. Die reservering blijft staan tot wij veel verder in het project zijn wat betreft de aanschaf en de start van de exploitatie. Wij gaan dus niet – daar waarschuw ik ook voor – die risicoreservering te snel en te gretig inzetten of uitgeven. Die moet echt tot een heel eind in dat project, tot wij veel zekerder zijn over de daadwerkelijke aanschafprijs en cetera, blijven bestaan. De afspraak binnen het kabinet is wel dat als wij op een gegeven moment die zekerheid hebben en die risicoreservering kunnen opgeven, de middelen beschikbaar blijven binnen dit project. Mevrouw Eijssink formuleerde dat anders. De intentie van het kabinet is dat de middelen, als die op een gegeven moment vrijkomen uit de risicoreservering, binnen dit project kunnen worden aangewend. Op basis van de informatie die op dit moment beschikbaar is, kunnen wij sturen op 37 vliegtuigen. De Minister van Defensie zal verder ingaan op de onderbouwing daarvan. Daarmee

heb ik ook gereageerd op de vraag van mevrouw Eijssink over wat er met de middelen uit de risicoreservering gebeurt als die vrijvallen. Ik kijk even welke vragen er nog liggen.

De **voorzitter**: Ik kijk of de leden behoefte hebben aan een aanvullende vraag.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Misschien is het goed als de Minister van Financiën zijn verhaal eerst helemaal afmaakt.

Minister **Dijsselbloem**: Volgens mij heb ik alle aan mij gestelde vragen beantwoord. Ik ben ook ingegaan op uw vraag over de ambitiedelta.

De **voorzitter**: Wij doen even een veegrondje. Dat klinkt misschien een beetje oneerbiedig, maar ik neem aan dat de Minister dat begrijpt. Hebt u een verduidelijkende vraag, mevrouw Eijssink? Of is het een inhoudelijke vraag? Als dat laatste het geval is, doe ik gewoon even een rondje dat begint bij de heer Van Dijk.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ik zou graag nog een reactie van de Minister willen hebben over de Europese Raad van 1 december. Ik neem aan dat hij daarin ook een positie heeft, waar het gaat om gezamenlijk werken en Financiën. Als dat niet zo is, hoor ik dat ook graag. Toen het EDA, het Europees Defensie Agentschap, werd opgericht, was het de bedoeling dat de Ministers van Financiën ook een positie zouden krijgen. Ik zoek naar een grotere betrokkenheid van het kabinet bij dit soort bijeenkomsten.

De **voorzitter**: Ik kan me voorstellen dat de Minister van Defensie daar op nog iets over gaat zeggen. Ik kijk even of de Minister van Financiën genegen is om ook een toelichting te geven.

Minister **Dijsselbloem**: De Minister van Financiën is niet genegen om daar veel over te zeggen. Ik wil dit overlaten aan mijn collega van Defensie. Ik begrijp overigens de boodschap van mevrouw Eijssink. Zij verzoekt om enige betrokkenheid van mijn kant op dit thema in de toekomst. Daar ben ik natuurlijk graag toe bereid. De informatie die er op dit moment is, krijgt zij van de Minister van Defensie.

De **voorzitter**: Ik zie dat mevrouw Eijssink daar op dit moment genoeg mee neemt. Dit komt later aan de orde, in de beantwoording door de Minister van Defensie.

Ik inventariseer even of er specifieke vragen zijn ter verduidelijking van het betoog van de Minister van Financiën.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik denk dat ik een echte vraag heb voor de Minister van Financiën. Het plan is om 37 toestellen te kopen voor 4,5 miljard. Er is een risicobudget. Als dat plan niet wordt waargemaakt, dan vindt een heroverweging plaats, zo schrijft de Minister van Defensie in haar nota. De grote vraag is natuurlijk: wat nu als dat gebeurt? Wat gebeurt er als bijvoorbeeld blijkt dat er maar 35 toestellen kunnen worden gekocht, of 33, en ook het risicobudget niet voldoende is? Dan zijn er volgens mij grofweg twee oplossingen: of je stelt je ambities naar beneden bij of je verhoogt het budget. Hoe kijkt de Minister daarnaar? Is een verhoging van het budget, van die 4,5 miljard, denkbaar?

Minister **Dijsselbloem**: Volgens mij hebben wij duidelijk geschreven in onze nota dat wij dan het project zullen heroverwegen, maar binnen de financiële kaders.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dat betekent dus dat die 4,5 miljard staat als een huis. Dan moet je dus – ik zal de vragen daarover vooral stellen aan de andere bewindslieden – iets anders gaan doen op het gebied van je ambities. Die ambities zijn veiligheid en het kunnen opereren binnen alle geweldsspectra. Volgens mij gaat dat dan knellen. Als de Minister van Financiën daar iets over wil zeggen, graag. Anders leg ik die vraag neer bij de Minister van Defensie.

Minister **Dijsselbloem**: Dit lijkt mij een vraag voor de Minister van Defensie. Ik zou de heer Van Dijk wel in overweging willen geven om op basis van onze onderbouwing en de validatie door de Rekenkamer op dit moment niet allerlei speculatieve discussies aan te gaan over «wat als». Wij hebben op basis van de huidige informatie visie, ambitie en operationele capaciteiten bijeen gebracht. Die passen inderdaad, conform de maximale onderbouwing op basis van de op dit moment beschikbare cijfers, binnen het budget. Wij hechten er zeer aan dat de operationele capaciteiten, de ambitie en het budget bij elkaar passen. Dit is vrij uniek, want dat gebeurt niet vaak in Den Haag. Oké, dat is een grapje.

De **voorzitter**: Dat mag hier, Minister.

Minister **Dijsselbloem**: Dat unieke moment wil ik dus nog even arresteren. Ik stel voor om van daaruit te komen tot een politieke overweging. Deelt u de ambitie? Bent u het met ons eens dat daarbij deze operationele inzet en capaciteiten behoren? Als het anders is, zullen wij het heroverwegen. Wij doen dat omdat dan ons hele uitgangspunt, namelijk om die drie bij elkaar te houden, weg is. Het kan zijn dat het niet kan binnen dat budget. Het is mogelijk dat de operationele inzetbaarheid van het toestel heel anders uitpakt, al hebben wij op dit moment geen enkele aanleiding om dat te veronderstellen. Als dat soort dingen het geval is, staat die driehoek die wij nu stevig hebben aangebracht ter discussie.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Het verrast mij met hoeveel gemak de kritiek van de Algemene Rekenkamer van tafel wordt geveegd. Ik heb natuurlijk nog nooit een debat gevoerd met de Minister van Financiën, dus misschien komt het daardoor. Mijn eerste punt betreft de ambitiedelta. De Rekenkamer noemde die na de maatregelen en nadat de nota bekend was. Ik begrijp dat de Minister van Financiën zegt dat er geen sprake is van een gat in de begroting van Defensie. Laten wij dat heel helder hebben vandaag. Daarmee zegt hij dus eigenlijk ook dat er geen nieuwe bezuinigingen op Defensie gaan komen. De Rekenkamer heeft immers geconstateerd dat er wel degelijk een gat is. Daarop wil ik graag een heel duidelijk antwoord horen van de Minister.

Mijn tweede vraag gaat over het hek dat om het JSF-project is geplaatst, de 4,5 miljard en de exploitatiekosten van de huidige F-16's. Dat is het geld waar het mee gedaan moet worden, waar het gaat om de JSF. Hoe stevig staat dat hek? Staat dat er voor de duur van dit kabinet of blijft het, wat er ook komen gaat, om dit project staan? Ik vind dat een belangrijk punt omdat de echte duidelijkheid omtrent de kosten van de JSF er pas in 2019 zal zijn. Wij kunnen dan nu wel zeggen dat er een hek omheen gaat. Ik weet het niet zeker, maar waarschijnlijk zullen de Ministers in 2019 niet in dezelfde samenstelling aan de knoppen zitten. Dat is de reden waarom ik vraag hoe stevig dat hek staat. Ik hoor net mensen die wel denken dat de samenstelling gelijk zal zijn. Het is van belang dat wij duidelijkheid krijgen over hoe stevig dat hek om dit project heen staat.

Mijn derde punt heeft daarmee te maken. Ik heb in mijn inbreng gewezen op de risicoreservering, waarvan de Rekenkamer toch echt heeft gezegd dat de risicoanalyse ontbreekt. Je kunt wel zeggen dat die 10% moet zijn. Bij de onderbouwing waaruit blijkt dat dit echt voldoende is, kun je vraagtekens zetten. De Minister van Financiën, de portemonnee van de

Staat, zegt dat hij daar in die zin geen opmerkingen over heeft. Ik zou hem willen prikkelen. Als wij alles op een rij zetten, zeker de kosten, hebben wij het toch eigenlijk over een blanco cheque waar nu ja tegen wordt gezegd, terwijl wij later pas weten wat de euro's en wellicht de dollars zijn? Ik wil graag een reactie op al deze drie punten.

Minister **Dijsselbloem**: Eerst maar even het punt van die blanco cheque, want dat bekt dan weer zo goed dat het te lang blijft hangen. Ik zeg het maar even scherp: dat is echt holle retoriek. Wij hebben voor het eerst sinds lange tijd de totale Defensieorganisatie, met alle grote wapensystemen, de grote investeringsbedragen en de daarbij behorende exploitatiebudgetten, langjarig in beeld gebracht. Wij hebben de planningshorizon voor het eerst verlengd naar vijftien jaar. Wij hebben afspraken gemaakt met Defensie zodat over de jaren heen enige flexibiliteit kan worden toegepast waar het gaat om investeringen. Er is hier dus echt belangrijk werk verzet. Ik weet dat de commissie er jarenlang op heeft aangedrongen dat dit beter zou moeten, mede op basis van adviezen van de Rekenkamer. Het kabinet heeft dat buitengewoon serieus genomen en heeft de Rekenkamer gevraagd daarbij te helpen, omdat wij ons nu in een cruciale fase bevinden waarin wij een aantal grote beslissingen moeten nemen voor de Defensieorganisatie.

Wij moeten bezuinigingen inpassen en wij moeten een heel grote beslissing nemen over de vervanging van F-16. De huidige Minister van Defensie heeft daar een topprioriteit van gemaakt, met steun van Financiën en van de Rekenkamer. Vervolgens leggen wij het aan de Kamer voor. Ja, de Rekenkamer zegt dat er echt nog risico's in zitten en dat wij die beter in beeld moeten brengen. Die heb ik niet van tafel geveegd. Dat trek ik mij zeer aan. Die risico's brengen we nog beter in beeld. De informatievoorziening in de financiële systemen zal nog beter moeten worden. Die financiële systemen zelf worden als administratief stelsel nog beter. De Rekenkamer heeft ook gezegd, tegen ons en tegen de Kamer, dat wij een beslissing moeten durven nemen. De Defensieorganisatie heeft er recht op dat de politiek een beslissing neemt en nu eens voor de komende jaren een paar knopen doorhakt. De Defensieorganisatie heeft er zeer onder te lijden dat de politiek wel grote bezuinigingen oplegt. Ik ben daar zelf ook verantwoordelijk voor, net als wij allemaal. Dan moet je ook durven beslissen en zeggen hoe je die gaat invullen. Dat is enerzijds een technische operatie: zorgen dat je je informatie op orde hebt, dat je je risico's goed in beeld brengt, et cetera. De Rekenkamer is daar eigenlijk positief over en heeft nog van tal van aanbevelingen gedaan over waar het beter moet. Dat is geen blanco cheque. Ik hecht eraan dat even scherp neer te zetten.

De **voorzitter**: Hebt u op dit punt nog een interruptie, mevrouw Hachchi?

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ja. Ik had de Minister een hoop energie kunnen besparen: die blanco cheque sloeg op de JSF. Ik heb in mijn inbreng en ook in mijn interrupties al gezegd dat werk is verzet ten aanzien van de systematiek van het inzichtelijk maken van de informatie binnen de administratie van Defensie. We zijn er nog niet, maar er is werk verzet. Daar heeft de Rekenkamer inderdaad complimenten voor gegeven. De Rekenkamer heeft echter ook wel degelijk kritiek geuit ten aanzien van de risico's in het JSF-project. Dus als ik het heb over een blanco cheque, heb ik het over de blanco cheque voor de JSF omdat daarbij op een aantal cruciale punten, zeker wat betreft de kosten, nog vraagtekens zijn. Het kan niet zo zijn dat de Minister van Financiën suggereert dat de Rekenkamer heeft gezegd: neem een besluit, kies de JSF. De Rekenkamer heeft namelijk gezegd dat er weinig of in elk geval te weinig informatie beschikbaar was om überhaupt een afweging te kunnen maken tussen de

JSF en alle andere toestellen. Die discussie wil ik hier even buiten beschouwing laten.

De voorzitter: Dat is wel een beetje een beetje lastig als u die discussie eerst zelf aangaat, mevrouw Hachchi. Dan moet ik ook de Minister van Financiën de gelegenheid geven om erop te reageren. U plaatst deze interruptie. Ik hoor nu graag de beantwoording van de Minister van Financiën van de oorspronkelijke vraag en de reactie op de verbetering die u net hebt aangebracht, namelijk dat het u om de JSF ging waar het de blanco cheque betrof.

Minister Dijsselbloem: Ik heb niet willen suggereren dat de Rekenkamer zou hebben gezegd – dan zou ik haar onrecht doen – dat wij voor de JSF moeten kiezen. De Rekenkamer heeft in elk geval tegen ons gezegd, volgens mij ook in een eerder advies aan de Kamer, dat wij ervoor moeten zorgen dat de informatievoorziening op orde wordt gebracht, als topprioriteit, en dat wij dan beslissingen moeten nemen omdat de Defensieorganisatie daar recht op heeft. Die moet ook verder. Dat is wat wij hier proberen te doen, los van politieke inhoud. Mevrouw Hachchi zou misschien andere keuzes maken, maar dit proces moet een keer doorlopen worden. Dat is heel belangrijk voor de toekomst van de krijgsmacht. Dat is althans de opvatting van het kabinet. Ik wil toch nog even heel precies zijn over die blanco cheque. Om ervoor te zorgen dat wij de risico's in financiële zin beperken, hebben wij juist nadrukkelijk afgesproken welk deel van de Defensiebegroting en de investeringsruimte voor de komende jaren beschikbaar is voor de vervanging van de F-16. Er is dus geen blanco cheque. Daar is geen sprake van. Op basis van de nu beschikbare informatie en de maximale onderbouwing die op dit moment mogelijk is, denken wij dat wij daarmee 37 toestellen kunnen aanschaffen en dat dat ons in staat stelt om een bepaalde operationele ambitie te hebben. Wat kan daarmee? Nou, dit kan daarmee. De Minister van Defensie zal daar straks uitgebreid op ingaan en zal de onderbouwing daarbij leveren. Dit is onze benadering. Dat is echt volstrekt het tegenovergestelde van het beeld dat mevrouw Hachchi oproept.

Mevrouw Hachchi heeft ook nog een vraag gesteld over de ambitiedelta. Ik dacht dat ik daar duidelijk over was geweest. De Rekenkamer schreef in het validatierapport over de ambitiedelta en de 80 miljoen die niet gedekt zou zijn. Nu zijn de aangepaste ambitie en de financiële kaders bekend. Die zitten in de begroting. In het reguliere planningsproces dat nu verder gaat plaatsvinden, zullen de krijgsmachtonderdelen de detailuitwerking maken. Zoals gezegd, zijn de structurele budgetten wel toegevoegd aan de materiële exploitatie. Wij hebben de inzetbaarheidsdoelstellingen verlaagd. Dat is allemaal in de ontwerpbegroting 2014 verwerkt. Dus in de begroting zit geen gat. De precieze invulling op onderdelen zal nog plaatsvinden binnen de Defensieorganisatie. De Minister van Defensie zal daar zo inhoudelijk verder op ingaan. Als Minister van Financiën kan ik mevrouw Hachchi geruststellen: er zit geen gat van 80 miljoen in de begroting, gewoon niet. Ik kan het niet helderder zeggen.

De voorzitter: We hebben nog een hek. De vraag over de risicoreservering had u al beantwoord. Volgens mevrouw Hachchi is er nog een hek dat al dan niet verplaatst moet worden, of afgebroken.

Minister Dijsselbloem: In antwoord op een vraag van de heer Van Dijk heb ik net al gezegd dat er een strak hek staat om wat er voor investering en exploitatie beschikbaar is voor de vervanging van de F-16. Op basis van de informatie en de onderbouwing die wij nu hebben, volgend uit de inhoudelijke ambitie en de visie, zullen wij dat budget inzetten voor de aanschaf van 37 JSF's de komende jaren.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De Minister gebruikt de juiste woorden, namelijk «op basis van de informatie die wij nu hebben». Ik gebruik niet voor niets de term «blanco cheque». Wij weten pas exact wat het JSF-project bedraagt, hoeveel toestellen, als wij een paar jaar verder zijn. Dat is de reden dat ik heb gezegd dat het hek nu wel staat om 4,5 miljard met daarbij opgeteld de exploitatiekosten van de F-16. Het staat nu om dit project heen, maar hoe stevig is dat als over een paar jaar blijkt dat de JSF duurder is en dat wij veel minder toestellen kunnen kopen dan de 37 die nu worden voorgesteld? Ik vraag de Minister toch om daarop te reageren.

De **voorzitter**: Dat lijkt me dezelfde vraag als de heer Van Dijk net stelde, maar wij kunnen kijken.

Minister **Dijsselbloem**: Je kunt natuurlijk pas vaststellen wat de F-16 heeft gekost aan investering en exploitatie nadat de laatste is verkocht. Wat ons betreft zou dat ook aan een islamitisch land kunnen zijn. Dat zien wij totaal niet als een probleem. Dan pas kun je over het totaal van de levensduur vaststellen wat nu de investeringskosten en de exploitatiekosten van dat grote wapensysteem zijn geweest. Op het moment dat je een eerste aanschaf doet – zoals het nu naar uitziet, zal dat in 2015 zijn – neem je de eerste onomkeerbare beslissing. Dat is de eerste keer dat je een handtekening zet. Dan zul je moeten beslissen. In de voorbereiding daarvan zul je op een gegeven moment op basis van de best mogelijke onderbouwing die je hebt, dat besluit moeten gaan voorbereiden en dat moeten inpassen in je inhoudelijke opvatting. De redenering is natuurlijk andersom: je hebt een inhoudelijke opvatting over wat je nog wilt met de krijgsmacht en vervolgens kijk je hoe je die kunt vertalen naar operationele inzet. Wat heb je daarvoor nodig? Dat doe je op basis van de informatie die je hebt. Wij staan nu vrij kort voor die formele beslissing over een eerste aankoop. Mevrouw Hachchi zegt dat zij geen beslissing wil nemen voor zij alles zeker weet. Je weet het pas zeker als de levensduur van het toestel voorbij is. Dan weet je zeker wat het heeft gekost aan investering en exploitatie. Zo werkt het. Je zult op een gegeven moment een beslissing moeten nemen. De krijgsmacht heeft het nodig. De commissieleden zullen op een gegeven moment zelf beslissingen moeten nemen om hun visie op de krijgsmacht handen en voeten te geven. Die zijn altijd omgeven met enige onzekerheid. Samen met de Rekenkamer zorgen wij ervoor dat die onzekerheid beheersbaar en inpasbaar is.

De **voorzitter**: Ik ga nog even na of er meer vragen zijn voor de Minister van Financiën.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Mijn vraag is een beetje het spiegelbeeld dan die van de leden Van Dijk en Hachchi. Heel veel mensen aan deze tafel maken zich zorgen over de kosten van de JSF. Er is ook een mogelijkheid dat de kosten meevallen en dat je voor die 4,5 miljard meer dan 37 toestellen kunt kopen. Nu zegt de Minister van Defensie: als dat kan, dan doe ik dat onmiddellijk. De Rekenkamer zegt: ho, ho, dat gaat zomaar niet, daar moet wel een heroverweging aan ten grondslag liggen. Zij gaat nog een stapje verder. Als het aan de Rekenkamer ligt, wordt dat geld besteed aan andere Defensiebestemmingen. Hoe moeten wij dat zien? Neemt het kabinet die aanbeveling van de Rekenkamer over of houdt het vast aan de lijn in de nota?

Minister **Dijsselbloem**: Volgens mij wijst de Rekenkamer op twee dingen. Ten eerste zijn er de begrotingsregels. Als er meevallers zijn in de Defensiebegroting, moeten die ten eerste worden gebruikt om eventuele tegenvallers elders op die begroting – stel dat die er zijn – op te vangen. Daar wijst de Rekenkamer op. Ik zal als Minister van Financiën de laatste

zijn om die begrotingsregels te ontkennen. Die zijn er. Wat zij zeker niet doet – dat is wat heer Van Ojik hier wel suggereert – is zeggen dat het aan iets anders moet worden besteed. Dat heeft de Rekenkamer helemaal niet gezegd. Het is ook niet haar rol om daar opvattingen over te hebben. Het standaardbegrotingsbeleid geldt dus ook voor Defensie. Wij hebben, zoals gezegd, wel een bijzondere afspraak gemaakt met Defensie over het investeringsartikel, namelijk de afspraak die een onbeperkte eindejaarsmarge behelst. Dat geeft binnen die jaarschijven meer flexibiliteit om investeringsprojecten op te vangen. Ook hiervoor geldt dat problematiek eerst binnen de begroting zelf moet worden opgelost. Daarna kan een eventueel resterend overschot op de investeringen mee worden genomen in die eindejaarsmarge.

De uitzondering voor het F-35-project bestaat eruit dat de budgetten taakstellend zijn gemaakt. Dat betekent dat als er een eventuele meevaller in het projectbudget aan het einde van het jaar nodig is voor een tegenvaller elders op de begroting – dat is de begrotingsregel – het projectbudget in het jaar daarop of de jaren daarop met eenzelfde bedrag zal worden aangevuld. Dat is een politieke keuze die wij hebben gemaakt. De afspraak is dat dit het beschikbare budget is, in positieve en in negatieve zin, voor de vervanging van de F-16. Dat lossen wij dus op met behoud van de begrotingsregels – ik ben blij dat de heer Van Ojik zich daar zo enorm om bekommert en stel het ook op prijs – over de jaarschijven heen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik heb daar recentelijk enige ervaring mee opgedaan, met die begrotingsregels. Die zijn overigens niet altijd heel strak, kan ik uit eigen ervaring zeggen. De vraag is of mijn conclusie klopt dat hetgeen in het visiestuk staat, namelijk dat wij als het meevalt automatisch meer JSF-toestellen gaan kopen, van tafel is. Of niet? Ik zie de Minister nu heel bedenkelijk kijken. Ik dacht dat hij nu juist aan mij had uitgelegd dat dan de normale begrotingsregels gelden, dus dat als er een meevaller is, die eerst voor het EMU-saldo wordt gebruikt en anders voor eventuele tekorten elders in de begroting of dat er een herooverweging plaatsvindt in de Kamer. De Rekenkamer adviseert immers om een herooverweging in de Kamer te laten plaatsvinden, dus geen automatische aanschaf van meer JSF-toestellen. Er zit toch een verschil tussen wat er in de nota staat en wat de Rekenkamer adviseert? Of begrijp ik dat nu niet goed?

Minister **Dijsselbloem**: Volgens mij heeft de heer Van Ojik mij goed begrepen toen ik zei dat binnen het jaar geldt dat als er meevallers zijn en tegelijkertijd ook tegenvallers, die binnen dat jaar eerst met elkaar verrekend zullen worden. Stel dat er meevallers in het project in een jaar nodig zijn om een tegenvaller elders op de begroting deels op te vangen; dan zal dat stukje van het project dat in dat jaar is verplaatst, in een jaar erna worden gecompenseerd. Het budget blijft voor het project beschikbaar. Die twee dingen zijn met elkaar te verenigen. De Rekenkamer is van oordeel – dat is haar opvatting – dat dit een parlementair besluit vergt. Daar ben ik het overigens mee eens. Wij doen dat ook, want wij zullen dat gewoon in de begroting inzichtelijk maken. In de jaarlijkse begrotingen zal dat in de komende jaren nog beter inzichtelijk worden gemaakt. Defensie steekt op dit moment nog heel veel tijd in het steeds verder verbeteren van het inzichtelijk maken van investerings- en exploitatiekosten. Dan zal de Kamer gewoon zien welke meevallers en tegenvallers er zijn en hoe die binnen een jaar tegenover elkaar zouden kunnen weggestreept, zo nodig. Binnen dit project zal in elk geval het budget over het geheel van de periode beschikbaar zijn voor verwerving en exploitatie van de JSF. Ik hoop dat ik het zo goed heb uitgelegd.

De **voorzitter**: Dat lijkt mij wel. Dan gaan wij naar mevrouw Eijssink.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik dank de Minister voor zijn heldere uiteenzetting. De PvdA heeft jarenlang gevraagd om de investeringen en ook de exploitatie inzichtelijk te maken. Ik heb daar de ministeriële werkgroep voor gecompimenteerd die daar de eerste aanzet voor gemaakt heeft. Die gaan wij verder zien in de vervanging van de F-16, volgens de regering door de JSF. Ik heb nog twee vragen die van belang zijn. De Minister sprak over heroverweging binnen de financiële kaders, indien nodig. Daarnaast heb ik een vraag over de risico's waar het gaat om die 10%. Ik erken dat de heer Van Ojik beter in de begrotingsregels zit. Hij heeft zich daar beter in kunnen verdiepen. Ik probeer voor mijzelf duidelijk te krijgen wat de realiteit is. Volgens de laatste berekeningen kunnen van die 4,5 miljard 35 toestellen worden aangeschaft. In dat geval zou het toestel 95,9 miljoen mogen kosten. Dat is even het afpellen van dat bedrag, van alles wat erin zit. Ik kan mij voorstellen dat dit een enorme incentive is om ervoor te zorgen dat het toestel goedkoper wordt, en nog goedkoper. Dan kom ik zo meteen bij de speciale gezant die wij via EZ graag willen hebben. Daar komt een enorme onderhandeling van Nederland bovenop om de prijs van het toestel omlaag te krijgen. Aan het eind van de rit is er vervolgens binnen dat budget geld over en dat kan gebruikt worden voor meer toestellen. Dat wordt dan aan de Kamer voorgelegd, want dat is een overweging binnen de begrotingsregels. Dat besluit ligt dan voor. Heb ik de Minister zo goed begrepen op dit punt?

Mijn andere vraag gaat over de heroverweging binnen de financiële kaders. Het een matcht inderdaad met het ander. De Minister spreekt over voors en tegens, dus zowel het positieve als het negatieve is hierin verdisconteerd. Stel dat het de operationele doelstelling raakt. Ik begrijp dat het of-of is. Ik ben het volledig met de Minister van Financiën eens waar het gaat om de maximale inzichtelijkheid. Ik heb in mijn eerste termijn al gezegd dat mijn fractie daar zeer aan hecht. Ik vraag de Minister om nog één tandje dieper op deze vragen in te gaan.

Minister **Dijsselbloem**: Ik hoop dat ik de vragen goed heb begrepen. Ik zeg eerst iets over die risicoreservering. Die hebben wij nieuw geïntroduceerd. Dat is grote winst. De valutarisico's en de inflatie worden buiten die risicoreservering gehouden. Die moeten binnen het gewone budget worden opgevangen. Die 10% is voor kosten die wij op dit moment nog niet hebben voorzien in prijs en exploitatie. Die zouden zich kunnen voordoen. 10% is op zich redelijk gangbaar bij grote investeringsprojecten. Bij infrastructuur is het verstandig om wat meer risicoreservering op te nemen, maar op zichzelf is 10% een alleszins degelijke en conservatieve raming daarvoor. Als het niet kan binnen het budget, inclusief de risicoramingen, staan wij sowieso voor een heroverweging van het project omdat dan de ambities en operationele capaciteiten en het budget niet meer bij elkaar passen. Dan zal het kabinet moeten heroverwegen en komt het terug bij de Kamer. Als er binnen het project ruimte is, is er een mogelijkheid om meer vliegtuigen aan te schaffen. Ik kan het niet eenvoudiger zeggen. Is dat het type helderheid dat u zoekt, mevrouw Eijsink?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Dat klinkt uitermate helder. Ik heb nog een kleine vraag over die 10%. De Minister van Financiën zegt heel stellig dat de Rekenkamer die 10% voldoende acht. Welke argumenten heeft zij daarvoor? Dat is mij namelijk niet helemaal duidelijk geworden in de brieven van de Rekenkamer aan de Kamer. Kan de Minister toelichten waarom die 10% volgens de Rekenkamer in dit project voldoende is en zelfs, zoals hij zojuist zei, een degelijke en conservatieve raming? Ik doel op de 10% op de exploitatie en 10% op de investering.

Minister **Dijsselbloem**: Dat is gewoon een gangbare risicoreservering voor investeringsprojecten van deze omvang. De Rekenkamer heeft iets

anders gezegd, namelijk dat het winst is dat er een risicoreservering is, maar dat wij ervoor moeten zorgen dat wij de risico-inschatting voortdurend up-to-date houden. Dat vergt ook echt voortdurend aanpassing, want de omgeving en de informatie uit het project veranderen voortdurend. Dat geldt overigens niet alleen voor het gevechtsvliegtuig, maar voor alle grote wapensystemen. Je moet voortdurend blijven bekijken of je de goede risico-inschattingen heb gemaakt en waar je rekening mee moet houden. Die risicoreservering doen wij ook niet alleen voor deze vervangingsinvestering, maar die gaat voor alle grote investeringen gelden. Die aanbeveling van de Rekenkamer, namelijk dat wij ervoor moeten zorgen dat wij voortdurend de risico-evaluatie up-to-date moeten houden, trekken wij ons zeer aan. Een van de aanbevelingen die de Rekenkamer heeft gedaan, is om daar verder op te investeren en dat gaan wij ook doen.

De Minister van Defensie en ik willen, net als het kabinet, de expertise en betrokkenheid van de Rekenkamer echt maximaal benutten om de zaak de komende jaren nog beter neer te zetten. Daardoor kan de Defensieorganisatie in rustiger vaarwater worden gebracht, ook ten aanzien van het type tegenvallers dat wij in het verleden wel hebben gehad binnen die organisatie. Dat is ook een van de aanleidingen waarom er zo nu en dan moest worden bezuinigd. Er waren gewoon tegenvallers. Daarnaast willen wij de Kamer in staat stellen om de best mogelijke beslissing te nemen. Als je beslissingen neemt op basis van cijfers die niet goed zijn of risico's die verstopt zijn, neem je niet de goede beslissing.

De **voorzitter**: Ik zie dat de heer Segers nog een vraag heeft in dit rondje.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Nu zijn er veel onzekerheden waar het gaat om prijs en aantal en de verhouding daartussen. Bijvoorbeeld Noorwegen heeft al een bestelling geplaatst. Komt de relatie tussen prijs en aantal in die order overeen met de inschatting die Nederland nu maakt voor onze eigen order?

Minister **Dijsselbloem**: Er is een rolverdeling de Minister van Defensie en mij. Zij zal zo ingaan op de precieze onderbouwing van de rekenprijs waar wij nu mee werken. Zij kan ook beter uitleggen hoe die ligt ten opzichte van Noorwegen. Ik heb die informatie hier nu niet paraat, maar dat zit in onze werkverdeling.

De **voorzitter**: Ik zie dat er geen nadere vragen zijn aan de Minister van Financiën. Ik dank hem en zijn ambtenaren voor de heldere uiteenzetting. Ik heb met de Kamerleden afgesproken dat wij u belet geven om u met andere zaken bezig te gaan houden, Minister. Het was ons een groot genoegen om u hier vandaag in ons midden te hebben. Ook uw humor werd geapprecieerd. Ik geef nu het woord aan de Minister van Economische Zaken.

Minister **Kamp**: Voorzitter, ik heb ongeveer net zo veel humor als mijn collega van Financiën.

De **voorzitter**: Wij gaan het bijhouden, Minister Kamp.

Minister **Kamp**: Ik dank de Minister van Defensie. De Minister van Financiën en ik zijn hier vandaag slechts als aanvulling van haar. Ik stel het zeer op prijs dat zij ons de gelegenheid geeft om eerst even een paar dingen te zeggen.

Ik wil nog een opmerking vooraf maken. Mevrouw Hachchi zei dat de voorgangers van de huidige Minister, Minister Hennis, Minister Hillen en ik waren. Dat is bijna goed. Tussendoor was er ook nog Minister Van

Middelkoop. Die heeft zij niet genoemd. Nu noemen wij hem allebei, dus dan is dat ook opgelost.

Mevrouw Hachchi zei ook nog dat wij altijd de kaasschaaf hebben gehanteerd bij Defensie. Dat was een grapje van haar, want dat hebben wij niet gedaan. Ik heb er zelf vier jaar gezeten. Wij hebben de landmacht-basis in Seedorf moeten sluiten, wij hebben de marinepatrouillevliegtuigen allemaal moeten afstoten naar Duitsland, wij hebben vliegveld Valkenburg gesloten, wij hebben de luchtmachtbasis in Twente gesloten en wij hebben zo nog enkele tientallen andere maatregelen genomen. Dat waren allemaal keuzes. Daar zijn allemaal beleidsbeslissingen over genomen. Alles is gehanteerd, behalve de kaasschaaf. Dat even als opmerkingen vooraf.

Ik mag een heleboel zeggen, al zal het weinig zijn vergeleken met wat de Minister van Defensie gaat zeggen. Ik mag een aantal dingen over de vervanging van de F-16 zeggen, maar het is misschien goed om te beginnen met enkele algemene zaken die door mevrouw Eijssink en de heer Dijkgraaf aan de orde zijn gesteld. Die betreffen de Defensie Industrie Strategie en het daaraan gekoppelde aanschaf-, compensatie- en participatiebeleid. Nederland ondersteunt zeer dat er in Europa een betere marktwerking ontstaat op het terrein van defensie en veiligheid. Wij vinden het dus heel goed dat er vanuit Europa beleid wordt gevoerd om ervoor te zorgen dat er voor alle Europese industrieën gelijke kansen zijn op het gebied van defensie en veiligheid. Het is een terrein waarop veel geld te besteden is en waar dus veel industriële opdrachten te vervullen zijn.

Er is een richtlijn, die wij hebben vertaald in onze Aanbestedingswet op defensie- en veiligheidsgebied. Die richtlijn houdt in dat er gelijke kansen moeten zijn bij het aanschaffen van defensiematerieel, en dat het dus niet zo mag zijn dat er allerlei zaken aan elkaar worden verknoopt waardoor die gelijke kansen en die marktwerking verstoord worden. Daar zijn wij het zeer mee eens, maar in de praktijk is het nog niet zo. In Europa zijn er een aantal grote nationale defensie-industrieën en een aantal kleinere, maar zeer belangrijke, leveranciers, zoals die in Nederland, die aanleveren aan die grote industrieën. Voordat de positie van bijvoorbeeld de Nederlandse bedrijven gelijk is aan die van andere bedrijven in Europa, moet er nog het nodige gebeuren. Vandaar dat wij het heel goed vinden dat het VWEU-verdrag er is, het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie. In artikel 346 daarvan staat dat het mogelijk is dat als Nederlandse belangen op het gebied van veiligheid beschermd moeten worden, wij een beroep op dat artikel doen en wij betrokkenheid van de Nederlandse defensie-industrie bij grote defensieopdrachten kunnen vragen. Daar maken wij met overtuiging gebruik van. Dat doen wij binnenkort op basis van de Defensie Industrie Strategie. In die strategie gaan wij onder andere aangeven wat de prioritaire technologiegebieden zijn en industriële capaciteiten die voor Nederland van belang zijn in het kader van onze nationale veiligheid, dus de essentiële veiligheidsbelangen van ons land. Als wij dat eenmaal in die Defensie Industrie Strategie hebben vastgelegd, kunnen wij op grond daarvan vervolgens een beroep doen op artikel 346. Op die manier kunnen wij ervoor zorgen dat zolang er nog geen goede marktwerking is in Europa waarbij de Nederlandse bedrijven de kansen krijgen die zij redelijkerwijs verdienen, gelet op het doel dat ook de Europese Commissie nastreeft, onze veiligheidsbelangen toch worden gediend. Dit wat ik in algemene zin wilde zeggen over de aanschaf van defensiematerieel.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Dank voor deze toelichting. Kan de Minister vertellen wanneer de Kamer deze Defensie Industrie Strategie ontvangt? Het zou prettig zijn als de Kamer die nog ontvangt voor zij met de Minister van Defensie spreekt over de Europese Raad. In de Europese Raad komen immers ook zaken als gezamenlijke aankoop van wapensystemen aan de

orde, zoals de Minister gisteren in haar speech bij het Europees Parlement heeft laten weten. Het zou wijs, handig en verstandig zijn als de Kamer de Defensie Industrie Strategie daarbij kan meenemen.

Minister **Kamp**: Ik kan zeggen dat de Defensie Industrie Strategie voor het einde van het jaar naar de Kamer wordt gezonden. Hoe dat nu precies in de periode tussen nu en 31 december wordt geplaatst, is een vraag die aan de Minister van Defensie moet worden gesteld. Dit jaar is wat ons betreft mogelijk.

De vervanging van de F-16 is een groot industrieel project. Daar is dus een heleboel omzet en werk bij aan de orde. Het is belangrijk dat de Nederlandse industrie daarbij betrokken is. De Nederlandse industrie heeft technisch heel veel te bieden. Als je meedoet in grote industriële projecten op het gebied van vliegtuigen en als je daarin kunt meekomen en kunt presteren als toeleverend bedrijf, kun je ook in de burgerluchtvaart presteren. Dat is voor de positie van de Nederlandse bedrijven van groot belang. Wij kijken heel sterk naar wat er aan omzet voor Nederlandse bedrijven in zit bij de vervanging van de F-16 en wat dat voor werk met zich meebrengt. Dat is belangrijk voor de toeleverende bedrijven voor de vliegtuigbouw, de militaire en de civiele. Het is ook belangrijk voor de industrie in brede zin, omdat er uitstroom is, in positieve zin, vanuit deze projecten naar andere projecten in de industrie.

Nederland is al vanaf 1996, vanaf het allereerste begin, betrokken bij de discussie over de vervanging van de F-16. Wij zijn partnerland geworden. Nederland heeft meegedaan in de ontwikkeling en in de testfase. De productiefase is inmiddels begonnen en daar doen wij ook in mee. Wij hebben de ambitie om nog een heleboel te gaan doen in die productie en ook in de instandhouding. Daar zetten wij ons zeer voor in. Wij zitten in de netwerken. De Nederlandse industrie heeft zich qua kwaliteit bewezen en heeft vertrouwen gewekt bij degenen die straks de opdrachten moeten vergeven, maar er zijn geen zekerheden. De Nederlandse industrie zal zich steeds moeten bewijzen. De prijsonderhandelingen zullen gevoerd moeten worden. Er moet geconcentreerd worden met andere bedrijven die ook ambities hebben. Wij zullen er dus hard voor moeten werken. Ik zal zo aangeven wat de industrie denkt dat mogelijk is op dit punt.

Er zijn dus geen zekerheden. Daarom is het heel terecht dat mevrouw Eijssink vraagt om een bijzondere vertegenwoordiger. Die zal zich, naast alle inspanningen van de industrie, ook namens de Nederlandse overheid en de Nederlandse regering in moeten zetten om ervoor te zorgen dat er zo veel mogelijk opdrachten bij de Nederlandse industrie terechtkomen. Wij hebben al twee keer een bijzondere vertegenwoordiger gehad. Op dit moment is die positie niet ingevuld. Dat komt doordat daarover geen afrondende besluitvorming heeft plaatsgevonden in Nederland. Het vorige kabinet heeft daar het nodige mee te stellen gehad. Het huidige kabinet had in het regeerakkoord een invulling staan die nog nader uitgewerkt moest worden. Het leek ons niet goed om in afwachting van besluitvorming al een bijzondere vertegenwoordiger aan te stellen. Nu zijn wij wel zover om dat weer te gaan doen. Ik ben blij dat mevrouw Eijssink dat ook belangrijk vindt en dat ondersteunt. Wij zijn van plan om op korte termijn, nog dit jaar, een bijzondere vertegenwoordiger aan te wijzen, om ervoor te zorgen dat ondersteuning van de industrie bij het verwerven van opdrachten kan worden geleverd.

Mevrouw Eijssink en de heer Dijkgraaf hebben het nodige gezegd over het belang van die ontwikkeling en de productie voor de Nederlandse bedrijven en voor de Nederlandse kennisinstellingen. Ook dat onderschrijven wij zeer. Wij zijn blij dat Defensie zich actief opstelt in verschillende topsectoren en daarin participeert. Binnen die topsectoren zijn grote uitwisselingsmogelijkheden. Er zijn mogelijkheden om de kennis die er is bij andere sectoren, andere bedrijven, die voor deze sector en deze bedrijven van belang zijn, uit te wisselen. Zij kunnen ook profiteren van de

kennis die er bij de defensie-industrie in Nederland is. Daar worden ook alle kennisinstellingen en opleidingsinstituten bij betrokken. Wij zijn dus zeer gemotiveerd om deze mogelijkheid optimaal te benutten om Nederland zo breed mogelijk van het project Vervanging F-16 te laten profiteren. Dat geldt voor de grote bedrijven, voor de kennisinstellingen, voor de opleidingsinstellingen en zeker ook voor het midden- en kleinbedrijf. Het midden- en kleinbedrijf is rechtstreeks betrokken bij de levering van onderdelen voor en de productie van de opvolger van de F-16, de F-35. Achttien bedrijven zijn op dit moment al in beeld, waarvan zestien mkb-bedrijven. Ook grote bedrijven als Fokker maken gebruik van veel mkb-bedrijven, die als toeleverancier dienen of als onderaannemer. Alleen al bij Fokker worden 60 mkb-bedrijven in de toeleveringsketen ingeschakeld.

Wij zien dat Nederlandse bedrijven en ook Amerikaanse bedrijven als Lockheed met Nederlandse kennisinstellingen, in het bijzonder met Nederlandse universiteiten, samenwerken. Stagiaires van de TU Delft zijn bijvoorbeeld rechtstreeks bij Lockheed geplaatst. Over de mogelijkheden voor inzet van mbo'ers hebben wij een nota geschreven, de nota «In het belang van Nederland». Daarin staat wat er kan worden gedaan om ook mbo-instellingen erbij te betrekken.

Nu kom ik op het werk en de opdrachten waarom het gaat. Ik heb al gezegd dat er geen garanties zijn en dat het allemaal waargemaakt en verdiend moet worden. Wij zijn een partnerland en hebben aan alle stadia tot dusver meegedaan. Als de Tweede Kamer vandaag steunt wat het kabinet heeft besloten, zullen wij die vliegtuigen gaan aanschaffen. Dan kunnen wij echt zaken gaan doen, op grote schaal. In de ontwikkelingsfase is een omzet gerealiseerd waarbij 1.600 arbeidsjaren betrokken zijn geweest. De productie loopt tot het jaar 2045. De Nederlandse industrie schat in dat het mogelijk moet zijn om opdrachten binnen te halen voor een bedrag van tussen de 8 miljard euro en 10 miljard euro, tussen nu en uiterlijk 2045, voor de productie van de opvolger van de F-16, zijnde de F-35.

Daarna komt de instandhoudingsfase, die gaat doorlopen tot het jaar 2065. Op basis van alle ervaringen in het verleden gaat de industrie ervan uit dat de omzet daarin twee keer zo hoog zal zijn als in de productiefase. Het zijn toestellen die gevoelig zijn en die onder zware omstandigheden worden gebruikt. Bovendien moeten ze heel lang meegaan en moeten ze voortdurend aan nieuwe eisen worden aangepast. Daarom is de inschatting dat het dubbele van 8 miljard tot 10 miljard, zijnde 16 miljard tot 20 miljard, aan opdrachten in de instandhoudingsfase kan worden binnengehaald. Ook hier is geen garantie. Die opdrachten moeten verworven worden. Er komen veel F-35's in Europa. Die worden aangeschaft door het Verenigd Koninkrijk, door Noorwegen, door Italië, door Nederland en mogelijk ook door Denemarken. Die toestellen in Europa kunnen het meest efficiënt in Europa worden onderhouden. Omdat er een productielijn is in Italië, is het redelijk om in te schatten dat de instandhouding van het toestel zelf, van het casco van het toestel, in Italië zal plaatsvinden. Wij denken dat de componenten die in het toestel zitten, de diverse systemen, in Noorwegen zouden kunnen worden onderhouden. Wij denken dat het mogelijk is om de opdrachten voor het in stand houden van de motor van de F-35 in Nederland te verkrijgen, zodat dat hier wordt gedaan. Daarnaast is nog de logistiek te vergeven. Wij denken dat wij als Nederland goede mogelijkheden hebben om het werk op dat gebied binnen te halen.

Er speelt van alles. Het gaat over prijs. De vraag is ook of de uiteindelijke koper in de Verenigde Staten, namelijk het Ministerie van Defensie, de opdracht zal geven aan Lockheed zelf of aan de leveranciers van de systemen. Daar is men in de Verenigde Staten nog niet helemaal uit. In beide gevallen, of het nu Lockheed is of de leveranciers van de systemen, denken wij dat de Nederlandse industrie goede mogelijkheden heeft om

te realiseren wat ik net heb gezegd. Als wij spreken over het systeem, spreken wij voor de motoren over de leverancier Pratt & Whitney. De Nederlandse industrie zou sowieso rechtstreeks contact moeten hebben met dat bedrijf. Of het nu allemaal naar Lockheed gaat en door Lockheed wordt verdeeld of dat het naar de leveranciers van de systemen gaat en die voor de instandhouding moeten zorgen, maakt niet zo veel uit volgens ons. Wij denken dat de Nederlandse industrie in beide situaties de mogelijkheid heeft om die omzet te realiseren die ik net heb genoemd. Je kunt ook nog kijken wat het in arbeidsjaren voor Nederland met zich zou kunnen meebrengen, als de genoemde omzet in de decennia die voor ons liggen gerealiseerd kan worden. De inschatting van de Nederlandse industrie is dat het in bruto arbeidsjaren, dus zonder rekening te houden met een verdringingseffect, zal gaan om tussen de 110.000 en 140.000. Dit is al met al – dat snappen wij allemaal – van groot belang voor Nederland: voor de Nederlandse samenleving, voor de Nederlandse industrie en voor de Nederlandse werkgelegenheid. Daarom zijn wij van plan om die bijzondere vertegenwoordiger namens het kabinet met ondersteuning uit de Defensieorganisatie ervoor te laten zorgen dat alles gedaan wordt om die opdrachten daadwerkelijk binnen te halen.

Dit waren mijn antwoorden op de vragen over de opdrachten en de bijzondere vertegenwoordiger. Ik heb het idee dat ik een heel eind ben gekomen met mijn reactie op de inbreng van de Kamerleden. Mochten zij nog iets missen, dan hoor ik dat graag en dan zal ik daar alsnog op ingaan. Ik zal straks, met toestemming van de commissie, weggaan. Mocht zij mij in de loop van de dag nog nodig hebben, dan kom ik weer terug.

De **voorzitter**: Ik dank u nu reeds voor het aanbod. Ik kijk eerst even of er nadere vragen zijn, die dat belet mogelijk gaan maken. Ik begin bij mevrouw Eijssink.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ik dank de Minister voor zijn uitgebreide beantwoording van de vragen over werkgelegenheid. We hebben daarover door de jaren heen gesproken, ook met deze Minister in zijn hoedanigheid van Minister van Defensie en zijn toenmalige Staatssecretaris. We hebben discussies gehad over de totale aanschaf. Het plaatje betrof 4.500 toestellen. Dat is teruggeschaapt naar 3.200. Het voorstel is nu dat Nederland teruggaat van 85 naar 37. Dat heeft uiteraard gevolgen voor de werkgelegenheid. Daarnaast blijft het natuurlijk van belang om te bezien wat voor werkgelegenheid hieruit komt. Ik heb goed naar de Minister geluisterd en het kwam mij ook allemaal redelijk bekend voor. De rode draad blijft natuurlijk dat er geen garanties zijn, dat wij er hard voor moeten werken en veel inzet moeten tonen. Ook dat komt mij niet onbekend voor en ook dat is natuurlijk te begrijpen bij een groot industrieel project. Of het nou gaat om Pratt & Whitney, Lockheed Martin of Northrop Grumman, we zullen er gewoon hard voor moeten werken. Tot zover ga ik dus helemaal met de Minister mee.

De speciaal vertegenwoordiger hebben we eerder gehad. Ik zou de Minister willen vragen om wat meer duidelijkheid te geven. Ik zou bijna zeggen: wanneer komt die? Als hij volgende week komt, kan hij dan gelijk de plas overvliegen om de onderhandelingen hierover te beginnen, als dat al zou kunnen? Dat is van groot belang. Ik begrijp namelijk heel goed wat de Minister zegt, namelijk dat we nu misschien niet alle garanties zouden kunnen krijgen die wij graag zouden willen. Toch pel ik af wat wij de afgelopen jaren hier hebben besproken over werkgelegenheid en over de zorgen op dat punt. Op basis van wat ik heb gehoord van bijvoorbeeld firma's zoals Fokker maar ook van het mkb, moeten we de druk erop houden en puur onderhandelen. Lockheed Martin is natuurlijk geen kleintje. Ik vraag de Minister om hierop in te gaan. Welke mogelijkheden ziet hij direct volgende week? Ik heb het gevoel dat Lockheed Martin

meekijkt en wil weten waar wij staan, want als het besluit valt, is Nederland een van de eerste landen. Ook de Denen kijken vandaag mee; dat geldt in ieder geval voor mijn sociaaldemocratische familie. Ik weet ook dat Canada bezig is met een afweging. Kortom: wat is nou de speciale positie van Nederland, omdat wij naast het Verenigd Koninkrijk en de VS meedoen aan de testfase? Hoe gaan wij die speciale positie – mij is jarenlang verteld hoe speciaal die is en dat wil ik best geloven – omzetten in iets meer klinkende munten? Welk plan van aanpak zou de Minister de Kamer op dit punt kunnen sturen en op welke wijze kan de Kamer dit belangrijke geheel beoordelen?

Ik verwijs naar 2002. Voor een aantal partijen was de business case van enorm belang om aan dit wapensysteem te kunnen beginnen. Ik verwijs naar de medefinancieringsovereenkomst van 2008, toen we van 10% naar 3% gingen. De afdracht wordt nu pas weer in 2020 besproken in de Kamer. Dat is «het boekhoudkundig rekenmoment» gaan heten. Het zou mij verbazen als iemand in 2020 nog vraagt wat dat betekent. Als alles uitkomt zoals wij graag willen, komt er veel werkgelegenheid. Dan moet er voor de Kamer wel een controlepunt zijn. De Minister kan dat «een monitor» of «een plan» noemen, maar hoe houdt de Kamer grip en zicht op datgene wat nog geen «garantie» heet, maar wat wel «mogelijkheden» heet en waarover in de komende periode hard onderhandeld zal moeten blijven worden?

Minister Kamp: In de woorden van mevrouw Eijssink klinkt geen enkel verwijt door. Ik waardeer dat zij begrijpt dat wij de positie niet hebben ingevuld, ook uit respect voor de Kamer. Eerst moest het kabinet een besluit nemen. Vervolgens moest het kabinet het besluit aan de Kamer voorleggen en de reactie van de Kamer afwachten. Het zou natuurlijk gek zijn als ik al van tevoren iemand naar Amerika zou sturen om daar te gaan onderhandelen, terwijl er hier nog geen zicht was op het besluit. Wij hebben het besluit dus zo snel mogelijk genomen. Nu is mevrouw Eijssink ongeduldig en zij heeft groot gelijk. We kunnen nauwelijks wachten. We hebben iemand op het oog. Ik heb al eerder contact met hem gehad. We zullen dat contact weer heel snel oppakken. Dat hebben we ook al voorbereid maar nog niet uitgevoerd, omdat ik dit debat van vandaag wilde afwachten. Aan het eind van deze dag zullen we dit onmiddellijk oppakken. Als het volgende week ingevuld kan worden, is mij dat liever dan over drie weken. Over een langere termijn dan drie weken wil ik eigenlijk niet denken. Die persoon moet dus zo snel mogelijk aan de gang en zal ook door een krachtig team bij Defensie ondersteund worden. Het is heel logisch dat mevrouw Eijssink zicht wil houden op wat daaruit komt. Daar zorgen wij graag voor. Van de inschattingen van de orders die we kunnen binnenhalen, krijgt de Kamer nu al jaarlijks een overzicht. Dat overzicht wordt gecontroleerd door de auditdienst, die bekijkt of dat een goed overzicht is. Ik ben gaarne bereid om de Kamer, al dan niet vertrouwelijk, inzicht te geven in de manier waarop we dit aanpakken. Ik ben ook bereid om inzicht te geven in de concrete resultaten en ik ben beschikbaar om over die resultaten verantwoording af te leggen aan de Kamer.

Mevrouw Eijssink (PvdA): Dat is heel goed om te horen. Als ik de Minister goed heb begrepen, staat er volgende week dus iemand klaar die mogelijk gelijk of in ieder geval binnen drie weken, dus nog voor 1 december, aan de slag zou kunnen. De Minister zei ook dat hij de Kamer blijft informeren. We hebben natuurlijk de jaarrapportages, die ook worden gecontroleerd door de auditdienst, zowel van EZ als van Defensie. Ik zou de Minister toch willen vragen om de Kamer breder te informeren, want dit gaat natuurlijk verder. De vragen van mijn fractie gingen ook over het mkb en de kennisinstituten. Ik heb ook gevraagd welke informatie en kennis wij krijgen bij universiteiten en hbo-instellingen, zodat we daar de komende jaren op voort kunnen bouwen. Daarop krijg ik graag een reactie.

Met betrekking tot het onderhoud zei de Minister zojuist: we zijn bezig met Noorwegen en Italië. Daar wordt al langer over gesproken. Zegt de Minister nu dat er een klap komt op het plan over het onderhoud, dat al langer wordt besproken? Dat is immers niet gemakkelijk. Ik erken meteen dat daarvoor, zoals de Minister zelf ook zei, hard gewerkt moet worden. Die onderhoudsplannen krijgen wij ook niet zomaar. Daarop krijg ik graag een reactie. Omdat de Minister straks weggaat, zou ik daarna graag nog een korte vraag stellen.

Minister Kamp: Het is voor mij redelijk gemakkelijk om de Kamer op de hoogte te houden van de opdrachten die binnenkomen en van het aantal daarbij betrokken mkb-bedrijven. Dat vind ik allemaal van groot belang. Van evenveel belang vind ik welke positieve effecten hiervan uitgaan voor het mbo, het hbo, het universitair onderwijs en de kennisinstellingen via de samenwerking die we hebben binnen de topsectoren, maar dat is wel iets moeilijker te vatten. Ik moet dus bekijken hoe ik dat concreet en voor de Kamer inzichtelijk kan maken, maar ik vind die informatie relevant. Ik zal mijn best doen om die informatie bij de Kamer te krijgen, ook naar tevredenheid van mevrouw Eijssink.

Wat de instandhouding betreft: de Noren hebben hun besluit al genomen en zijn ook zeer ambitieus. Zij zien ook best hoe belangrijk de opdrachten voor de instandhouding van de motoren zijn en hoe relatief beperkt de opdrachten voor de componenten zijn. Misschien willen zij ook dingen die wij zouden willen en waarover zij met ons de concurrentie zouden willen aangaan. We hebben de zaak in Nederland niet snel tot een besluit kunnen brengen. We hebben enige tijd nodig gehad om tot dit moment te komen. Dat betekent dat we even een tussensprint moeten inzetten om bij te komen. We moeten ook zien hoe we de samenwerking die wij oorspronkelijk hadden tussen de drie genoemde landen, weer goed op orde kunnen krijgen. Dat zijn allemaal dingen waarvoor wij zeker vanuit Defensie maar ook aanvullend vanuit Economische Zaken ons best zullen doen. Onze ambitie heb ik genoemd, net als de ambitie en de kracht van de Nederlandse industrie en de bedragen waarvan wij denken dat die te realiseren zijn en waarvoor wij onze nek willen uitsteken. Daar gaan wij nu met zijn allen de komende tijd ons best voor doen, met een belangrijke rol voor die bijzondere vertegenwoordiger.

Mevrouw Eijssink (PvdA): Dank hiervoor; het is mij duidelijk. Ik kom nog even terug op de business case en het boekhoudkundig rekenmoment. Op welke wijze gaat de regering de Kamer hierover informeren? Het is immers een vergezicht en we hebben geen garanties, maar als het aantal vliegtuigen gekocht wordt, vloeit er ook geld terug naar de belastingbetaler via de regeringskas. Op welke wijze wordt dit inzichtelijk gemaakt en op welke wijze gaat de regering de Kamer informeren? Ook al is het boekhoudkundig rekenmoment pas in 2020, het lijkt mij goed dat de Kamer hiervan op de hoogte wordt gehouden en wordt meegenomen in de ontwikkelingen op dat punt.

Minister Kamp: Ik ben het geheel met mevrouw Eijssink eens. Er is destijds op verzoek van de industrie besloten om te gaan participeren in het project, omdat zij wist dat zij daardoor een veel sterkere positie zou verkrijgen, dat zij meer opdrachten binnen zou krijgen en dat er ook veel meer positieve effecten voor en vanuit de industrie zouden komen. Daar hebben we mee ingestemd, maar daar hebben we ook afspraken bij gemaakt, de financiële afspraken waarop mevrouw Eijssink doelt. Ik ga niet precies zeggen hoe ik dit nu ga doen, maar ik ben het volkomen met mevrouw Eijssink eens dat dit belangrijk is, dat dit nageleefd moet worden en dat we dit helder moeten maken voor de Kamer. Ik zal dus uitwerken hoe ik dit denk te gaan doen. Daar zal ik de Kamer over schrijven. Dan kan mevrouw Eijssink dat beoordelen. Als dat voor haar en voor de rest van de

Kamer geen probleem is, voeren we het zo uit. Als de Kamer erover wil spreken, ben ik daarvoor beschikbaar. Ik ben van mening dat ook dit onderdeel van de besluitvorming loyaal moet worden uitgevoerd en ik voel me daar zelf ook verantwoordelijk voor.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik vind het zeer twijfelachtig om straaljagers te kopen vanwege de banen die zij opleveren. Maar goed, dat zou voor anderen een doelstelling kunnen zijn en daar gaat het op dit moment over. De vraag is natuurlijk hoeveel banen je dan kunt creëren. Ik snap dat het lastig is om dat te zeggen, want dat zijn verwachtingen en prognoses. Je kunt op dat punt geen garanties geven, maar ik vraag de Minister wat hij daar wél over kan zeggen. Als je als betrokken partij zegt dat je graag wilt dat de werkgelegenheid met betrekking tot de JSF verdubbelt, wanneer kun je daar dan een uitspraak over doen? Dat is toch pas na een tijd? De Minister had het over 2045. Ik hoor dat er veel onzekerheid is over de concurrentie, omdat men de kosten natuurlijk laag wil houden. Van welke getallen ga je dan uit? Kun je uitgaan van de 420 banen die vorig jaar door SEO zijn genoemd? Ga je dan uit van 840? Wanneer kun je daar uitspraken over doen?

Minister **Kamp**: We kunnen uitspraken doen met betrekking tot de ontwikkelingsfase. Daarvan weten we dat die 1.600 arbeidsjaren heeft opgeleverd. We kunnen uitspraken doen over wat de productiefase heeft opgeleverd tot 31 december 2012: 1.000 directe arbeidsjaren en 1.000 indirecte arbeidsjaren. Op grond van alle ervaringen van de Nederlandse industrie in de afgelopen jaren en onze afspraken met de Amerikanen hebben we inschattingen gemaakt die gevalideerd zijn door de auditdienst. We maken dus inschattingen op grond van onze ervaringen, op grond van onze afspraken, op grond van de kwaliteit van de industrie en – dat is het allerbelangrijkste – op grond van de besluitvorming die op dit moment aan de orde is. Je maakt daar zo goed mogelijke inschattingen van en dan moet je vervolgens je best doen om die te realiseren. Naar de inschatting van de industrie gaat het in de periode tot 2065 zowel voor de productie als voor de instandhouding om 110.000 tot 140.000 arbeidsjaren. Die inschatting komt in grote lijnen overeen met de inschatting door het onderzoeksbureau SEO, dat wij daarop hebben gezet, en ook met de eigen inschatting die Defensie al bij een eerdere gelegenheid heeft gemaakt. Ik vind het zelf opmerkelijk dat, ondanks het dalende aantal toestellen waar het nu over gaat, dankzij de prestaties van de Nederlandse industrie, die niet op sleeptouw genomen hoeft te worden door de Amerikanen maar die gewoon waardevol presteert richting de Amerikanen, nog steeds sprake is van de betekenisvolle opdrachten die we binnen denken te halen. Uiteindelijk gaat het zelfs, alleen al wat de productie betreft, om het dubbele van de aanschaf. Wat de instandhouding betreft, komt daar nog eens een factor 2 bovenop. Er zijn dus grote ambities en grote kansen. Ik heb die gespecificeerd in omzetbedragen en, zo goed mogelijk, ook in banen. Nu is het aan ons, in de eerste plaats aan het kabinet en in het bijzonder aan de Minister van Defensie en aan mij, om ervoor te zorgen dat we dit voor elkaar gaan krijgen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Elke baan die je creëert, is mooi en is fijn voor de persoon die die baan krijgt. Ik stel echter vast dat het heel lastig is om vandaag te zeggen hoeveel banen we gaan creëren met de JSF. Dan vind ik het heel gek om het standpunt over het aanschafbesluit afhankelijk te maken van het aantal banen dat daardoor gecreëerd zou worden.

Minister **Kamp**: Ik heb niet alleen van de heer Van Dijk maar ook van anderen begrepen dat zij bij de vervanging van de F-16 natuurlijk keken naar het belang van de Nederlandse krijgsmacht, maar vanwege het grote

hiermee gemoeide bedrag ook naar het financiële belang van Nederland en naar het belang van de Nederlandse industrie en de Nederlandse werkgelegenheid. Dat zijn de belangen die aan de orde zijn. Over de omzet en de werkgelegenheid zeggen we hier niet zomaar iets, met een natte vinger. We hebben natuurlijk heel veel ervaring met defensieopdrachten. Ook de Nederlandse industrie heeft daar heel veel ervaring mee. We hebben tientallen jaren gewerkt met de F-16 en hebben daar ervaring mee opgedaan. We zijn met andere landen partner geweest in de ontwikkeling van het toestel dat nu aan de orde is. Op basis van onze ervaringen, op basis van de prestaties van de industrie en op basis van de gemaakte afspraken, zijn dus reële inschattingen te maken. Die zijn door de auditdienst gecontroleerd en correct bevonden. Daar gaan we vervolgens nu mee aan de slag. Ik denk dat méér gewoon niet mogelijk is. Dit is het maximale dat eruit te halen is. De inschattingen zijn naar mijn overtuiging reël.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik heb twee korte vragen. «Arbeidsjaren» is voor mij nog een abstractie. Er is gesproken over 420 banen vorig jaar. Kan er een inschatting worden gemaakt van het aantal banen volgend jaar? Dat is mijn eerste vraag. Er is ook sprake van geweest dat er op een zeker moment verhoudingsgewijs meer orders gingen naar Turkije en Noorwegen. Ik dank de Minister voor de toezegging dat hij ons zal informeren over de omvang, het volume, van het werk dat naar Nederland komt en over wat dat oplevert. Kan er met betrekking tot die volume en die omvang een overzicht worden gegeven van de mate waarin Nederland profiteert, bijvoorbeeld in vergelijking met landen die ook aan die ontwikkelings- en productiefase meedoen? Hoe verhoudt dat zich onderling enigszins? Het gaat puur om het volume; dit hoeft dus niet op detailniveau. Zou dit meegenomen kunnen worden in de berichtgeving aan de Kamer?

Minister **Kamp**: Volgens mij wil de heer Segers reële informatie. Ik zal dus proberen om die informatie onderdeel te laten zijn van de rapportage waarover ik zojuist heb gesproken. Hij zei dat «arbeidsjaren» voor hem een wat vaag begrip is. Dat valt misschien wel mee. Het gaat om een vol jaar dat iemand werkt. Het gaat in totaal om 110.000 tot 140.000 volledige jaren werk. Het gaat om meerdere mensen, want de praktijk bij de betrokken bedrijven leert dat het werk over meerdere mensen wordt verdeeld. Voor een arbeidsjaar zijn in dat jaar drie mensen voor een deel van hun tijd aan het werk. Ten aanzien van het aantal volledige arbeidsjaren voor volgend jaar is mijn inschatting, op grond van wat er nu aan harde opdrachten binnen is – daar praat je dan natuurlijk over – dat het gaat om 1.000 directe arbeidsjaren en dus in totaal om 3.000 mensen. Indirect gaat het om hetzelfde aantal en zijn er dus weer 1.000 arbeidsjaren en in totaliteit dus ongeveer 3.000 mensen bij betrokken.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Dat is dus meer dan een verdubbeling ten opzichte van vorig jaar, toen het ging om 420 banen. Als het nu gaat om 1.000 fulltime arbeidsjaren, is dat meer dan een verdubbeling. Dat is een forse toename. Is dat correct?

Minister **Kamp**: Volgend jaar is natuurlijk van belang. Ik heb de informatie daarover zo goed mogelijk gegeven, maar de komende tijd gaat de productie op gang komen. Dat betekent dat ook het werk op gang gaat komen. Vervolgens gaat het werk door. Tegelijkertijd begint de instandhouding al; het gaat dus om nog veel grotere aantallen. Ik heb dan ook aangegeven dat tegenover de 4,5 miljard aan aanschafkosten 8 miljard tot 10 miljard aan deelname aan de productie en 16 miljard tot 20 miljard aan instandhouding staan. Dat is wat wij – de Nederlandse industrie, gesteund door Economische Zaken en Defensie – als haalbaar inschatten en wensen

te realiseren. Ik denk dus dat het om een veelvoud gaat van datgene waarvan in eerste instantie sprake was, maar dat ziet de heer Segers zelf ook.

De **voorzitter**: Ten behoeve van een ordentelijke toezeggingenregistratie: daar waar de Minister het heeft over «de rapportages», heeft hij het toch over de jaarrapportages?

Minister **Kamp**: Ja, de Kamer is gewend om de jaarrapportages te ontvangen, maar ik wens die uit te breiden op basis van wat mevrouw Eijnsink heeft gezegd en wat de heer Segers zojuist heeft gevraagd.

De **voorzitter**: Uitstekend, dan hebben we dat zo genoteerd.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Wat de toezeggingenregistratie betreft: ik heb van de Minister van EZ gehoord dat hij de Kamer een aparte brief zal sturen over de tot nu toe besproken punten en mogelijk nog meer punten.

Minister **Kamp**: Behalve de rapportage die ik de Kamer zal sturen, zal ik de Kamer een aparte brief sturen, met name over het – zoals u dat noemde – boekhoudkundige moment en de afspraken die daarover zijn gemaakt. Ik zal daarin aangeven hoe ik dat zie en hoe ik dat voor elkaar wil maken. De Kamer krijgt dus de rapportage met het inzicht dat u hebt gevraagd en de Kamer krijgt de brief over het punt dat u zojuist noemde.

De **voorzitter**: Helder.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De Minister heeft heel duidelijk gesproken over de banen en de werkgelegenheid. Er zijn geen zekerheden. Nederland zal daar keihard voor moeten werken. Ik heb ook goed geluisterd naar het gesprek tussen mevrouw Eijnsink en Minister Kamp. De PvdA krijgt dus een bijzondere vertegenwoordiger, die hier keihard voor gaat werken. De Minister zegt daarbij wel dat die vertegenwoordiger er pas komt na het besluit dat in deze Kamer moet worden genomen over de aanschaf. Heb ik na al die woordenwisselingen goed begrepen dat we op het punt van die banen en die werkgelegenheid uiteindelijk te maken hebben met een inspanningsverplichting en niet met een resultaatsverplichting?

Minister **Kamp**: U mag de woorden «inspanningsverplichting» of «resultaatsverplichting» erop plakken. Ik weet dat niet. Ik heb gewoon gezegd hoe het gaat. Als de Kamer besluit om het met het kabinet eens te zijn dat dit de vervanger moet worden van de F-16, is het niet zo dat de Nederlandse bedrijven vervolgens naar de VS kunnen reizen, daar hun orderboeken kunnen vullen en dat dan tot 2065 geregeld hebben. Zo werkt het natuurlijk niet in de echte wereld. Zo heeft het nog nooit gewerkt en zo zal het nooit werken, maar ik heb daar een heleboel over gezegd. Dat is volgens mij het maximale wat je hierover kunt zeggen. Het etiket dat u daarop plakt, laat ik graag aan u over; dat kunt u beter dan ik. U zei dat mevrouw Eijnsink een bijzondere vertegenwoordiger krijgt. Ik heb gezegd dat wij in het verleden, tot anderhalf jaar geleden, een bijzondere vertegenwoordiger hebben gehad, dat ik het noodzakelijk vind dat die er weer komt, dat ik daarmee heb gewacht om de door mij aangegeven redenen en dat, zoals mevrouw Eijnsink zei, het nu weer tijd is om snel te komen met die bijzondere vertegenwoordiger, hem aan het werk te zetten en eraan te laten bijdragen dat het resultaat dat wij allemaal willen bereiken, door grote inspanningen zal worden gerealiseerd.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik dank de Minister voor zijn antwoord. De andere kant van de echte wereld is dat je onderhandelt, afspraken maakt en dan pas tekent. Ik plak er het etiket «inspanningsverplichting» op, want

ik kom niet verder dan de vele bewoordingen die ik heb gehoord. Er zijn geen keiharde afspraken die inhouden dat we die banen, die werkgelegenheid, gaan krijgen. Wat is dan die bijzondere positie van Nederland in dit project als je geen harde afspraken en zekerheden hebt om die uiteindelijk mee te nemen in de afweging bij het nemen van zo'n cruciaal besluit? Kan de Minister daarop reageren?

Minister **Kamp**: Mevrouw Hachchi, u dacht toch niet dat er op een gegeven moment, na zo'n debat als dit, een papier ligt waarop staat: «Wil je hier even tekenen voor de aankoop voor 4,5 miljard? Dan krijg je opdrachten voor 8 miljard tot 10 miljard en daarna krijg je ook nog vervolgoopdrachten van 16 miljard tot 20 miljard.» Zo werkt het toch niet? Het moet toch allemaal in de praktijk waargemaakt worden? Wij zitten die inschattingen hier niet te verzinnen; dat wilt u graag van mij aannemen. Dat blijkt ook wel uit het feit dat op grond van wat er tot dusver is bereikt, door de Nederlandse industrie al voor 627 miljoen euro aan concrete opdrachten binnen is gehaald. Het hele proces dat ik u zojuist heb geschetst, is de afgelopen jaren dus al op gang gekomen en heeft al geleid tot dit resultaat en tot de arbeidsplaatsen waar ik zojuist in de richting van de heer Segers over sprak. Dat is de echte wereld; dat is wat wij al bereikt hebben en waar wij ons hebben ingevocht door vanaf het begin mee te doen, door ook al tientallen jaren ervaring op te bouwen met de voorganger van de F-35, de F-16, door de kwaliteit van de Nederlandse industrie en ook door de inspanningen straks van de bijzondere vertegenwoordiger. Dat is wat ik u heb te melden.

De heer **Knops** (CDA): Ik voel het: volgens mij is de «hook» er bijna in. Het stoplicht staat nog op oranje, maar gaat langzaam naar groen. De vragen worden beantwoord. Er wordt zelfs al gesproken over een speciaal vertegenwoordiger. Ik dank de Minister voor de uitgebreide beantwoording. Als de Partij van de Arbeid die «hook» er vanavond niet in zou zetten, wat betekent dat dan voor de hele casus die de Minister hier neerlegt? Ik veronderstel dat dat niet zonder consequenties kan blijven.

Minister **Kamp**: Zelfs de als-danvragen van de heer Knops beantwoord ik niet, maar als die al beantwoord zouden worden, zou mijn collega Hennis dat doen. Die vragen moet de heer Knops echt delen met de Minister die de eerste verantwoordelijkheid heeft. Als ik hier vandaag alleen zou zitten, zou ik die vraag niet beantwoorden. Ik heb niet het recht om mevrouw Eijssink te vertellen wat haar fractie moet gaan besluiten. Ik heb alleen het recht om mijn huiswerk goed te doen en aan de Kamer voor te leggen en om van alle fracties te horen hoe zij daarover denken.

De heer **Knops** (CDA): Laat ik dan een andere formulering gebruiken, want natuurlijk kan deze Minister dat niet doen. Geen enkele Minister kan de PvdA-fractie en mevrouw Eijssink in het bijzonder tot iets dwingen, maar ik vraag wat de gevolgen zijn van het niet nemen van een besluit voor de casus waarvoor deze Minister verantwoordelijk is. Met andere woorden: kun je onegeneerd spreken over een speciaal vertegenwoordiger en kun je de door deze Minister toegelichte positie – namelijk dat Nederland prospects heeft op het gebied van motoren, logistiek en noem maar op – ongelimiteerd uitstellen, bijvoorbeeld tot volgend jaar of 2015? Of heeft dat daadwerkelijk impact op de positie van Nederland? Dat is volgens mij een zeer relevante vraag die deze Minister volgens mij ook heel eenvoudig zou kunnen beantwoorden.

Minister **Kamp**: Er is een regeerakkoord waarin staat dat dit besluit er voor het eind van het jaar moet komen. Vervolgens heeft het kabinet het besluit genomen om dit te gaan doen en vervolgens praat ik hier in de Kamer op een constructieve manier met u, en met mevrouw Eijssink in het

bijzonder, over het belang van een bijzondere vertegenwoordiger en het belang van het Nederlandse bedrijfsleven. Mijnheer Knops, waarom zou ik dan nu met u gaan speculeren over het niet nemen van een besluit en het afketsen van het geheel? Ik denk dat dat niet realistisch is. Laten we onze tijd daar niet aan besteden.

De heer **Knops** (CDA): Dan is de conclusie na acht uur debatteren dat de «hook» erin is. Deze Minister is in ieder geval duidelijker dan de PvdA-fractie in de afgelopen acht uur. Dat is dan mijn conclusie.

De **voorzitter**: Daarmee komt een einde aan deze inventarisatie van vragen van Kamerleden aan de Minister van Economische Zaken. Hoewel dit een ongebruikelijke procedure is, denk ik dat dit behulpzaam is om uiteindelijk aan iedereen het volste recht te doen, zowel aan de kant van de regering als aan de kant van de vragenstellers van de Kamer. Voordat ik de Minister belet geef om uit ons huis te vertrekken, wil ik graag de toezeggingen voorlezen die de Minister naar mijn smaak vandaag heeft gedaan, zodat hij – om zijn eigen woorden te gebruiken – zijn huiswerk ook straks weer uitstekend kan doen.

- De Minister van EZ heeft toegezegd dat de Kamer voor het eind van dit jaar de Defensie Industrie Strategie (DIS) ontvangt;
- De Minister van EZ heeft toegezegd dat de functie van een bijzondere vertegenwoordiger ten behoeve van de Nederlandse industrie in het F-35-project dit jaar, zo spoedig mogelijk na het besluit van de Kamer, wordt ingevuld;
- De Minister van EZ heeft toegezegd dat de Kamer nadere cijfers zal ontvangen over de rol van de Nederlandse industrie in het F-35-project. Daarvoor worden de jaarrapportages uitgebreid, maar naar aanleiding van het punt van mevrouw Eijssink op dit vlak komt er ook een aparte brief over hoe deze cijfers worden gepresenteerd.

Heb ik het goed geformuleerd? Het laatste punt kan misschien nog worden aangescherpt.

Minister **Kamp**: Ja, daarbij gaat het om de vraag hoe wij nu de destijds met de industrie gemaakte afspraken gaan effectueren. Dat punt heeft mevrouw Eijssink naar voren gebracht en ik heb toegezegd dat er een aparte brief naar de Kamer komt over hoe ik dat denk te gaan doen.

De **voorzitter**: Die brief gaat dus over de effectuering van de afspraken die met de industrie zijn gemaakt. Prima. Ik kijk even of de Kamer dit ook zo heeft verstaan.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ik heb een opmerking over de DIS. Ik heb de Minister gevraagd wanneer die naar de Kamer gaat. We hebben nog een debat met de Minister voor de Europese Raad. Toen verwees de Minister naar de Minister Defensie, die de DIS naar de Kamer moet sturen. Het is inderdaad de Defensie Industrie Strategie. Dat punt wil ik nog even verhelderd krijgen. De Minister van EZ verwees op dit punt naar de Minister van Defensie. Mijn verzoek is juist om de DIS nog vóór ons debat met de Minister, dus vóór de Europese Raad, in te kunnen zien. Dat is namelijk van belang voor ons debat. Ik neem aan dat dit klopt.

De **voorzitter**: Vóór de Raad. Ik hoor nu van de zijde van de regering, die uiteindelijk met één mond spreekt, dat zij haar best daarvoor zal doen. Mag ik het zo verstaan?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ja.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ik waardeer iedere inspanningsverplichting, resultaatsverplichting of wat dan ook, maar wij hadden de Defensie

Industrie Strategie al graag ontvangen. Er is vertraging en daar is begrip voor, maar de DIS is belangrijk, juist voor de Europese Raad. Ik verneem dus graag of we die vóór de Europese Raad zullen krijgen. Het is ook van belang voor de regering dat de Kamer vóór het debat in de Europese Raad een aantal zaken kan toevoegen, want wellicht kan de Kamer de regering ondersteunen met een boodschap naar Brussel. Ik hoor dus graag op welke datum de Kamer de strategie ontvangt.

De **voorzitter**: Het debat zal volgens mij plaatsvinden in de tweede week van december. Ja, het antwoord daarop is bevestigend.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik heb het niet helemaal goed gehoord, maar hebt u ook gemeld dat er bij de rapportage ook een internationale vergelijking zit van de mate waarin het Nederlandse bedrijfsleven profiteert in vergelijking met andere landen?

De **voorzitter**: Dat heb ik niet genoemd. Ik vraag de Minister of dat een onderdeel kan zijn van die uitgebreide rapportage.

Minister **Kamp**: Voor zover ik de beschikking kan krijgen over informatie daarover, zal ik die informatie met de Kamer delen.

De **voorzitter**: Dat hebben wij genoteerd: voor zover die informatie er is, zal die worden toegevoegd aan de rapportage. Ik dank de Minister van Economische Zaken en zijn ambtenaren voor de lange zit, maar ook voor de uitgebreide beantwoording. Met toestemming van de Kamer geef ik hem belet om elders andere dingen te gaan doen.

De vergadering wordt van 18.16 uur tot 19.00 uur geschorst.

Voorzitter: Maij

De **voorzitter**: Ik hoop dat u allemaal een fijne dinerpauze hebt gehad. De heer Ten Broeke is geëxcuseerd. Ik zal in het laatste deel van dit notaoverleg uw voorzitter zijn. We beginnen nu met de beantwoording door de Minister in haar eerste termijn. Er is afgesproken dat elke fractie maximaal vier keer mag interrumperen, waarbij telkens twee keer een vraag mag worden gesteld.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Voorzitter. Er zijn veel vragen gesteld. Ik zal ze allemaal zo goed mogelijk beantwoorden. Ik denk dat het goed is als ik een korte inleiding geef. Daarna ga ik in op de vervanging van de F-16 en daarna ga ik op alle overige vragen in. Ik hoop van harte dat de commissieleden het daarmee eens zijn.

Op Prinsjesdag heb ik de nota over de toekomst van de krijgsmacht gepresenteerd. In die nota geeft Defensie de strategische richting aan voor een toekomstbestendige krijgsmacht. In de nota beoogt Defensie ook om een financiële problematiek van 348 miljoen euro op te lossen. We hebben een paar sleuteltermen geïntroduceerd: «operationele duurzaamheid», «financiële duurzaamheid», maar bijvoorbeeld ook «internationale inpasbaarheid». Dat zijn voor Defensie belangrijke leidraden, nu en in de toekomst.

Kort na het verschijnen van de nota, namelijk op 11 oktober jl., zijn nieuwe begrotingsafspraken gemaakt met D66, de SGP, de ChristenUnie en de coalitiepartijen, de PvdA en de VVD. Als gevolg van die afspraken komen extra middelen beschikbaar voor Europa. Ik ben daar dankbaar voor. Dat heb ik al eerder gezegd, maar ik herhaal het hier. Het is voor Defensie ietsje minder minder geworden. De pijn bij Defensie is zeker niet opgelost, maar de aanvullende financiële problematiek hebben we kunnen verminderen van 348 miljoen naar 282 miljoen. Daardoor werd het voor

mij mogelijk om een aantal pijnlijke maatregelen terug te draaien of te verzachten. Dat heeft directe positieve gevolgen voor ons personeel en voor het behoud van werkgelegenheid, maar ook voor de regionale werkgelegenheid in krimpgebieden, zoals Drenthe en Friesland. Let wel: de analyse en ook de richtinggevende keuzes die in de nota uiteen worden gezet, staan nog steeds recht overeind. Daar doen de nieuwe begrotingsafspraken geen afbreuk aan.

Ambitie en middelen zijn met elkaar in evenwicht gebracht. De krijgsmacht behoudt de vereiste mix van basis- en nichecapaciteit. Dat acht ik echt van belang. De wereld is er niet bepaald veiliger op geworden. Ik heb dat hier, in deze vakcommissie, al veel vaker gezegd. Gelet op de internationale verhoudingen, is onzekerheid op dit moment eigenlijk de grootste constante. Daarbij past een hoogwaardige en flexibele krijgsmacht die ook internationaal inpasbaar is. Ik heb ook al vaker gezegd – dat staat ook duidelijk in de nota – dat we voorbereid moeten blijven op een breed scala aan inzetmogelijkheden, waarbij ook meteen duidelijk moet zijn dat er niet zoiets bestaat als een standaardrecept voor militaire inzet. We moeten voorbereid blijven op een veranderende dreiging in een bepaalde situatie. Dan is escalatiedominantie altijd van belang.

Zoals gezegd, zijn in de nota ook keuzes, pijnlijke keuzes, gemaakt. Daar loop ik niet voor weg. Er zijn keuzes gemaakt die strategisch richting geven aan de inrichting van de krijgsmacht. Er zijn ook keuzes gemaakt die de opmaat zijn naar vernieuwing en toekomstbestendigheid. Er is inderdaad ook een keuze gemaakt die een einde maakt aan een jarenlange discussie. Ik doel dan natuurlijk op de vervanging van de F-16, namelijk de F-35. Het kabinet heeft besloten dat de F-35 de opvolger wordt van de F-16. Ik ga nu helemaal inzoomen op de F-35.

Zoals bekend, heeft het kabinet besloten om dit zorgvuldig te doen. Er is een ministeriële commissie in het leven geroepen om tot een zorgvuldig vervangingsbesluit te komen. Die ministeriële commissie heeft zowel de keuze voor een nieuw jachtvliegtuig als de andere keuzes in de nota getoetst aan de ambitie, maar ook aan de eis van financiële inpasbaarheid. Dat is niet simpelweg boekhouden, want ook wij hebben te maken met de financiële kaders. Ik ben er echt van overtuigd dat niemand gebaat is bij het bouwen van luchtkastelen. De ministeriële commissie bestond uit de Minister-President, de Vice-Minister-President, de Minister van Financiën, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Economische Zaken en mijzelf als Minister van Defensie.

Ik zei al dat met het besluit om de F-35 aan te schaffen, een traject van meer dan tien jaar wordt afgesloten. Het jachtvliegtuig is net als de infanterie-eenheden en de fregatten een basisgereedschap van onze krijgsmacht. De F-16 nadert het einde van zijn levensduur en moet worden vervangen. De F-35 zal net als de F-16 de komende decennia weer ongeveer 40 jaar dienst moeten doen. Met betrekking tot taakspecialisatie en de verdergaande internationale samenwerking zeg ik daar meteen bij dat het veel te vroeg is om taakspecialisatie voor te stellen op het punt van het basisgereedschap van de krijgsmacht.

De F-35 is het meest toekomstbestendige toestel en kan alle missietypen uitvoeren. Ik kom daar nog op terug. Het toestel kan op alle geweldsniveaus opereren. Ik zei al dat wij echt helder op ons netvlies moeten hebben dat het geweldsniveau niet zozeer een keuze is als wel een gegeven. Het is de tegenstander die dat bepaalt. Degene die gebaat is bij chaos en instabiliteit, bepaalt uiteindelijk de situatie waarin wij vliegen. Het toestel biedt in militaire operaties de meeste mogelijkheden en is voor onze vliegers het veiligste toestel. Ik benadruk dat het toestel niet ten koste gaat van de andere krijgsmachtdelen.

De heer Van Dijk vroeg waarom werkgelegenheid een doorslaggevend argument kan zijn voor de aanschaf van een jachtvliegtuig. Als je zo veel geld uitgeeft, probeer je natuurlijk ook zo veel geld terug te halen voor de Nederlandse economie. Ik ben het echter van harte met de heer Van Dijk

eens: je kiest voor een jachtvliegtuig omdat het in militair-operationeel opzicht de beste opties biedt en de meeste bescherming biedt voor onze vliegers.

Het is een feit dat de internationale veiligheidssituatie laat zien dat het jachtvliegtuig ook de komende decennia een belangrijke rol zal blijven spelen. Dreigingen en risico's, nu en in de toekomst, zijn diffuus. Ook hebben we te maken met de zeer snelle opkomst van moderne en mobiele luchtafweer en met nieuwe radar- en detectietechnieken. Dat is een feit. Ik ben van mening dat ook Nederland een verantwoordelijkheid heeft en houdt om te blijven investeren in vrijheid, veiligheid en welvaart. Dat is in het belang van Nederland, maar ook in het belang van onze internationale verantwoordelijkheid en de internationale rechtsorde.

Defensie gebruikt de F-16 sinds 1979 en heeft het jachtvliegtuig maar liefst 45 jaar in gebruik wanneer het laatste toestel Defensie in 2024 verlaat. Tegen die tijd is de F-16 technisch zeer verouderd en niet meer geschikt voor moderne militaire operaties. We hebben dit al vaker met elkaar gewisseld: de F-16 is in drie opzichten simpelweg verouderd geraakt: operationeel, technisch en economisch.

Zo'n vervangingsbesluit zie je op een gegeven moment natuurlijk aankomen. Mede daarom is tien jaar geleden de discussie gestart over de vervanging van de F-16. In 2001 en 2008 zijn vergelijkingen uitgevoerd tussen verschillende toestellen. De gegevens zijn nu geactualiseerd. We hebben bekeken of er aanleiding was om de conclusies van toen te herzien. Die aanleiding was er niet. Nogmaals: bij de vaststelling van de definitieve keuze is de F-35 vooral op ons netvlies gekomen omdat het in militair-operationeel opzicht de meeste mogelijkheden biedt, ons personeel de beste bescherming biedt en nauwkeurig is. Het is ook een feit dat het toestel voor de komende decennia heel goede mogelijkheden biedt voor doorontwikkeling.

Het kabinet kiest voor 37 toestellen – de Minister van Financiën is daar al op ingegaan – en zal overgaan tot de aanschaf van meer toestellen als dat financieel kan binnen de vastgestelde financiële kaders. Van een ophoging van het budget zal dus geen sprake zijn, nu niet en ook dan niet. Vanaf 2024 – dan is de F-35, als het goed is, volledig in gebruik in Nederland – kan Defensie met de ten minste 37 toestellen ons luchtruim 24 uur per dag bewaken en internationale missies uitvoeren. Voor die missies zijn dan vier toestellen en vliegers beschikbaar. Het gaat dan om missies zoals in Kosovo, om luchtruimbewaking zoals in Libië of om bescherming van onze eigen troepen, zoals in Afghanistan, en ook van onze bondgenoten. Omdat er in de eerste termijn van de Kamer toch nog wat ruis over bleek te zijn, herhaal ik dat de F-35 wordt betaald uit de reguliere Defensiebegroting. We maken daarvoor als kabinet dus niet extra geld vrij. De aanschaf van de F-35 gaat niet ten koste van wapensystemen bij de andere krijgsmachtdelen. Er is dan ook geen sprake van een zogenoemd verdringingseffect, zoals we hier en daar lezen in de kranten. De vervanging van de F-16 wordt volledig uitgevoerd binnen het eerder gereserveerde budget van 4,5 miljard euro, uit te geven in een periode van ongeveer tien jaar. Ook het huidige instandhoudingsbudget van de F-16, dat – zoals de heer Vuijk terecht opmerkte – inderdaad 270 miljoen euro per jaar bedraagt, geldt als een strak kader. Mocht de situatie zich voordoen – daarnaar hebben enkele woordvoerders gevraagd – dat voor het eerste bestelmoment het aantal van 37 toestellen niet meer binnen de marges van de budgetten past, dan is een heroverweging van het project aan de orde, wederom binnen die afgebakende financiële kaders. De heer De Roon is helaas ziek naar huis. Hij vroeg, net als anderen, garanties over de kostprijs, omdat de kosten keer op keer zijn toegenomen. Ik begrijp die vraag, maar ik denk dat wij een scherp onderscheid moeten maken tussen de ontwikkeling van het toestel, die fors duurder is geworden, en de uiteindelijke stuksprijs.

De **voorzitter**: De heer Van Ojik heeft een vraag. Ik maak van deze gelegenheid gebruik om inderdaad de heer De Roon te excuseren. Hij heeft aangegeven dat hij zich niet lekker voelde, maar dat hij het antwoord wel volgt.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Net voordat de Minister sprak over het financiële kader van die 4,5 miljard, sprak zij over inzetbaarheid gedurende 24 uur per dag in het luchtruim en over vier toestellen die elders op de wereld operationeel zouden kunnen zijn. Dat was juist een van de punten waarop de Rekenkamer die stelligheid van het kabinet niet deelt. De Rekenkamer heeft daar ook argumenten voor gegeven. Daar hebben we het vanochtend over gehad: vredesverliezen of onderhoud. Het is allemaal wel heel minimaal. Er mag echt niets misgaan. Als we bijvoorbeeld een toestel verliezen, wat gebeurt er dan?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Als de heer Van Ojik het goed vindt, kom ik daar straks uitgebreid op terug.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Oké.

De **voorzitter**: Dan telt dit niet als een interruptie.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik heb goed beluisterd wat de Minister heeft gezegd over de kaders voor het JSF-project binnen die 4,5 miljard en de huidige exploitatiekosten van de F-16. Die kaders staan vast. Wel heeft zij aangegeven dat, als wij later nieuwe informatie krijgen en als blijkt dat het aantal toestellen verandert omdat de aanschaf anders niet past binnen dat budget, een nieuwe heroverweging aan de orde is. Mijn eerste vraag is wanneer we het eerste moment kunnen verwachten waarop een eventuele heroverweging mogelijk is. Daarnaast lijkt het mij terecht om toch een «stel dat»-vraag te stellen. Het is mooi om nu te spreken over een heroverweging, maar wat betekent dat feitelijk als blijkt dat we straks veel minder dan die 37 toestellen kunnen kopen? Volgens mij krijgen wij dan immers een discussie over de vraag of dat kader voor het JSF-project verdwijnt. Of zeggen we: als het er minder worden dan 37, dan maar minder en daar laten we het bij? Het is heel belangrijk dat wij daar helderheid over krijgen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik begrijp heel goed dat daarover helderheid wordt gewenst. Er is al eerder gecommuniceerd – en het staat ook in de nota – dat het moment van heroverweging begin 2015 aan de orde zal zijn, vermoedelijk in het eerste kwartaal. Dat loopt samen met de D-brief, waarover mevrouw Eijssink eerder heeft gesproken. Dat ligt allemaal voor de hand. In alle eerlijkheid: dit kabinet had geen besluit voorgelegd als het niet overtuigd was van de legitimiteit en uitvoerbaarheid van het besluit. De Minister van Financiën zei al dat het besluit tot stand is gekomen op basis van een zeer conservatieve berekening. Wij gaan er dus echt van uit dat dit mogelijk is met de enorme risicoreservering, niet alleen voor de investering maar ook voor de instandhouding; dus twee keer 10%. Dat laatste is vrij uniek. Maar als blijkt dat alle marges worden overschreden, kom ik bij de Kamer terug. De als-danvraag wil ik nu eigenlijk niet beantwoorden, omdat dit kabinet ervan uitgaat dat dit gewoon mogelijk is.

Mevrouw **Hachchi** (D66): In het regeerakkoord staat ook «eind 2013». Er moet nu dus een besluit worden genomen over de aanschaf. Daarom wil ik toch weten wat de consequenties zijn als we nu ja zeggen en er later achter komen dat we een heroverweging nodig hebben. We gaan immers kennelijk een verbintenis aan, want waarom nemen we nu anders het besluit? We hebben voor het nemen van het besluit immers nog de tijd

totdat we echt weten of die kaders kunnen blijven staan, om hoeveel toestellen het gaat en wat zij precies gaan kosten. Ik moet dit kunnen rijmen met het feit dat het kabinet nu een besluit wil nemen voor de JSF, wetende dat we eigenlijk pas later – in 2015 – exact weten hoe we ervoor staan.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik ben ervan overtuigd dat wij nu eigenlijk al weten hoe we er in 2015 voor staan, namelijk dat de aanschaf van de 37 toestellen mogelijk is binnen de gegeven financiële kaders. Over de beschikbaarheid van de 37 toestellen kom ik straks te spreken. Ik zoek een beetje naar de positie van D66 in dezen, want mevrouw Hachchi probeert alle risico's uit te sluiten. Dit is een enorm investeringsproject en daar zitten altijd een aantal risico's aan vast. Die hebben we zo veel mogelijk afgedekt door het opnemen van de aanzienlijke risicoreservering. Waarom besluit het kabinet nu en niet in 2015? Dat heb ik mevrouw Hachchi een paar keer horen vragen. Het antwoord is: omdat de F-16 uiteindelijk wel vervangen moet worden. Dat is helder en daarover bestaat volgens mij ook tussen mij en D66 geen misverstand. Er is tijdig duidelijkheid nodig over het vervolgproces. Mevrouw Hachchi had het in haar eerste termijn over «even een besluit afraffelen», maar we hebben het hier over een proces van ruim twaalf jaar. Met het besluit dat het kabinet nu neemt, geven wij niet alleen gehoor aan de oproep van het bondgenootschap om te investeren in kwaliteit en daarmee in de collectieve bondgenootschappelijke veiligheid. Het besluit bestendigt ook de kansen van Nederlandse bedrijven op hoogwaardig werk, zowel bij de productie van de F-35 als in de instandhoudingsfase; daar sprak de Minister van Economische Zaken zojuist over. Werkgelegenheid is weliswaar geen doorslaggevend argument voor de aanschaf van een jachtvliegtuig, maar is wel een belangrijk argument. Als je besluit om zo veel geld uit te geven, probeer je ook om zo veel geld terug te krijgen in je economie.

Zoals de Minister van Financiën eigenlijk al zei, is een keuze op dit moment nodig – dat zeg ik in het bijzonder tegen mevrouw Hachchi – om duidelijkheid te geven aan Defensie en om de positie van de Nederlandse industrie te versterken. Binnen een afzienbare termijn zullen contracten over het onderhoud in Europa worden gesloten. Dan is het heel handig als er duidelijkheid is. Het is ook noodzakelijk om de Europese samenwerking met andere Europese F-35-partnerlanden verder vorm te kunnen geven. Ik denk aan het Verenigd Koninkrijk, Noorwegen, Italië en ook andere landen die op dit moment in de besluitvormingsfase zitten.

Defensie gaat de aanvang van de operationele testfase voorbereiden. De opleiding daarvoor begint ook nu. Daarom is het logisch om dit besluit nu te nemen. Defensie zal 2014 gebruiken om het D-document te schrijven. Dat is nodig voor een zorgvuldige voorbereiding; ik weet zeker dat ook de Kamer daar zeer op is gesteld. Op grond daarvan ontvangt de Kamer begin 2015 de welbekende D-brief.

Verder is het ook een feit dat de krijgsmacht, in dit geval de luchtmacht in het bijzonder, zich moet voorbereiden op een ingrijpende transitie.

Regeren is vooruitzien. Een besluit stelt de krijgsmacht, Defensie en dit kabinet, maar ook de Kamer in staat om zich grondig en tijdig voor te bereiden. Dat is precies waarom we nu heel graag duidelijkheid willen bieden aan heel veel partijen in Nederland en daarbuiten.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De regering wil graag de JSF aanschaffen. Daar geeft de Minister allerlei argumenten voor. Werkgelegenheid is niet doorslaggevend, maar is wel een aspect. Ter verheldering: het ging mij meer om de uitspraken van de PvdA over verdubbeling van de werkgelegenheid. Voorstanders van de JSF zeggen dat je dat toestel moet hebben omdat dat nodig is in deze tijd. Dan denk ik aan Duitsland, Frankrijk en Engeland, die geen JSF hebben. Spelen die geen rol in de internationale relaties? De vraag die ik op dit punt wil stellen, gaat over plan B. De

Minister zegt dat er een heroverweging komt als we die 37 toestellen niet kunnen halen. Verder wilde zij daar niet veel over zeggen. Dat vind ik eerlijk gezegd niet zo sterk, want zeker bij de krijgsmacht moet je voorbereid zijn op alle situaties. Als de uitkomst is dat er 36, 35 of 34 toestellen gekocht kunnen worden in plaats van 37 – dat is helemaal niet ondenkbaar bij zo'n groot project – kan de Minister haar ambities dan nog waarmaken? Daar kan zij volgens mij wel iets over zeggen. Wat is het minimumaantal toestellen waarmee zij haar ambities kan waarmaken?

Minister Hennis-Plasschaert: Volgens mij is dat volstrekt helder geformuleerd, zowel in mijn beantwoording van zojuist als in de nota en in de beantwoording van schriftelijke vragen. Er zijn enkele knoppen waaraan je draait. De financiële kaders zijn bekend en zijn leidend. Als het aantal van 37 niet meer binnen de financiële kaders zou passen – daar gaan wij niet van uit – heb je onmiddellijk een probleem met je ambitie. Dat klikt allemaal in elkaar. Nogmaals: dit kabinet en Defensie gaan ervan uit dat het aantal van 37 prima gaat lukken binnen de vastgestelde financiële kaders en dat plan B derhalve niet aan de orde is. Ik heb echter ook gezegd dat ik, als blijkt dat dit niet zo is, bij de Kamer terugkom. Dan is immers een heroverweging van het project aan de orde.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dat is toch gek? Als het allemaal niet lukt, komt u bij de Kamer terug; punt. U moet daar als Minister van Defensie toch iets meer over zeggen? U moet toch een visie hebben? Die hebt u, maar in die visie moet toch ook een plan staan voor het geval dat het net niet zo uitkomt als gedacht, juist omdat het allemaal zo krap is? De Rekenkamer heeft forse kritiek: het kan misschien net, maar het is eigenlijk niet duurzaam in balans. Een coalitiepartij heeft nog een paar voorwaarden waaraan het toestel moet voldoen en als dat niet zo is, gaat het misschien niet door. Is het budget voor de JSF een vaststaand gegeven en zijn uw ambities «wijzigbaar»? Ja of nee?

Minister Hennis-Plasschaert: Ik herhaal dat de financiële kaders leidend zijn. Dat is nu zo en dat is straks zo. Dit kabinet gaat ervan uit dat ten minste 37 toestellen kunnen worden aangeschaft binnen die financiële kaders. We hebben conservatief gerekend. We hebben een risicoreservering. De kans dat we buiten die marges gaan vallen, achten ik en ook anderen zeer klein. Met andere woorden: ik ben ervan overtuigd dat dit gaat lukken. Als het niet lukt, is een heroverweging aan de orde. Ik kan het niet mooier maken. Dit is het uitgangspunt.

De heer De Roon en anderen vroegen om garanties over de kostprijs, omdat de kosten keer op keer zijn toegenomen. Ik heb al gezegd dat we een scherp onderscheid moeten maken tussen de ontwikkeling van het toestel, die fors duurder is geworden, en de stuksprijs. Aan het ontwikkelproces doet Nederland voor een vast bedrag van 800 miljoen dollar mee. Daar is naderhand geen dollar aan toegevoegd en dat blijft zo. Daarbij kan dus geen sprake zijn van stijgende kosten voor Nederland.

De stuksprijs van de toestellen is toegenomen, maar dat is voor een deel bijvoorbeeld te verklaren door inflatie. Dat is allemaal in de ramingen verwerkt. De contracten die nu door het JPO met Lockheed Martin worden gesloten, gaan uit van een vaste productieprijs per toestel. Hierdoor zijn voor de afnemer geen meerkosten verbonden aan het herstel van tekortkomingen op het gebied van kwaliteit. Ook risico's die voortvloeien uit concurrency, de gelijktijdige ontwikkeling en productie van de toestellen, komen steeds meer bij de fabrikant te liggen. De stuksprijs is dus langzaam aan het dalen. Die trend zal zich voortzetten.

Mevrouw Hachchi wees terecht op de moeizame jaren van de ontwikkelingsfase van het programma. Daar doe ik helemaal geen afbreuk aan. Ook generaal Bogdan, die hier is geweest, heeft daar absoluut geen geheim van gemaakt en is daar ook niet voor weggelopen; daar ging mevrouw

Eijssink op in. Hij heeft daarop een toelichting gegeven in de Kamer. De commissieleden hebben vorige week ook in de VS een toelichting gekregen, maar de signalen geven aan dat die zeer moeizame fase nu achter de rug is. Het testprogramma is de afgelopen jaren verder gevorderd en is nu ongeveer op de helft. Een aantal zeer kritische testen is goed verlopen. Die testen tonen aan dat het vliegtuig als zodanig goed presteert en steeds beter gaat presteren.

De toekomstige testpunten betreffen enerzijds het certificeren van de wapens op het toestel – dat wordt niet gezien als heel complex – en anderzijds de geavanceerde functies en de integratie van de Block-3-software. Daarbij kunnen inderdaad nog problemen optreden. Daar zijn het Pentagon en generaal Bogdan ook heel transparant over. Er wordt gesproken van «een mogelijke vertraging», overigens van maximaal zes maanden. Hier wordt in de planning rekening mee gehouden. Ik kom daar straks op terug, maar ik denk dat we niet het beeld moeten schetsen dat het alleen kommer en kwel is in het hele ontwikkelingsprogramma.

De Minister van Financiën gaf al aan dat we hebben besloten over het aantal en over de risicoserveringen. Dat besluit is definitief. De D-brief die ik begin 2015 zal sturen, gaat dus niet meer in op die politieke vragen als zodanig, want daarover spreken we nu. Ik heb echter al gezegd dat er een moment van heroverweging komt als blijkt dat we buiten de marges zitten. Nogmaals: de kans daarop acht ik klein, want we zijn zeer conservatief geweest.

Met die D-brief wil ik zeer serieus omgaan. De vervanging van de F-16 is immers het grootste project sinds de spelregels van het Defensie Materieel Proces van kracht zijn geworden. Het zou absoluut ongepast zijn om die spelregels volledig te negeren. Vandaag spreken we ons uit over de productkeuze, maar in de D-fase worden allerlei consequenties van die keuze in kaart gebracht, bijvoorbeeld op het punt van milieu, geluid, vastgoed, organisatie en personeel. Ik hecht er zeer aan om het DMP te volgen en de Kamer daarover begin 2015 de D-brief te sturen. Daarin zal ik ingaan op organisatie-indeling, personeel, materieel, logistiek, bedrijfsvoering, infrastructuur, informatievoorziening, milieu – waaronder geluid, waar we nog op terugkomen – de nadere uitwerking van de transitieplanning van de F-16 naar de F-35, de levensduurkostenanalyse en de risicoanalyse.

Ik kom nog even terug op de softwarevertragingen. Een mogelijke vertraging van de Block-3-software – die suggestie werd gewekt, volgens mij door de heer Van Dijk, maar dat weet ik niet zeker – leidt niet tot extra kosten voor Nederland. Ik heb al aangegeven dat wij daar voor 800 miljoen dollar in zitten en dat daar geen dollar bij komt. De ontwikkeling van Block 3 valt daaronder. De software wordt gefaseerd opgeleverd, waarbij telkens meer operationele capaciteiten beschikbaar komen; daarover is de Kamer eerder geïnformeerd. De Block-2-software is nagenoeg gereed en zal begin 2015 worden beproefd tijdens de operationele testfase. De Amerikaanse mariniers en de Amerikaanse luchtmacht hebben reeds aangegeven dat zij met de Block-2-software al de eerste operationele eenheden willen vormen. De Block-3-software is volgens de planning halverwege 2017 gereed om operationeel getest te worden. Ik gaf zojuist al aan dat het JPO daarbij wat risico's ziet op vertraging in de orde van enkele maanden, maximaal zes maanden. Als dit zou gebeuren, is dat voor Nederland vervelend maar niet onoverkomelijk, omdat wij pas in 2021 een initiële operationele capaciteit bereiken. De vliegtuigen zullen namelijk simpelweg niet eerder dan in 2019 instromen. Als het goed is, zijn de commissieleden vorige week in de VS ook uitgebreid geïnformeerd over wat het JPO allemaal doet om de volledige Block-3-software gewoon medio 2017 ter beschikking te hebben. De druk op Lockheed Martin wordt enorm opgevoerd door de Amerikaanse strijdkrachten, het Pentagon en internationale partners. Een beter drukmiddel is er niet. Er zijn ook allerlei enorme financiële incentives voor Lockheed Martin om te leveren.

Ik kom nu bij het punt van de heer Van Ojik. Verschillende partijen vroegen om een reactie op vragen over de inzetbaarheid van de F-35. De Rekenkamer heeft op dat terrein een aantal punten aangehaald: de gastvliegers, de onderhandelingen met België, de afhankelijkheid van onderhoudsproblemen en de vredesverliezen. Over de gastvliegers is volgens mij een misverstand ontstaan tussen Defensie en de Algemene Rekenkamer. Nogmaals: ik waardeer de Algemene Rekenkamer enorm, want die is voor mij heel belangrijk geweest als adviseur en zal dat in de toekomst ook blijven bij de verdere uitwerking van de LCC-systematiek. Volgens de Algemene Rekenkamer ontbreken in de berekening de uren van niet-operationele vliegers, maar voor Defensie was vanaf het begin heel duidelijk dat bij de invoering van de F-35 het aantal uren van niet-operationele vliegers echt tot het uiterste minimum beperkt zou worden en eigenlijk alleen kan worden gebruikt door vliegers die slechts tijdelijk op een niet-operationele vliegersfunctie zijn geplaatst. Alleen zij kunnen nog beperkt vlieguren maken als gastvlieger. Dat doen we, omdat het een kostbare en tijdrovende aangelegenheid is om collega's die tijdelijk op een niet-operationele functie zitten, inzetgereed te krijgen als zij een aantal jaren niet hebben gevlogen. Met een zeer beperkt aantal uren kunnen zij hun vliegbevoegdheid wel degelijk behouden, ook op een niet-operationele functie. Nogmaals: de gastvliegeruren zijn bij de F-35 van een totaal andere orde dan zoals we die nu kennen bij de F-16.

De heer **Knops** (CDA): Dit onderwerp is al regelmatig aan de orde geweest bij eerdere begrotingsdebatten. Toen ging het bijvoorbeeld om de vliegertoelage voor mensen die niet op een vliegerfunctie zitten. Is de Minister bereid om de Kamer te informeren over hoe dit in zijn werk gaat ten opzichte van de huidige regeling? Ik denk dat dit aansluit bij wat een meerderheid van de Kamer al eerder heeft aangegeven. We gaan immers geen mensen laten vliegen die geen operationele output leveren. Op zich is dit dus een begrijpelijk verhaal. Bovendien werpt dit een ander licht op de conclusies van de Rekenkamer. Het lijkt mij dus goed dat de Minister hier uitvoeriger op ingaat.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Wil de heer Knops dat ik dat nu doe?

De heer **Knops** (CDA): Nee, het is geen conditionele vraag.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Oké, want dit is een beetje technisch. Dan kan ik dit per brief in kaart brengen, ook met schema's van percentages en uren. Die brief zal ik de Kamer dus graag doen toekomen.

De **voorzitter**: We noteren een toezegging over een brief hierover. Als ik het goed heb begrepen, komt die brief voor de begrotingsbehandeling.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ja, dat gaat lukken.

De voorziene samenwerking met België, waarvoor ik op 23 oktober jl. een letter of intent heb ondertekend, zal resulteren in een betere benutting van de beschikbare operationele capaciteit. Dat geldt voor beide landen. Dit is bij uitstek een voorbeeld van pooling and sharing van capaciteit die beschikbaar is voor het QRA. Het is praktisch haalbaar en zowel België als Nederland heeft zeer nadrukkelijk de intentie om deze samenwerking vlot ten uitvoer te brengen. Het ondertekenen van de letter of intent was eigenlijk een markering van het formele begin van die samenwerking en was ook het startsein voor het opstellen van een samenwerkingsverdrag. Ik vind het dan ook echt volstrekt logisch om daarmee rekening te houden. Omdat we het verdrag door de parlementen moeten laten ratificeren, verwachten we dit in 2016 helemaal rond te hebben, dus ruimschoots voor de instroom van de F-35 in het jaar 2019, zoals nu wordt beoogd.

Ook is er het onderhoudsprobleem. Ik waak er echt voor om het onderhoud van de F-16 een-op-een te vergelijken met het onderhoud van de F-35. Het onderhoudsconcept van de F-16 is van een totaal andere orde dan het voorziene concept van de F-35, want bij de F-35 zijn een veel grotere rol en een veel grotere verantwoordelijkheid weggelegd voor de fabrikant. Bijvoorbeeld de voorraadvorming van reservedelen ligt helemaal bij de fabrikant. Het is dus heel moeilijk om dit een-op-een te vergelijken. Ik ga er echt van uit dat het mogelijk is om die 37 toestellen in te zetten voor de taken die wij nu op ons netvlies hebben.

Er is ook gesproken over de vredesverliezen. Daar kan ik vrij kort over zijn. Het is tegenwoordig bij alle wapensystemen gebruikelijk dat, als zich een vredesverlies voordoet, op dat moment wordt bekeken of en wanneer vervanging aan de orde is. Dat geldt dus ook voor de F-35. Wij investeren niet meer extra met het oog op mogelijke vredesverliezen. Dat is in het verleden wel gedaan, maar dat doen we al heel lang niet meer. Ik zie niet in waarom wij de F-35 nu ineens anders zouden moeten behandelen dan andere wapensystemen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik heb twee punten. Eerst sla ik aan op wat de Minister zei over de onderhoudskosten. We zijn vrij recent in de VS geweest en we hebben daar uitgebreid kunnen doorvragen. We hebben ook weer gesproken met generaal Bogdan van het JPO en met Lockheed Martin. Ook na al dat doorvragen blijven de onderhoudskosten onduidelijk. Sterker nog: na enig doorvragen kon alleen de belofte gegeven worden dat de onderhoudskosten van de F-35 niet meer dan 10% meer dan de onderhoudskosten van de F-16 zouden bedragen. Dat is een heel ander verhaal dan het verhaal van de Minister. De Minister heeft aangegeven dat de fabrikant kennelijk meer verantwoordelijkheid heeft voor de onderhoudskosten van de F-35. Ik maak daaruit op dat het onderhoud van de F-35 misschien zelfs goedkoper is dan het onderhoud van de F-16. Als ik dat verkeerd heb begrepen, hoor ik dat graag. Op basis van de feiten die ikzelf in de VS heb kunnen checken, is mijn conclusie echter dat de onderhoudskosten nog niet duidelijk zijn. Er is alleen een belofte dat zij niet hoger zijn dan 10% meer dan de onderhoudskosten van de F-16. Kan de Minister daarop reageren?

De Minister zei dat we niet moeten doen alsof het allemaal kommer en kwel is in de ontwikkeling en in de operationele testfase. Dat is misschien het ene uiterste, maar ik vind dat de Minister kiest voor het andere uiterste, namelijk «er zijn wat risico's». Dat is namelijk ook niet helemaal waar. Ook in de VS is na veel doorvragen duidelijk naar voren gekomen dat er – ik zeg het heel vriendelijk – nogal wat uitdagingen zijn op het punt van de ontwikkeling en het operationeel testen. De VS, Lockheed Martin en het JSF-programma hebben tot nu toe slechts 50% van de testen doorlopen; 50% van de testen moet dus nog plaatsvinden. Sterker nog: dat tweede deel is het meest uitdagende deel van de testen, terwijl men bij die eerste 50% al veel problemen is tegengekomen die nog steeds niet zijn opgelost, bijvoorbeeld met de software, de helm, de banden en brekende onderdelen. Daarbij gaat het alleen nog maar om het eerste deel van de operationele testfase. Er moet dus nog een hele brok beginnen waarbij ook nog de nodige kuren zullen verschijnen. Hoe moet ik dat rijmen met de opmerking van de Minister dat er voor ons geen zorgen zijn, omdat wij in 2019 het toestel zullen hebben waar we nu voor tekenen? Op deze twee punten krijg ik graag een heldere reactie.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Mevrouw Hachchi zegt helemaal niet zoveel nieuws en het verschilt ook niet veel van wat ik zei. Ik had het namelijk niet zozeer over de vraag of de onderhouds- en instandhoudingskosten van de F-35 hoger zijn. Die zullen inderdaad wat hoger zijn dan de onderhouds- en instandhoudingskosten van de F-16. Ik heb al gezegd dat we een kader hebben voor de exploitatielasten. We hebben ook veel

minder toestellen in vergelijking met het aantal F-16's. Het valt er dus echt ruimschoots binnen. Ik heb ook uitgebreid aangegeven waar nog risico's zitten. Het toestel is nog in ontwikkeling en is nog niet klaar, maar alle testen, zoals die nu gaan, geven goede signalen af. Als ik mevrouw Hachchi zo hoor, heb ik de indruk dat D66 alle risico's op voorhand probeert uit te sluiten. Dat is onmogelijk bij een project als dit. De Minister van Financiën zei ook al dat je eigenlijk alleen terugkijkend kunt zeggen of het is gelukt. Ik denk dat wij hier allemaal kunnen aangeven dat de F-16 zich heeft bewezen, dat we toen een goede keuze hebben gemaakt, dat het toentertijd, in 1975, van de toenmalige kandidaten het beste toestel was en dat het de beste mogelijkheden had voor doorontwikkeling. Ik ben ervan overtuigd dat dit straks ook voor de F-35 geldt. Als wij alle risico's op voorhand willen uitsluiten, vrees ik dat we pas een besluit kunnen nemen als een toestel van de zesde generatie in aantocht is. Het spijt me zeer, maar we moeten op een gegeven moment ook duidelijkheid durven bieden.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Juist die duidelijkheid probeer ik te verkrijgen als controleur van de regering. Het is te makkelijk dat de Minister mij in de schoenen probeert te schuiven dat D66 alle risico's wil afdekken. Dat is echt onzin. Het gaat hier om zeer cruciale punten, want de regering vraagt wel aan de Kamer of zij hiermee kan instemmen. Ik heb op een aantal cruciale punten aangegeven dat er onduidelijkheden zijn. Een heel duidelijk punt is de operationele testfase. Die is ontzettend belangrijk voor de planning: gaan we de complete F-35 waar we nu voor tekenen, met al zijn capaciteiten, straks daadwerkelijk op tijd krijgen? In de VS is ons verteld dat er nog gestart moet worden met de tweede helft van de operationele testfase. We weten nu nog niet welke moeilijkheden daarbij aan de orde komen. Dat is het moeilijkste deel van de testen. Het is dus te makkelijk om te zeggen dat mevrouw Hachchi moeilijk doet. Ik stel zeer simpele vragen om duidelijkheid te krijgen over zeer cruciale punten, want de Minister legt hier namens het hele kabinet een besluit voor en ik kijk naar de argumenten en de zaken die nu voorliggen. Daar zitten gewoon te veel vraagtekens bij. Het is geen kommer en kwel, maar het is ook niet «er zijn wat risico's». Er komen echt nog wel wat uitdagingen. Hoe verhoudt dat zich tot het feit dat wij in 2019 onze F-35 in de lucht zouden moeten zien vliegen?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Volgens mij kom ik daar straks nog even over te spreken, maar ik denk dat ik al heel open heb aangegeven dat bijvoorbeeld de volledige Block-3-software naar verwachting medio 2017 ter beschikking komt en dat er mogelijk nog wat vertraging optreedt. Dat is allemaal waar, maar zoals het er nu uitziet, is het ruimschoots voor de instroom in 2019 klaar en zeker ruimschoots voor 2021, wanneer we de initiële operationele capaciteit willen hebben.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Het kabinet kiest er natuurlijk zelf bewust voor om een toestel te kopen dat zo duur is dat je binnen het geldende budget een absoluut minimumaantal – op dit moment 37 – kunt aanschaffen. Het kabinet zegt dat dit niet erg is, omdat we daar in ieder geval «dit en dit» voor kunnen doen. De Minister zei wel dat zij hier nog op ingaat, maar ik wil graag reageren op haar opmerkingen over onderhoud en vredesverliezen. Er is kennelijk een verschil van mening tussen de Rekenkamer en het kabinet over de stelligheid waarmee het kabinet zegt wat er met die 37 toestellen kan worden gedaan. De Rekenkamer geeft daarvoor een aantal argumenten. De Minister zegt dat de JSF qua onderhoud niet te vergelijken is met de F-16 en dat het niet meer gebruikelijk is om van tevoren extra te investeren in verband met vredesverliezen. Dat neemt natuurlijk het punt van de Rekenkamer niet weg: als je door langdurig onderhoud of door vredesverliezen toestellen

kwijtraakt en onder het aantal van 37 komt, kun je de operationele inzetbaarheid voor de twee kerntaken die voor het kabinet essentieel zijn, niet meer veiligstellen. Het antwoord van de Minister biedt daarvoor naar mijn smaak geen oplossing. Daarom vraag ik dit nu, ook al komt ze daar wellicht straks, in een ander verband, op terug.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik begrijp de vraag van de heer Van Ojik heel goed. Let wel: de Algemene Rekenkamer heeft een paar dingen gezegd, ook «maximaal onderbouwd»; dat zeg ik ook nog even tegen mevrouw Hachchi. De ARK heeft ook een paar kritische kanttekeningen geplaatst. Dat is ook goed, want dat is precies de rol van de Algemene Rekenkamer, die ons scherp houdt. Het is aan ons om de gesignaleerde risico's zo veel mogelijk te adresseren, te mitigeren en weg te nemen. Ik heb zojuist uitgelegd hoe de systematiek met betrekking tot vredesverliezen werkt. Dat is voor de F-35 niet anders dan voor andere wapensystemen. Ik heb zojuist uitgelegd of toegezegd dat ik de Kamer een brief zal sturen over hoe het precies zit met de uren van de gastvliegers. Ik heb ook uitgelegd dat de letter of intent zeer wel zal slagen en ruimschoots op tijd in werking zal treden, namelijk in 2016.

Daarmee – ik kom nu bij de berekening – hebben we voldoende capaciteit beschikbaar voor de taken die wij voor ogen hebben. Ik herhaal dat Defensie vanaf 2024 – dan is de F-35, als het goed is, volledig in gebruik – met 37 toestellen ons luchtruim 24 uur per dag kan bewaken én internationale missies kan uitvoeren. Voor die missies zijn dan vier toestellen en vliegers beschikbaar. De inzetbaarheid van 4 van de 37 toestellen is volgens het kabinet, de nota en de onderliggende berekeningen haalbaar. De Kamerleden hebben technische briefings gehad en zijn in de VS geweest, maar ik herhaal de systematiek nog even. Nederland heeft straks die 37 toestellen. Vijf daarvan staan in de VS voor opleidingen en testen. Dan zijn er nog 32 over. Met die 32 kunnen 29 vliegers combat ready worden gehouden. De precieze berekening heeft de Kamer gekregen. Het lijkt mij wat taai en technisch om die te herhalen, maar ook die kan ik geven. Het is echter een feit dat we met die 32 toestellen 29 vliegers combat ready kunnen houden. Voor het QRA en de noodzakelijke training – dus niet de basisopleiding, maar de training om combat ready te zijn – zijn permanent 24 vliegers in Nederland nodig. Als wij gaan samenwerken met België – daar ga ik van uit – zijn dat er twintig. Als wij niet gaan samenwerken met België, blijven er vijf vliegers over voor internationale missies. Bij samenwerking met België blijven er negen vliegers over voor internationale missies. In beide gevallen, dus met of zonder Belgische samenwerking, kunnen vier toestellen worden ingezet voor een missie. Het verschil is alleen dat je, als je maar vijf vliegers beschikbaar hebt voor internationale missies – ik kijk nu dus even niet naar de toestellen, maar vooral naar de vliegers – in verband met arbeidstijden et cetera slechts één missie per dag kunt vliegen. Als je er negen beschikbaar hebt, kun je meerdere missies per dag vliegen. Dat laatste is natuurlijk wat dit kabinet graag wil. Ik denk dat ik nu wel heel veel heb verteld over de berekeningen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik moet eerlijk toegeven dat ik niet alle technische details goed tot mij heb kunnen nemen. Ik ging ook niet mee met die reis naar de VS; dat wordt in dit debat volgens mij in toenemende mate een nadeel. Het startpunt blijft echter de operationele beschikbaarheid van die 37 toestellen. Dat is volgens mij precies het punt waar de Rekenkamer op wijst: op het moment dat de bodem onder die 37 wegvalt – vanwege vredesverliezen of onderhoudsproblematiek – begint de hele berekening van de Minister angstaanjagend wankele trekken te vertonen. Ik zou zelf een ander, goedkoper toestel hebben gekozen, zodat je er meer van kunt aanschaffen en zodat je de operationele inzet veel beter kunt garanderen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ja, maar dan komen we weer terug bij de vraag waarmee dit debat is begonnen: wat wil je met het vliegtuig? Je kiest een toestel dat voor de komende 40 jaar dienst moet doen en dat voor de komende 40 jaar het militaire maar ook het politieke handelingsvermogen bepaalt. Uiteindelijk kies je voor een toestel dat de beste doorontwikkelingsmogelijkheden biedt en dat in militair-operationeel opzicht de meeste mogelijkheden biedt. Daarom is dit toestel gekozen. Dit toestel is gekozen omdat we in een wereld leven waarin we te maken hebben met nieuwe radar- en detectietechnieken en met een oprukkende mobiele luchtafweer. Daar is de F-35 tegen opgewassen. U zegt dat u liever een goedkoper toestel had gehad, alsof een ander toestel gratis is. Veel ontlopen de toestellen elkaar niet qua prijs. Dan zeg ik: wat wilt u nu eigenlijk? Wilt u meedoen in de lucht of hebben onze grondtroepen straks het nakijken? Dat is wel de keuze die voorligt. Het spijt me dat ik dat nu even zo hard neerzet.

De **voorzitter**: Er zijn nog twee andere leden die op dit punt ook een vraag hebben, maar de heer Van Ojik is aangesproken en krijgt de gelegenheid om daar kort op te reageren.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik zal het woord «uitlokking» niet willen gebruiken – dat zou oneerbiedig kunnen klinken – maar wat de Minister nu zegt, doet geen recht aan mijn standpunt. Je kunt namelijk zeggen dat je een toestel wilt kopen dat alles moet kunnen wat nu technisch mogelijk is en wat eventueel ooit noodzakelijk is. Je kunt ook een heel andere keuze maken. Ik heb in mijn inbreng in eerste termijn gezegd dat ik vind dat er veel te weinig is gekozen op basis van een visie op de wapensystemen die je wel of niet wilt hebben. Daarover kunnen we van mening verschillen. Dat kan heel goed, maar het kopen van een ander toestel is wel degelijk een alternatief. Dat toestel kan misschien minder, maar wat mij betreft, hoeven niet al onze wapens alles te kunnen. Ik zou veel meer zijn voor zeer specifiek en gericht bekijken wat je nodig hebt, gelet op de taken die je op het internationale toneel wilt vervullen. Dan zou je met evenveel recht bij een ander toestel kunnen uitkomen. De Minister vindt van niet. Wij verschillen daarover van mening, maar dat komt niet doordat ik zou vinden dat we ook wel een beetje minder goede toestellen de lucht in zouden kunnen sturen of zo. Dat is helemaal niet zo.

De **voorzitter**: Uw punt is helder.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ja, toch? Dat dacht ik ook, mevrouw de voorzitter.

De **voorzitter**: Mevrouw Eijnsink heeft een vraag voor de Minister.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Over het aantal 37 is natuurlijk al veel gesproken, ook met de Rekenkamer. We hebben de Minister daarover ook vragen gesteld en hebben haar gevraagd om te reageren op de Rekenkamer. Een van die vragen is vraag 46 naar aanleiding van het rapport van de Rekenkamer; de Minister heeft de vragen vast in een van die vier mapjes voor haar liggen. Dat is een van de vijf vragen die ik aan de Minister heb gesteld en die deels zijn beantwoord. Het eerste punt ging over de onvolledige berekeningen, het tweede over de nog onzekere onderhandelingen met België en het derde over de afhankelijkheid van de onderhoudsproblemen. Daarop heeft de Minister geantwoord. De eerste vraag ging dus over die onvolledige berekeningen en over het aantal van 37: kan het allemaal, is het de ondergrens, is het niet heel dun, is de berekening niet heel erg op het randje? De Minister schrijft in antwoord daarop: «Met een zeer beperkt aantal vliegreun kunnen zij» – dat zijn de gastvliegreun – «tijdens een niet-operationele functie hun vliegbevoegdheid

op het toestel behouden. Het deel van de vliegtuigen dat niet kan worden ingevuld met de gewenste training voor operationele vliegers, kan worden toegewezen aan de gastvliegers. De praktijk na invoering van de F-35 zal moeten uitwijzen hoeveel uren dit zal bedragen.» Dat kan ik mij natuurlijk heel goed voorstellen, want in de praktijk zal veel zich nog moeten uitwijzen. Toch wil ik hierop graag een reactie van de Minister, want dit is wel dat dunne randje. Enerzijds hebben we te maken met een aantal vliegers die je zult moeten behouden en die gewoon standaard zijn. Op dat punt kunnen we berekeningen maken met ziek, zwak, misselijk of afwezig zijn of vakantie. Anderzijds hebben we binnen de organisatie een flink aantal gastvliegers. Het woord «gastvliegers» was voor mij, ook na al die jaren, overigens nieuw. Ik noemde hen altijd gewoon «F-16-vliegers die hun vliegbevoegdheid moeten behouden», maar nu spreken we van «gastvliegers». Zit er ook een visie achter het aantal gastvliegers dat de Minister wil behouden?

Het tweede punt, het overleg met België, ligt in het verlengde hiervan. Ik heb daar in mijn eerste termijn het een en ander over gezegd. Ik ben zelf navraag gaan doen, zowel bij de Vlamingen als bij de Walen; dat moet, want je hebt daar met twee partijen te maken. Heeft de Minister van Veiligheid en Justitie niet de bevoegdheid voor de verdragswijziging? Vervolgens is er de discussie over soevereiniteit en over de vraag wie op welk moment bepaalt. Daar hebben we het nog niet over gehad. Wellicht komt de Minister daar nog op.

Het derde punt met betrekking tot het aantal van 37 heeft te maken met de afhankelijkheid van de onderhoudsproblemen. Daarover stelt de Minister: «Voorzien is dat de F-35 meer door de fabrikant wordt onderhouden». Ik ga even terug naar de beantwoording door de Minister van EZ. Wie is de fabrikant in dezen? Zoals ik het lees, is dat Lockheed Martin. Ik dacht dat het onderhoud naar ons en naar de andere partners in het programma zou komen. Deze drie punten zijn van belang ten aanzien van het aantal van 37: de ondergrens, die ook wordt bepaald door de Belgen, en uiteraard ook het onderhoudsconcept.

Minister Hennis-Plasschaert: Ik heb net een brief toegezegd waarin ik het fenomeen van de gastvlieger zal uitwerken, zodat daarover geen misverstand meer zal bestaan. Ik kan wel alvast zeggen dat het aantal vliegtuigen in de F-35 voor de niet-operationele vliegers naar schatting tussen 3% en 5% van het totale aantal vliegtuigen zal bedragen. Dat is aanzienlijk minder dan nu het geval is bij de F-16. De verdere uitwerking volgt.

Wat de onderhoudsproblemen betreft: er zitten natuurlijk ook uitbestedingen door Lockheed Martin aan andere partijen aan vast, bijvoorbeeld ook uitbesteding van onderhoud in Nederland. Er is ook onderhoud bij Lockheed Martin zelf. Het is nu wat simpel gezegd, omdat men nog bezig is met het vergeven van de onderhoudscontracten, maar het hele concept als zodanig is van een andere orde dan bij de F-16.

Wat de letter of intent met de Belgen en de uitwerking daarvan betreft, is het evident dat de Minister van Veiligheid en Justitie daarbij nu al nauw betrokken is. We gaan natuurlijk niet ons eigen goddelijke gangetje om vervolgens de Minister van Veiligheid en Justitie te verrassen. Dat is dus een onderdeel van het traject dat wij nu zijn gestart met de Belgen en waarbij de Minister van Veiligheid en Justitie nauw betrokken is. Volgens mij heb ik daarmee de vragen van mevrouw Eijssink beantwoord.

De voorzitter: Mevrouw Eijssink, hebt u nog een vervolgvraag?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ja. De brief die is toegezegd aan de heer Knops, gaat slechts voor een deel over mijn vraag. In het antwoord op mijn vraag staat namelijk dat de praktijk na invoering van de F-35 het aantal uren zal moeten uitwijzen. Dat begrijp ik, maar waarom heb ik dit nu gevraagd? In

de periode waarin ik deze besprekingen en debatten heb mogen voeren, heb ik geleerd dat vliegers geld zijn. Een vlieger kost duizenden, zo niet tienduizenden euro's. Vliegers moeten dus omgezet worden. Wat betekenen de marges van de vliegers dan? Misschien kan de Minister die vraag nu niet beantwoorden, maar ik wil het graag scherper hebben dan in het schriftelijke antwoord. Het kan ook scherper. De zin in het antwoord is verwarrend: «De praktijk na invoering van de F-35 zal moeten uitwijzen hoeveel uren dit zal bedragen». Ik ga aan de voorkant zitten. Ik neem aan dat de Minister weet hoeveel vliegers er ooit operationeel zullen zijn voor de JSF, vervolgens hoeveel gastvliegers we hebben en vervolgens uiteraard ook hoeveel extra vliegers zij wil hebben voor bepaalde situaties. Op dat punt wil ik dus een verduidelijking. Uiteraard is de Minister van Veiligheid en Justitie betrokken bij de onderhandelingen met België, maar wanneer kan de Kamer daar het een en ander over vernemen? De discussie gaat natuurlijk verder. Ik weet dat de Minister van Veiligheid en Justitie hierbij betrokken is, maar dit gaat verder. Het gaat ook om de soevereiniteitsvraag. Dit gaat namelijk verder dan wat wij nu doen. We gaan afhankelijk worden van elkaar. Dat vindt mijn fractie in dit geval niet erg, want we werken al samen. We willen echter wel de voorwaarden kennen. Het gaat nu nog om een soort afspraak dat we met elkaar hierover gaan spreken, maar het gaat natuurlijk verschrikkelijk veel verder. Ik wil dus graag weten hoe de Kamer dat plaatje rond krijgt en hoe de Minister de Kamer gaat informeren. Dit hoort allemaal bij de afspraken die we maken over 37 toestellen, zowel voor het Quick Reaction Alert als voor missies. Ik begrijp dat we in overleg zijn, maar dit kan niet alleen bij de jaarrapportage. Wat mij betreft, moet dat iets eerder gebeuren.

De voorzitter: Dat is helder: hoe krijgt de Kamer het helder?

Minister Hennis-Plasschaert: Ik heb nu drie keer een brief over gastvliegers toegezegd waarin dit helemaal duidelijk wordt. Ik heb zojuist ook al een schatting gegeven. In die brief wordt het helemaal duidelijk, want het is gewoon een technisch verhaal. Dit leent zich niet voor soundbites over en weer. Ik herhaal dat de activiteiten van de gastvliegers tot een minimum beperkt worden en daarmee geen druk vormen op de beschikbare capaciteit voor internationale missies. Dat is meegenomen; anders zouden we ook niet op het aantal van 37 zijn uitgekomen binnen die financiële kaders.

Wat de letter of intent betreft: het opstellen en de verplichte procedure van het verdrag kosten tijd. Dat heb ik al eerder aangegeven; we doen dat niet in een dag. We zijn met België en Luxemburg bezig om overeenstemming te bereiken over de tekst van het verdrag, inclusief de goedkeuring door de ministerraad. Daarna zal het verdrag inclusief de goedkeuringswet bij de Raad van State voor advies worden aangeboden. Die adviesprocedure duurt enkele maanden. Afhankelijk van het advies van de Raad van State kunnen het verdrag en de wet spoedig naar de Tweede Kamer, die uitdrukkelijk – dus niet stilzwijgend – goedkeuring zal moeten verlenen. Dit betekent dat de Kamer eerst schriftelijk reageert en vragen stelt. Daarop zal het kabinet antwoorden. Zo nodig herhaalt dit zich totdat de Kamer tevreden is. Daarna volgt een mondelinge bespreking en wordt in de Tweede Kamer gestemd. Daarna herhaalt dit proces zich in de Eerste Kamer. Na instemming van beide Kamers worden het verdrag en de wet aangeboden aan de Koning ter ondertekening. De gemiddelde tijdsduur van dit formele traject in Nederland is anderhalf jaar. Daarmee kom ik uit in 2016, ruimschoots voor 2019, het beoogde jaar voor de instroom van de F-35.

De heer Segers (ChristenUnie): Ik wil nog even het punt oppakken dat de heer Van Ojik op tafel heeft gelegd, namelijk de rekensom naar 37. Dat is

namelijk een serieus punt. De Rekenkamer zegt dat dit heel dun is. De Minister verbreedt dit naar de discussie over de vraag of de F-35 een goed toestel is. Laten we dat nu even tussen haken zetten en puur kijken naar de rekensom die de Minister heeft gemaakt. De Algemene Rekenkamer zegt dat er maar één toestel uit de lucht hoeft te vallen om ervoor te zorgen dat die rekensom niet meer klopt. Zou de Minister daar nog eens op in willen gaan? Dit is echt een serieus punt.

Minister **Hennis-Plasschaert**: De Minister van Financiën gaf al aan dat wij wel volledig moeten zijn als wij de Algemene Rekenkamer citeren. De Algemene Rekenkamer heeft immers niet gesproken van «flinterdun», maar heeft gezegd: «Wij onderschrijven de stelligheid niet». Dat is een ander geluid dan «het is allemaal flinterdun». Wij onderschrijven de stelligheid wel, zoals ik zojuist heb geprobeerd aan te tonen. Dat zal ik ook blijven doen. Ik heb ook uitgelegd hoe het werkt met vredesverliezen en hoe de vervanging dan werkt. Met andere woorden: die 37 is haalbaar binnen de financiële kaders. Daarmee kunnen we de taken uitvoeren zoals wij die hebben voorgesteld.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Als er wordt gezegd dat de stelligheid niet wordt gedeeld, lijkt mij dat een serieus punt. De Rekenkamer heeft immers gerekend, nog een keer gerekend en nog een keer. Dat is heen en weer gegaan. In het laatste nawoord van de Rekenkamer komt die zin terug. Als ik het goed begrijp, kan het onverhoopt uit de lucht vallen van een, twee of drie toestellen nog altijd opgevangen worden met de nu beschikbaar gestelde budgetten en houden we dan per saldo die 37 in de lucht.

Minister **Hennis-Plasschaert**: U trekt nu conclusies die ik niet helemaal volg. Het gaat nu om de 37 – ik zeg daar meteen bij: ten minste 37 – binnen de voorgestelde financiële kaders. Als we te maken krijgen met een vredesverlies, zullen we dan – net zoals dat geldt voor andere wapensystemen – beslissen hoe we daarmee omgaan, dus of en wanneer we dat vervangen. Ik heb zojuist aangegeven dat het aantal van 37 wel van belang is voor de inzetbaarheidsdoelstellingen die we hebben geformuleerd. Nogmaals, ik ga ervan uit dat dit prima kan binnen de gestelde financiële kaders, maar laten we de dingen ook scheiden. De F-35 is een wapensysteem net als andere wapensystemen. Als er sprake is van een vredesverlies, zullen we dan besluiten hoe, of en wanneer we daarmee omgaan.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De Minister heeft meerdere keren aangegeven dat dit het beste toestel is. Zij refereerde ook nogmaals aan de kandidatenvergelijkingen die hebben plaatsgevonden. We hebben in de Kamer meerdere keren daarover gediscussieerd. Met betrekking tot de prijs, de prestatie en de levertijd is er nogal wat veranderd ten aanzien van dit project. In de Kamer heb ik met mevrouw Eijssink zelfs een motie ingediend waarin werd opgeroepen tot een nieuwe kandidatenvergelijking. Afgelopen jaar heeft mevrouw Eijssink de Minister aangegeven dat zij best niet weer met een nieuwe kandidatenvergelijking wilde komen, maar dat de Minister dan wel iets moest doen met de alternatieve toestellen. Ten aanzien van die alternatieve toestellen hebben wij iets van de Minister gekregen, namelijk een rapport van Ernst & Young, een in twee weken bij elkaar gegoogeld rapport. Vindt de Minister dat zij daarmee afdoende naar de alternatieve toestellen heeft gekeken?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik probeer echt heel luchtig te reageren op de soundbites van mevrouw Hachchi, maar ik begin ook wat geërgerd te raken na een debat van twaalf jaar en een heel zorgvuldig traject in de ministeriële commissie. De Kamer heeft overigens ook een commercieel

vertrouwelijk rapport ontvangen, het rapport Eindactualisering vervanging F-16. Daarin is duidelijk aangegeven over welke capaciteiten de F-35 beschikt, over welke capaciteiten de andere jachtvliegtuigen beschikken en waarom wij van mening zijn dat de F-35 het enige toestel is dat op dit moment kan voorzien in de zes missietypen. Dat staat allemaal in het commercieel vertrouwelijke rapport. Het is dus een beetje jammer als er met veel dedain wordt verwezen naar «een Google-rapportje» van Ernst & Young. Het spijt mij oprecht. Het gaat er hier om dat we kiezen voor een toestel dat, zoals ik zojuist al zei, weer de komende 30 à 40 jaar dienst moet doen, ons politieke en militaire handelingsvermogen gaat bepalen, doorontwikkeld moet worden en in allerlei ongewisse situaties zal worden ingezet, net zoals dat het geval was bij de F-16. Ik vraag mij echt af waar mevrouw Hachchi naar op zoek is.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Het moet niet gekker worden! Dat dit proces twaalf jaar aan de gang is zonder duidelijkheid, ligt toch niet aan de Kamer? Dit project zelf heeft kuren en problemen. Die kan ik opsommen, maar dan kom ik tijd tekort. Het is dus totaal onterecht dat deze Minister nu net doet alsof het twaalf jaar heeft geduurd omdat de Kamer moeilijk zou doen. Dat is echt klinkklare onzin. Dit project kent zijn problemen. Ik heb aangegeven dat er op de drie punten prijs, prestatie en levertijd nogal wat veranderingen zijn geweest. Dan is het niet meer dan verstandig dat je om je heen blijft kijken naar de opties en de alternatieve toestellen. Het gaat niet om mevrouw Hachchi: zo'n vergelijking zorgt er ook voor dat de rest van Nederland begrijpt waarom dit toestel na al die mankementen en al die problemen nog steeds het beste toestel is. Laten we daar heel helder over zijn. Zeker omdat Minister Hennis vorig jaar aangaf dat haar deur openstond en dat zij serieus zou gaan kijken naar de alternatieven, wil ik haar toch echt vragen of het rapport van Ernst & Young dat daar uiteindelijk uit is komen rollen, afdoende is. Dat is toch niet afdoende? Minister Hennis weet net zo goed als ik dat echte alternatieven, echte afwegingen en serieus kijken naar die opties meer vergen dan zo'n rapport. Dat betekent: achter gesloten deuren, met al die andere leveranciers bekijken wat er precies op tafel ligt. Daarop krijg ik graag alsnog een reactie die recht doet aan mijn opmerkingen.

De **voorzitter**: Ik stel voor dat de Minister van Defensie hier kort op reageert en daarna haar stukje over dit onderwerp afrondt. Daarna bekijken we of er nog vragen zijn. Ik wil namelijk toch een beetje proberen om dit overleg in ieder geval vandaag nog af te sluiten.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Om mevrouw Hachchi gerust te stellen: ik wijs helemaal niet naar de Kamer met betrekking tot de afgelopen twaalf jaar. Dat heeft zij mij ook niet horen zeggen. Ik vind het alleen jammer als met betrekking tot een proces dat het afgelopen jaar en ook daarvoor heel serieus is gegaan, wordt verwezen naar «een Google-rapportje». Het rapport van Ernst & Young mag niet verward worden met het commercieel vertrouwelijke rapport, dat de Kamer ook heeft ontvangen. Dit kabinet heeft uiteindelijk heel duidelijk gekozen voor het toestel dat in militair-operationeel opzicht de meeste opties biedt. Dat is met de Kamer gedeeld, ook in de commercieel vertrouwelijke informatie. Niets meer en niets minder.

De heer Van Dijk heeft gevraagd naar de ontsnappingsclausule. Natuurlijk moet voorkomen worden dat vliegtuigen worden afgenomen en betaald maar dat vervolgens niet voldaan wordt aan de kwaliteitscriteria. Ik wil wel het beeld corrigeren dat alle partijen in de VS maar ook de andere partners te veel achterover zouden leunen als het gaat om de F-35 en de kwaliteitscriteria. Er wordt vanuit het Pentagon, het JPO, de partnerlanden en andere partners flink druk uitgeoefend op Lockheed Martin. Dat is echt niet kinderachtig en de hele wereld kijkt natuurlijk mee. Het JPO heeft al

maatregelen genomen die de leveranciers stimuleren om producten van goede kwaliteit te leveren. Die inspanningen hebben uiteraard ook mijn volledige steun. Sterker nog, ik kan ze alleen maar aanmoedigen. De contracten die nu door het JPO met Lockheed Martin worden gesloten gaan bijvoorbeeld uit van een vaste productieprijs per toestel. Hierdoor zijn voor de afnemer geen meerkosten verbonden aan het herstel van tekortkomingen op het gebied van kwaliteit. Ook risico's die voortvloeien uit de gelijktijdige ontwikkeling en productie van de toestellen, de concurrency, komen steeds meer bij de fabrikant te liggen.

Het JPO sluit de contracten met de fabrikant voor de deelnemende landen, waaronder Nederland. Op het moment dat Nederland daadwerkelijk toestellen zal gaan afnemen, zal het daarbij vanzelfsprekend betrokken worden. Ik zal erop toezien – dat is een toezegging – dat het contract bepalingen bevat die garanderen dat niet betaald zal worden voor onvoldoende kwaliteit. Ik vind dat een heel terecht punt waar ik het van harte mee eens ben.

Onder anderen de heer Van Dijk en de heer De Roon hebben gevraagd naar het nog even langer doorvliegen met de F-16 en de verkoop van de F-16's aan Jordanië. Over het langer doorvliegen met de F-16 kan ik op zichzelf kort zijn, want we hebben daarover al vaker gesproken. We vliegen nog tien jaar met de F-16, tot 2023. We praten hier over de vervanger van de F-16 die pas instroomt vanaf 2019 tot en met 2029. Nog langer doorvliegen dan 2023–2024 vind ik geen optie omdat de kosten op een gegeven moment niet meer opwegen tegen wat zo'n vliegtuig nog kan. Nogmaals, de F-16 is echt aan het eind van zijn levensduur, zowel in technisch-operationeel opzicht als in economisch opzicht.

Aangezien wij er ook nog zo'n tien jaar mee doorvliegen ga ik ervan uit dat Jordanië er ook nog ten minste tien jaar mee kan doorvliegen, want wat wij kunnen, kunnen zij vanzelfsprekend ook. Uiteindelijk maakt elk land zijn eigen afwegingen over wanneer een jachtvliegtuig wordt aangeschaft en om welke redenen dat gebeurt. Wat precies de ambities zijn van Jordanië met dit vliegtuig, weet ik niet, maar net als Nederland zal Jordanië de komende tien jaar er waarschijnlijk baat bij hebben dat de F-16's in de lucht zijn.

Ik kom op de kernwapentaak. De heer Van Dijk was wellicht niet aanwezig bij een eerder AO maar ik heb toen echt heel duidelijk gezegd dat de eventuele nucleaire taak absoluut geen moment aan de orde is geweest in de afweging om tot de F-35 te besluiten. Landen – dat geldt zeer zeker voor Nederland – schaffen die F-35 aan vanwege zijn multifunctionaliteit, zijn operationele capaciteiten en zijn toekomstbestendigheid en niet vanwege de besproken specifieke taak. Het is overigens naïef om te denken dat die taak zich zou beperken tot de F-35, want uiteindelijk kan ieder jachtvliegtuig daarvoor geschikt worden gemaakt.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Allereerst wil ik de Minister bedanken voor haar toezegging rond de ontsnappingsclausule. Er is sprake van «no cure, no pay» en dat is heel verstandig en goed. Vervolgens was ik van plan om de Minister nog een toezegging te ontlokken en wel ten aanzien van de nucleaire taak. Maar toen begon de Minister er zelf al over, en dat klonk wat mij betreft niet echt hoopvol. Mijn vraag aan de Minister is de volgende. Licht het in de bedoeling om de JSF de huidige nucleaire NAVO-taak van de F-16 over te laten nemen?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Zoals ik net al zei, zijn verschillende jachtvliegtuigen in de wereld technisch in staat tot het verrichten van de nucleaire taak.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dat is een leuk antwoord, maar het is niet een antwoord op wat ik vroeg. Ik zal de Minister een beetje helpen. Ik citeer hier namelijk een vraag van de heer Van Bommel in 2001. Dat was

in de periode van Paars II en toen was de heer De Grave Minister van Defensie. De heer Van Bommel heeft toen gevraagd of het de bedoeling is dat de JSF de nucleaire NAVO-taak van de F-16 gaat overnemen en het antwoord daarop was: ja. Mag ik daaruit opmaken dat dit tot op de dag van vandaag nog steeds het geval is? Dat is namelijk iets wat ik niet wens. Dus is dit nog steeds de bedoeling en is deze Minister van plan die taak te schrappen zoals een meerderheid van de Kamer wil?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dat zijn twee vragen. Allereerst de vraag of het een overweging is geweest in ons besluit tot de aanschaf van de F-35. Daarop is het antwoord nee, in hoofdletters. Is de F-35 of een ander jachtvliegtuig technisch in staat om die taak te vervullen? Daarop is het antwoord ja. Daar moeten we ook niet naïef over zijn. Is het voor Nederland een afweging geweest? Nee.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De Minister probeert er als een volwaardig politica steeds omheen te gaan. Licht het in de bedoeling om de JSF die nucleaire taak te geven? Het antwoord van het kabinet was in 2001 ja. Is dat nog steeds de bedoeling, ja of nee?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik heb nu al een paar keer aangegeven dat het jachtvliegtuig technisch in staat zal om die nucleaire taak te vervullen. Is het voor mij een overweging geweest? Nee.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik snap wel waarom de heer Van Dijk helemaal niet tevreden is met het antwoord. Wat technisch kan, behoeft natuurlijk nog niet te gebeuren. De vraag uit 2001 was of het in de bedoeling lag om datgene wat technisch mogelijk is ook daadwerkelijk te doen. Toen was het antwoord ja. Nu is het antwoord: het was geen punt van overweging. De vraag was niet of het een overweging was en of het technisch kon, maar of het in de bedoeling lag.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Als het gaat om de nucleaire ontwapening en de non-proliferatie verwijs ik naar de brief die de Kamer onlangs ontvangen heeft van de Minister van Buitenlandse Zaken op 24 oktober jongstleden. Voor mij is relevant of een eventuele kernwapentaak een rol heeft gespeeld in de besluitvorming. Daarop is het antwoord nee, in hoofdletters.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Voor de heer Van Dijk en mij is relevant de vraag of het in de bedoeling ligt om datgene wat technisch mogelijk is en wat geen overweging was bij het aanschaffen van dit toestel, toch te doen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Als iets de bedoeling is, dan zou ik dat hebben meegenomen in de afwegingen om tot een besluit te komen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Dus het is niet de bedoeling.

De **voorzitter**: De Minister vervolgt haar betoog.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Verschillende leden onder wie mevrouw Eijssink hebben gevraagd naar de missietypen. Op dit moment zit het toestel op de Block-2B-standaard en daarmee kan het toestel al meer dan de F-16, maar dat is natuurlijk niet wat wij willen want wij gaan voor het gehele pakket. In de komende jaren wordt het toestel ontwikkeld tot Block-3F-standaard en met die standaard zal het toestel de missietypen kunnen uitvoeren. De F-35 is zo ontworpen dat het toestel alle zes missietypen kan uitvoeren. De operational requirement documents voor de F-35 zijn contractueel overeengekomen met Lockheed Martin in de

zogenaamde Joint Contract Specification. Het toestel zal daaraan moeten voldoen. Het JPO, het Pentagon en de partnerlanden volgen de ontwikkelingen nauwgezet en Lockheed Martin neemt aanvullende maatregelen en moet zelfs aanvullende maatregelen nemen als bepaalde elementen nog niet aan de eisen voldoen of niet tijdig beschikbaar zijn. Ik heb zo-even al in de richting van mevrouw Eijssink, mevrouw Hachchi en de heer Van Dijk gezegd dat ik er natuurlijk op zal toezien dat er bepalingen worden opgenomen zodat we niet gaan betalen voor kwaliteit die vervolgens niet geleverd is. Op dit moment is de planning dat de Block-3F-standaard medio 2017 wordt opgeleverd. Er is maximale druk om dat ook medio 2017 te laten gebeuren. Die druk wordt steeds verder opgevoerd. Met alle partners is er eigenlijk geen beter drukmiddel. Ik sprak zo-even al over de enorme incentives. Voor Lockheed Martin staat alleen al een incentive van 500.000 miljoen dollar op het spel om Block 3 tijdig af te leveren en dat is niet niks. De missietypen worden beproefd tijdens de operationele testfase waaraan Nederland zal meedoen. Nederland bestelt in 2015 voor aflevering in 2019 en met de af te leveren toestellen wil Nederland in 2021 een eerste operationele capaciteit beschikbaar hebben. In feite hebben we dus ook die marge tot 2012, maar nogmaals, we zullen toezien op de bepalingen; we gaan niet betalen voor kwaliteit die niet geleverd wordt en er is op dit moment echt maximale druk op Lockheed Martin om te doen wat ze moet doen.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Dit is een van de punten waarnaar ik heb gevraagd. De Minister heeft het gehad over de zes missietypen. Dat betreft het operationeel concept voor de zes generieke multirole hoofdmissies. Ik heb hier voor mij wat in 2008 de criteria waren voor de zes algemene missieprofielen voor multirole jachtvliegtuigen die passen bij het Nederlandse ambitieniveau. Tijdens ons bezoek aan de Verenigde Staten hebben we ook met «onze militairen», de mannen en vrouwen die hieraan werken, ongelooflijk goede discussies gehad, waar ik veel van heb geleerd. We hebben dat punt daar heel goed doorgeakkerd. We hebben toen ook gevraagd waar we in het proces staan. Het bleek dat het ging om zes missietypen en dat Lockheed Martin en generaal Bogdan het hadden over de capaciteiten die het toestel moet hebben, over het doorontwikkelen et cetera. Dus die zes missietypen waar we hier een scherpe discussie over voeren, spelen daar niet zo in die mate. Ik hoorde de Minister zo-even spreken over onvoldoende kwaliteit. Heeft zij het in relatie tot die «onvoldoende kwaliteit» dan over deze zes missietypen, die onderscheidend zijn waarom dit kabinet kiest voor de JSF, bijvoorbeeld waar het gaat om ontsnappingsclausules? We hebben ook ter plekke vernomen dat de JSF nu al meer kan dan een F-16 nu kan in de doorontwikkeling en de midlife-updates. Maar daarom kopen we natuurlijk geen JSF. De regering heeft uiteraard gekozen voor de JSF vanwege deze zes missietypen, zodat het toestel kan worden ingezet ten behoeve van stabilisatie, interventie et cetera. Het gaat dus om de zes missietypen zoals die in 2001 en 2008 bedacht zijn en zoals ze nog steeds voorliggen. Ik wil dus graag dat de Minister nog een tandje dieper gaat. Op welke wijze kan de Kamer hierover blijven worden geïnformeerd en wat betekent hierbij het aspect van die onvoldoende kwaliteit? Ik vind het nu namelijk nog iets te vaag klinken.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Mevrouw Eijssink herhaalt eigenlijk wat ik zelf zei, want uiteindelijk kiezen we voor dit toestel omdat het ons in militair-operationeel opzicht de meeste mogelijkheden biedt. Dat is waarom we voor die F-35 kiezen. Daarom is het cruciaal dat de F-35 voldoet aan de eisen die niet alleen wij gesteld hebben maar die ook de VS en andere partnerlanden gesteld hebben. Iedereen is er dus op gebrand dat het voor elkaar komt. Ik zal de Kamer over de ontwikkelingen ter zake informeren in de jaarrapportages en op ieder ander moment als

de actualiteit daartoe aanleiding geeft. Wat betreft Block 3F: er zijn wat signalen dat wat betreft 2017 enige vertraging kan ontstaan van enkele maanden, maximaal een halfjaar, maar dan is het nog steeds ruim op tijd. In het contract worden bepalingen opgenomen dat als onverhoopt niet wordt voldaan aan de kwaliteitseisen waarover we eerder met elkaar afspraken hebben gemaakt, er niet betaald wordt. Ik heb zo-even uitgebreid gesproken over de operationele eisen voor de F-35 en hoe die contractueel zijn vastgelegd met Lockheed Martin. Dat is het proces dat we met zijn allen zijn ingegaan en dat is ook het proces dat ik zal voortzetten. Nogmaals, de Kamer wordt conform de rapportagemomenten volledig geïnformeerd over de ontwikkelingen, de testfases et cetera en dat zal ook tussendoor gebeuren als de actualiteit daartoe aanleiding geeft; ik vrees zomaar dat die momenten er zeker zullen zijn omdat er altijd wel ergens iets nieuws te melden valt over de F-35.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Het gaat er mij niet zozeer om dat er dan iets nieuws te melden is. Het gaat mij erom dat de JSF zich onderscheidt door het kunnen vliegen van deze zes generieke multirole hoofdmissies. Er is een doorontwikkeling en op een gegeven moment kunnen zaken tegenvallen. Dat kennen we. We hebben generaal Bogdan erover gesproken en die heeft de nogal standvastige uitspraak gedaan dat op 8 augustus 2017 een en ander doorontwikkeld zal zijn voor Block 3F. Ik vraag de Minister om de Kamer daar goed over te informeren. Dat zegt zij ook toe, maar het gaat er natuurlijk wel om dat onze ambities gelijk lopen met wat dit jachtvliegtuig straks kan of mogelijk niet kan. In een van de schriftelijke antwoorden stelt de Minister dat als het toestel die zes missies niet kan doen, opnieuw gekeken zal worden naar een verdere ontwikkeling. Alles is namelijk afhankelijk van de software. Die wordt ontwikkeld en doorontwikkeld. Daar hebben we ook geduld mee. Ik wil best accepteren dat het voor een deel nog een onzekerheid blijft, want dat is inherent aan ontwikkelen, maar dan betekent het wel dat het ervan afhankelijk is welke missietypen uiteindelijk gedaan kunnen worden. Die missietypen vormen wel een van de redenen waarom door de regering is gekozen voor de JSF en niet voor een ander toestel.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik ben het helemaal eens met mevrouw Eijssink en volgens mij hebben we hetzelfde belang, namelijk dat het toestel voldoet aan de eisen ten aanzien van de zes missietypen. Dat is waarom we de F-35 hebben gekozen. Dat is onze leidraad geweest en zal ook onze leidraad blijven. Met minder zullen we geen genoegen nemen. Dan kom ik te spreken over het geluid, een belangrijk punt voor veel partijen en zeer zeker ook voor de PvdA. Hierbij zijn een aantal zaken van belang, zoals het proces met de bewoners, het vastleggen van garanties, de actualisering van geluidsniveaus, aanvullende metingen, het niet vergroten van de geluidscontouren, het nagaan van de mogelijkheid van een geluidsmetnetwerk en het isoleren van woningen vanwege geluid. Volkel en Leeuwarden zijn en blijven de Nederlandse vliegbases van waaruit met het jachtvliegtuig wordt gevlogen. Ik hecht veel belang aan deze bases. Dat is mede een reden geweest om toen het mogelijk werd naar aanleiding van de nieuwe begrotingsafspraken, de voorgenomen maatregel voor vliegbasis Leeuwarden terug te draaien. Daarmee blijft voor Leeuwarden en de regio werkgelegenheid behouden. De vliegtuigen die gebruikmaken van de bases Leeuwarden en Volkel maken uiteraard geluid. Daar doe ik geen afbreuk aan en ik kan mij ook heel goed voorstellen dat het afschuwelijk is voor de omwonenden. Ik heb weleens gezegd dat we in Nederland misschien wat vrijer zouden moeten omgaan met het geluid van een jachtvliegtuig, wat je uiteindelijk zou kunnen vertalen als de «sound of freedom», maar natuurlijk herken ik de zorgen van omwonenden van de vliegbases Volkel en Leeuwarden en heb ik daar alle begrip voor. Mevrouw Eijssink had maar al te zeer gelijk toen zij zei dat

het niet zozeer een specifiek PvdA-punt is. Er wonen namelijk niet alleen maar PvdA'ers rondom zo'n basis. Gisteren is bijvoorbeeld nog een petitie hierover aangeboden aan de leden van de Tweede Kamer en ik weet ook dat veel omwonenden dit debat volgen. Ik waardeer die grote betrokkenheid ook. Ik hecht dan ook groot belang aan een goede verstandhouding met de omwonenden. We hebben daarvoor overleg binnen de regio. Dat gebeurt binnen het bestaande kader van de Commissie Overleg en Voorlichting Milieuhygiëne. Defensie zal actief communiceren ten aanzien van het geluid. Als daar op dit moment klachten over zijn, zal ik die natuurlijk serieus nemen en ook betrekken bij een verbetering van die communicatie. Defensie neemt de zorg van de omwonenden serieus en zal de beschikbare informatie met de omwonenden delen. De basiscommandanten spelen hierin al een heel belangrijke en actieve rol. Ik denk dat dit genoemde betrokkenheid alleen maar zal vergroten. Wij zullen het proces met de bewoners vervolgen en zullen daarbij ook het NLR betrekken en zullen dat proces van een nieuwe impuls voorzien waar dat nodig is, zeker nu het kabinet tot besluitvorming komt. Zoals terecht door een aantal leden is aangegeven, zullen we daarover ook afspraken maken met de COVM, waarbij we dan tevens zullen ingaan op de te geven garanties. Jachtvliegtuigen maken geluid en dan is het ook van groot belang dat geregeld is hoeveel geluid op welke locatie er mag worden gemaakt. Volkel en Leeuwarden blijven de bases voor jachtvliegtuigen maar ik wil wel duidelijkheid scheppen over het belangrijkste uitgangspunt in dezen.

Er ontstaat nu een beetje het angstbeeld dat wij ons in de toekomst niet zouden gaan houden aan de geldende geluidsnormen en met dat angstbeeld wil ik nu heel graag korte metten maken. Wij zullen ons nu, maar zeer zeker ook in de toekomst houden aan de geldende geluidsnormen; ze worden dus niet opgerekt omdat dit de Minister van Defensie beter uit zou komen. De geluidscontouren worden niet vergroot en van overschrijding zal geen sprake zijn. Dat is een hard uitgangspunt geweest bij het kabinetsbesluit. Daarnaast proberen we zo veel mogelijk de geluidsoverlast terug te dringen. Dat kan bijvoorbeeld door de start- en landingsprofielen en de vliegsnelheden en -hoogtes te optimaliseren. Verder zal Nederland ook in de toekomst veel in het buitenland oefenen, waarbij we het geluid exporteren. In de Verenigde Staten zijn nieuwe geluidsmetingen uitgevoerd voor de F-35. De resultaten van deze aanvullende metingen worden nu in de Verenigde Staten uitgewerkt. In het voorjaar van 2014 zullen die aan Defensie en het NLR beschikbaar worden gesteld. Met deze resultaten kan het NLR een vergelijkend onderzoek uitvoeren naar de geluidsniveaus van de F-35 en de F-16. Verder kan daarmee ook de inpasbaarheid van toestellen en vliegbewegingen binnen de bestaande zonering worden geactualiseerd. We gaan dus doen wat de Kamerleden aan mij vragen, te weten actualiseren. Zodra de resultaten van de geluidsmetingen uit Amerika zijn verwerkt, zullen deze worden gedeeld met de Kamer en met de omwonenden van de vliegbases Volkel en Leeuwarden. Waar nuttig en mogelijk zal Defensie aandringen op vervolgmetingen in de Verenigde Staten.

Het verzoek om een geluidsmetnet neem ik serieus. Daarover geen twijfel. Ik heb daarbij wel te maken met de Luchtvaartwet. Die wet stelt duidelijk dat de geluidsbelasting wordt vastgesteld rondom luchthavens met berekeningen. Het daarnaast opzetten en hanteren van een geluidsmetnet kan tot onduidelijkheid leiden omdat volgens de wet een meting iets anders is dan een berekening en de status van metingen niet vast is omschreven in de wet of een regeling. Als de Kamer mij de ruimte geeft om dit uit te zoeken en nader uit te werken, dan ben ik hiertoe graag bereid. Ik wijs overigens nog op de goede initiatieven zoals van Leeuwarden waarbij gedurende een bepaalde periode geluidsmetingen worden gedaan die bijvoorbeeld gebruikt kunnen worden bij het verbeteren van de rekenmodellen. Ook daarmee zou ik heel graag

voortgang willen maken in relatie tot bijvoorbeeld de plaatsing van een geluidsmeeetnet, omdat dit naar alle waarschijnlijkheid een wetswijziging met zich brengt. Ik weet één ding zeker en dat is dat aansluiten bij het initiatief van Leeuwarden van belang is omdat daar ook omwonenden deelnemen aan de werkgroep en we hun ervaringen ook kunnen meenemen. Dus ik sta helemaal niet negatief tegenover het meetnet, geenszins, maar ik wil wel kijken wat het kost, wat het ons oplevert, wat we ermee kunnen en hoe we de omwonenden er zo goed mogelijk mee kunnen bedienen. Voor mij en, naar ik aanneem, ook voor de Kamer is uitgangspunt het zo goed mogelijk bedienen van de omwonenden. Nogmaals, wij nemen de omwonenden en hun zorgen zeer serieus en wij zullen samen met hen verkennen hoe het geluid zo veel mogelijk kan worden beperkt.

Over het punt van de geluidsisolatie kan ik heel erg kort en duidelijk zijn, want daarvoor hebben we namelijk normen waaraan Defensie zich houdt. Als het nodig blijkt dat vanwege de F-35 huizen worden geïsoleerd tegen het geluid, dan zullen we daartoe overgaan.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik dank de Minister voor de heldere en belangrijke toezegging dat de geluidsnormen het uitgangspunt blijven en niet worden opgerekt maar dat zo nodig ten aanzien van de F-35 de vliegbewegingen worden aangepast. Als er vaker buiten Nederland wordt geoefend, vraag ik mij wel af wat dit betekent voor de beveiliging van Nederland en voor de rekensom die de Minister zo-even heeft gemaakt over het aantal toestellen in Nederland die combat-ready zijn.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Alle uitspraken die net zijn gedaan over geluid en de zorgen daaromtrent van omwonenden, wil ik echt omarmen en serieus nemen. Ik kom daar bijvoorbeeld nog op terug met betrekking tot het meetnet. Laat wel duidelijk zijn: aan de geluidscontouren wordt niet gesleuteld. Bovendien is een aantal jaren geleden vastgesteld dat de geldende geluidscontouren ruim genoeg zijn voor 85 toestellen. We gaan nu terug naar 37 toestellen en dan ligt het in de rede dat we ruimschoots binnen de geldende geluidscontouren blijven. Laat ik dit ook even ter geruststelling meegeven.

De heer **Segers** (ChristenUnie): De Minister zei in een bijzin dat we desnoods oefeningen kunnen exporteren, dus dat we vaker elders kunnen oefenen. Dat is dus een optie die op tafel ligt. Dan is wel mijn vraag wat dit betekent voor die rekensom van de 24 toestellen die gevechtsgereed moeten zijn in Nederland.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dat snap ik. Ik denk ook niet dat we geluid moeten exporteren door oefeningen over de grens te gaan houden. Mocht het erop aankomen, dan betekent het trainen of oefenen buiten de Nederlandse grenzen niet zozeer iets voor de inzet zoals die is beoogd. Dat doet geen afbreuk aan de rekensom die er ligt.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik laat de reactie van de Minister op de vele vragen die ik gesteld heb, even op mij inwerken. Ik heb vijf punten aan haar voorgelegd waarop ze voor een groot deel heeft gereageerd. Ik ben in ieder geval blij verrast door de handreiking van de Minister en haar bereidheid om indien nodig wetswijziging te overwegen. Ik wil nog wel een opmerking maken over de aantallen. De Minister zei terecht dat we van 85 naar 37 toestellen gaan. Op 24 oktober was er in de plannen nog rekening mee gehouden dat Leeuwarden een Deployed Operating Base (DOB) zou zijn en op 25 oktober werd het gelukkig weer een Main Operating Base (MOB). Ik bedoel hiermee maar te zeggen dat waar er straks mogelijkheden en middelen zullen komen, niemand kan voorzien wat voor soort basis Leeuwarden in de toekomst zal zijn. Waar

nu wordt uitgegaan van 37 is het volgens mij de wens van de krijgsmacht om meer toestellen te kunnen aanschaffen. Dat betekent ook dat we hier vandaag verder mogen kijken dan alleen die 37 toestellen. Ook wat betreft de geluidsaanname zag het er op 24 oktober heel anders uit voor Leeuwarden dan op 25 oktober. Dus het heeft ook betekenis voor de aantallen en de mogelijkheden in de toekomst. Dat wil ik de Minister nu graag meegeven, hoewel ik er in tweede termijn nog nader op terug zal komen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik dank mevrouw Eijnsink voor haar vriendelijke woorden. Ter geruststelling: ook als Leeuwarden een DOB zou worden in plaats van een MOB, zal dat geen enkel verschil maken, omdat we beide bases openhouden in verband met de geluidscontouren; het had vooral te maken met management, onderhoud en dat soort zaken en niet zozeer met het geluid, omdat de F-35 ook daar gewoon zal worden gestald.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Daar ben ik mij zeer van bewust. Als het een Main Operating Base is, betekent het ook dat alles aanwezig blijft en dat er in de toekomst meer mogelijk zal zijn, hetgeen ik Leeuwarden alleen maar toewens en uiteraard ook uw krijgsmacht.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Zeker. Ik ben het wederom helemaal eens met mevrouw Eijnsink, maar het had niets te maken met het geluid. De heer Knops heeft gevraagd waarom niet is gekozen voor de batchbenadering. In het verleden is er inderdaad sprake geweest van de mogelijkheid de F-35 in twee batches aan te schaffen. Het planningsaantal betrof in die tijd echter 85 toestellen terwijl we nu kiezen voor ten minste maar ook slechts 37 toestellen, waardoor deze batchbenadering simpelweg niet meer aan de orde is, ook omdat we werken met een gereserveerd en kaderstellend budget. Die splitsing werd toen vooral gehanteerd zodat halverwege de verwerving en aflevering van toestellen ook kon worden gekeken naar andere ontwikkelingen en er daarmee al dan niet groen licht zou kunnen worden gegeven voor de tweede batch. Het huidige aantal van ten minste 37 zal in betrekkelijk korte tijd, te weten 2019 en 2023, instromen. Voor zover ik weet is er in het verleden nooit echt besloten tot een aantal dat in de eerste batch zou worden aangeschaft. Bovendien is het niet zo dat je in een keer alles koopt; dat gaat gefaseerd. De heer Segers vroeg naar Noorwegen en de Noorse prijs. Als ik hem goed heb begrepen, suggereerde hij om de prijs van Noorwegen als uitgangspunt te nemen.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Mijn vraag was of het aantal dat men voor het bedrag heeft gekregen, overeenkomt met de berekeningen die wij hebben gemaakt.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Noorwegen heeft de afgelopen periode besloten om toestellen te kopen uit de productieseries LRIP-7 en LRIP-8. Er is al jaren sprake van een afnemende stuksprijs bij iedere verdere LRIP-serie. Dit komt door leereffecten, toenemende schaalgrootte et cetera. Wij willen vanaf LRIP-11 toestellen kopen. Daarbij zal dus ook een andere stuksprijs aan de orde zijn. Onze prijzen zijn dan naar verwachting een stuk lager. Het is dan ook risicovol om nu te gaan kijken naar de stuksprijs van de Noren.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Baseren wij onze prijs dan op de inschatting van de daling van de kosten, zoals nu voorgespiegeld door Lockheed en JPO? Is de aanschafprijs van de Noren overeenkomstig die

curve? Is het op basis van die prijs te verwachten dat wij straks een stuk minder betalen voor de toestellen die wij dan zullen aanschaffen?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ja. Ik zal nog even checken of u als Kamer over de desbetreffende staatjes beschikt.

Verder kan ik nog mededelen dat het onderhoud binnen de begroting blijft passen. De 270 miljoen zijn voor de instandhouding. Dat is kaderstellend en er zal geen euro bij komen. Het zal dus ook in de periode van transitie binnen dat bedrag vallen.

Daarmee ben ik aan het einde van het blokje over de F-35 gekomen.

Verschillende leden hebben gevraagd naar de financiën en het financiële kader. Ook is gevraagd of het daarbij echt alleen maar boekhouden is geweest. Daarop zeg ik dat dit niet het geval is. Ik begrijp wat er wordt gezegd als het gaat om grote visies op de krijgsmacht. Het gevaar daarbij is wel dat er ook luchtkastelen worden gebouwd. De financiële kaders zijn aangegeven en daar kan ik niets anders van maken. De moeilijke financiële en economische omstandigheden trekken diepe sporen in Nederland. Dat geldt voor alle departementen, voor veel ondernemers en voor veel Nederlanders en dat geldt ook voor Defensie. Het is echter niet zo dat de boekhouder bepaalt. De nota geeft heel duidelijk de richting aan hoe Defensie binnen de randvoorwaarden zo goed mogelijk de hoofdtaken kan blijven uitvoeren. De realiteit is het fundament van deze nota en geeft daarmee ook invulling aan de toekomstbestendigheid van Defensie. Er zijn hier opmerkingen gemaakt over een stabilisatiemacht et cetera. Dat snap ik allemaal en ik heb die modellen ook allemaal gelezen en ik vind ze ook interessant, want het scherpt de geest. Ik kijk er dus serieus naar. Tegelijkertijd zeg ik dat de werkelijkheid zich niet in een malletje laat duwen. Er is niet zoiets als een standaardrecept voor militaire inzet. Daarom vind ik het zo van belang dat we over een krijgsmacht blijven beschikken die flexibel en hoogwaardig is en die de vereiste mix heeft van basis- en nichecapaciteiten en voldoende escalatiedominantie.

De heer **Knops** (CDA): Ik had iets gezegd over dat boekhouden. Het punt is natuurlijk dat de Minister een jaar bezig is geweest met een nota die uiteindelijk uitmondde in financiële kaders en de daaruit voortvloeiende maatregelen en dat na overleg met een aantal andere partijen de piketpalen van die kaders verschoven zijn, waardoor er weer andere maatregelen mogelijk zijn. De vraag is dan ook hoe hard die financiële kaders waren. Was het terugkijkend niet beter geweest dat de Minister uit eigen beweging die piketpalen wat ruimer had neergezet zodat het naar buiten brengen van bepaalde voornemens om met bepaalde zaken te stoppen zoals het JSS, had kunnen worden voorkomen? Die piketpalen zijn blijkbaar dus helemaal niet zo hard, want ze zijn gewoon verschoven na de onderhandelingen in het kader van het Herfstakkoord.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik had graag gezien dat de werkelijkheid anders was geweest, want u begrijpt ook wat het heeft gedaan met onze mensen maar ook met mij, de CdS en de sg die de boodschap moesten brengen, namelijk «u wordt opgeheven», om vier weken later te zeggen «u wordt toch niet opgeheven». Dat is natuurlijk een verschrikking die ik nooit meer wil meemaken, maar dit is wel hoe het is gegaan. Ik ben de betrokken partijen, in het bijzonder de ChristenUnie, de SGP en D66, dankbaar voor de bijdrage die is geleverd, waardoor het mogelijk werd om een aantal pijnlijke maatregelen te verzachten. Ik loop er ook helemaal niet voor weg.

De heer **Knops** (CDA): Ik heb ook aan de collega's van de echte coalitie gevraagd wat de reden is geweest dat die piketpalen verzet zijn. Was het omdat de PvdA in de coalitie met de VVD absoluut niet wilde bewegen en pas ging bewegen onder druk van de ChristenUnie en de SGP of had de

Minister blijkbaar niet alle argumenten meteen op tafel gelegd binnen het kabinet om die extra bezuinigingen tegen te gaan?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Was het allemaal maar zo simpel. Iedere Minister knokt voor wat die waard is. We leven in een periode waarin een pakket van 6 miljard op tafel moest worden gelegd en het buitengewoon moeilijk is om iedereen daarbij tevreden te stellen. Het feit dat er toch ruimte is gekomen voor Defensie doet goed. Ik zei zo-even al dat het ietsje minder minder is; het heeft de pijn iets verlicht maar de problemen zijn daarmee niet opgelost. Ik zit nog met de 1 miljard vanuit een vorige periode. Ik zit nog steeds met de 222 miljoen. Ook daar loop ik niet voor weg. De realiteit is dat er binnen de coalitie geen ruimte was om tot een ander pakket te komen en dat er onder druk van vriendelijke partijen wel ruimte is gekomen. En dat is goed nieuws. Daar hoeven we ook niet geheimzinnig over te doen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De Minister had het over het soort krijgsmacht dat je wilt en dat is toch ook geen gering onderwerp. De Minister zegt dat men veelzijdig en flexibel inzetbaar moet zijn omdat de omstandigheden onvoorspelbaar zijn en daarom wijst zij de stabilisatiemacht of de vredesmacht van Clingendael af. Ik vind dat een heel gekke redenering. Je kunt er toch als land voor kiezen om een accent te leggen en om je te concentreren op dit soort missies? Andere landen met wie we samenwerken doen dan andere dingen. Neem nou de missie in Somalië. Daar is geen JSF bij nodig, zelfs geen luchtmacht. Met de missie in Mali gaan geen straaljagers mee. Dus de stelligheid waarmee de Minister zegt dat we alles moeten kunnen doen omdat de omstandigheden dat nu eenmaal vragen, vind ik te gemakkelijk.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik heb het over het risico bij wapensystemen die decennialang meegaan en die daarmee ook je handelingsvermogen bepalen. Het risico is bijvoorbeeld dat je de missie in Uruzgan als leidraad neemt voor missies die we de komende 30 jaar gaan uitvoeren. Hetzelfde geldt voor de antipiraterijmissies in de Golf van Aden en voor de misschien wel op handen zijnde missie in Mali. Ik probeer te duiden dat de risico's en dreigingen in de wereld diffuus zijn en dat onzekerheid de grootste constante is in de internationale verhoudingen. Wij kiezen ervoor om op te kunnen treden en daar waar nodig heel vaak in internationaal verband. Dat doen we in het belang van Nederland maar ook in het belang van de internationale rechtsorde. Juist omdat die dreigingen en risico's zo diffuus zijn, is het belangrijk dat je beschikt over voldoende escalatiedominantie. Een jachtvliegtuig is een basiscapaciteit. Als je kijkt naar de internationale samenwerking, dan zijn we de komende twintig jaar nog lang niet zo ver dat we op basis van die capaciteiten, dus het basisgereedschap, aan taakspecialisatie kunnen gaan denken. We gaan heel ver. Ik ben de grootste promotor van intensivering van die internationale samenwerking, maar ik toon wel realiteitszin. Dit is een basiscapaciteit waardoor taakspecialisatie de komende decennia nog niet aan de orde zal zijn.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik volg de redenering en op papier ziet die er ook goed uit, maar de Minister heeft wel te maken met een krap budget. Daarom zitten we een groot deel van deze dag ook te praten over die disbalans. Ik stel vast dat Nederland in de NAVO zit. De SP zegt tegenwoordig niet meer dat we uit de NAVO moeten maar dat we de NAVO moeten moderniseren, waarbij de samenwerking wellicht geïntensiveerd moet worden. De Minister heeft het over de verdediging van ons grondgebied in samenwerking met België. Zo worden er allerlei stappen gezet. Dus het als Nederland vasthouden aan een veelzijdige inzetbare

krijgsmacht vind ik niet heel sterk. We werken eigenlijk altijd samen met andere landen, zeker als het buitenlandse missies betreft.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik spreek vooral over een flexibele, hoogwaardige en internationaal inpasbare krijgsmacht. Kijkend naar de NAVO en de verdergaande defensiesamenwerking binnen Europa die ik cruciaal acht voor de discussie over burden sharing binnen de NAVO, moet je vaststellen dat internationaal inpasbaar zijn nog niet betekent dat er per land en per krijgsmacht een missie wordt bedacht. Je bent altijd internationaal inpasbaar georganiseerd. Dan moet je goed kijken naar de basiscapaciteiten en de nichecapaciteiten. Met name de nichecapaciteiten lenen zich in internationaal verband voor bijvoorbeeld gezamenlijk verwerven, gezamenlijk trainen en gezamenlijke inzet. Bepaalde basiscapaciteiten lenen zich wel degelijk voor gezamenlijke inzet, maar dan weer op een andere wijze georganiseerd. Wat je in huis hebt, zet je dan in en dat doen anderen ook. Daar heb je grotere aantallen voor nodig. Ik ben ervan overtuigd dat we met een flexibele, hoogwaardige en internationaal inpasbare krijgsmacht het fundament leggen voor een toekomstbestendige krijgsmacht die er ook de komende jaren toe doet en een militair relevante bijdrage kan leveren.

De heer Van Dijk vroeg verder naar de drones en naar het maken van glasheldere internationale afspraken op dit punt, waarbij hij terecht verwees naar de voornemens van Defensie om een systeem aan te schaffen dat bestaat uit vier onbemande vliegtuigen. Ik wil benadrukken dat dit systeem puur is bedoeld voor verkenningstaken. Defensie heeft geen plannen om deze toestellen voor waarneming te bewapenen. Waar het gaat om genoemde glasheldere internationale afspraken voert de collega van de heer Van Dijk volop het debat met mijn collega van Buitenlandse Zaken. Het kabinet is zich met de heer Van Dijk en anderen hier aanwezig heel erg bewust van de ethische aspecten. Mijn collega van Buitenlandse Zaken, de heer Timmermans, maar ook ikzelf hebben deze zorg al bij diverse gelegenheden uitgesproken en zullen ook blijven aandringen op die internationale dialoog die ertoe doet.

De heer Van Dijk heeft verder gevraagd of de volkenrechtelijke aspecten bij offensieve cybercapaciteiten in beschouwing worden genomen. Het antwoord daarop is ja. Militaire operationele cybercapaciteiten waaronder offensieve, kunnen worden ingezet in een militaire operatie. Dat is het zogenoemde vijfde domein. Inzet van deze capaciteiten geschiedt binnen de kaders van het mandaat, het humanitair oorlogsrecht en de rules of engagement, net zoals dat geldt voor andere capaciteiten. We hebben binnenkort een apart algemeen overleg over cyber en volgens mij kunnen we bij die gelegenheid daarover nog uitgebreid met elkaar verder praten. De heer Vuijk heeft specifiek gevraagd naar de Gulfstream. Ik vind dat een interessante vraag, niet zeer omdat ik denk dat de wereld vergaat als de Gulfstream niet meer vliegt als wel omdat ik het van belang vind om te bekijken of we de Gulfstream kunnen behouden als regeringsvliegtuig. Het kan zelfs een reële en interessante optie zijn in het kader van de vervanging van de KBX. Ik ben dan ook zeer bereid om te kijken naar de mogelijkheid van behoud van de Gulfstream als regeringsvliegtuig. Ik zeg er meteen wel bij dat ik het mij niet kan veroorloven dat dit ten koste gaat van de geraamde bezuiniging. Ik moet dit doen met I en M, want als het gaat om de vervanging van de KBX is I en M eerstverantwoordelijk. Overigens zal ik de collega's wijzen op de speed die is vereist, want met ingang van 1 januari 2014 is er volgens de plannen geen Gulfstream meer. Kortom, enige haast is hierbij wel geboden.

Door een aantal leden is verwezen naar de 2%-norm. Voor mij is bij dit onderwerp realiteitszin van cruciaal belang. De tijd van discrepanties tussen ambitie en middelen is wat mij betreft voorbij. De Kamer krijgt, naar ik hoop, een eerlijk beeld van wat we met deze krijgsmacht kunnen binnen de bestaande financiële kaders. De vraag is natuurlijk wel of we

vinden dat we hiermee ook in internationaal verband ons fair share in de zorg voor internationale veiligheid voor onze rekening kunnen nemen. Dat is een terechte vraag. De NAVO-norm van 2% wordt maar door een paar landen gehaald maar Nederland schuift ontegenzeggelijk steeds verder richting de onderkant van deze lijst. Vind ik dat een prettig gegeven? Nee. Het is ook de vraag of dat wenselijk is voor een internationaal georiënteerd land dat een groot deel van zijn boterham elders in de wereld verdient. Wie mijn voorwoord in de nota leest, kan dat er ook wel uit concluderen. Het is ook de vraag of het wenselijk is om in het geval van crisissituaties altijd maar naar anderen te kijken om de hete kolen uit het vuur te halen. Ik vind het punt dat onder anderen de heren Knops en Dijkgraaf hierbij aan de orde hebben gesteld, terecht en sympathiek. Ik ga er dan ook heel graag in andere debatten met hen de dialoog over aan. Tegelijkertijd is het natuurlijk ook een kwestie die ik met het oog op de huidige financiële en economische situatie en binnen de kaders van het huidige regeerakkoord niet zomaar kan oplossen. Ik kan niet over mijn graf heen regeren, maar de suggestie om dit debat verder aan de slingeren omarm ik van harte. Dat gesprek ga ik graag aan. Het vertrouwen van het personeel is voor mij van cruciaal belang. In de enquête van de AFMP zijn 1.000 leden direct na Prinsjesdag geïnterviewd. Ik heb nu even niet precies de randvoorwaarden van die enquête op mijn netvlies staan, maar ik begrijp natuurlijk wel heel goed dat er onrust is en dat er sprake moet zijn van een herstel van vertrouwen in de top van het departement en in de politiek. Ik relaieer mij dat 22 jaar van reorganiseren, taakstellingen en een groeiende baanonzekerheid een enorme impact heeft op de organisatie als geheel, het personeel en het moreel. Mede naar aanleiding van de enquête van de AFMP heb ik even overleg gehad met mevrouw Snels, het gezicht van de AFMP. Het was een constructief gesprek. Ik denk wel dat het goed is dat we niet door blijven praten in allerhande soundbites over en weer, maar dat we de krachten ook bundelen. We zijn namelijk allemaal verantwoordelijk voor het herstel van vertrouwen en ik voorop. De indruk of de suggestie wordt weleens gewekt, overigens niet door u, voorzitter, of de andere hier aanwezige leden, dat ik en mijn collega's, inclusief de Commandant der Strijdkrachten en de secretaris-generaal, de afgelopen jaren onder een soort steen hebben gezeten. Dit terwijl wij nu juist de benen uit ons lijf lopen, werkbezoeken afleggen en heel veel contacten hebben met de werkvloer. Heb ik daarmee de 60.000 mannen en vrouwen een-op-een kunnen spreken? Nee. Ben ik voornemens om nog veel meer werkbezoeken af te leggen en om een rondje langs het veld te maken? Ja. Dat heb ik de afgelopen tijd ook gedaan. Het herstel van vertrouwen heeft voor mij absoluut prioriteit. Ik denk dat met de nota en de nieuwe begrotingsafspraken die er nu liggen we het fundament kunnen leggen voor een krijgsmacht waarin ook rust en duidelijkheid wordt gecreëerd. Dat geldt ook voor het besluit over de F-35. Dat is namelijk wat men wil, duidelijkheid. Ik span mij in en zal mij er ook voor blijven inspannen om dat vertrouwen te herstellen en het geloof terug te brengen in de organisatie en bij het personeel.

De heer **Knops** (CDA): Persoonlijk twijfel ik in het geheel niet aan de inzet van de Minister en haar mensen om dat vertrouwen terug te krijgen, maar voor de mensen in het veld telt eigenlijk maar één ding, namelijk niet woorden maar daden. Dat betreft dan bijvoorbeeld de Wul, die zijn oorsprong overigens vond in de periode dat deze Minister nog geen Minister was, en de manier waarop de politiek daarmee omgaat. Als deze Minister dan aan de deur klopt bij het Ministerie van Financiën en geen gehoor vindt, dan denkt de gemiddelde militair: wij zijn blijkbaar niet belangrijk. Dat soort zaken waarbij de militairen ten opzichte van andere groepen die ook moeten inleveren nog veel meer moet inleveren, wordt als onrechtvaardig ervaren. Tel daarbij op alle reorganisaties die al

jarenlang spelen. Defensie is het eerste departement dat echt serieus werkt maakt van een kleinere overheid vanwege de politieke opdracht, waar andere departementen nog vrolijk doorgaan met «spenden». Dat maakt natuurlijk dat die militairen geen vertrouwen meer hebben. De vraag is hoe de Minister dat gaat oplossen, want aan haar inzet zal het niet liggen – daar twijfel ik geen moment aan – maar uiteindelijk gaat het erom wat die inzet oplevert en wat we ervan terugzien.

Minister Hennis-Plasschaert: Dat is cruciaal. Het is natuurlijk onbestaanbaar dat ik op dag één zeg «u wordt opgeheven, dat ik op dag tien zeg «u wordt toch niet opgeheven» om vervolgens een half jaar later te zeggen «u wordt toch weer wel opgeheven». Uiteindelijk gaat het om de stabiliteit in de boodschap en de zekerheid die je kunt bieden aan het personeel. Dat is cruciaal. De Wul wordt gecompenseerd met een bedrag van 50 miljoen structureel. Ik snap overigens wat u zegt; het is inderdaad niet volledig. Het klinkt wellicht ook allemaal heel kil en klinisch als ik zeg dat we daarbij binnen de aanvaardbare marges blijven. Toen er extra geld beschikbaar kwam naar aanleiding van de begrotingsafspraken, is er natuurlijk wel over nagedacht hoe we het gaan doen. Ook in het belang van onze mensen hebben we vooral ingezet op behoud van werkgelegenheid en behoud van operationele capaciteit. Is daarbij het probleem rond de Wul perfect opgelost? Neen. In uw eerste termijn vroeg u of het structureel geregeld is. Het is inderdaad structureel want het maakt onderdeel uit van artikel 2.82. Dat zit er in verwerkt en daarmee is de oplossing die we hebben geboden structureel. Vanuit Financiën hebben we 50 miljoen gekregen voor 2014 en daarna moet ik het structureel zelf oplossen en dat zit verwerkt in de financiële problematiek.

De heer Segers (ChristenUnie): Is dit het moment dat er inderdaad voor het eerst weer wat geld bijkomt? De Minister zegt dat we weer kunnen gaan bouwen. Is dit ook het moment waarop de Minister het politieke signaal afgeeft: ik wil ook weer gaan bouwen en dit is voor mij echt de ondergrens?

Minister Hennis-Plasschaert: Ik wil dolgraag gaan bouwen. Ik meen dat zo-even ook al aangegeven te hebben in de reactie op de discussie over de NAVO-norm van 2%. Het zou ook recht doen aan het voorwoord dat ik heb geschreven bij de nota. Daar staat het ook duidelijk in. Het past bij de positie van een land als Nederland, een handelsnatie als Nederland om te beschikken en te kunnen blijven beschikken over een hoogwaardige, flexibele, krachtige en internationaal inpasbare krijgsmacht. Dat gaat niet vanzelf. Daarvoor moet er een besef zijn van de waarde van Defensie. Ook dat gaat niet vanzelf. Ik zal daaraan in ieder geval alles aan doen en ik hoop met u. Het is namelijk een illusie te denken dat de Minister van Defensie in haar eentje in staat is om 17 miljoen mensen te bereiken.

De heer Segers (ChristenUnie): Ik onderstreep de woorden van collega Knops dat het uiteindelijk op daden zal aankomen. Het vraagt ook het commitment van de Kamer dat dit de ondergrens is en dat we weer moeten gaan bouwen, willen we het vertrouwen terug kunnen winnen van de mannen en vrouwen die we soms op heel gevaarlijke missies sturen. Dus wat mij betreft een grote streep onder deze intentie.

Minister Hennis-Plasschaert: Dank aan de heer Segers voor deze woorden.

Verschillende leden hebben gesproken over de Van Ghentkazerne in Rotterdam. Ik heb burgemeester Aboutaleb te kennen gegeven dat ik opensta voor een gesprek over de Van Ghentkazerne. De burgemeester en het bedrijfsleven van Rotterdam hebben aangegeven zeer te hechten aan de blijvende aanwezigheid van deze kazerne. Ik denk wel dat we onder-

scheid moeten maken – dat heb ik ook met de burgemeester besproken – tussen behoud van de Van Ghentkazerne en de zichtbare aanwezigheid. Zichtbare aanwezigheid van Defensie kan namelijk ook zonder behoud van een kazerne met daarin een opleidingseenheid, maar uiteindelijk begrijp ik heel goed de geschiedenis van de Van Ghentkazerne en het belang ervan voor de stad Rotterdam. Let wel, het gaat ook om geld. Daar kan ik niet voor wegllopen. Door de sluiting van de Van Ghentkazerne was beoogd om jaarlijks ruim 2 miljoen euro te besparen op de vastgoedexploitatie. Door het samenvoegen van twee grote eenheden in Vlissingen zouden we uiteindelijk een totale jaarlijkse besparing krijgen van 6 miljoen euro. Dat heb ik ook zo besproken met het Rotterdamse gemeentebestuur. We zijn nog in gesprek. Rotterdam is aan het kijken naar de mogelijkheden. Omdat het gesprek nog gaande is, kan ik de Kamer nog geen tussenstand van zaken geven. Ik zou dat graag doen, maar zo ver zijn we nog niet. Ik wil wel tempo houden om voor iedereen snel duidelijkheid te kunnen bieden. We zitten niet heel erg op hete kolen. Het is niet zo dat de Van Ghentkazerne op 1 januari 2014 de poorten zou sluiten, maar ik hoop de Kamer en in het bijzonder Rotterdam en de Van Ghentkazerne nog wel voor het eind van het jaar duidelijkheid te bieden over hoe nu verder en wat de gevolgen daarvan zijn voor Vlissingen et cetera. Het gesprek met Rotterdam is dus gaande.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik begrijp van de Minister dat zij inmiddels in gesprek is met Rotterdam. Ik heb een brief gezien van de gemeente Rotterdam waarin een aantal elementen staat. Zo gaat ze uit van de kazerne zoals die er nu staat. De gemeente heeft kennelijk de ambitie om samen met de Minister te spreken over militair-civiele samenwerking, waarbij ik zelf dan zou denken aan de veiligheid in de haven. Ik hoor de Minister verder nadrukkelijk zeggen dat er ook een financiële component in zit. Zijn er al enige gedachten over welke kant dat op zou kunnen gaan? Betekent het dat de opleidingskant wel zal verdwijnen en er iets anders voor in de plaats komt? Of is het de bedoeling dat ook het opleidingsdeel daar blijft? Is er een tipje van de sluier op te lichten voor Rotterdam waaraan zij iets kan ontnemen ten aanzien van de richting waarin zij verder moet werken en denken?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik zou willen dat ik dat inzicht kon bieden, maar dat kan ik nu niet. Het gesprek is gaande. Het luistert allemaal nauw, maar gelooft u mij, de contacten tussen Defensie en Rotterdam zijn goed. Zodra ik wat meer duidelijkheid kan verschaffen richting de Kamer, zal ik dat ook onmiddellijk doen. Ik denk niet dat het goed is om aan de hand van de gesprekken tot nu toe een soort tussenstandje te geven, waarmee wellicht valse verwachtingen gewekt kunnen worden of mensen op het verkeerde been kunnen worden gezet.

De heer **Vuijk** (VVD): Er moeten natuurlijk nog wat zaken gebeuren. Rotterdam is onderdeel van een reeks van stappen die gezet moeten worden, ook naar aanloop van Vlissingen. Kan de Minister iets zeggen over de tijdsdruk die ontstaat als er gezegd wordt dat er met Rotterdam nog over een aantal zaken moet worden nagedacht? Wanneer begint de tijd te dringen, ook als het gaat om bijvoorbeeld Vlissingen?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Waar het Vlissingen betreft begint de tijd niet te dringen omdat we nog volop bezig zijn met het rondkrijgen van de informatie over Vlissingen en de gevolgen daarvan als de kazerne in Rotterdam zou sluiten. Naar ik hoop, komt die informatie in februari naar de Kamer en ten laatste in het voorjaar. Nogmaals, ik hoop de Kamer voor het einde van het jaar duidelijkheid te kunnen bieden over de Van Ghentkazerne.

Met name de heer De Roon heeft gevraagd waarom er niet direct onderzoek is gedaan naar internationaal medegebruik van het JSS, waarvoor blijkbaar ineens interesse is. Dat er interesse zou zijn, spreekt voor zich. Ik heb ook eerder aangegeven dat als het schip verkocht zou worden, het dan waarschijnlijk aan een NAVO-partner of een EU-lidstaat verkocht zal worden, waarmee het nog steeds als nichecapaciteit voor de NAVO of de EU behouden wordt. In de periode voor de begrotingsafspraken van 11 oktober jongstleden was er sprake van een financiële situatie waarin het niet mogelijk was het JSS aan te houden voor de drie pijlers waarover we eerder met elkaar hebben gesproken, te weten het vervoer van zwaar materieel, het STOM-concept en de bevoorradingsfunctie waarvoor we dan een ander schip zouden aanschaffen. We waren wel degelijk op de hoogte van interesse voor internationaal medegebruik maar het was noodzakelijk om de nieuwe begrotingsafspraken af te wachten omdat we daarmee het JSS wel konden behouden als bevoorradader, dus voor die ene pijler. Dat is niet genoeg. Het zou ook jammer zijn om zo'n pracht van een Joint Support Ship met alleen maar een bevoorradingsfunctie in gebruik te nemen. We kunnen het wel in dienst stellen met een gereduceerde bemanning voor de bevoorradingsstaak op zee. Voor beide andere functies, nichefuncties, wordt nu internationale samenwerking gezocht. Daarvoor is veel belangstelling. Ik ga ervan uit dat we daarmee ook concreet invulling kunnen gaan geven aan het JSS. Ik hoop dat ik ook D66 daarmee tegemoet ben gekomen naar aanleiding van het eerdere debat dat we hebben gehad. Ik denk ook wel dat dit het geval is want ik zie mevrouw Hachchi lachen.

De heer De Roon heeft verder gevraagd naar de zeggenschap. Ik ga niet al onze debatten over de intensivering van de internationale samenwerking overdoen. Het besluit om militairen in te zetten blijft altijd een nationale politieke verantwoordelijkheid. Dat geldt ook voor de nationale samenwerking op het gebied van het JSS. Ik heb al eerder gezegd dat samenwerking in internationaal verband niet vrijblijvend is. Ik weet dat de heer De Roon daar anders over denkt, maar te zijner geruststelling kan ik zeggen dat ook bij internationale inzet de Commandant der Strijdkrachten te allen tijde full command blijft houden en Nederland dus altijd de rode kaart kan trekken.

Waarom hebben de aanpassingen in het begrotingsakkoord niet geleid tot een positieve bijstelling van de inzetbaarheidsdoelstellingen? Laat ik hierover duidelijk zijn. Ik sprak net over «een beetje minder minder» en «ietwat meer lucht». Nogmaals, ik ben dankbaar dat wij iets meer lucht hebben gekregen naar aanleiding van de begrotingsafspraken, maar dat is niet voldoende om de inzetbaarheidsdoelstellingen nu helemaal te veranderen. Met de inzetbaarheidsdoelstellingen zoals die in de nota verwoord zijn, zijn ambitie en middelen zeker in balans gebracht. Daarbij willen we niet meer alles tegelijk, waardoor het voortzettingsvermogen wordt hier en daar beperkt. Met het terugzetten van eenheden ten gevolge van het begrotingsakkoord hebben wij heel duidelijk gekeken naar het verruimen van het voortzettingsvermogen en het terugbrengen van de flexibiliteit om bijvoorbeeld in te springen bij kleinere operaties. De inzetbaarheidsdoelstellingen als zodanig zijn dus niet aangepast. Wel hebben wij gekozen voor meer voortzettingsvermogen en flexibiliteit. Dat doet iets meer recht aan de inzetbaarheidsdoelstellingen die al in de nota zijn opgenomen. Daarmee hebben wij de ambities en middelen nog meer in balans kunnen brengen. Dat is volgens mij goed nieuws.

Mevrouw Eijssink vroeg naar Uruzgan. Ik heb inderdaad gezegd dat een missie à la Uruzgan nog steeds kan plaatsvinden. Gelukkig heeft de Commandant der Strijdkrachten dat ook gezegd, anders zou je nog denken dat ik dit allemaal uit mijn duim zuig. Een dergelijke missie kan nog plaatsvinden op het niveau van een bataljonstaakgroep. Zoals u weet, is dat een samengestelde eenheid die specifiek is afgestemd op de aard van de missie en de taken in de missie. De samenstelling en grootte van

zo'n eenheid kunnen per missie verschillend zijn. Mevrouw Eijnsink merkte verder op dat Minister Hillen heeft aangegeven dat een missie à la Uruzgan niet meer zou kunnen. Ik weet niet in welke context hij dit heeft gezegd en welke formulering hij precies gebruikt heeft. De inzetbaarheidsdoelstelling was toen wel dat je twee missies, bijvoorbeeld Uruzgan en Irak, langdurig op het land kunt uitvoeren. Dat hebben wij nu bijgesteld, maar wij kunnen nog steeds een missie à la Uruzgan uitvoeren. Overigens is het goed om te weten dat wij toentertijd ook lead nation waren. Dat brengt extra verantwoordelijkheden met zich mee, want als bijvoorbeeld je partners niet leveren, moet je daar als lead nation in voorzien. Gebiedsverantwoordelijkheid en lead nation zijn dus extra voorwaarden die om de hoek kunnen komen kijken en waarnaar je altijd kritisch moet kijken, maar een missie à la Uruzgan kan nog steeds.

De voorzitter: De laatste interruptie van mevrouw Eijnsink.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Dat vind ik erg vervelend. Ik heb in eerste termijn totaal geen interrupties gedaan, terwijl nu een aantal voor mij belangrijke dingen komen waarop ik wel wil reageren. Ik wil toch even duidelijk krijgen hoe het zit met de inzetbaarheidsdoelstellingen. Ik hoor de Minister heel goed uitleggen wat haar bedoelingen zijn, maar volgens mij moeten wij «een missie à la Uruzgan» wat beter duiden. Minister Hillen zei in april 2011 dat wij een missie à la Uruzgan niet meer konden doen. Toen spraken wij over het uitzenden van zo'n 1.500 tot 2.000 militairen. Dat deden wij toen als lead nation, vier jaar achter elkaar. Kan dat nu nog steeds all-inclusive of niet? Dat is goed om te weten, ook voor het beeld. Voor het draagvlak dat in Nederland bestaat voor uitzending van onze militairen, is het beeld van groot belang. Wij hebben vier jaar achtereenvolgens 1.500 tot 2.000 militairen uitgezonden naar Uruzgan. Als het nu op bataljonsniveau kan, in de zin van maximaal 800 à 1.000 militairen, heb ik daar een beeld bij. Dat hebben de mensen die meeluisteren, over wie wij het hebben, dan ook. Wij weten allemaal dat Uruzgan «punching above our weight» was, toch? De inzetbaarheidsdoelstelling is allemaal papier en praten, maar er staat heel duidelijk dat per krijgsmachtdeel één geïntegreerde, gezamenlijke missie kan plaatsvinden. Ik zou het dus op prijs stellen om dit iets meer uitgediept te krijgen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik herhaal wat ik net zei: een missie naar Uruzgan is wederom mogelijk, maar als Nederland het verzoek krijgt om wederom lead nation te zijn, moet je daar heel serieus naar kijken. Welke extra verantwoordelijkheden brengt dat met zich mee? Welke extra eenheden moet je daarvoor inzetten? De kern van de vraag was wat mij betreft of wij nog steeds een bataljonstaakgroep kunnen inzetten in een missie à la Uruzgan. Het antwoord op die vraag is ja. Ik ben even zoekende of ik mevrouw Eijnsink met dat antwoord voldoende tegemoet ben gekomen. Het gaat erom dat wij eenmalig een grote missie kunnen inzetten. Dat is een missie à la Uruzgan. Kunnen wij twee missies inzetten, een missie à la Uruzgan en een missie à la Irak? Het antwoord op die vraag is «nee».

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Voor de duidelijkheid is het misschien goed om Uruzgan los te laten. Minister Hillen zei bij de presentatie van zijn beleidsbrief Defensie na de kredietcrisis, die hij in april 2011 stuurde, dat een missie zoals Uruzgan niet meer in die vorm zou kunnen plaatsvinden. Ik vraag de Minister nu om Uruzgan even los te laten, om te voorkomen dat wij langs elkaar heen praten, en te bekijken welke missies in welke aantallen nog mogelijk zijn. Uiteraard is het afhankelijk van de gestelde vraag, de mogelijkheden en de opbouw die daar zit. Ik wijs op de eerdere uitspraken van Minister Hillen. Dat zijn toch de beelden en de feiten van toen waarmee wij te maken hebben?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Het is goed om even terug te gaan naar de inzetbaarheidsdoelstellingen zoals die zijn opgenomen in de nota. Minister Hillen sprak destijds in de context van de overige taken en verplichtingen binnen de toenmalige ambitie en de toenmalige inzetbaarheidsdoelstellingen. Die zijn nu aangepast. Dat maakt een nieuwe werkelijkheid. De inzetbaarheidsdoelstellingen die in de nota zijn opgenomen, zijn leidend en spreken in dat opzicht voor zich. Daarmee is het antwoord op de vraag van mevrouw Eijssink «ja».

Over het CLAS zouden wij inderdaad nog een uur apart kunnen praten. Mevrouw Eijssink heeft volstrekt gelijk dat daar een heleboel in beweging is. Ik heb de heer Knops goed gehoord. Laat ik één ding duidelijk maken: door de wijzigingen die voor het Commando Landstrijdkrachten zijn voorgesteld, krijgt de landmacht de beschikking over drie unieke capaciteiten. Dit biedt de krijgsmacht de gelegenheid om te opereren in een samenstel van hoog mobiele, genetwerkte en beschermde grondheden en lichte, snel inzetbare en luchttransportabele eenheden. Bij langdurigere inzet, bijvoorbeeld bij stabilisatieoperaties, kunnen deze eenheden voorzien in elkaars voortzettingsvermogen. Door omvorming van het derde luchtmobiele bataljon en de intensivering van de samenwerking met het Korps Commandotroepen krijgt de krijgsmacht de beschikking over breder inzetbare special forces. Beide capaciteiten zijn zowel binnen de NAVO als binnen de EU zeer gewenst. Door het behoud van het 45ste Pantserinfanteriebataljon is het voortzettingsvermogen toegenomen. Daarmee is een mogelijke bijdrage ook groter geworden. Omdat het allemaal best wel nauw luistert, lijkt het mij goed dat ik de Kamer toezeg dat ik haar een brief stuur met een nadere uiteenzetting over de voorstellen die nu zijn gedaan voor het Commando Landstrijdkrachten. Ik kan hier nu allemaal plaatjes laten zien over de geografische indeling, nut en noodzaak en de relatie met België, Duitsland en Frankrijk, maar een brief lijkt mij helderder. Ik hoop dat de Kamer het daarmee eens is.

De **voorzitter**: Wanneer kunnen wij die brief verwachten?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Wij hebben de afgelopen weken best wat stukken verstuurd en honderden vragen beantwoord. Volgende week hebben wij nog een begrotingsbehandeling. Ik hoop dat het na de begrotingsbehandeling kan, zodat wij even wat lucht creëren in het ambtelijk apparaat.

De heer **Knops** (CDA): Ik heb dit aangekaart om de volgende reden. Voor elk verhaal zijn argumenten te bedenken. Het voorbeeld van de JSF vind ik nog altijd het mooiste: eerst worden allerlei argumenten bedacht worden waarom de JSF eruit moet en vervolgens worden allerlei argumenten bedacht waarom die moet blijven. Ik ben overigens blij dat de JSF blijft. De Minister is bijna een jaar bezig geweest met de nota en nu wordt alles opeens op zijn kop gezet. Ik begrijp dat niet. Het kan natuurlijk zijn dat hierover heel goed is nagedacht. Dan zou de Minister moeten zeggen: leuk dat we het geld erbij krijgen van de vrienden van de coalitie, maar dit verhaal blijft staan en wij gaan de druk die erop zit, op bepaalde plekken iets verlichten. Hier wordt echter een heel concept gewijzigd. Ik ben blij met een brief, maar ik vind dit wel een essentieel onderdeel van de plannen die nu geamendeerd zijn. Ik zou die brief dus graag voor de begrotingsbehandeling hebben. Ik begrijp dat de Minister al die dingen hier niet met plaatjes gaat uitleggen, maar dit is wel een fundamenteel punt. Kan de Minister aangeven waarom zij besloten heeft om na zo'n lange voorbereidingstijd het plan om te gooien? Die vraag triggert mij op dit moment het meeste.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dat snap ik heel goed, maar de heer Knops vraagt ook een beetje naar het proces dat zich het afgelopen jaar achter de schermen heeft voltrokken. Het is wellicht goed om u te realiseren dat dit proces niet alleen binnen een ministeriële commissie zorgvuldig is doorgelopen, maar ook op het departement, met de Commandant der Strijdkrachten en de operationele commandanten. Wij zijn hand in hand opgetrokken en hebben heel voorzichtig verschillende mogelijkheden en keuzes in kaart gebracht. Dit was een van de opties. Uiteindelijk moeten er knopen worden doorgehakt. Met het beschikbaar komen van de extra middelen is uiteindelijk hiervoor gekozen. Ik snap dat dit eruitziet als een enorme koerswijziging, maar wij zijn niet over een nacht ijs gegaan. Hier is zorgvuldig over nagedacht. Ik, en met mij bijvoorbeeld generaal De Kruif en de Commandant der Strijdkrachten, zijn opgelucht en blij dat wij dit plan kunnen doorvoeren in plaats van bijvoorbeeld het opheffen van het 45ste Pantserinfanteriebataljon.

De **voorzitter**: En de brief? Zou die toch voor de begrotingsbehandeling kunnen komen?

Minister **Hennis-Plasschaert**: De «can do»-mentaliteit heeft hier de overhand. Wij zullen ervoor zorgen dat die er voor de begrotingsbehandeling is.

Voorzitter. Mevrouw Eijnsink heeft gevraagd wat «op orde» betekent in relatie tot de helikopters. In het afgelopen jaar zijn de opleidingen voor zowel de vliegers als de andere eenheden genormeerd. Hiermee is eindelijk inzichtelijk gemaakt wie behoefte heeft aan welke vliegers per soort helikopter. Daarnaast is inzichtelijk gemaakt hoeveel exploitatiebudget beschikbaar is voor de helikoptervloot. Hiermee kan per type het aantal vliegers die het CLSK kan vliegen, berekend worden. Het aanbod is hiermee ook bekend. Het aanbod van vliegers dekte de behoefte van alle eenheden echter niet af. Er was sprake van een tekort. Wij hebben maatregelen moeten nemen om dit gat te dichten en vraag en aanbod op elkaar te laten aansluiten. Zo is exploitatiebudget toegevoegd en is de genormeerde behoefte van verschillende eenheden verlaagd. Aanvullend worden nu simulatoren gekocht, waardoor minder vliegers gebruikt worden voor de opleiding van vliegers en meer uren overblijven voor de andere eenheden. De Kamer is hierover al in de schriftelijke vragen geïnformeerd. Ook voor de reserveproblematiek zijn maatregelen genomen. Wij verwachten dat dit de komende tijd zal verbeteren. Door een combinatie van die maatregelen kunnen wij met de huidige informatie zeggen dat de Apache en de Chinook in 2016 op orde zijn en de NH90 uiterlijk in 2018. Er is dan voldoende personeel, materieel en opleiding voor alle gebruikers om invulling te geven aan het opleidings- en trainingsprogramma dat zij hebben in het kader van de inzetbaarheidsdoelstellingen.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Voorzitter ...

De **voorzitter**: Ik begrijp dat u nog een vraag wilt stellen, maar ik kijk ook even naar de klok. Het is bijna 21.30 uur. De Minister is nog lang niet aan het einde van haar antwoord in eerste termijn. Ik stel voor dat zij eerst haar antwoord afmaakt. Daarna kunnen wij eventueel nog wat vragen stellen, maar in tweede termijn hebben wij ook nog ruimte om dat te doen. Ik wil dit overleg graag wel op een of andere manier vandaag afronden.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Heel graag. Volgende week hebben wij ook nog een begrotingsbehandeling. Ik ben graag bereid om vragen die ik nu niet heb beantwoord, daar uitgebreid aan de orde te laten komen. Misschien stelt dat mevrouw Eijnsink gerust.

Ik ga nu in op de rol van ERP in relatie tot life-cycle costing. Dit onderwerp wilde ik al eerder aan de orde stellen, maar heb ik over het hoofd gezien. Ik begrijp dat mevrouw Eijnsink de aandacht hiervoor mist in de nota over de toekomst van de krijgsmacht, maar de nota is vooral gericht op de strategische keuzes voor de inrichting voor de krijgsmacht en is dus vooral gericht op de operationele capaciteiten en wat minder op de bedrijfsvoering. Daarmee zeg ik niet dat het niet belangrijk is en dat wij daarvoor geen plannen hebben. Zeker over de invoering van ERP en SPEER hebben wij de Kamer uitgebreid geïnformeerd. Ik vrees dat ik dat ook tot vervelens toe zal blijven doen, maar evenals mevrouw Eijnsink acht ik dit van groot belang. De plannen voor de korte termijn blijven ongewijzigd en de eerder gemaakte afspraken over de invoering van ERP blijven staan. De komende jaren voltooien wij de invoering van ERP binnen heel Defensie met de eerder afgesproken functionaliteit, waarbij de laatste migratie begin 2015 is gepland. Vervolgens zullen wij doorgaan met de doorontwikkeling van functionaliteit van ERP. Daarbij zal de invoering van life-cycle costing volgens het stappenplan dat ik de Kamer vorige week per brief uiteen hebben gezet, zeker een belangrijke rol spelen. De besluitvorming over wat de doorontwikkeling verder zal inhouden, is nog niet voltooid, maar zodra dat wel het geval is, wordt de Kamer daarover vanzelfsprekend geïnformeerd.

Mevrouw Eijnsink stelde dat trainingscapaciteit als nichecapaciteit kan worden gezien. Goed punt! Natuurlijk kan dat ook als nichecapaciteit worden gezien. Wij hoeven niet alleen naar materieel te kijken. Vaak gaat het ook om het personeel. Wellicht is het aardig om dat in de Europese debatten die nog volgen, wat meer op de agenda te zetten, zodat wij niet alleen naar materieel, maar ook naar de mensen als nichecapaciteit kijken. Er is ook gesproken over de onderzeeboten en kennisbehoud in relatie tot het feit dat veel grotere investeringen naar achteren zijn geschoven. Investerings in vervangende capaciteit voor bijvoorbeeld de M-fregatten en de mijnbestrijding worden inderdaad vertraagd met respectievelijk twee en vijf à zes jaar, maar investeringen in onderzeeboten niet. Defensie zal altijd blijven streven naar goede samenwerking tussen overheid, kennisinstituten en industrie. Een vertraging hoeft ook niet noodzakelijkerwijs onmiddellijk te leiden tot stagnatie in kennis en innovatie. Wij zullen dit zo veel mogelijk proberen te borgen in de centrale kennisopbouw- en innovatieprogramma's. Ik ben er ook op gebrand dat die kennis niet zomaar verloren gaat. Ten aanzien van de onderzeeboten zitten wij nog in het allereerste stadium. Er zijn nog geen overeenkomsten gesloten. De samenwerking met Duitsland en Noorwegen lijkt op dit moment de grootste kans te hebben. Het is ook nog te vroeg om iets concreets te zeggen over het inzetten van specifieke kennis en deskundigheid, maar het spreekt voor zich dat wij de kennis die in ons eigen land aanwezig is, zo veel mogelijk zullen gebruiken. Pas na het opstellen van de definitieve functie-eisen zal in 2015 of 2016 de verwervingsstrategie worden bepaald. Dan zal ik de Kamer ook weer informeren.

De heer Knops vroeg of het echt alleen mogelijk is om dit in internationaal verband te doen. Zoals ik in de nota al heb aangegeven, is dit een cruciale capaciteit die ik graag wil behouden. Vanwege de financieel-economische situatie en gezien de onderzeeboten als nichecapaciteit lijkt het mij echter logisch om op dit punt de internationale samenwerking op te zoeken. Gelukkig is er vanuit Duitsland en Noorwegen, landen waarmee wij graag samenwerken, serieuze interesse om dit samen op te pakken.

Mevrouw Eijnsink vroeg hoe het zit met de opleiding en training van het KCT. Zij zegt dat de klassen te groot zijn. Een evaluatie van de Opleidings- en Trainingscompagnie Speciale Operaties heeft ertoe geleid dat de landmacht de intentie heeft om dit opleidingscommando structureel te versterken. Aangezien dit opleidingscommando zich vooral richt op de initiële opleiding van commando's zijn er momenteel geen beperkingen. Wel realiseer ik mij dat de werklast bij de staf van het KCT en zijn

compagnieën hoog is, maar deze valt nog binnen acceptabele marges. Het signaal is echter begrepen. Wij zullen hier nog even naar kijken.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik neem aan dat dit een toezegging is dat wij hierover voor de begrotingsbehandeling nog iets kunnen horen? Dan hoeft ik daar nu niet op terug te komen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ja, maar ik hoop dat ik het dan ook even mondeling kan melden, bijvoorbeeld bij aanvang van de begroting. Ik probeer te vermijden dat wij het hele weekend bezig zijn om tien of misschien nog meer brieven op te stellen.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): En ik probeer te vermijden dat ik geen antwoord krijg, voorzitter. Ik heb iets gevraagd en de Minister probeert daarop te reageren. Ik krijg geen interrupties meer. Kunt u mij nog een interruptie toestaan zodat ik even kan doorvragen en duidelijkheid kan krijgen? Ik begrijp dat het van beide kanten even knelt, maar dit is voor mij een belangrijk punt. Ik heb er niet voor niets naar gevraagd. Ik wil graag iets meer horen dan dat de Minister dit meeneemt.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Wij hebben zojuist naar aanleiding van de vragen die in eerste termijn zijn gesteld, een en ander bekeken. Daarop was de reactie dat het acceptabel is. Ik ga het voor alle zekerheid nog na omdat ik uw signaal wel begrijp.

Wat is de stand van zaken bij het DienstenCentrum Re-integratie? Is er sprake van te weinig personeel? Nee, daarvan is volgens de informatie waarover ik beschik, geen sprake. Alle dienstencentra van de voormalige Defensie Personele Diensten, waaronder het DienstenCentrum Re-integratie, zijn op 15 oktober ongewijzigd opgenomen in de organisatie van de Divisie P&O Defensie (DPOD). Het DienstenCentrum Re-integratie maakt deel uit van de tweede fase in de reorganisatie van de DPOD, die midden 2015 zijn beslag krijgt. Zoals ik in aanvulling op de Veteranennota op verzoek van de Kamer heb gemeld, laat ik onderzoeken hoe de re-integratieketen efficiënter kan worden ingericht aan de hand van de best practices die wij krijgsmachtbreed hebben opgedaan. Nu is nog niet duidelijk in hoeverre dit leidt tot kosten, investeringen en een aanpassing van de huidige organisatie, maar in de Veteranennota, die volgend jaar natuurlijk perfect is, zal ik de Kamer op de hoogte houden van de verdere ontwikkeling.

De **voorzitter**: Misschien kunt u hier in tweede termijn op terugkomen, mevrouw Eijsink.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Als wij daar de tijd voor krijgen, is dat prima, maar dan wil ik wel echt de tijd krijgen.

De **voorzitter**: Ik zou het heel fijn vinden als de Minister haar stapeltje nu kon doorwerken. Daarna doen wij een tweede termijn. Daarin kunnen ook vragen terugkomen die niet of onvoldoende beantwoord zijn.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik ben net bij de collega's aan het informeren wat zij willen, want dan gaan wij wel over de tijd heen. Ik denk dat wij wel in de hand moeten houden tot hoe laat wij dan doorgaan.

De **voorzitter**: Ik wil recht doen aan de inhoud van het debat en ook op de tijd letten. Als wij de geplande tijd handhaven, zouden wij om 22.00 uur moeten stoppen. Dat gaan wij zeker niet halen. Ik wil graag de Minister de ruimte geven om nu te antwoorden. Ik denk dat wij daarna ongeveer een uur voor de tweede termijn nodig hebben. Die ruimte wil ik wel nemen omdat verschillende leden toch nog vragen willen stellen.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik neem aan dat wij vijf minuten kunnen schorsen tussen de beantwoording in eerste termijn en de bijdrage van de Kamer in tweede termijn?

De **voorzitter**: Dat kan.

De Minister gaat nu door met haar antwoord. Wij gaan haar niet meer interromperen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Voorzitter. Ik kom bij de geestelijke verzorging. In antwoord op de heer Segers en mevrouw Eijsink heb ik al een paar keer aangegeven dat militairen voor een goede uitvoering van hun taken een goede fysieke en een goede geestelijke conditie nodig hebben. De afspraak is inderdaad dat tot 2016 niet bezuinigd zal worden op de geestelijke verzorging. Zoals mevrouw Eijsink aangaf, is begin dit jaar een onderzoek gestart naar de benodigde omvang van de geestelijke verzorging bij Defensie. Dit onderzoek is gereed in het voorjaar van 2014. Het rapport heeft als doel om na 2016 een voor de defensieorganisatie toekomstbestendige geestelijke verzorging neer te zetten. Het betreft een onafhankelijk onderzoek. Natuurlijk zal ik de Kamer informeren als het zover is. Maar nogmaals, tot 2016 geen bezuinigingen.

De heer Knops heeft gevraagd of het mogelijk is om nog een keer naar de situatie rondom Weert te kijken. Het vertrek van de KMS uit Weert is al door mijn voorganger in gang gezet. Er is ontzettend veel over gesproken door mijn voorganger, Weert, de lokale en regionale autoriteiten en mij. Er is ontzettend veel en goed gekeken naar alternatieven, maar steeds weer kwamen wij uit op randvoorwaarden die voor Defensie eigenlijk niet te doen waren. Uiteindelijk hebben wij tot verhuizing van de KMS uit Weert besloten in het AO van 5 februari 2013; dat is alweer even geleden.

Daarna zijn de voorbereidende werkzaamheden in Ermelo gestart, zoals de bouw van een lesaccommodatie, om de verhuizing mogelijk te maken. Inmiddels zijn alle voorbereidingen in een vergevorderd stadium. Ook is de organisatie bezig om zich aan te passen aan de periode na de verhuizing, wanneer organisatiedelen zullen worden samengevoegd en de al ingeboekte besparing daadwerkelijk gestalte zal krijgen in kleinere en efficiëntere organisaties. Kortom, ik vrees dat wij te maken hebben met onomkeerbare stappen, waardoor een heropening van de businesscase Weert niet aan de orde is of zal zijn.

Er is ook gesproken over een schriftelijk verbod voor militairen om contact met Kamerleden te hebben. Er zijn al sinds jaar en dag voorschriften voor contact van Defensiepersoneel met Kamerleden. Daaraan heb ik geen jota veranderd. Ik weet dus even niet waar dit vandaan komt.

De Minister van Financiën heeft al gezegd dat de ambitie niet daalt. Daar is inderdaad geen sprake van. Ik heb daar niks aan toe te voegen.

Kiezen wij ervoor om bepaalde taken niet meer te doen of kiezen wij voor de kaasschaaf? Voormalig Defensieminister en huidig Minister van Economische Zaken Kamp heeft hierover al een paar heldere woorden gesproken. Ik heb duidelijk gesproken over taakspecialisatie op het niveau van basiscapaciteiten. Van een kaasschaaf is geen sprake. Het betreft gerichte ingrepen op basis van een bijgestelde ambitie. Daarachter zit een beleidskeuze. Als je ziet hoe het proces binnen het departement is verlopen, met medewerking van de militaire top, is van een kaasschaaf simpelweg geen sprake.

Mevrouw Hachchi heeft gevraagd of met België kan worden gesproken over samenwerking in het kader van de luchtmachten. Ik ben over heel veel onderwerpen in gesprek met België; de Kamer heeft daarvan een overzicht ontvangen. Wij zijn op dit moment bezig om de mogelijkheden verder uit te diepen en uit te werken. Het antwoord is dus «ja»; dit is het beleid. Wij zullen hier ook verder op inzetten. Niet alles is gisteren bedacht en morgen geregeld, maar de ambitie is om hiermee verder te gaan. Dat geldt zeker ook voor verdere integratie van de landmachteenheden. Ik

sluit mij namelijk van harte aan bij de voorbeelden die mevrouw Hachchi noemde. Bijvoorbeeld de Patriots staan ook al opgenomen in het MoU met Duitsland. Ik ben het dus van harte met mevrouw Hachchi eens. Is een permanent joint headquarters een optie voor Nederland? In het Nederlandse besturingsmodel is gekozen voor een duidelijke scheiding tussen beleid en uitvoering. De Bestuursstaf richt zich daarbij op beleid, planning en allocatie en de Commandant der Strijdkrachten leidt de joint operaties. De staven van de operationele commando's hebben een belangrijke rol in de uitvoering. Zij zijn immers verantwoordelijk voor gereedstelling van eenheden en gemandateerde inzet. Die gereedstelling vergt een specialistische kennis van het optreden in de diverse domeinen zee, land, lucht en cyber. De basiskeuze voor scheiding van beleid en uitvoering maakt een keuze voor een permanent joint headquarters niet voor de hand liggend. De vergelijking met het Verenigd Koninkrijk gaat niet op, want daar is bijvoorbeeld een permanent joint headquarters naast de krijgsmachtdeelstaven. Het is bijna gevaarlijk om de organisaties een-op-een op elkaar te willen leggen, want ieder land heeft zijn defensie op eigen wijze georganiseerd.

Mevrouw Eijssink vroeg om informatie over het EDA. Het is van belang dat het EDA beter in staat wordt gesteld om de lidstaten optimaal te steunen en te faciliteren bij gezamenlijke capaciteitsontwikkeling. Volgens mij is dat het punt waarop mevrouw Eijssink doelt. Daarmee ben ik het van harte eens. Momenteel voert het EDA een reorganisatie uit die voor het einde van het jaar moet zijn voltooid. De veranderde werkwijze in het EDA is gericht op grotere samenhang van activiteiten en meer flexibiliteit om snel op de behoeften van de lidstaten in te kunnen spelen, mede in het licht van aanhoudende druk op defensiebudgetten, beoogde synergie in de samenwerking tussen lidstaten en op het grensvlak tussen het civiele en het militaire domein, dual use. De lidstaten zijn nauw betrokken bij de reorganisatie van het EDA; aan het eind van het jaar meer hierover. Vinden er dubbelingen plaats door zowel in te zetten op EU-verband als NAVO-verband? Nee. Natuurlijk is het niet de bedoeling dat wat goed gedaan wordt onder de NAVO, nog eens dunnetjes wordt overgedaan binnen de EU. Het gaat erom dat de Europese Unie als één geheel optreedt en daarmee invulling geeft aan wat bijvoorbeeld ons Amerikaanse counterpart mag verwachten van een Europese Unie die bestaat uit 28 lidstaten, met alle middelen en capaciteiten die wij tot onze beschikking hebben. Met velen ben ik ervan overtuigd dat een sterke Europese Unie juist in het belang van de NAVO is. Natuurlijk moeten wij zo veel mogelijk voorkomen dat wij dingen dubbel doen. Het gaat erom dat wij complementair zijn. Hoe kunnen wij de krachten binnen Europa zo veel mogelijk bundelen om uiteindelijk de NAVO en daarmee ook de Amerikanen, al jarenlang een heel goede veiligheidspartner, goed te bedienen? Wij moeten onze eigen broek gaan ophouden; laat daarover geen misverstand bestaan. Dat betekent ook dat wij onze militaire capaciteiten zo effectief mogelijk moeten gaan inzetten.

Met het oog op de klok vraag ik de heer Van Ojik of hij er maandag ook bij is. Ik hoop dat. Maandag hebben wij namelijk een uitgebreid notaoverleg over het budget voor internationale veiligheid. Wat mij betreft is dat de plek bij uitstek om met elkaar van gedachten te wisselen over de 3D-benadering, de lessons learned en de manier waarop wij hiermee verder gaan. De heer Van Ojik was ietwat teleurgesteld over het feit dat dit onderwerp minimale aandacht heeft gekregen in de nota over de toekomst van de krijgsmacht. Dat snap ik. Overigens staat het wel in de nota, want ik heb het bewust willen onderstrepen. Bovendien wordt er op verschillende plaatsen uitgebreid op ingegaan. In de internationale veiligheidsstrategie is de 3D-benadering uitgebreid opgenomen. Wij hebben nog een ander document van mijn collega voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking waarin ook uitgebreid wordt ingegaan op de 3D-benadering. Nederland is goed in een geïntegreerde

benadering. Wij kunnen er een voorbeeldfunctie mee vervullen. Ik wil dit zeker meer handen en voeten geven. Ik ga graag het debat met de Kamer aan, maar als zij het goed vindt doe ik dat maandagmiddag tijdens het notaoverleg. Of is de heer Van Ojik daar niet bij aanwezig?

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Dat lijkt mij prima. Ik zal zorgen dat ik erbij ben. Als ik nog even heel specifiek iets mag zeggen, kan de Minister daar misschien kort op ingaan.

De **voorzitter**: Liever niet. Ik blijf naar de klok kijken en word steeds strenger. Als u er maandag bij bent, denk ik dat wij het hierbij moeten laten.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Wij hadden toch vier interrupties?

De **voorzitter**: Ja, maar ik heb daarnet gezegd dat ik de Minister nu even de tijd wil geven om alles af te ronden. U kunt hier in tweede termijn nog op terugkomen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Oké.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik ben bijna bij het einde. Zorgt het BIV voor een bezuiniging op Defensie? Nee. Met de instelling van het BIV is 250 miljoen overgeheveld naar de begroting van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, waaronder ook de HGIS-gelden. Tegelijkertijd worden activiteiten als crisisbeheersingsoperaties, die voorheen ten laste van de Defensiebegroting kwamen, voortaan uit het BIV betaald. Hierdoor gaat met deze overheveling geen bezuiniging voor Defensie gepaard en dus ook geen ontslagen. Daar heb ik goed voor gezorgd. De Minister-President zei het ook al tijdens de algemene politieke beschouwingen: het BIV is nooit bedoeld als een nettobezuiniging op Defensie en dat zal ook nooit zo zijn.

De heer Segers heeft het belang van civiel-militaire samenwerking benadrukt. Ik ben het van harte met hem eens. Wij zijn ontzettend veelvuldig actief in Nederland. Zoals ik in de nota heb opgeschreven, wordt een derde van onze militaire capaciteiten doorlopend ingezet voor onze nationale veiligheid. In 2012 is Defensie ruim 1900 keer in eigen land ingezet, bijvoorbeeld voor bomverkenningen en grote publieke evenementen. Denk ook aan de inzet van specialistische searchteams om verborgen geld, wapens en explosieven op te sporen, bemande en onbemande luchtverkenningen, dijkbewaking, justitiële doeleinden en ga zo maar door. Defensie ondersteunt op heel veel manieren de civiele autoriteiten en het werkt. De bestuurlijke veranderingen, het ontstaan van veiligheidsregio's en de opgedane ervaringen zijn aanleiding om die samenwerking verder te versterken. Wij zijn op dit moment bezig in een interdepartementaal werkverband, dat bestaat uit Veiligheid en Justitie, VWS en het Veiligheidsberaad. Daarin wordt bekeken wat de mogelijkheden zijn om tot versterking van de samenwerking te komen. Eigenlijk is dit heel goed nieuws. Slechts weinig mensen realiseren zich dat een derde van de militaire capaciteit doorlopend wordt ingezet ten behoeve van onze nationale veiligheid. Daarvoor zou meer aandacht moeten zijn, vindt de heer Segers. Je kunt die aandacht niet afdwingen, maar Defensie geeft dit al volop aandacht. De realiteit is dat waar brandweer en politie soms noodgedwongen stoppen, de krijgsmacht verder gaat. Ik zal dat blijven uitdragen. Ook Defensie draagt bij aan onze nationale veiligheid, op zeer cruciale wijze.

Laat ik hiermee mijn antwoord in eerste termijn afronden.

De **voorzitter**: Dank u. Wij gaan nu even vijf minuten schorsen. Daarna is het doel om rond 23.00 uur af te ronden.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik ben het met u eens dat wij dit moeten proberen, maar u moet zich wel realiseren dat hier een besluit voorligt dat de nodige tijd en aandacht vergt. Ik stel u voor om ons in ieder geval niet af te kappen als het voor ons allen om een dergelijk besluit gaat. Vandaag wordt mogelijk een proces van tien jaar afgerond. Daarvoor is enige tijd nodig. Ik zou de tijdsdruk dus weg willen halen, maar als wij het kunnen redden, is dat prima.

De **voorzitter**: Wij gaan het proberen te redden.

De vergadering wordt van 21.47 uur tot 21.52 uur geschorst.

De **voorzitter**: Wij vervolgen het debat met de tweede termijn. Alle leden hebben drie interrupties en mogen zelf bekijken of zij die gebruiken om elkaar onderling te bevragen of om de Minister een vraag te stellen. De leden hebben nog spreektijd over uit eerste termijn. Niet iedereen hoeft uiteraard al zijn spreektijd te gebruiken. In deze tweede termijn is ruimte voor het indienen van moties.

Het woord is allereerst aan de heer Van Dijk, die nog twaalf minuten heeft. Nogmaals, u hoeft ze niet allemaal te gebruiken.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Voorzitter. Ik ga die 12 minuten inderdaad niet gebruiken. Het is heel spijtig als dit debat wordt afgeraffeld, maar wij hebben er gewoon heel veel tijd voor nodig. Dat is niet onterecht. Volgende week hebben wij de begrotingsbehandeling en dan zullen wij doorgaan met deze discussie.

Een kernpunt is voor mij de spanning tussen de mogelijkheden die het budget je biedt en je ambities. Dat geldt voor de krijgsmacht in zijn geheel en het geldt voor de JSF. De vraag is steeds of je meer geld wilt uitgeven of minder wilt gaan doen. Het kabinet zegt steeds dat het budget vaststaat en dat er echt niet meer geld komt. De vraag is dan wat je doet als je ambities niet kunnen worden waargemaakt door onvoorziene omstandigheden. Wat is dan plan B? Wij hoeven daar niet geheimzinnig over te doen; de conclusie is dat Defensie minder kan doen. Dan kun je niet alle ambities waarmaken die in de nota staan, maar dan wordt het een kleinere krijgsmacht met minder ambities. Je kunt daaraan ontkomen door de taken van Defensie te beperken. Zodra er nu ook maar één JSF uit de lucht valt, stort het kaartenhuis dat nu gebouwd is, in elkaar. Dat moet je slimmer doen. Zorg voor een slanke krijgsmacht!

Er zijn veel onzekerheden over de JSF en veel vragen over nut en noodzaak van dit toestel. De uitkomst is ongewis. Het toestel is nog in ontwikkeling. Vandaar de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

verzoekt de regering, af te zien van aanschaf van de JSF,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Jasper van Dijk. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 13 (33 763).

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik kom op de nucleaire taak. Volgens mij werd de Minister wat overvallen toen ik haar confronteerde met het feit dat haar voorganger in 2002 al zei dat het de bedoeling is dat de JSF de nucleaire taak overneemt. Ik vraag dit de Minister nogmaals omdat ik geen goed antwoord heb gekregen. Is dat inderdaad de bedoeling? Graag een helder antwoord. Aangezien ik hierna niet nog een termijn krijg, heb ik hierover alvast een motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

spreekt uit dat de vervanger van de F-16 geen nucleaire taak mag hebben, en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Jasper van Dijk. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 14 (33 763).

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Tot slot kom ik op mijn derde en laatste punt, namelijk de vijf voorwaarden die de Partij van de Arbeid heeft gesteld om de JSF al dan niet te kunnen goedkeuren. Daaraan is veel tijd besteed. Ik heb hierover een motie opgesteld en ik hoop op steun van mevrouw Eijssink; wij gaan het zien.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de regering wil overgaan tot aanschaf van de JSF;

constaterende dat dit «feest» niet doorgaat als niet wordt voldaan aan de voorwaarden van de PvdA rondom internationale missies, aantallen, budget, werkgelegenheid en geluid;

verzoekt de regering, niet over te gaan tot aanschaf van de JSF indien niet aan de voorwaarden van de PvdA wordt voldaan,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Jasper van Dijk. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 15 (33 763).

De heer **Vuijk** (VVD): Voorzitter. Ik zal mijn 28 minuten niet helemaal volmaken. Mijn eerste opmerking raakt aan de opmerking van de heren Van Dijk en Van Ojik over de inzetbaarheid van de krijgsmacht. Ik denk dat dit een van de weinige punten is waarop VVD en SP en GroenLinks echt van mening verschillen. De heer Van Dijk zou de krijgsmacht liefst wat kleiner zien en specifiek gericht op een stabilisatiemacht. De heer Van Ojik heeft zich in vergelijkbare bewoordingen uitgedrukt. Hij ziet missies voor

zich waaraan wij juist wat langer kunnen meedoen. De VVD steunt de lijn van de Minister om te kiezen voor een brede inzetbaarheid. Als het moet, is het noodzakelijk om de prijs te betalen van het voortzettingsvermogen. Heel nadrukkelijk deel ik niet de constatering van de heer Van Dijk dat wij als land kunnen volstaan met een wat kleinere krijgsmacht, juist omdat wij een wat kleiner land zouden zijn. Wij zijn een van de grotere landen, zowel in Europa als in de wereld, zeker als je kijkt naar onze economie. Wij zijn de zeventiende economie van de wereld. Daar hoort een verantwoordelijkheid bij. Zeker als je naar de grondwettelijke taken kijkt, past daar een verantwoordelijkheid bij met een krijgsmacht die uit de krijgsmachtdelen bestaat waaruit hij nu ook bestaat: een fatsoenlijke luchtmacht, een fatsoenlijke marine en een fatsoenlijke landmacht. De moties over de F-35 zal de VVD zeker niet steunen. Over de motie over de nucleaire taken doen wij geen uitspraak. Het is gewoon staande praktijk.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Die motie kunt u dus steunen!

De heer **Vuijk** (VVD): Nee, de heer Van Dijk hoort mij goed. Ik heb deze nota historisch genoemd. Wij hebben een discussie gevoerd. Ik heb uitdrukkelijk de opmerkingen van Minister Dijsselbloem gehoord, die nog eens bevestigden welk een geweldige opgave hier ligt voor de Minister van Defensie. Het ziet ernaar uit dat het lukt om de defensie-uitgaven binnen het budget te krijgen en te houden. Hij heeft nog eens gewezen op de kern van de uitspraken van de Rekenkamer. De nota bevat het maximaal haalbare. De Rekenkamer sprak van «maximaal onderbouwd». Als wij meer willen, kan dat, maar dan moet er nog even doorgewerkt worden aan het financiële systeem en dat soort zaken. Daar zijn wij dan zo een paar jaar verder mee. Het is ook historisch dat het kabinet een besluit heeft genomen over de vervanging van de F-16. Ik ontdekte tot mijn verbazing dat ik ineens in een fel debat zat over de manier waarop meer toestellen moeten worden afgeschaft en over de risicoreservering. Wij spraken niet meer over de vraag óf wij iets gingen aanschaffen, maar over de vraag hoe wij het gingen doen om er meer aan te schaffen. Het verbaasde mij dat dat liep via de band van de heer Van Ojik. Ik verbind daar zelf geen politieke consequenties aan. Ik ben allang blij als de nota gewoon netjes overeenind blijft.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): De heer Vuijk zegt dat dit hem verbaast, maar het is helemaal niet zo gek. Stel dat je geld overhoudt. Het kabinet mikt in de nota op het automatisme dat er dan meer toestellen kunnen worden aangeschaft. Dat stel ik ter discussie. Uit de antwoorden van de Minister van Defensie heb ik begrepen dat dat inderdaad niet automatisch zo is. Daar ben ik blij mee. Dan kunnen wij een discussie voeren over betere manieren om dat extra geld te besteden.

De heer **Vuijk** (VVD): Zoals ik in de nota heb gelezen, heeft deze Minister buitengewoon conservatief begroot. Dat siert haar. Het past in het streven om de defensie-uitgaven binnen het budget te houden en om de investeringen in een opvolger van de F-16 binnen het budget te houden. Er is al eerder met de Rekenkamer over gesproken. Het automatisme dat de heer Van Ojik noemt, zit er volgens mij niet helemaal in. Zo heb ik het althans nooit gelezen. Het geld blijft bestemd om binnen het project of het programma te worden gebruikt. Het blijft bestemd voor waar de investering van 4,5 miljard voor bedoeld was. Dat juich ik zeer toe. Dat de Kamer daar uiteindelijk de laatste stem in heeft vanuit het budgetrecht, deel ik volkomen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ja, het is geen automatisme, maar iets dat via het uiteindelijke budgetrecht van de Kamer kan worden gecorrigeerd. Dat lijkt mij heel belangrijk.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik ga verder. De heer De Roon sprak over een blanco cheque. Minister Dijsselbloem heeft daar een uitspraak over gedaan. Er is geen sprake van een blanco cheque. Er is een investeringsbudget vastgesteld. Mevrouw Hachchi begon over het hek en vond dat ik daar onvoldoende antwoord op gaf, maar volgens mij is het klip-en-klaar. Er is een taakstellend investeringsbudget en er mag geen verdringing optreden richting andere krijgsmachtdelen. Voor de exploitatie is 270 miljoen beschikbaar. Wij kunnen er met zijn allen mistig over doen, maar wat mij betreft is het volkomen helder. Er zijn duidelijke afspraken over gemaakt: er is geen sprake van een blanco cheque, noch in de investeringen, noch in de exploitatie.

Ik heb veel opmerkingen gehoord over het geluid. Daarover is veel gesproken. De Minister heeft ruimhartige toezeggingen gedaan. Ik zal ze hier niet herhalen, maar ik heb ze goed gehoord. Ook over de missiedoelen zijn wij de afgelopen weken uitgebreid geïnformeerd, ook op ons werkbezoek in de Verenigde Staten. Het viel mij overigens op dat in de VS, zowel bij het Pentagon als bij Lockheed Martin, op een andere manier over missiedoelen werd gesproken dan bij ons. Als ik het naast elkaar leg, is het voor de VVD afdoende beantwoord.

De Minister heeft ook een aantal opmerkingen gemaakt over de Van Ghentkazerne te Rotterdam. Ik concludeer dat zij met het gemeentebestuur in gesprek is. Voor het einde van het jaar krijgen wij er een mededeling over. Daar kunnen wij mee leven.

Ook zijn er allerlei opmerkingen gemaakt over de economische belangen rond de F-35. Minister Kamp heeft een goed beeld geschetst van het belang van de F-35 voor de Nederlandse economie. Nederland doet mee op allerlei zaken, met name in het bouwen, maar ook bij de instandhouding. Dat daar nog wel wat voor moet gebeuren, heeft Minister Kamp heel goed geschetst. Hij heeft mij ervan overtuigd dat hij er bovenop zit en dat hij heel goed inziet dat het kabinet niet achterover kan leunen als de Kamer straks een uitspraak heeft gedaan. Het moet samen met het bedrijfsleven actief optrekken om het werk, de arbeidsplaatsen en de nog te genereren omzet actief binnen te halen. Ik begrijp heel goed dat hij een bijzondere vertegenwoordiger aanstelt die dat tot zijn verantwoordelijkheid gaat rekenen.

De heer Segers heeft een aantal opmerkingen gemaakt over de bezuinigingen. Hij vroeg mij hoe de VVD daar tegenover staat. Zijn wij voor of tegen bezuinigen? De VVD is er helder over geweest. Bezuinigingen zijn ongewenst, maar in de verantwoordelijkheid die wij hebben voor het huishoudboekje van de Staat moet je soms afwegingen maken. In het interruptiedebatje heb ik dat toegelicht. Ik heb heel goed gehoord wat de Minister daarover gezegd heeft. Ik heb die inzet goed begrepen. Het is helder dat de VVD de lijn van de Minister hierin steunt. Mevrouw Hachchi heeft een opmerking aan mijn adres gemaakt. Ik heb daar al wat over gezegd. Ook de Minister is erop ingegaan. Ik hoorde Dijsselbloem dit «holle retoriek» noemen. Dat zijn niet mijn woorden.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Collega Vuijk zegt dat het helder is wat de positie van de VVD is, maar ik ben benieuwd of hij er toch nog meer helderheid over kan geven. Stel dat er opnieuw lastige afwegingen moeten worden gemaakt in een tijd van schaarste. Wat is dan de inzet van de VVD ten aanzien van de begroting van Defensie?

De heer **Vuijk** (VVD): Ik heb er geen bezwaar tegen om dat toe te lichten, maar het wordt wel een herhaling van zetten. De Minister van Financiën heeft de moeite genomen om uit te leggen hoe het in het verleden gegaan

is. Defensie heeft een lange periode van bezuinigingen achter de rug. Het is een historisch moment dat er nu voor het eerst wat geld bij komt. De programma's en de doorrekening ervan bekijkend, concludeerde Minister Dijsselbloem dat alleen ChristenUnie en SGP daar voor deze periode een plusje hadden staan. Ook door de VVD zal voortdurend een belangenafweging moeten worden gemaakt. Wat heeft de hoogste prioriteit? Om welk belang gaat het? In eerste termijn hebben wij het gehad over de vraag waar het bij Defensie om gaat. Het gaat niet alleen om de mensen die er werken, maar bovenal om de veiligheid van de Staat. Wat zijn de belangen van de Staat? In die belangenafweging hebben wij de afgelopen keren pijnlijke keuzes moeten maken. In deze tijd met deze economische situatie hebben wij het huishoudboekje op onderdelen laten voorgaan. In deze regeringsperiode is dat minimaal geweest, maar het is wel gebeurd. De heer Knops heeft mij daar een paar keer kritisch op aangesproken: is er nou wel of niet bezuinigd? Ik heb daarop wat moeten toegeven, want in het begin van het jaar heb ik heel stoer nee geroepen, maar nu moeten wij toch concluderen dat in die afweging ook Defensie toch nog iets mee heeft gekregen van dit nationale verantwoordelijkheid voor het huishoudboekje van de Staat. Dat kan opnieuw gebeuren. Dat kun je niet uitsluiten. Je kunt het wel willen uitsluiten, maar ook de ChristenUnie kan voor de afweging komen te staan dat er een keuze moeten worden gemaakt. Waar kies je dan voor? Kies je voor het staatshuishoudboekje dat op orde moet blijven of kies je ervoor om het geld aan de staatsveiligheid te besteden? Hoe vervelend dat ook is, dat hangt van de omstandigheden van dat moment af. Wat zijn de dreigingen? Wat hebben wij nodig? Je kunt daarover nooit zomaar zwart-wit een uitspraak over doen. Dat kan alleen op het moment dat het zich voordoet.

De heer **Segers** (ChristenUnie): De ChristenUnie-fractie stond inderdaad voor die keuze en heeft die afweging gemaakt. Er was een tafel vol met botsende belangen en afwegingen. Wij waren het met de Minister eens toen zij zei dat de bodem bereikt was, genoeg is genoeg. Wij hebben daar inderdaad een prioriteit van gemaakt. Ik hoop dat wij dit historische moment – ik citeer de heer Vuijk – kunnen benutten door te zeggen dat nu ook de daad bij het woord moet worden gevoegd. Het zou de VVD-fractie sieren als het niet alleen een intentie is, maar als zij ook zegt: genoeg is daadwerkelijk genoeg.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik deel de afweging die de ChristenUnie maakt, maar als het aankomt op het trekken van rode strepen of het aan- of uitzetten van oranje of rode stoplichten, verschillen wij van mening. Dit soort opmerkingen trekt onmiddellijk vuur. Ik zal ze vanavond dan ook niet gebruiken. In mijn afweging heb ik aangegeven hoe wij dit zullen aanpakken. Ook «de bodem is bereikt» is een subjectieve opmerking. Wij hebben de Minister horen zeggen – de VVD realiseert zich dat ook – dat het vet op de botten bij Defensie weg is. Iedere euro die eraf gaat, zal hier ten diepste moeten worden besproken. Het kan niet meer zo zijn dat wij tegen de Minister zeggen: zoekt u nog maar eens een efficiencymaatregel, pakt u nog maar eens een kaasschaaf, los het maar op, succes ermee. Bij iedere afweging over geld, zeker ook waar het geld als onbedoeld effect minder wordt, zullen wij die verantwoordelijkheid moeten nemen. Die verantwoordelijkheid mag bij de Kamer worden neergelegd. Dan moet maar aangegeven worden hoe men dat ziet. Als er moet worden gesneden, moet maar worden aangegeven in welk bot moet worden gesneden. Ik heb mij er onomwonden over uitgesproken dat ik zeer te spreken ben over de uitkomsten van het begrotingsakkoord. Het geeft ook ons even lucht in wat ik wil omschrijven als een «venijnige discussie». De heer Dijkgraaf heeft een aantal opmerkingen gemaakt over het bedrijfsleven. Ik deel die opmerkingen zeer. Dat wilde ik hier nog even benadrukken.

Minister Kamp gaf het belang voor de gouden driehoeken, de topsectoren aan. Wij zien dat de kennisinstellingen zeer profiteren van de heel geavanceerde technologie die het F-35-programma met zich meebrengt. Het civiele gebruik van die techniek speelt een rol in de atmosfeer rond het programma. Het is voor de VVD weliswaar niet doorslaggevend – de F-35 is er voor de krijgsmacht en niet zuiver voor de economie – maar er zijn wel mooie effecten. Het motiveert mensen, het motiveert de toppers die op zo'n universiteit rondlopen. Zij willen zich echt specialiseren in dit soort technologieën. Door deel te nemen aan zo'n topprogramma kunnen zij hun ambities waarmaken en kunnen zij stages lopen bij een bedrijf als Lockheed Martin, dat technologieën ontwikkelt die op dit moment gewoon nog niet bestaan. Daar kunnen wij trots op zijn. Het kabinet en de Kamer mogen het zich aantrekken dat men destijds de nek heeft uitgestoken om actief deel te nemen aan zo'n programma.

Ik rond af met de opmerking dat de VVD positief staat tegenover deze nota. Wij zien dat de Minister hiermee een prestatie van formaat aan het leveren is. Ik houd vast aan het begrip «historisch». Door sommigen wordt dat niet zo gezien, maar er worden wel degelijk fundamentele keuzes gemaakt. Er wordt gekozen voor handelingsvermogen boven voortzettingsvermogen. Er wordt gekozen voor «breed inzetbaar» boven specialisatie op een stabilisatiemacht, zoals de SP voorstaat. Wat mij betreft zijn het allemaal vrij scherpe keuzes, die leiden tot een specifieke inrichting van de krijgsmacht. Wij wensen deze Minister veel succes bij de werkzaamheden die er nog komen in de uitvoering van de maatregelen die in deze nota staan.

De **voorzitter**: Nu de PVV niet aanwezig is, komt de eerstvolgende oppositiepartij, het CDA, aan het woord.

De heer **Knops** (CDA): Voorzitter. Zonder verkiezingen gepromoveerd worden, dat is altijd prettig. Wij kennen dat gevoel nu. Het leek vandaag alleen over de JSF te gaan, maar gelukkig ging het debat ook over andere dingen, zoals de toekomst van de krijgsmacht. Wij hebben heel lang op de nota van de Minister moeten wachten. Net voor de sinterklaastijd is hij gearriveerd. Inmiddels is hij ook geamendeerd. Dat was de trigger voor de vraag hoe dat tot stand kon komen. De Minister zei terecht dat wij daar niet bij zijn geweest. Het is inderdaad achter de schermen gebeurd. Ik ben niet bij die onderhandelingen geweest; ik moet het doen met de informatie die ik in dit debat krijg en die in de kranten staat. Soms zijn er ook wat gesprekken met collega's. De bezuinigingen zijn verwacht. Het is goed nieuws dat er minder bezuinigd wordt dan oorspronkelijk het plan was. Ik prijs de Minister, die dit ruiterlijk erkent. Ik blijf echter een beetje zitten met de uitspraak dat er niet wordt bezuinigd op de troepen, een uitspraak die de Minister waarschijnlijk vol overtuiging gedaan heeft. Zij moet constateren dat die uitspraak niet meer helemaal gestand kan worden gedaan. Natuurlijk zijn de financiële kaders van de rijksbegroting veranderd, maar dit laat zien dat, ondanks alle goede bedoelingen, dit soort dingen gebeurt. Dat raakt meteen aan het vertrouwen van het personeel, maar ook in de Minister, de ambtelijke leiding en de politiek in het algemeen. Als de kaders telkens worden bijgesteld, is dat heel moeilijk uit te leggen.

De Minister sprak wijze woorden over de NAVO-norm. Niet als een absoluut getal, maar wel op de ranglijst worden wij ingehaald door landen waar wij liever niet door ingehaald worden. Het is te gek voor woorden – de heer De Roon zou het kunnen zeggen – dat wij geld geven aan Griekenland en dat Griekenland hoger op deze lijst staat dan wij. Dat is de waanzin van dit debat. De Grieken zitten met steun van Nederland boven de 2% en wijzelf niet. Wij kunnen discussiëren over de manier waarop deze percentages tot stand komen. Die discussies hebben wij ook binnen de NAVO-Assemblee gevoerd, maar het blijft een feit dat

Nederland blijft zakken. De lijn moet echt een andere kant op worden gekeerd. Ik proef ook in dit debat bij een aantal partijen het besef dat de bodem bereikt is. Je kunt niet telkens opnieuw verdergaan met bezuinigen. Dat hangt niet alleen af van de financiële situatie van een land, maar ook van de bereidheid om ten principale geld uit te geven voor een ongedeelde collectieve taak die bij de overheid ligt, namelijk de bescherming van het eigen en bondgenootschappelijk grondgebied tegen allerlei dreigingen.

Wat het BIV betreft verschil ik echt van mening met de Minister. Wij zullen er bij de begrotingsbehandeling op terugkomen. Ik wijs erop dat de Minister van Financiën in reactie op de tegenbegroting van het CDA heeft aangegeven dat de dekking solide was. Het was niet zijn politieke keuze, maar de dekking was solide. Op basis van die dekking stellen wij een aantal maatregelen voor. Dat heb ik zojuist al gedaan en dat zal ik dadelijk bij motie nog eens doen. Een aantal pijnlijke maatregelen van nu en van het verleden wil ik herstellen, juist met het oog op het versterken van de operationele capaciteit en het voortzettingsvermogen. Volgens mij zijn dat de dingen waarop wij moeten focussen. Ik zou het fijn vinden als wij vanavond – het maakt me niet uit hoe laat het wordt – duidelijkheid krijgen over de JSF. Op dat punt heb ik ook een motie. Die staat diametraal tegenover de motie van de heer Van Dijk, maar dat zal niemand verrassen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de regering op grond van operationele, financiële en economische overwegingen gekozen heeft voor de F-35 als het nieuwe jachtvliegtuig voor de Nederlandse krijgsmacht;

overwegende dat met dit besluit een traject van bijna vijftien jaar wordt afgesloten, en de kansen van Nederlandse bedrijven op hoogwaardig werk bestendigd;

van mening dat het van groot belang is dat ook door de Kamer, in het licht van haar rol in het DMP-proces, in 2013 uitsluitend wordt gegeven over de keuze voor de F-35 als opvolger van de F-16;

spreekt steun uit aan het kabinetsbesluit,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Knops. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 16 (33 763).

De heer **Knops** (CDA): Wij hebben in onze tegenbegroting, ten opzichte van het Herfstakkoord, dat al een verbetering was, 85 miljoen over. Ik heb een aantal moties die beogen structurele invulling aan dat bedrag te geven.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat met het opheffen van een van de vier Patriot-batterijen het voortzettingsvermogen van de Patriots beperkt is;

overwegende dat de Patriots een belangrijke nichecapaciteit vormen binnen de NAVO en de Nederlandse inzet niet eenvoudig door andere landen overgenomen kan worden;

verzoekt de regering, opnieuw een vierde Patriot-batterij op te richten en daarmee het voortzettingsvermogen van de Patriots te vergroten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Knops. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 17 (33 763).

De heer **Knops** (CDA): Over de Onderzeedienst heb ik een motie ter ondersteuning van de lijn die de Minister al heeft ingezet.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat Defensie zich oriënteert op de vervanging van de Walrus-klasse onderzeeboten en daarbij de mogelijkheden voor internationale samenwerking onderzoekt;

van mening dat de dieselelektrische onderzeeërs een belangrijke nichecapaciteit vormen binnen de NAVO, die ook in de toekomst binnen de Nederlandse krijgsmacht behouden moet blijven;

verzoekt de regering, nog in deze kabinetsperiode met een visie te komen op de toekomst van de Onderzeedienst,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Knops. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 18 (33 763).

De heer **Knops** (CDA): De helikoptercapaciteit is een belangrijk punt. Er is al het een en ander gerepareerd. De Minister heeft het probleem van de helikopters voor een deel opgelost door het ambitieniveau te verlagen. Dat is een politieke keuze. Het is wel realistisch, maar wij denken dat er in de toekomst toch vraag zal blijven naar helikoptercapaciteit als een «enabler» voor veel operaties. Daarom dien ik de volgende motie in.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat Defensie blijft kampen met een tekort aan transporthelikoptercapaciteit, bijvoorbeeld als het gaat om amfibische inzet en inzet ten behoeve van luchtmobiel optreden;

overwegende dat transporthelikopters kritische «enablers» zijn waar grote behoefte aan bestaat, zowel in buitenlandse operaties als in het kader van inzet voor nationale taken;

verzoekt de regering, structureel tien miljoen extra te investeren in de versterking van de transporthelikoptercapaciteit,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Knops. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.
Zij krijgt nr. 19 (33 763).

De heer **Knops** (CDA): Dan toch de KMS. De Minister heeft een duidelijk antwoord gegeven. Wij verschillen op dit punt van mening. Daarom dien ik de volgende motie in.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het Herfstakkoord voorziet in extra geld voor Defensie ten behoeve van behoud van regionale werkgelegenheid;

overwegende dat de regering desondanks geen nieuwe poging ondernomen heeft om de KMS in Weert te behouden, terwijl de gemeente Weert en de provincie Limburg met een businessplan gekomen zijn dat voorziet in investeringen en een revolverend fonds;

verzoekt de regering, de KMS te behouden in Weert en daartoe extra middelen uit te trekken en met de regio in overleg te treden over de invulling van het businessplan,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Knops. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.
Zij krijgt nr. 20 (33 763).

De heer **Knops** (CDA): Ik had nog een motie over de gemechaniseerde brigade, maar die dien ik niet in, gezien de reactie van de Minister en de brief die wij nog voor de begrotingsbehandeling ontvangen.

De Wul is toch «een graat in de keel», om premier Rutte te citeren; overal waar je komt, komt die terug. Er is een poging gedaan voor 50 miljoen, maar wij willen volledige compensatie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de Wet uniformering loonbegrip (Wul) gepaard gaat met negatieve inkomenseffecten voor militairen, die door de regering slechts gedeeltelijk gecompenseerd worden;

overwegende dat de premier deze negatieve inkomenseffecten bij de algemene beschouwingen terecht een «graat in de keel» heeft genoemd, waarvoor een oplossing gevonden moet worden;

verzoekt de regering, te voorzien in een structurele en volledige compensatie van de negatieve effecten van de Wul voor militairen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Knops. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 21 (33 763).

Ik dank de heer Knops voor zijn inbreng in tweede termijn namens het CDA en geef het woord aan mevrouw Eijnsink voor haar inbreng in tweede termijn namens de Partij van de Arbeid. Zij heeft nog twaalf minuten voor haar tweede termijn.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Voorzitter. Wij zijn vanochtend om 10.00 uur begonnen. Een debat met drie Ministers, van Defensie, van Economische Zaken en van Financiën; eigenlijk met een deel van de ministeriële werkgroep die heeft bijgedragen aan de nota In het belang van Nederland. Daarvoor spreek ik mijn dank uit.

Ik spreek nogmaals mijn dank uit aan de Algemene Rekenkamer, die het hele proces heeft gefaciliteerd en gevalideerd. De PvdA heeft door de jaren heen veel steun van de Rekenkamer ondervonden, in de zin dat deze een soort inspectierol heeft vervuld naar defensie toe. Die heeft de Kamer gescherpt en houdt ons als partners in het debat scherp.

Ik dank ook de betrokken Ministers. Het was een levendig debat. We hebben gediscussieerd over een aantal zaken. Een aantal aspecten van de nota is aan de orde gekomen. Met collega Knops ben ik van mening dat dit debat grotendeels ging over de vervanging van de F-16 en de Joint Strike Fighter. Ik heb in eerste termijn al gezegd dat ik bij de begrotingsbehandeling op een aantal punten terugkom. Sommige zaken zijn niet benoemd en niet van belang, omdat we daar bij de begroting over gaan stemmen. Maar uiteraard hebben we in een aantal algemeen overleggen nog de gelegenheid om zaken die door tijdgebrek niet helemaal uit de verf zijn gekomen, zoals de personele belangen van militairen en van burgers die werkzaam zijn bij Defensie, meer te benadrukken.

Ik stip een paar dingen aan. Het is fijn dat de Minister nog even de tijd neemt om de Van Ghentkazerne open te houden, nog geen onomkeerbare besluiten neemt en in overleg zal treden.

Ten aanzien van de inzetbaarheidsdoelstellingen moet ik nog even de spagaat verwerken waarin we nu toch zitten, maar daar kom ik op een ander moment graag terug.

Het is fijn dat de Minister een brief heeft toegezegd over de landmacht. De Minister heeft aangegeven dat er een zorgvuldig proces aan is voorafgegaan. Daar ga ik van uit. Ik hoop voor de behandeling van de begroting van de Minister een brief te ontvangen waarin ook de vragen die de PvdA hierover gesteld heeft, worden beantwoord. Dat is van belang voor het verdere debat. Het gaat immers om een grote wijziging bij de landmacht en het geïntegreerd optreden. Wij zien ernaar uit.

Ik ben benieuwd naar de reactie van de Minister op de zorgen die ik heb geuit over het KCT. Ik hoop dat zij die kan wegnemen.

Ik kom op de vervanging van de F-16 door de Joint Strike Fighter. Op de door mij ingebrachte vijf punten heb ik voldoende garanties gekregen van het kabinet om namens de PvdA-fractie de volgende stap te kunnen zetten. Om de werkgelegenheid en de betrokkenheid van de Nederlandse industrie te maximaliseren, heb ik van Minister Kamp de toezegging dat hij een speciaal vertegenwoordiger gaat benoemen en de Kamer zal informeren over de behaalde resultaten. Ik ben daar blij mee. We zullen er scherp op blijven, want ik ben en blijf van mening dat er nog voor gevochten moet worden om zowel de werkgelegenheid, via de MoU's met Lockheed Martin, als het onderhoud, zoals de Minister al aangaf, binnen te halen. Ik zie de Minister knikken.

Ik heb waardering voor de inzet van de Minister op het punt van geluid. Ik ben blij verrast door haar ruimhartigheid. Ik zie ook dat er een aantal mogelijke vragen opduikt. Ik dien toch een motie in over geluid. Ik zeg met nadruk dat dit niet is omdat ik de inzet van de Minister in twijfel trek, maar omdat dit van belang is voor de omwonenden voor de komende jaren, wanneer mogelijk niemand meer weet welke afspraken zijn gemaakt. Dan kan men terugvallen op het op dat moment ingezette proces. Ik mag deze motie niet met een van mijn collega's uit de fractie indienen. Ik zal haar wel indienen met steun van collega's uit andere fractie. Ik wil wel even mijn collega Sultan Günal-Gezer noemen, die al de hele dag meedenkt over en meewerkt aan dit debat. Ik benadruk dit, omdat zij wethouder is geweest in Uden en door de jaren heen zeer betrokken is geweest bij de basis in Volkel. Zij weet als geen ander hoezeer het van belang is om omwonenden mee te krijgen in de plannen van de overheid.

De **voorzitter**: U mag de naam van uw collega op de motie plaatsen als mede-indiener.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Daarmee ben ik verheugd. Er was mij eerder gezegd dat dit niet mocht. Ik laat haar de motie nog even tekenen en ga dan over tot de indiening.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat er tot op heden geen duidelijkheid c.q. eenduidigheid is over de hoeveelheid geluid die de beoogde opvolger van de F-16, te weten de JSF, zal produceren als deze in Nederland gaat vliegen;

constaterende dat nog niet is onderzocht of de huidige geluidsisolatie aan de woningen en geluidsgevoelige gebouwen rondom vliegbases Volkel en Leeuwarden voldoende is om de vereiste geluidsdemping bij het geluidsniveau van de JSF te halen en of, indien noodzakelijk mocht blijken, een eventuele uitbreiding van geluidsisolatie, c.q. verplaatsing van

woningen tot de mogelijkheden behoort en/of deze aanpassingen onder het voor de vervanging van de F-16 gereserveerde investeringsbudget vallen;

van mening dat ook de vervanger van de F-16 aan de huidige geluidsvoorwaarden moet blijven voldoen en er om die reden garanties nodig zijn, zeker ook in het licht van de zorg ten aanzien van omwonenden rondom de Nederlandse vliegbases;

verzoekt de regering, over te gaan tot plaatsing van een permanent geluidsmeeetnet rond beide bases, waardoor de geluidscontouren voortdurend gemonitord worden, conform het advies van het RIVM uit december 2010;

verzoekt de regering tevens, specifieke aandacht te besteden aan het geluidsaspect en de geluidshinder voor de omwonenden van de vliegbases Leeuwarden en Volkel, onder meer door een actualisatie van de geluidsniveaus door vaker (aanvullende) geluidsmetingen te houden totdat het toestel volledig uitontwikkeld en operationeel is en de vlieg eigenschappen en vliegpatronen bekend en beproefd zijn;

verzoekt de regering voorts, nader te onderzoeken of de vereiste geluidsdemping wel gehaald wordt bij de hogere geluidsniveaus van de JSF en aan te geven welke mogelijkheden tot geluidwerende maatregelen er zijn dan wel welke maatregelen genomen gaan worden om de vereiste geluidsdemping te behouden dan wel te behalen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door de leden Eijsink, Günal-Gezer, Segers, Jasper van Dijk, Hachchi en Van Ojik. Zij krijgt nr. 22 (33 763).

Mevrouw **Hachchi** (D66): Mevrouw Eijsink heeft eigenlijk net aangegeven dat het stoplicht voor het besluit over de aanschaf van de JSF van oranje op groen is gesprongen voor de PvdA-fractie. De heer Vuijk kan vandaag zijn historische moment beleven, omdat de PvdA de aanschaf steunt. Ik vraag mevrouw Eijsink op basis van welke gronden zij dit doet. Ik heb de toezegging over de werkgelegenheid gehoord. Oké, er komt een bijzondere vertegenwoordiger. Op het punt van geluid zijn wat toezeggingen gedaan. Maar bij de cruciale punten – de kosten, de aantallen en de prestaties in de plannen – staan nog steeds vraagtekens. Die zijn niet definitief. Het kabinet kan veel woorden gebruiken, het heeft ook veel antwoorden gegeven, maar de punten zijn niet definitief. Dat zijn ze pas op zijn vroegst in 2015. De risico's en de zorgen van het project kent mevrouw Eijsink als geen ander. Op basis waarvan heeft mevrouw Eijsink de kleur van het stoplicht van oranje naar groen veranderd?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Mijn fractie heeft vijf punten voorgelegd. Die betreffen het aantal toestellen, de missiedoelen, de werkgelegenheid, de geluidscontouren en de financiën. Over de geluidscontouren wil ik niet zeggen dat we «wat toezeggingen» hebben gekregen. Ik blijf herhalen dat de Minister ruimhartig gereageerd heeft op de verzoeken en dat dit voor de omwonenden van groot belang is.

Als de voorzitter mij dit toestaat, wil ik ruimhartig ingaan op de andere punten van mevrouw Hachchi. Het aantal toestellen, 37, blijft een moeizaam punt. Dat heeft mevrouw Hachchi mij ook horen zeggen. Ik heb de Minister gevraagd naar de quick reaction met de Belgen. Dat moet uiteindelijk uitwerken zoals de Minister bedacht heeft. Over de missiedoelen en financiën hebben wij van de Minister van Financiën voldoende

toezeggingen gekregen. Daarmee zijn de vragen van de PvdA ruim beantwoord. Op basis van de door het kabinet gegeven antwoorden, oordeel ik dat voldoende garanties gegeven zijn om een positief besluit te kunnen nemen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De toezeggingen op het gebied van werkgelegenheid en geluid zijn belangrijk. Maar er zijn andere cruciale punten, zoals het geld, de planning en de prestatie. Er kleven nog wat risico's aan het programma en pas in 2015 wordt helder hoeveel het gaat kosten en wat de exacte aantallen zijn. Over deze punten hebben we vandaag – met alle respect, want we hebben veel antwoorden gekregen – geen nieuwe dingen gehoord. Ik kan dus niet volgen waarom de PvdA over die cruciale punten zegt: we hebben garanties gekregen en kunnen instemmen. Die garanties zijn niet gegeven, want in 2015 weten we pas de antwoorden op die punten. Dus, nogmaals, kan mevrouw Eijnsink toelichten waarom het stoplicht nu opeens op groen staat?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): De Algemene Rekenkamer heeft ons vorig jaar oktober een rapport gestuurd over de mogelijkheden die er op dat moment waren voor de vervanging van de F-16. Mijn fractie heeft daar heel goed naar gekeken. Ik ben met mevrouw Hachchi eens dat het nuttig en noodzakelijk blijft om het proces goed te blijven volgen. Maar op dit moment staan we op een punt in het proces waarop mijn fractie van mening is dat er voldoende garanties zijn om een volgende stap te kunnen zetten. Daarover verschil ik van mening met mevrouw Hachchi, maar mijn fractie heeft op dit moment voldoende garanties om een volgende stap te kunnen zeggen. Ik zeg mevrouw Hachchi toe dat de PvdA-fractie het proces kritisch zal volgen, want dat zal wellicht nodig blijven in de toekomst.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Vanmiddag stond het stoplicht nog op oranje en nu staat het op groen. Ik heb vanmiddag gevraagd of de PvdA is gedraaid of niet. Begrijp ik nu goed dat mevrouw Eijnsink de moed kan opbrengen om volmondig te erkennen dat de PvdA eerst tegen en nu voor de JSF is, dat de PvdA daarin is gedraaid, en dat zij het toestel wil hebben?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): De Algemene Rekenkamer heeft op 25 oktober van vorig jaar een rapport naar de Kamer gestuurd en daarin aangegeven dat er drie opties waren die alle drie tot ingrijpende beslissingen zouden leiden over de samenstelling, de uitrusting luchtmacht, met invloed op de Nederlandse defensie. Dat was naar aanleiding van een motie van de heer Van Dijk en mijzelf. Dat brengt ons enerzijds bij elkaar maar anderzijds drijft het ons uit elkaar, want wat is het geval? Zoals de heer Van Dijk weet, hecht de PvdA-fractie zeer aan het Rekenkamerrapport. Dat is de rode draad in de constante discussie die de PvdA gevoerd heeft. Ik kan niet onder feiten uit. Ik heb die feiten te accepteren. Een ander feit is ook dat tijdens de coalitieonderhandelingen bleek dat daar waar partijen dachten dat 85 toestellen gekocht konden worden voor 4,5 miljard, dit er 35 waren. Dat is wederom een reden om goed te kijken welke krijgsmacht, welke luchtmacht en welk jachtvliegtuig we willen. Daar gaan onze wegen uiteen. De PvdA heeft altijd en volmondig gekozen voor een krijgsmacht met een luchtmacht en een goed jachtvliegtuig.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Wij moeten hier wel precies zijn. De PvdA was met de SP van mening dat we uit het JSF-project moesten stappen. In het verkiezingsprogramma stond: we hoeven nu geen JSF te kopen. Op diverse verkiezingsfolders stond: we willen geen JSF. De PvdA is van standpunt veranderd, de SP niet. De heer Samsom heeft gezegd: als de JSF toch weer duurder blijkt uit te vallen en we van de beschikbare, al

gereserveerde 4,5 miljard euro, niet meer minimaal 37 jachtvliegtuigen kunnen kopen, gaat het feest niet door. Staat die uitspraak nog steeds?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Wat de eerste vraag van de heer Van Dijk betreft ... Nee, ik herhaal mezelf. Ik verwijs gewoon naar het Rekenkamer-rapport. De feiten zijn op een gegeven moment zoals ze zijn. Die heb je wel of niet te accepteren. Daar staan we anders in. Op de tweede vraag van de heer Van Dijk kan ik zeggen dat we op de vragen die gesteld zijn, ook door onze fractieleider en partijvoorzitter, vandaag antwoorden hebben gekregen. Die antwoorden zijn voldoende om een volgende stap te kunnen zetten. Zo u wilt: we gaan op groen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik heb ongeveer twaalf uur geleden de conclusie getrokken dat de fractie van de PvdA aan het eind van dit debat, laat op de avond – dat heb ik ook voorspeld – zou instemmen met de aanschaf van 37 JSF-toestellen. Kon ik dat doen omdat ik zo briljant ben? Ook misschien, maar toch geloof ik dat ik dat kon doen omdat dit besluit politiek natuurlijk allang genomen was. Het kabinet had het op 17 september al met instemming van alle PvdA-bewindslieden genomen. In de eerste dagen daarna leek het alsof de fractie van de PvdA soms morrend, maar soms wat enthousiaster daarmee al akkoord ging. Dat werd later weer omgevormd tot vijf voorwaarden. Die vijf voorwaarden zijn vandaag in de vorm van vijf vragen aan het kabinet gesteld. Er is niets mis met de antwoorden, maar harde toezeggingen, bijvoorbeeld op het punt van verdubbeling van de werkgelegenheid om er maar één te noemen, zijn expliciet niet gegeven. Zo werkt het niet in het echte leven, zei de Minister van Economische Zaken daarover. Dat denk ik ook. Maar ik vraag mevrouw Eijsink: is het niet gewoon eerlijk om te zeggen dat wij vanochtend al wisten, wat ik toen voorspeld heb, dat de PvdA zou instemmen en dat we twaalf uur op die instemming hebben moeten wachten omdat het misschien wat pijnlijk was om het aan het begin van het debat, na alle toestanden die daarover in de PvdA zijn geweest, toe te geven?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik hoop toch niet dat de heer Van Ojik hier die twaalf uur met enorme tegenzin heeft gezeten, want dat zou ik uiteraard heel vervelend voor hem vinden. De heer Van Ojik doet alsof alles al besproken was. Ik heb 37 collega's in de fractie. Dit onderwerp is in mijn fractie meerdere malen serieus besproken. Ik laat verdere oordelen en glazen bollen graag aan de heer Van Ojik over; dat vind ik heel knap. Ik ben dit debat ingegaan met een mandaat van mijn fractie om deze vragen uit te discussiëren en om toezeggingen te krijgen. Voor de rest laat ik de uitspraken van de heer Van Ojik aan hemzelf. Ik ben blij met de manier waarop het debat verlopen is. Ik ben tevreden met de toezeggingen. Het stoplicht kan op groen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): De politieke vraag is of het anders had kunnen aflopen. Was het mogelijk geweest dat de antwoorden op de vragen van mevrouw Eijsink zodanig teleurstellend voor haar waren geweest dat het stoplicht, zoals het in het echte leven gaat, van oranje op rood gesprongen zou zijn? Het springt in Nederland nooit van oranje op groen, het springt van oranje op rood. Dat zou je kunnen verwachten. Het omgekeerde is gebeurd! Wonderlijk. Laat ik mijn vraag anders stellen. Had het echt anders kunnen aflopen? Ik denk van niet. Maar misschien zegt mevrouw Eijsink: je ziet het echt verkeerd, het had echt gekund dat ik vandaag de stekker eruit had getrokken.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Wij hebben vandaag een serieus debat gevoerd. Ik zit hier als volksvertegenwoordiger ter controle van de regering, van een besluit dat nog jaren mee moet en waar we jaren over gesproken

hebben. Dat is door velen herhaald hier. De geschiedenis van dit project is vandaag minimaal aan de orde geweest. Er ligt veel ten grondslag aan dit debat. Het vereist een zorgvuldig debat. Het gaat niet alleen om ja of nee, maar ook om duidelijke vragen stellen. Wat de PvdA betreft, heeft de regering voldoende garanties gegeven om door te gaan.

De heer **Knops** (CDA): Het beeld dat de heer Van Ojik schetst ... ik heb hetzelfde gevoel. Ik wil van mijn hart geen moordkuil maken. Het lijkt een slechte film waarvan je de afloop al weet en waarvoor je toch in de bioscoop moet blijven zitten. Dit is een heel belangrijk debat, omdat het gaat over de toekomst van de krijgsmacht. Maar uit het feit dat prominente PvdA'ers vanochtend al duidelijk maakten wat het standpunt was, uit het feit dat er geen extra fractievergadering van de PvdA heeft plaatsgevonden, uit het feit dat wij in eerste termijn van mevrouw Eijsink niets, maar dan ook niets aan antwoorden hebben gehad, constateer ik dat dit een beweging was die twaalf uur duurde, waarbij uiteindelijk het stoplicht van oranje op groen is gesprongen. Dan is toch de vraag of dit allemaal nodig is geweest. Had het niet anders gekund?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Die evaluatie laat ik aan de heer Knops. Als er een extra fractievergadering georganiseerd was, zou er gezegd worden «goh, wat doen ze moeilijk en ze werpen nog een paar vragen op». Er is ferm gereageerd door de regering op vijf vragen die we gesteld hebben. Dat is positief wat de PvdA-fractie betreft.

Voorzitter. Ik maak nog een enkele opmerking naar aanleiding van onze reis naar de Verenigde Staten. De mensen van ons team bij het Joint Programme Office luisteren mogelijk mee. Gelet op het tijdsverschil, denk ik van wel. Ik denk ook dat het team van monteurs dat we gesproken hebben op Eglin, meeluistert. Ik wens hun veel succes en veel plezier. Van hen hebben we de laatste informatie gehad, het laatste beeld en geluid. We hebben daar het tweede testtoestel gezien. Ik zal geen namen noemen, want dan vergeet ik waarschijnlijk mensen, maar ik wens hen, evenals anderen binnen de krijgsmacht, veel plezier en succes bij hun verdere werkzaamheden.

Ik sluit af met het volgende. De afgelopen jaren heeft de PvdA-fractie veel deskundigen gesproken om ons beeld scherp te houden en aan te scherpen. Ik wil ook hen bedanken voor alle informatie die we de afgelopen jaren hebben gekregen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Mevrouw Eijsink was vanmiddag heel duidelijk over de nucleaire taak van de JSF. Daar kon geen sprake van zijn. Mag ik daaruit opmaken dat zij mijn motie gaat steunen?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik ga hier niet onderhandelen over moties. Ik ga de motie met mijn fractie bespreken. U doet waarschijnlijk hetzelfde met de moties van de PvdA.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): U mag een formalistisch antwoord geven, terwijl u vanmiddag nog zo glashelder was. Mag ik vragen of het juist is dat uw standpunt is, dat de JSF geen nucleaire taak dient te hebben?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Dat standpunt is helemaal juist. Volgens mij heb ik dat vandaag al twee keer gezegd en ook al elders herhaald, volmondig.

De **voorzitter**: Dank u wel. Daarmee komt er een einde aan de tweede termijn van mevrouw Eijsink. Ik geef graag het woord aan mevrouw Hachchi van D66. Ook zij heeft nog achtenhalve minuut.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Voorzitter. Ik dank de Minister en haar collega's die inmiddels al weg zijn, voor de beantwoording. Het was een lang

debat, dat ging over de financiën en het vertrouwen, maar vooral over de Joint Strike Fighter, de F-35, en of de PvdA met de aanschaf daarvan instemt. Dat is gebeurd. Ik zeg overigens tegen de heer Van Ojik dat er stoplichten bestaan die van oranje naar groen gaan. Maar een stoplicht gaat daarna weer van groen naar rood. Die discussie gaan we echter niet meer voeren. Coalitiepartner VVD kan opgelucht adem halen, want de PvdA-fractie stemt in met de aanschaf van de JSF. Na de dankwoorden van mevrouw Eijssink voelde dat ook een beetje als historisch. Over het JSF-project zijn zorgen geuit op cruciale punten. De toezeggingen over werkgelegenheid en geluid zijn waardevol, maar op cruciale punten, met name de kosten, het aantal, de planning en de prestatie, is de beantwoording nog niet geruststellend. Garanties heb ik al helemaal niet gehoord. De kern is dat de prijs, zowel van de aanschaf als van het onderhoud, en het aantal niet definitief vaststaan. Die weten we op zijn vroegst in 2015. Daarom dien ik de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat Nederland pas in 2015 aan de F-35 Joint Programme Office zal melden voor welk aantal toestellen de eerste financiële verplichtingen kunnen worden aangegaan, op basis waarvan de opdracht tot verwerving («Consolidated Procurement Request») wordt vormgegeven;

constaterende dat pas in 2017, na voltooiing van de onderhandelingen met de fabrikant over de prijs, een definitief contract voor de aanschaf van de toestellen en de bijbehorende ondersteuning kan worden gesloten nadat de partners daarvoor toestemming hebben gegeven op basis van de uitkomst van de onderhandelingen;

overwegende dat er nog veel onduidelijkheid bestaat over de kostprijs (aanschaf en exploitatie) van de JSF, en dat de moeilijkste 50% van de ontwikkelingsfase nog moet plaatsvinden;

spreekt uit dat er voordat een definitief besluit genomen wordt over de vervanging van de F-16 er meer duidelijkheid moet zijn over de kostprijs, de risico's en de verdere ontwikkeling van het toestel,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Hachchi. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 23 (33 763).

Mevrouw **Hachchi** (D66): In het kader van de JSF spreekt de Minister met de Belgen. Sterker nog, we hebben de samenwerking met de Belgen keihard nodig als we operationeel willen zijn en blijven met het toestel. Die gesprekken mogen wat mij betreft uitgebreid worden. De Minister heeft in haar beantwoording heel simpel gezegd «dat doen we al» maar in de stukken die ik heb gelezen, worden niet alle onderwerpen behandeld waarvan ik denk dat je die meteen met de Belgen moet bespreken in het kader van de luchttaken. Daarom dien ik de volgende motie in.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de financiële beperkingen druk leggen op de inzetbaarheid voor verschillende eenheden binnen de luchtmacht, zoals bijvoorbeeld de helikopters;

constaterende dat het kabinet inzet op gezamenlijke luchtruimverdediging met België en daartoe een «letter of intent» getekend heeft;

van mening dat de onderhandelingen met België een goede kans bieden om te verkennen of er verdere mogelijkheden liggen voor samenwerking op het vlak van de luchtmacht;

verzoekt de regering, de gesprekken met België niet te beperken tot de luchtruimverdediging, maar hierbij ook actief de kansen te verkennen van andere mogelijkheden voor samenwerking op de vlak van de luchtmacht, zoals:

- co-locatie en integratie van helikoptercapaciteit uit te mondend in een gecombineerd helikoptercommando;
- het samenvoegen van trainingen en opleidingen voor personeel;
- een gezamenlijke militaire luchtverkeersleiding;
- en het op de lange termijn gezamenlijk invullen van de behoefte voor militaire vliegvelden voor straaljagers, luchttransport en helikopters,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Hachchi en Eijssink. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 24 (33 763).

Mevrouw **Hachchi** (D66): Het is goed dat de Minister heeft aangegeven dat het herstellen van vertrouwen haar prioriteit heeft. Dat kan ik alleen maar aanmoedigen. Ik heb echter ook het signaal gegeven dat het belangrijk is om veranderingen door te voeren in een open houding van Defensie, dus niet alleen de gesprekken met de mensen die in de media optreden. Het contact met de buitenwereld, met name met de Tweede Kamerleden, moet opener. De Minister heeft geen jota veranderd aan de interne instructie, maar misschien moet er juist wel een verandering zijn. Daarom heb ik mijn pleidooi gehouden. Is de Minister bereid, te bekijken of je niet meer ruimte moet bieden? Dat komt de houding, het vertrouwen en de informatie-uitwisseling met Kamerleden alleen maar ten goede. Wij hebben tot nu toe heel goede ervaringen met de militairen die we hier ontvangen in groepen, maar het moet toch niet zo zijn dat militairen een-op-een niet met een Kamerlid kunnen spreken zonder eerst door een bureaucratisch traject te moeten. Ik leg het neer bij de Minister. Ik vind het goed dat ze het vertrouwen wil herstellen. Ik geef haar een voorbeeld mee waar ze wel mee uit de voeten kan. Ik hoop dat ze dit gaat doen. Tot slot, er zijn veel onderwerpen die ik niet heb kunnen behandelen maar die ik zeker ga behandelen bij de begroting en bij de debatten die nog gepland staan: de inzetbaarheidsdoelstellingen, de operationele gereedheid, maar ook de kazernes, de drones, en de kansen die er liggen voor samenwerking met het bedrijfsleven. Kortom, deze Minister gaat nog vaker in debat met mijn fractie.

De **voorzitter**: Dank u wel, mevrouw Hachchi. De volgende spreker is de heer Segers namens de ChristenUnie. Hij heeft nog vier minuten.

De heer **Segers** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik heb een aantal korte punten. Maar laten we eerst vaststellen dat de kogel door de kerk is. De heer Vuijk heeft, als daar al twijfel over bestond, vandaag zijn historisch debat. Van harte daarmee. Die felicitatie kan ik ook doorgeven aan de Minister. Zij heeft met haar collega-ministers veel antwoorden gegeven op vragen. Voor ons was de zoektocht naar het beste toestel voor een goede prijs vooral een uiting van een visie op de wereld, namelijk van blijvend betrokken zijn bij de wereld, een blijvende inzet voor vrede, veiligheid, vrijheid, niet alleen voor onze eigen mensen maar ook voor burgers elders in de wereld. De verantwoordelijkheid om te beschermen houdt niet op bij onze landsgrenzen. Vandaar dat wij altijd loyaal zijn geweest aan het JSF-project en de zoektocht naar een goed toestel.

We hebben vragen gesteld over de financiën, het aantal, de geluidsnormen en de werkgelegenheid. Op verschillende punten kwamen zeer vertrouwenwekkende antwoorden en daar hebben we naar gezocht. Hartelijk dank daarvoor. Het kwetsbaarste punt vind ik het aantal van 37. Dat blijft een kwetsbare rekenom. Maar de Minister heeft gezegd wat ze wilde zeggen. Ik zal dat meenemen en daar zullen wij een finaal oordeel over moeten vellen.

De Minister heeft ook gezegd dat zij blijvend wil werken aan het vertrouwen. Dat is natuurlijk cruciaal. Wij zenden mensen uit naar heel gevaarlijke situaties. We staan op het punt om mensen naar Mali te sturen. De Minister wil werken aan het vertrouwen. Dank daarvoor. Ik moedig haar daarin aan. Het was bijzonder om te horen dat een derde van de inzet de nationale veiligheid betreft. Het gaat dus ook om het draagvlak voor Defensie. Ik heb hier een toespraak voor me van de Commandant der Strijdkrachten, generaal Middendorp. De mooie titel daarvan is «Be good and tell it». Dat moet het adagium zijn. Er gebeuren ontzettend veel mooie dingen, door vakmensen die op heel lastige plekken maar soms ook heel dichtbij, voor de veiligheid van onze eigen samenleving. Dus laat de woorden van generaal Middendorp ons aanmoedigen. Be good and tell it, laat het vooral zien. Dat helpt bijdragen aan het draagvlak voor onze krijgsmacht.

Op het punt van geestelijke verzorging vraag ik de Minister naar een motie die vorig jaar is aangenomen. Zij heeft gezegd dat er tot 2016 geen veranderingen komen. Maar de motie die vorig jaar is aangenomen vraagt om ook na 2016 bij bezuinigingen de geestelijke verzorging zo veel mogelijk te ontzien, en in ieder geval niet zodanig te korten dat het aantal beschikbare geestelijke verzorgers in verhouding tot het op dat moment aanwezige aantal militairen, wordt verkleind. Die verhouding moet dus proportioneel blijven. Is dat nog steeds het uitgangspunt? Kunnen we daar vandaag een streep onder zetten? Want die onzekerheid bleef bestaan voor de periode na 2016.

Ik ben blij met de woorden van de Minister over de Van Ghentkazerne in Rotterdam. We moeten geen valse hoop wekken, maar er is wel degelijk hoop. Ik ben er ontzettend blij mee. Ik hoop dat de gesprekken vruchtbaar zijn, dat die echt tot iets leiden en dat we de kazerne open kunnen houden. Ik kom bij mijn laatste punt. Verschillende woordvoerders, of ze nu tot de constructieve oppositie behoren, tot andere delen van de oppositie, of de coalitie, hebben gezegd dat het mooi is dat er met het begrotingsakkoord weer wat geld bij kwam. Waarom? Het is geen doel op zichzelf. Defensie is geen werkgelegenheidsproject, zoals collega Vuijk terecht zei. Maar het gaat daadwerkelijk om iets belangrijks wat we in de Grondwet hebben vastgelegd, namelijk een verantwoordelijkheid voor ons eigen land en voor de wereld. Verschillende oud-ministers hebben het gezegd, maar deze Minister heeft het ook gezegd: de ondergrens is bereikt. Blijdschap is uitgesproken aan deze kant van de tafel. De inzet is duidelijk gemaakt.

Maar als we het vertrouwen willen winnen, als wij inderdaad iets willen laten zien van die inzet voor een volwaardige en veelzijdig inzetbare krijgsmacht, moeten wij ook daden tonen. Vandaar dat ik de volgende motie indien.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat er een ondergrens is voor wat betreft de middelen waarover de krijgsmacht dient te beschikken om zich goed te kunnen verhouden tot de taken waarvoor de krijgsmacht zich ziet gesteld in een onzekere wereld;

van mening dat deze ondergrens inmiddels is bereikt;

verzoekt de regering, bij de vaststelling van de begroting voor Defensie in de komende jaren, dienovereenkomstig te handelen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Segers en Dijkgraaf. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 25 (33 763).

De heer **Segers** (ChristenUnie): Ik hoop dat het dictum voldoende ruimte biedt om ook mijn collega Vuijk de motie met een positief advies aan zijn fractie te kunnen laten voorleggen.

De **voorzitter**: Daarmee komt er een einde aan de tweede termijn van de heer Segers. Ik geef tot slot het woord aan de heer Van Ojik. Ook hij heeft nog vier minuten voor zijn tweede termijn.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Voorzitter. Ik geef eerlijk toe dat ik niet precies weet hoe ik het de komende vier minuten nog spannend kan houden.

Ik dank de Minister en de inmiddels vertrokken bewindslieden hartelijk voor hun beantwoording. Ik moet wel eerlijk zeggen dat er nog veel vragen zijn waarover ik vandaag geprobeerd heb om het debat te voeren, die nog niet beantwoord zijn. De Minister noemde het voorbeeld van de 3D-benadering. Ik had daar zes vragen over. Ik had zelfs nog een vraag meer dan de PvdA over de JSF. We gaan het daar volgende week over hebben. We spreken dan over de begroting. Dan komen er weer andere zaken aan de orde. We gaan het nog hebben over drones, over cyber en over robots. Er zullen nog veel zaken aan de orde komen. Maar de conclusie van de nota van de Minister waar ik het vandaag graag met haar over had willen hebben, is in mijn visie de volgende. We mogen het geen «kaasschaaf» noemen; daar reageert de Minister afwijzend op, maar de conclusie is dat we alles blijven doen, omdat we de veiligheidsdreigingen niet precies kennen, want die zijn diffuus. Er kan van alles gebeuren en we moeten op alles voorbereid zijn. We blijven van alles doen, maar omdat we zo weinig geld hebben doen we het korter. Die conclusie heb ik in eerste termijn getrokken. Die is niet tegengesproken. Waarom is dat nu zo belangrijk? Omdat je met de ervaring die we hebben opgedaan met missies in het buitenland, eerder tot de omgekeerde conclusie moet

komen, namelijk dat je minder doet maar wel langer. Verschillende collega's wezen al op het aanstaande debat over de inzet in Mali. Daar gaan we het ook nog over hebben, dus ik zal er kort over zijn. Ik las in een interview met de Minister van Defensie in de Volkskrant wat de Minister daar allemaal wil bereiken. Ik heb het nu niet paraat, maar ik zal het ongetwijfeld in het nog te voeren debat weer inbrengen. Wat ik daarmee wil zeggen is dat wij vaak de lat heel hoog leggen, dat wij vaak heel hoge ambities hebben, maar dat we vaak heel snel weer weg willen of moeten zijn, omdat we geen geld meer hebben of apparaten. Die lijn wordt nu als visie van dit kabinet in deze nota kracht bijgezet. Dat betreurt ik. Ik vind dat geen goede conclusie. Ik zal daar bij allerlei andere overleggen in de toekomst nog op terugkomen uiteraard, maar ik wilde dat nu toch kwijt. Ik dien bij dit debat geen moties in. Mijn fractie zal stemmen voor de motie over de JSF die de SP is ingediend en tegen de motie die door de heer Knops over het JSF is ingediend. Maar ook dat zal het debat op de valreep niet meer heel spannend maken, want dat kan nauwelijks een verrassing zijn.

De **voorzitter**: Hiermee komt er een einde aan de tweede termijn van de Kamer. De Minister kan meteen antwoorden op de vragen en reageren op de moties.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Voorzitter. Ik begin met de eerste spreker, de heer Jasper van Dijk, ook al is hij er zelf niet. Hij verzoekt de regering in zijn motie op stuk nr. 13, af te zien van de aanschaf van de JSF. Ik ben echt dolblij dat er een ruime parlementaire meerderheid is, dat we overgaan tot aanschaf en duidelijkheid kunnen bieden aan de krijgsmacht, de luchtmacht en Nederland maar ook aan onze internationale partners, en dat we de voorbereidingen kunnen gaan starten. De transitie is niet eenvoudig, dus ik wil de motie ten zeerste afraden.

De motie op stuk nr. 15 van de heer Jasper van Dijk is helemaal gerelateerd aan de voorwaarden van de PvdA. Ik denk dat mevrouw Eijssink klare taal heeft gesproken. Ik ontraad ook deze motie.

In de motie op stuk nr. 16 wordt uitgesproken dat de vervanger van de F-16 geen nucleaire taak mag hebben. We hebben daar net lang over gesproken.

De **voorzitter**: Mag ik u even onderbreken? Ik denk dat we een motie te veel hebben. Ik heb een motie van de heer Van Dijk over afzien van aanschaf van de JSF. Dan komt de motie over geen nucleaire taak voor de vervanger van de JSF. Dat is motie nummer twee.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik heb de als tweede ingediende motie per ongeluk overgeslagen. De als derde ingediende motie is ook ontraden. De als tweede ingediende motie, op stuk nr. 14, wil ik ook ontraden. Ik heb net duidelijk gezegd dat het feit dat een jachtvliegtuig technisch geschikt kan zijn voor de nucleaire taak geen afweging, overweging of wat dan ook is geweest in de besluitvorming. Hierachter gaat een groot debat schuil, waarover onlangs mede namens mij een brief is gestuurd door de Minister van Buitenlandse Zaken. Ik voer dat debat graag verder met de Kamer met de collega van Buitenlandse Zaken. Laten we het alsjeblieft niet verwarren met de aanschaf van de vervanger van de F-16. Ik wil de motie dus zeer ontraden.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik heb twee opmerkingen. Ik constateer dat de Minister weer zegt dat de nucleaire taak geen afweging was. Dat was ook niet mijn vraag. Is het de bedoeling dat de JSF een nucleaire taak krijgt? Dat was mijn vraag. Mijn tweede opmerking betreft het feit dat de Minister zich niet heeft uit te spreken over de motie, want het is een uitspraak van de Kamer en geen verzoek aan de Minister.

De **voorzitter**: Maar de Minister mag wel advies geven over de motie.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Formeel hoeft ze dat niet te doen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik voel mij vrij om dat toch te doen en ik wil haar ontraden.

De motie op stuk nr. 16 van de heer Knops gaat ook over de F-35.

«Overbodig» klinkt zo raar na een debat als dat van vandaag, dus ik zeg maar «oordeel Kamer».

De motie op stuk nr. 17 gaat over de vier Patriot-batterijen en het vergroten van het voortzettingsvermogen. Het is een ongedekte motie.

De heer **Knops** (CDA): Dat berust op een misverstand. Ik heb verwezen naar onze tegenbegroting, waarin geld is uitgetrokken voor Defensie. U zegt «ongedekt» maar de Minister van Financiën heeft erkend dat de dekking solide is. De moties die op deze motie volgen, zijn daar allemaal het gevolg van. Als u moeite hebt met de formuleringen, pas ik die aan, met verwijzing naar de motie die wij hebben ingediend bij de algemene financiële beschouwingen. Dat is even technisch, maar daar zit het in. Ik kan de optelsom en de bedragen laten zien.

De **voorzitter**: Wellicht is het eerder een amendement dan een motie?

De heer **Knops** (CDA): Het amendement is al ingediend bij de algemene financiële beschouwingen. Ik wil de motie wel even aanhouden tot volgende week. Dat maakt mij niet uit.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik denk dat het dan goed is om de motie tijdens de begrotingsbehandeling in te dienen. Daarmee doe ik overigens geen enkele toezegging en wil ik geen valse verwachtingen wekken. De dekking moet deugdelijk zijn, er moet een parlementaire meerderheid voor zijn en het moet duidelijk zijn dat we niet in een keer een probleem hebben met de gemaakte afspraken over het Budget Internationale Veiligheid. Ik vind het nu echter ingewikkeld, want de heer Knops vraagt een puzzel neer te leggen voordat we kunnen zien waar het over gaat. Als u de motie nu aanhoudt en bij de begroting weer indient, kunnen we er nader over spreken.

De heer **Knops** (CDA): Als dat voorkomt dat het commentaar luidt dat er geen dekking is, wat niet juist, doe ik dat.

De **voorzitter**: Op verzoek van de heer Knops stel ik voor, zijn motie (33 763, nr. 17) aan te houden.

Daartoe wordt besloten.

Minister **Hennis-Plasschaert**: De motie op stuk nr. 18 van de heer Knops gaat over de vervanging van de Walrus-klasse en het verzoek om nog in deze kabinetsperiode met een visie te komen op de toekomst van de Onderzeedienst. Ik laat het oordeel over de motie aan de Kamer. Ik omarm haar in ieder geval met liefde.

De motie op stuk nr. 19 over de transporthelikoptercapaciteit wil ik ontraden. In eerste termijn heb ik uitgebreid gesproken over wat we allemaal in de stijgers hebben gezet: normering, matex, simulator, reserveonderdelen. Alles is opgelijnd om de capaciteit in balans te krijgen. Het is niet zo dat ze met deze maatregelen morgen in balans is; dat kost even tijd. Ik heb duidelijk gezegd: Chinooks 2016, NH90 uiterlijk in 2018. Daarmee is deze motie overbodig, want je kunt nog meer miljoenen erin investeren, maar als je de aanvulling op de nota goed leest, zie je dat we extra maatregelen nemen. We zijn er ook in de schriftelijke vragen

uitgebreid op teruggekomen. Los van het feit dat dit een puzzelstukje is, zoals waar we net over spraken, denk ik dat de extra investering niet nodig is.

De motie op stuk nr. 20 van de heer Knops gaat over de KMS in Weert. Ik begrijp waar hij vandaan komt en ik snap dat hij volhoudt.

De heer **Knops** (CDA): De heer Ten Broeke wil misschien nog wel even reageren, maar ik kom niet uit Weert.

De **voorzitter**: Het was in overdrachtelijke zin.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik weet dat de heer Knops niet in Weert woont. Los daarvan, ik begrijp zijn pleidooi. Alleen, de onomkeerbare stappen zijn gezet. De investeringen zijn gedaan. Dat maakt dat ik deze motie met klem ontraad.

De motie over de Wet uniformering loonbegrip is zeer sympathiek. Ook daarvoor geldt dat er geen dekking is op dit moment. Maar als de heer Knops volgende week met een briljant plan komt ... De realiteit is dat ik 50 miljoen structureel heb geregeld. We hebben van Financiën 50 miljoen incidenteel gekregen voor 2014. De oplossing vanaf 2015 maakt deel uit van de nota. Is dat zaligmakend? Nee, zeker niet. Naar aanleiding van extra geld en extra middelen die vrijkwamen naar aanleiding van nieuwe begrotingsafspraken, is goed gekeken naar behoud van werkgelegenheid, behoud van operationele capaciteit. Ook dat is in het belang van onze mensen. Ik vrees dus dat de motie, hoe sympathiek ook, niet haalbaar is. Maar laat haar gerust volgende keer terugkomen.

De **voorzitter**: Wilt u haar aanhouden?

De heer **Knops** (CDA): Ik heb eigenlijk een vraag aan u, voorzitter. Ik ga ervan uit dat de stemming over deze moties op hetzelfde moment plaatsvindt als de stemmingen over de moties die worden ingediend bij de behandeling van de begroting.

De **voorzitter**: Dat is correct.

De heer **Knops** (CDA): Dan maakt het niet uit of ik haar indien. Dan komt ze gewoon de komende week terug. Ik houd de motie aan tot volgende week. Dan dien ik haar alsnog in.

De **voorzitter**: Op verzoek van de heer Knops stel ik voor, zijn motie (33 763, nr. 21) aan te houden.

Daartoe wordt besloten.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik dank mevrouw Eijssink voor haar bijdrage. Haar motie omarm ik en ik laat het oordeel aan de Kamer. Ik ben in eerste termijn vrij uitgebreid ingegaan op het feit dat ik de zorgen van omwonenden deel. Zij dienen zich serieus genomen te voelen en wij als Defensie moeten zo transparant mogelijk opereren en communiceren. Dat kan allemaal nog intenser. In de motie wordt echter verzocht om over te gaan tot een permanent meetnet. Ik heb net gezegd dat ik daar helemaal niet negatief tegenover sta. Mag ik de motie zo interpreteren dat ik even de ruimte krijg om te onderzoeken of het mogelijk is en wat het ons oplevert? Het zal wel mogelijk zijn, maar wat kunnen we met de resultaten? Uiteindelijk is bepalend hoe we de omwonenden zo goed mogelijk kunnen bedienen. Als dat met een permanent geluidsm Meetnet is, dan doen we dat. Als dat echter is door wat er nu gaande is aan initiatieven in Leeuwarden, dan moeten we daar ook niet afkering tegenover staan. Het uitgangspunt is dus hoe wij de omwonenden het best mogelijk kunnen

bedienen. Op dat punt lijken wij elkaar te vinden. Dus als mevrouw Eijssink mij ietwat ruimte geeft, zodat ik wat dingen op een rijtje kan zetten – wat betekent het voor de Luchtvaartwet, wat betekent het voor de dingen die we net met elkaar hebben besproken – dan vinden we elkaar volgens mij helemaal. Dat geldt ook, vermoed ik zo, voor de heer Segers, de heer Van Dijk en mevrouw Hachchi en de heer Van Ojik.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Het spreekt voor zich dat ik opensta voor suggesties van de Minister. Ik kan me ook voorstellen dat de Minister op dit moment niet precies weet hoe het proces uit zal pakken. Ik wil voorstellen dat de Minister zo spoedig mogelijk het proces zal bespreken met de Kamer. Ik neem haar suggesties zeer serieus, maar het mag duidelijk zijn dat de inzet moet zijn om naar de letter en geest van de motie te handelen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dat is een zeer duidelijke boodschap. Daarover geen misverstand. Geef me alleen even de ruimte om wat dingen in kaart te brengen. De F-35 is er niet morgen al. We hebben dus wat ruimte om dat goed te doen en geen teleurstellingen te creëren. De heer Segers sprak over de uitspraak: we couldn't tell it. Dat was een heel mooie blog van onze commandant der strijdkrachten.

De **voorzitter**: U moet nog een paar moties bespreken, Minister.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ja, maar dit komt even tussendoor. Mijn papieren zijn wat door elkaar geraakt. Ik ben het er helemaal mee eens. Dat is ook precies wat we moeten doen. Ik gaf in eerste termijn al aan dat ik dit echt niet alleen kan. Er zijn 17 miljoen mensen in Nederland en dit moeten we met zijn allen doen. Het besef van de waarde van Defensie is in ieder geval hier aanwezig. Dat betekent ook dat we nu met zijn allen, inclusief de bonden, daarvoor moeten knokken.

Als het gaat om de geestelijke verzorging is en blijft de verhouding cruciaal. Ik doe helemaal geen afbreuk aan de motie die vorig jaar is aangenomen. Het onafhankelijk onderzoek volgt dit voorjaar en dat zal gewoon met de Kamer besproken worden. Tot 2016 verandert er sowieso helemaal niets. Ik hoop de Kamer daarmee enigszins gerust te stellen. In haar motie op stuk nr. 23 vraagt mevrouw Hachchi om geen voortijdig politiek besluit te nemen over vervanging van de F-16. In eerste termijn heb ik een heel rijtje argumenten gegeven waarom het handig is dat het politieke besluit nu valt. Een keuze op dit moment is nodig voor een veelheid van dingen: om duidelijkheid te geven aan Defensie en om duidelijkheid te geven aan de Nederlandse industrie omdat er contracten worden afgesloten. Mevrouw Hachchi kan nu dus wel een heel verhaal hebben over het belang van werkgelegenheid, maar als we geen duidelijkheid bieden dan vissen we helemaal achter het net. Ik noem ook de internationale samenwerking met de andere Europese F-35-landen, de aanvang van de operationele testfase en het opleiden van onze vliegers en het technisch personeel. Het gaat allemaal niet vanzelf. De Kamer krijgt de D-brief in 2014. De politieke vraag is nu beantwoord; de D-brief zal vanzelfsprekend een veelheid aan informatie bevatten. Ik heb net ook al gezegd dat de luchtmacht een ingrijpende transitie moet voorbereiden. Ik wil zo graag dat de luchtmacht met een ruime parlementaire meerderheid in staat wordt gesteld om dat te organiseren. Met een besluit nu kan Defensie zich grondig en tijdig voorbereiden. Ontraden is dus het uitgangspunt voor de motie op stuk nr. 23.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Gezien de toelichting van de Minister voel ik mij toch geroepen om te reageren. In de D-brief, die nog naar de Kamer moet komen, komt een veelheid aan informatie. Het gaat mij erom dat de juiste

informatie erin staat waarmee deze duidelijkheid wordt geboden. Ik beperk het even tot de twee punten kostprijs – zowel de aanschaf als de exploitatie – en aantallen. Die zijn nu niet definitief. De Minister kan veel zeggen, maar die zijn nu gewoon niet definitief. Dat is de reden waarom ik deze motie heb ingediend. Ik had niet verwacht dat de Minister zou zeggen dat zij het oordeel over de motie aan de Kamer zou laten of dat zij de motie zou omarmen – dat was pas echt een verrassing geweest – maar ik maak toch echt een kanttekening bij de toelichting die zij erbij geeft.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Voorzitter. Wat zal ik eens zeggen over de motie-Hachchi/Eijsink op stuk nr. 24? De eerste constatering, dat de financiële beperkingen druk leggen op de inzetbaarheid van verschillende eenheden binnen de luchtmacht zoals de helikopters, klopt alvast niet. De eerste overweging is dus niet goed. Als die eruit gaat, zou ik de motie kunnen zien als aanmoediging, maar ik heb in eerste termijn ook al aangegeven dat we dit gewoon doen, dat dit het geval is. De Kamer krijgt in januari een volledig overzicht van de internationale afspraken die zijn gemaakt en van de staat van zaken daarvan, om de Kamer een beetje mee te nemen in de uitwerking. Ik acht deze motie dus heel erg overbodig. Dat geldt ook voor de motie ...

De **voorzitter**: Eerst mag mevrouw Hachchi reageren op het oordeel over deze motie.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Over de eerste constatering – het is geen overweging – komen we waarschijnlijk bij de begroting te spreken, dus over de gereedstelling en de inzetbaarheid. De Minister zegt dat het niet waar is. In de stukken staat het er weliswaar met wat voorzichtige woorden zoals demping en is het enigszins omkleed, maar daarover komen we te spreken. Ik laat deze motie dus gewoon staan. Bij de begrotingsbehandeling zullen we met elkaar nog wel een discussie voeren over deze constatering. De motie wordt toch in stemming gebracht na de begrotingsbehandeling. De Minister zegt dat de motie overbodig is. Nogmaals, de stukken die ik heb gelezen gaan naar mijn mening niet ver genoeg; deze motie wel. Het moet geen welles/nietes-discussie worden, maar de motie houd ik aan. We komen hierover nog te spreken.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Wij komen hierover graag nog te spreken. Op zich is «overbodig» goed nieuws, want het betekent dat Defensie het gewoon doet.

Voorzitter. Tot slot kom ik te spreken over de motie-Segers/Dijkgraaf op stuk nr. 25 over de ondergrens. Er is natuurlijk een ondergrens; ik ben daar ook duidelijk over geweest. Je kunt als Minister je strijdkrachten niet om de zoveel weken met een andere boodschap het veld insturen. De motie is risicovol, omdat je – zo zeg ik er voor de Handelingen bij – nooit op voorhand iets kunt uitsluiten. De tekenen van economisch herstel zijn er. Voor heel Nederland zou dat goed nieuws zijn, ook voor de krijgsmacht. Ik vind de motie wel heel sympathiek. Ik laat het oordeel erover aan de Kamer, maar weet dat er voor de Kamer, maar ook voor de regering, risico's aan zitten. Uiteindelijk kan ik niet over mijn graf heen regeren en zijn er dialogen en discussies die moeten worden gevoerd. Ik denk dus niet dat het zo eenvoudig is om een meerderheid in de Kamer ervoor te vinden, terwijl de strekking van de motie hartstikke sympathiek is. Ja, er is een ondergrens en ja, die hebben we aangetikt. Tot slot wil ik de Kamerleden en uzelf bedanken. Ik bedank ook vooral alle mensen van Defensie die de hele dag aanwezig geweest zijn om u zo goed mogelijk te bedienen. Ik dank u allen voor de mooie en waarderende woorden. Ook al verschillen wij van mening, er zijn wel mooie woorden gesproken over de inzet van onze militairen. Dat doet goed, want of wij

het nu eens zijn of niet over de inzet waarover de politiek besluit, het staat buiten kijf dat zij belangrijk werk doen, waar ook ter wereld of in eigen land.

Ik ben er met anderen van overtuigd dat de «Dutch armed forces» een ijzersterk merk is. Dat moeten wij vooral zo houden. Daarvoor zullen wij knokken. Nogmaals, wij kunnen van mening verschillen over nut en noodzaak van bepaalde capaciteiten en bepaalde inzet, maar het respect voor het personeel van Defensie wordt breed gedragen. Dat koester ik en ik denk ook dat het terecht is, want hoe moeilijk wij het bij Defensie ook hebben, wij spelen nog steeds in de major league. «Be good and tell it», zeg ik in de richting van de heer Segers. Ik hoop u zo dadelijk wellicht nog even te zien voor een bitterbal in Nieuwspoor.

De voorzitter: Dank u. Hebben de leden vragen die nog niet beantwoord zijn? Zo niet, dan denk ik dat wij het hierbij laten. Mevrouw Hachchi heeft nog één opmerking.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik heb een correctie voor de verslaglegging. Toen het daarnet over de motie op stuk nr. 24 ging, zei ik: ik houd mijn motie aan. Ik bedoelde echter: ik handhaaf mijn motie. Dat is wel een cruciaal verschil.

De voorzitter: Dat is inderdaad een belangrijk verschil. Ik heb nog een aantal zaken die ik met de Kamer wil delen. De moties zullen na de behandeling van de begroting in stemming worden gebracht. Van regeringszijde zijn in eerste termijn al vier toezeggingen gedaan die door de vorige voorzitter zijn voorgelezen. Deze Minister heeft in haar eerste termijn ook een aantal toezeggingen gedaan.

- De Kamer ontvangt voor de begrotingsbehandeling een brief over de systematiek van gastvliegers in de F-35-toestellen.
- De Kamer ontvangt de nieuwe berekeningen voor geluidsoverlast van de F-35 na doorberekening van cijfers van de VS die in het voorjaar van 2014 beschikbaar komen.
- De Kamer ontvangt een brief over de uitkomsten van het onderzoek naar mogelijkheden van frequent en/of permanent meten en berekenen van geluidsoverlast, mede in relatie tot de huidige wetgeving.

Minister **Hennis-Plasschaert:** Ik heb net een motie omarmd die ongetwijfeld ook zal worden aangenomen, al is er nog niet over gestemd. Deze toezegging lijkt mij dus overbodig.

De voorzitter: Prima. Dan halen wij deze eruit.

- De Kamer ontvangt voor het eind van dit jaar een brief naar aanleiding van lopende gesprekken over mogelijk openhouden van de kazerne in Rotterdam, in relatie tot de kazerne in Vlissingen.

Minister **Hennis-Plasschaert:** Ik heb gezegd dat ik het gesprek met Rotterdam voor het eind van dit jaar hoop af te ronden. Uiteraard zal ik de Kamer conform informeren.

De voorzitter: Wij hebben de toezegging met die kanttkening genoteerd.

- De Kamer ontvangt in februari of het voorjaar van 2014 een brief over de stand van zaken van de voorbereidingen voor de kazerne in Vlissingen.

Minister **Hennis-Plasschaert:** Dat is conform eerdere afspraken. De Kamer krijgt de brief uiterlijk in het voorjaar, maar bij voorkeur in februari.

De voorzitter: Helder.

- De Minister stuurt een brief ter nadere beantwoording van vragen over landstrijdkrachten voor de begrotingsbehandeling naar de Kamer.

De heer **Knops** (CDA): Dat is wel heel algemeen geformuleerd. De Minister heeft dit expliciet toegezegd in het debat.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik weet precies wat ik heb toegezegd. Het gaat over de zaken die door de aanvulling op de nota zijn gewijzigd voor het Commando Landstrijdkrachten, ook wel CLAS. Dit komt u toe.

De **voorzitter**: Dank u. Ik denk dat wij elkaar begrijpen.

- In de Veteranennota van volgend jaar komt de Minister terug op de stand van zaken van de re-integratie van gewonde veteranen bij Defensie.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik had net geen interrupties meer, maar ik zou graag willen dat de Minister hier voor de begroting nog even op terugkomt. Het is iets anders dan veteranen. Wij moeten een verschil maken tussen Defensie, DCR en echte veteranen. Ik heb de actieve militairen, de dienstgewonden en de mogelijke zorgmijders genoemd. Ik zou dit graag niet alleen apart bij de Veteranennota behandeld zien, maar ook graag voor de begroting. Ik verwacht geen lange brieven van de Minister, maar ik zou wel graag een korte reactie krijgen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dat is goed.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik heb ook een toezegging gemist. Die is des te urgenter geworden nu het stoplicht op groen schijnt te zijn gegaan. De ontsnappingsclausule moet wel heel stevig gaan worden, wat mij betreft. De Minister heeft in haar antwoord in eerste termijn toegezegd dat zij daarvoor zou zorgen.

De **voorzitter**: Ik heb dat niet op die manier genoteerd.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Als wij gaan praten met het JPO over het contract, zullen daarin die bepalingen worden opgenomen. Wij kunnen dat vast ergens vastleggen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Als dat hier genoteerd wordt ...

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik zal een verwijzing hiernaar opnemen in de D-brief.

De **voorzitter**: Dat lijkt mij een goede suggestie. Dit komt in de zogenaamde D-brief.

Ik wil u allen heel hartelijk danken voor dit mooie debat: de mensen op de tribune, de Minister en haar ondersteuning en de collega-Kamerleden. U hebt het allen goed volgehouden. Uiteraard ook dank aan de griffier en de ondersteuning van de Kamer voor het feit dat zij tot half twaalf bij ons zijn gebleven.

Sluiting 23.28 uur.

Volledige agenda

1. Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2014

Kamerstuk 33750-X – Begroting d.d. 17-09-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

Verslag houdende een lijst van vragen en antwoorden over vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2014

*Kamerstuk 33 750-X-6 – Brief regering d.d. 25-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

2. Nota van wijziging

*Kamerstuk 33 750-X-7 – Nota van wijziging d.d. 31-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

3. Aanbieding nota over de toekomst van de krijgsmacht

*Kamerstuk 33 763-1 – Brief regering d.d. 17-09-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

Beantwoording vragen commissie over de nota In het belang van Nederland

*Kamerstuk 33 763-8 – Brief regering d.d. 25-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

4. Rapport Validering nota In het belang van Nederland

*Kamerstuk 33 763-2 – Rapport/brief Algemene Rekenkamer d.d. 19-09-2013
president van de Algemene Rekenkamer, S.J. Stuiveling*

Lijst van vragen en antwoorden over het rapport van de Algemene

*Rekenkamer inzake de validering van de nota In het belang van Nederland
Kamerstuk 33 763-9 – Brief regering d.d. 25-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

Lijst van vragen en antwoorden inzake het rapport Validering Nota In het belang van Nederland (Kamerstuk 33 763, nr. 2)

*Kamerstuk 33 763-26 – Rapport/brief Algemene Rekenkamer d.d. 04-11-2013
president van de Algemene Rekenkamer, S.J. Stuiveling*

5. Tweede voortgangsrapportage maatregelen beleidsbrief 2011

*Kamerstuk 32 733-145 – Brief regering d.d. 17-09-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

Beantwoording vragen commissie over de tweede voortgangsrapportage van de maatregelen uit de beleidsbrief 2011

*Kamerstuk 32 733-148 – Brief regering d.d. 25-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

6. Nadere toelichting op de financiële problematiek met betrekking tot de nota over de toekomst van de krijgsmacht

*Kamerstuk 32 733-134 – Brief regering d.d. 03-07-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

Beantwoording vragen commissie over de nadere toelichting op de financiële problematiek met betrekking tot de nota over de toekomst van de krijgsmacht

*Kamerstuk 32 733-137 – Brief regering d.d. 28-08-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

7. Hoofdpijnen m.b.t. de nota over de toekomst van de krijgsmacht

*Kamerstuk 32 733-133 – Brief regering d.d. 25-06-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

8. Personele consequenties als gevolg van de nota over de toekomst van de krijgsmacht

Kamerstuk 33 763-3 – Brief regering d.d. 17-09-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

Beantwoording vragen commissie over de personele consequenties als gevolg van de nota «In het belang van Nederland»

Kamerstuk 33 763-10 – Brief regering d.d. 25-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

9. Reactie op verzoek van de vaste commissie Defensie om inhoudelijke beantwoording van vragen over het rapport van de Algemene Rekenkamer inzake uitstapkosten JSF

Kamerstuk 26 488-314 – Brief regering d.d. 08-03-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

10. Actuele ontwikkelingen rondom de stalling van de Nederlandse toestellen

Kamerstuk 26 488-325 – Brief regering d.d. 03-07-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

11. F-35 Selected Acquisition Report 2012

Kamerstuk 26 488-324 – Brief regering d.d. 18-06-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

12. Aanbieding Informatiepositie Tweede Kamer Vervanging F-16 (reconstructie)

Kamerstuk 26 488-323 – Rapport/brief Algemene Rekenkamer d.d. 22-05-2013

president van de Algemene Rekenkamer, S.J. Stuiveling

13. Aanbieding Informatiepositie Tweede Kamer Vervanging F-16 (reconstructie)

Kamerstuk 26 488-323 – Rapport/brief Algemene Rekenkamer d.d. 22-05-2013

president van de Algemene Rekenkamer, S.J. Stuiveling

14. Afschrift van het antwoord op de vragen van de vertegenwoordigers van omwonenden van de vliegbases Volkel en Leeuwarden over de geluidsaspecten van de opvolger van de F-16

– Brief regering d.d. 02-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

15. Risicoreservering project Vervanging F-16

Kamerstuk 26 488-329 – Brief regering d.d. 01-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

16. Aanbieding rapportage van Ernst & Young «Onderzoek Kandidatenvergelijking Vervanging F-16»

Kamerstuk 26 488-327 – Brief regering d.d. 25-09-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

17. Verkoop F-16 jachtvliegtuigen aan Jordanië

Kamerstuk 22 054-232 – Brief regering d.d. 25-09-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

18. Rapportage van het project Vervanging F-16 over 2012

Kamerstuk 26 488-331 – Brief regering d.d. 15-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

Beantwoording vragen commissie over de jaarrapportage van het project Vervanging F-16 over 2012

Kamerstuk 26 488-335 – Brief regering d.d. 25-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

19. Gebruik Nederlandse F-35 testtoestellen

Kamerstuk 26 488-330 – Brief regering d.d. 09-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

Beantwoording op vragen commissie over het gebruik van de Nederlandse testtoestellen

Kamerstuk 26 488-334 – Brief regering d.d. 25-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

20. Rapportage inzetbaarheidsdoelstellingen en operationele knelpunten 2013

Kamerstuk 32 733-143 – Brief regering d.d. 17-09-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

Beantwoording vragen commissie over de rapportage inzetbaarheidsdoelstellingen en operationele knelpunten 2013

Kamerstuk 32 733-147 – Brief regering d.d. 25-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

21. Toelichting kostenposten en effecten Wul

Kamerstuk 33 763-5 – Brief regering d.d. 01-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

22. Herbeleggingsplan Vastgoed Defensie fase 2b

Kamerstuk 32 733-128 – Brief regering d.d. 14-05-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

23. Nadere informatie over het defensievastgoed in relatie tot de nota over de toekomst van de krijgsmacht

Kamerstuk 33 763-6 – Brief regering d.d. 02-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

24. Informatie over de uitkomst van de gesprekken met de centrales van overheidspersoneel over het Sociaal Statuut Uitbesteding

Kamerstuk 31 125-19 – Brief regering d.d. 28-08-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

25. Materieelprojectenoverzicht 2013

Kamerstuk 27 830-113 – Brief regering d.d. 17-09-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

Beantwoording vragen commissie over het Materieelprojectenoverzicht 2013

Kamerstuk 27 830-120 – Brief regering d.d. 25-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

26. Gevolgen van de begrotingsafspraken voor Defensie in het bijzonder voor de maatregelen aangekondigd in de nota In het belang van Nederland

Kamerstuk 33 763-7 – Brief regering d.d. 25-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

27. Processtappen vervanging F-16

Kamerstuk 26 488-332 – Brief regering d.d. 16-10-2013

Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert

*Beantwoording vragen commissie over de processtappen vervanging F-16
Kamerstuk 26 488-336 – Brief regering d.d. 25-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*28. Samenwerking met België bij luchtruimbewaking
Kamerstuk 33 763-11 – Brief regering d.d. 23-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*29. Reactie op en toezending van het inspectierapport van het Pentagon
over de JSF
Kamerstuk 26 488-333 – Brief regering d.d. 18-10-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*30. Inzicht in kosten en uitgaven van wapensystemen en plan van aanpak
daarvoor
Kamerstuk 33 763-27 – Brief regering d.d. 01-11-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*31. Behoeftestelling project «Langer doorvliegen F-16 – Vliegveiligheid en
Luchtwaardigheid»
Kamerstuk 33 763-12 – Brief regering d.d. 01-11-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*32. Personeelsrapportage van Defensie met de stand van 30 juni 2013
Kamerstuk 33 750-X-12 – Brief regering d.d. 01-11-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*33. Actieplan werving en behoud
Kamerstuk 33 763-29 – Brief regering d.d. 01-11-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*34. Stand van zaken van het verbeterprogramma beheer tot en met
augustus 2013
Kamerstuk 33 763-28 – Brief regering d.d. 01-11-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*35. Reactie op de AFMP-enquête over het vertrouwen onder defensieper-
soneel die op 30 oktober jl. is gepresenteerd
Kamerstuk 33 750-X-12 – Brief regering d.d. 04-11-2013
Minister van Defensie, J.A. Hennis-Plasschaert*

*36. Aandachtspunten bij de begroting 2014 van de Minister van Defensie
Kamerstuk 33 750-X-11 – Rapport/brief Algemene Rekenkamer d.d.
04-11-2013
president van de Algemene Rekenkamer, S.J. Stuiveling*